

ANKARA ÜNİVERSİTESİ  
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ  
Yayın No: 51

**SAKARYA ZAFERİ**  
**VE**  
**HAYMANA**  
**III**

**Yayına Hazırlayanlar**  
**Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN**  
**Yrd. Doç. Dr. Sedef BULUT**

Ankara • 2015

Ankara Üniversitesi Yayınları No: 477

**SEMPOZYUM DÜZENLEME KOMİTESİ**

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN  
Prof. Dr. Deniz EVCİK  
Doç. Dr. Hakan UZUN  
Öğt. Gör. Aslı TOK ÖZEN  
Arş. Gör. Dr. Çağla D. TAĞMAT  
Halil İbrahim UÇAK

**ISBN: 978-605-136-227-4**

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ  
İncitaşı Sokak No:10  
06510 Beşevler - ANKARA  
Tel: 0 (312) 213 66 55  
Basım Tarihi: 28.08.2015

## İÇİNDEKİLER

SUNUŞ .....	V
ÖNSÖZ .....	VII
<b>AÇILIŞ KONUŞMALARI</b>	
Berahitdin ALBAYRAK .....	3
(Ankara Üniversitesi Rektör Yardımcısı)	
Turan ERDOĞAN .....	5
(Haymana Kaymakamı)	
Özdemir TURGUT .....	9
(Haymana Belediye Başkanı)	

## BİRİNCİ BÖLÜM

### MUSTAFA KEMAL PAŞA VE MİLLİ MÜCADELE'YE GENEL BİR BAKIŞ

Prof. Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ .....	13
<i>"Belgelerle Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu Müfettişliği"</i>	
Dr. Yunus KOBAL .....	25
<i>"Milli Mücadele'de İç İsyenlar"</i>	
Dr. Dilek KIZILDAĞ SOİLEAU .....	49
<i>"Milli Mücadele Döneminde Kürtler ve İlk Kürt Tepkileri"</i>	
Yrd. Doç. Dr. Sedef BULUT .....	65
<i>"Batı Cephesi'nde En Sıcak Yıl 1921: I. İnönü Savaşı'ndan Sakarya Savaşı'na"</i>	

## İKİNCİ BÖLÜM

### SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ ÖNCESİ GELİŞMELER

Yrd. Doç. Dr. Fahri KILIÇ .....	79
<i>"1921 Maarif Kongresi"</i>	
Arş. Gör. Çiğdem KILIÇDAROĞLU CİHANGİR .....	99
<i>"Sakarya Savaşı Öncesinde Yunan Savaş Meclisi'nin Kütahya Toplantısı"</i>	

Prof. Dr. Oğuz AYTEPE .....	113
<i>“Yunan Generallerinin Anılarında Sakarya Meydan Savaşı”</i>	
Dr. Hüsnü ÖZLÜ .....	123
<i>“Harp Raporları Işığında Sakarya Meydan Muharebesi'nin Askeri Açıdan Genel Değerlendirmesi”</i>	

### ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

#### ÇEŞİTLİ YÖNLERİYLE SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

Doç. Dr. Zafer KOYLU .....	151
<i>“Haymana, Sakarya Savaşı ve Mangal Dağı”</i>	
Doç. Dr. Melih TINAL .....	175
<i>“Yeni Asır Gazetesi'nde Sakarya Savaşı”</i>	

### DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

#### SİYASAL VE SOSYAL SONUÇLARIYLA SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU .....	197
<i>“Türklerde Gazilik Anlayışı ve Mustafa Kemal Paşa'ya Gazilik Unvanının Verilmesi”</i>	
Doç. Dr. Serdar SARISIR .....	211
<i>“Sakarya Savaşı'nın Türk Dış Politikası'na Etkileri”</i>	
Yrd. Doç. Dr. Elnur AGAYEV .....	221
<i>“Azerbaycan'da Ders Kitaplarında Türk Milli Mücadelesi”</i>	

## SUNUŞ

Evrensellik iddiasıyla kurulan üniversiteler, ürettikleri bilimi ve teknolojiyi en yakın çevrelerinden başlayarak dünya ölçeğinde yaymak ve etkin hale getirmek için çaba sarf etmek zorunda olan bilim merkezleridir.

Cumhuriyet'in ilk üniversitesi olan ve kuruluşu bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından tasarlanan Ankara Üniversitesi, kurulduğu ilk andan itibaren toplumla olan bağıını güçlendirmeyi temel amaç edinmiştir.

Farklı bilim dalına ve disipline ait pek çok birimi bünyesinde barındıran Ankara Üniversitesi, Ankara ve Türkiye başta olmak üzere, ulusal ve uluslararası bağlamda çok geniş bir coğrafyada akademik ve bilimsel etkinliklere ev sahipliği yapmakta, ortak projeler yürütmekte ve bilgi üretiminde bulunmaktadır.

Kendisini çağın gereklerine uygun bir devlet üniversitesi olarak konumlandıran Ankara Üniversitesi, Türk toplumunun değerlerine dönük çalışmalarına da kurulduğu günden itibaren öncülük etmektedir. Bunun bir gereği olarak zaman zaman yerel yönetimlerle iş birliğine yönelmekte ve yerelden ulusallığa, hatta evrenselliğe uzanan dizgide faaliyetlerde bulunmaktadır. Ankara Üniversitesi'nin iki birimi olan Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü ve Haymana Meslek Yüksek Okulu'nun Haymana Kaymakamlığı ve Haymana Belediyesi ile ortaklaşa düzenledikleri "Sakarya Zaferi ve Haymana" konulu sempozyum, üniversitemizin toplumla bütünleşmek yolunda attığı adımların çarpıcı örneklerinden biridir.

Çok değerli bildirilerin sunulduğu ve geçmişin bugünle ilintili bir şekilde sistematik olarak incelendiği bu sempozyumda, başta tarihçiler olmak üzere, diğer ilgili çevrelerin çalışmalarına katkı sağlayacak düzeyde bilimsel bilgi ortaya çıkmış ve düzeyli tartışmalar gerçekleşmiştir. Bu nedenle sempozyumda sunulan bildirilerin, daha önceki yıllarda olduğu gibi, yine kitap haline getirilmesi ve yayımlanması da bir başka akademik görev olarak karşımıza çıkmıştır. Böylelikle "söz uçar, yazı kalır" deyişinin gereği yapılmış ve geleceğe dönük yazılı akademik bir miras bırakılmıştır.

Başta Üniversitemizin Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan olmak üzere, sempozyumun düzenlenmesine emeği geçenleri ve kıymetli bildirileriyle katkı sağlayan bilim insanlarımızı kutlar, bundan sonraki çalışmalarında başarılar dilerim... Saygılarımla...

Prof. Dr. Erkan İbiş  
Ankara Üniversitesi Rektörü



## ÖNSÖZ

20. yüzyılın ilk büyük harbi olan I. Dünya Savaşı, sonuçları açısından insanlık tarihini önemli ölçüde etkilemiştir. Dünyadaki güçler dengesi bozulmuş, haritalar değişmiş ve Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu birçok imparatorluk tarihe karışmıştır.

30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Mütarekesi ise içeriği ve koşullarıyla bir ateşkes olmaktan öte, bir işgal ve paylaşım planının hayata geçirilmesi anlamı taşımaktadır. Mondros Mütarekesi'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte, Anadolu topraklarında sistematik işgaller başlamıştır. Özellikle 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, ülkede direniş ve örgütlenme sürecini hızlandırmış, işgalci güçlere karşı büyük bir mukavemet başlamıştır. "Kuvay-ı Milliye Ruhu" olarak da ifade edilen ve özgürlük yolunda emperyalizme ve işgallere karşı topyekûn var olma mücadelesi veren Türk Ulusunun bu çabası, tüm dünyaya da örnek olmuştur.

1921, Milli Mücadele döneminde şüphesiz ki dönüm noktası sayılabilecek askeri ve siyasi gelişmelere sahne olan bir yıldır. Batı cephesinde Yunan güçleri ile çarpışan TBMM orduları, I. İnönü ve II. İnönü savaşları ile birlikte zafere adım adım yaklaşırken, diplomatik tanınma yolunda da hatırı sayılır başarılarla imza atmıştır. Bir yandan bağımsızlık savaşını yöneten, diğer yandan iç isyanlarla mücadele eden I. TBMM, aynı zamanda toplumsal sorunlara da çare bulmaya çalışmıştır. TBMM'nin aldığı her kararla yeni bir Türk devleti adeta aşama aşama inşa edilmiştir.

Bir ölüm kalım savaşı olan Sakarya Meydan Muharebesi ise Türk ulusunun kaderini büyük ölçüde değiştirmiştir. Bu savaş sırasında hayati çarpışmaların büyük bir kısmı Ankara'nın Polatlı ve Haymana ilçeleri sınırlarında olmuştur. Bu sebeple, tarihi açıdan büyük öneme sahip bu bölgede, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü üçüncü sempozyumu düzenleyerek Sakarya Savaşı ile ilgili yeni belgelerin ve çalışmaların ortaya konulması hususunda bir kez daha aracı olmuştur.

Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinden birçok akademisyenin katıldığı bu sempozyumda, yeni belge, bilgi ve bakış açılarıyla, Milli Mücadele, Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana hakkında bildiriler sunulmuştur. Sempozyumda ortaya konulan bilgi ve belgelerin geniş kitlelere duyurulabilmesi ve kalıcı olabilmesi için söz konusu bildiriler kitap haline getirilmiştir. Sempozyum kitabı "Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele'ye Genel Bir Bakış", "Sakarya Meydan Muharebesi Öncesi Gelişmeler", "Çeşitli Yönleriyle Sakarya Meydan Muharebesi" ve "Siyasal ve Sosyal Sonuçlarıyla Sakarya Meydan Muharebesi" adlı dört başlıktan oluşmaktadır.

Sempozyum düzenlenmesi aşamasında desteklerini esirgemeyen Ankara Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Erkan İbiş başta olmak üzere, Haymana Kaymakamlığı'na, Haymana Belediye Başkanlığı'na ve sempozyuma bildiri sunarak katkıda bulunan değerli akademisyenlerimiz ile emeği geçen herkese teşekkürü bir borç biliriz.

Prof. Dr. Temuçin F. Ertan - Yrd. Doç. Dr. Sedef Bulut



## **AÇILIŞ KONUŞMALARI**



## BERAHİTDİN ALBAYRAK'IN KONUŞMASI\*

Üçüncüsü düzenlenen Sakarya Zaferi ve Haymana konulu sempozyuma, bir tarih anlatısı olarak bakmamamız gerekiyor. En azından bir gökbilimci olarak benim perspektifimden tarih nedir? Bir iki cümleyle bu konuya değinmek istiyorum. Bu sempozyumda, tarihçiler iki gün boyunca Sakarya Zaferi'nin ulusal dönüşümün, direnişin, doğuşun hikâyesi veya gerçekleri anlatılacaktır. Bu önemli olayın tarihsel değeri nedir? Bir gökbilimci olarak değerlendirme yapacak olursak, gök biliminde yakını görmek için uzağa bakmanız gerekir. Kutup yıldızı sadece kuzeyi göstermez ki, bunu günlük yaşamımızdan bilirsiniz. Eğer sevdiğinize konuşmak istediğinizde, ulaşmak istediğiniz birine, iletişimle ulaşmak istediğinizde, cep telefonu ile ulaşırsınız. Bunun kaynak noktası da uydu dediğimiz bizden binlerce kilometre uzakta olan bir mekanizmadır. Seyr-ü sefer halinde, örneğin denizcilikte nerede olduğunuzu bilmeniz için kutup yıldızına ya da yıldızlara bakacaksınız. Yani bin kilometrelik bir mesafeye yönelirken, trilyon kilometrelik uzaklığa bakmanız gerekiyor. Bir toplumun, bir ülkenin, bir milletin önünü görebilmesi, geleceğini planlayabilmesi, onun kutup yıldızına bakışına ve kutup yıldızının ne kadar gerçekçi olduğuna bağlıdır. Ayrıca o toplumun kutup yıldızına yönünü ne kadar döndürdüğüne bağlıdır.

Bir toplumun geçmişi, savaşları, kahramanlıkları, onun yakın geleceğini planlaması için elzemdir, gereklidir. Geçmişe bakmadığımız sürece geleceğinizi bu anlamda kurgulayamazsınız. Hem yakın geleceğimizi hem uzak geleceğimizi anlamamız ve algılamamız gereklidir. Tarih ise bu anlamda sadece geçmişi yâd etmek, geçmişi anmak değildir. Aynı zamanda hem yakın hem uzak geleceğinizi planlamaktır. Bu anlamda Sakarya Zaferini işleyen bu sempozyumda, bu toplumun yeniden kendine gelişi, belki de 93 yıl önceki bu topraklarda ne tür kahramanlıkların yaşandığı ortaya konulacaktır. Aslında bir bakıma güneş, 93 yıl önce Anadolu'ya yeniden buralardan, bu bölgeden doğmaya başladı. Sakarya Zaferinin önemini, kendi perspektifimden sizlerle paylaşmak istedim. Böylece bir bakış açısını bir gök bilimci olarak önünüze getirmeye, bilgi dağarcığınıza katmaya çalıştım. Sanırım tarihçilerimiz geniş perspektifte bunu daha detaylı anlatacaklardır. Ankara Üniversitesi olarak malumunuz olduğu üzere, salt eğitim-öğretim ve araştırma değil, aynı zamanda gücümüzün yettiğinde,

---

\* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Rektör Yardımcısı.

ulaşabildiğimiz kadar, yetişebildiğimiz kadar, görebildiğimiz kadar halk ve toplumla buluşma gayreti içerisindeyiz. Bu sempozyum da bu buluşmanın güzel bir örneğini teşkil etmektedir. Sadece üniversitemizin öğretim elemanlarıyla değil, yerel yöneticilerimizle, siz değerli katılımcılarla bu birlikteliği bir kez daha yaşıyoruz. Devamının geleceğine olan inancım tamdır. Katılımınız ve ilginiz için yürekten teşekkür ediyorum, saygılarımla sunarım.

## **TURAN ERDOĞAN'IN KONUŞMASI\***

Bugün burada Türk tarihinin önemli dönüm noktalarından birisi olan Sakarya Meydan Muharebesi'nin 91. Yıldönümünde, ülkemizin yetiştirdiği güzide tarihçilerimizle beraber bulunmaktan onur duyuyoruz. Burada Sakarya Meydan Muharebesi'nin tüm yönleriyle ele alınacağı bir sempozyum düzenleyeceğiz. Bu sempozyumun yapılacağı en anlamlı yer tabi ki Haymana ilçemizdir. Çünkü Haymana kurtuluş savaşımızda son kale görevini üstlenmiş bir yerleşkemizdir.

### **Kurtuluş Savaşı'nda Son Kale Haymana**

Haymana coğrafi alan olarak tarihi seyri içerisinde, çeşitli medeniyetlerin yaşamış olduğu bir alandır. Bunlardan söyleyebileceğimiz, Frigler, Hititler ve Romalılardır. Çağının en büyük devletlerinden olan Roma İmparatorluğu, Haymana coğrafyasında günümüze kadar varlığını korumuş olan eserler bırakmıştır. Bunlardan bazıları Osmanlı İmparatorluğu döneminde tutulmuş olan salname kayıtlarında şöyle anlatılmaktadır: Dahil-i kazada asar-ı atikadan merkeze dört buçuk saat mesafede inli Katrancı ve Timurözü Karyelerinde (Köylerinde) Kızılhisar Kalesi, Güzelcekale Karyesinde (Köyünde) Güzelcekale Kal'ası ve Dereköyü Karyesi (Köyünde) dahilinde Roma İmparatorluğu zamanında bina ve inşa edilmiş bir kal'a mevcuttur.<sup>1</sup>

Haymana Roma İmparatorluğu'ndan sonra Türk ve İslam medeniyetleriyle tanışmıştır. Bu topraklarda Büyük Selçuklu, Anadolu Selçukluları ve daha sonra da Osmanlı İmparatorluğu Haymana'ya hâkim olmuştur. Haymana kadim devletimiz olan Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna giden yolda kat edilen mesafede önemli rol oynamıştır. Osmanlı İmparatorluğu, imparatorluktan önce belli sınırları olan devlet, devletten önce beylik, beylik öncesinde bir oba halindeydi. İşte tam bu aşamada, yani Osmanlı Obası'nın Anadolu'ya gelerek konakladığı ve Anadolu'yu yurt edinmeye başladığı ilk coğrafya Haymana topraklarıdır. Osmanlı İmparatorluğu zamanında Haymana sadece kuruluş aşamasında değil, daha sonraları da çeşitli mücadelelerin verildiği bir alan olmuştur. Bunların en

---

\* Haymana Kaymakamı

<sup>1</sup> Ankara Vilayeti Salnamesi sene: 1308-1309 (miladi 1891-1892)

başında Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid'le, Timurlular İmparatoru Timurlenk arasında meydana gelen Ankara Savaşı'dır.

Haymana geçmiş dönemlerde bugün üzerinde yaşadığımız topraklardan çok daha geniş bir alan üzerinde bulunan bir kaza idi. Şöyle ki, "Haymana kazası şarken (doğu) Bala, garben (batı) Sivrihisar, cenuben (güney) Konya Vilayetine mülhak (bağlı) Akşehir, şimalen (kuzey) Ankara kazalarıyla hem hududdur."<sup>2</sup> Haymana 147 karye (köy), 4854 haneden oluşmakta olup, Mogan Gölü adında bir su kaynağı kaza sınırlarında bulunmakta olup, Karacadağ Haymanalılarının Hayme tuttıkları (yayla olarak kullandıkları) bir dağdır.<sup>3</sup>

Anadolu'nun kadim bir yerleşim alanı olan Haymana, tarihin her dönemine tanıklık ettiği gibi asıl önemi, Anadolu'nun bir Türk yurdu olmasının perçinlenmesinde yani Kurtuluş Savaşı'nda ortaya çıkmıştır.

### **Kurtuluş Savaşı'nda Haymana'nın Yeri ve Milli Park İlan Edilmesi**

Osmanlı İmparatorluğu kurulduğu tarihten itibaren, hem batıya hem de doğuya doğru genişlemiştir. Batıya ilerleyişi Avrupa coğrafyası içerisinde olmuştur. Bu ilerleyiş ta II. Viyana Kuşatması'na kadar sürmüştür. II. Viyana Kuşatması'nda Osmanlı orduları yenilmiş ve bu tarihten sonra ise Osmanlı İmparatorluğu kazandığı toprakları kaybetmeye ve geri çekilmeye başlamıştır.<sup>4</sup> Ta ki, Kurtuluş Savaşı'nın yapıldığı son kale olan Haymana topraklarına kadar.

I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Osmanlı İmparatorluğu çeşitli cephelerde savaşı sürdürdüyse de başarı sağlayamadı. Bunun üzerine batılı güçlü (İngiltere, Fransa) devletlerin de katkısıyla Yunan orduları Anadolu topraklarına çıkarma yapmaya başladı. Yunan ordusu Ege topraklarında hızlı bir ilerleme kat etti. Çünkü karşılarında düzenli bir ordu birliği yoktu. Türk ordusu, Yunan ordusunu Kütahya-Eskişehir hattında karşıladı. Yakın muharebe savaşları verildiyse de başarı sağlanamadı. Bunun üzerine Yunan kuvvetleri karşısında cephe hattı savunmasında zorlanan Türk ordusu, bazı bölgelerde geri çekilmeye başladı ve asıl savaşın geçtiği topraklara savaş yayıldı. Türk ordusunun Batı Cephesi kuvvetleri Demirözü Deresi kuzeyinde Yıldıztepe'den Mangal Dağı'na kadar uzanan cepheyi tutmuş, Sakarya Meydan Muharebesi Başkomutanlığında verilen emirde 1. Grubun

---

<sup>2</sup> Ankara Vilayeti Salnamesi sene: 1320 (miladi 1873)

<sup>3</sup> Ankara Vilayeti Salnamesi sene: 1308-1309 (miladi 1891-1892)

<sup>4</sup> Mustafa TURAN, *II. Viyana Muhasarası: Osmanlı Devletinde Siyasi, İdari ve Askeri Çözülme* 5. 9 Ankara, 1998, s. 389

kuvvetlerinden tam bir tümen 23 Ağustos sabahı Kızılkoyunlu köyünde grubun karargahı ve diğer tüm birlikleri de Haymana'da bulunacaktır.<sup>5</sup>

Savaş hazırlıkları yapıldıktan sonra 23 Ağustos 1923 tarihinde Mangal Dağı'nı korumakla görevli 5. Tümen, 15. Alay, 4. Tümenin 40. Alayı ve 15. Alay gün boyunca çatışmalar yaşadı ve Mangal Dağı'nı elinden bırakmamaya çalıştıysa da başarılı olamadı. İşte bundan sonra Türk Ordusu için artık tek bir cephe yoktu. Yurdun tüm sathı bir cepheydi. Çünkü Başkomutan Mustafa Kemal Atatürk'ten, "*Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. Bu sath bütün vatandır.*" emrini almıştı. Bu emir, o güne kadar olan tüm muharebe anlayışını değiştiriyordu. Çünkü bu savaş tam bir yok oluş ya da varlığını devam ettirme savaşıydı. Eğer Yunan Ordusu Haymana topraklarını geçerse Ankara'ya ulaşacaktı ve Anadolu topraklarında yaşama şansımız kalmayacaktı. Atatürk'ün emrini alan Türk ordusu, kaybettiği stratejik bir noktadan sonra geri çekilerek ilk mevzilendiği dağ, tepe ne varsa orada tekrar cephe oluşturmuş ve savaşa devam etmiştir. Mangal Dağı'ndan çekilen ordu birlikleri Yıldıztepe'yi, Türbetepe'yi, Karasüleymanlı, Yamak, Karahocalı tepelerini ve Yenice, Çalış, Culuk tepelerini kendilerine mevzi edinmiş, cephe oluşturmuştur. Bir diğer taraftan da Çaldağı'nı savunma hattı yapmıştır. Atatürk'ün "*Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. Bu sath da tüm vatandır.*" sözü Haymana'nın her karış toprağında uygulanmış ve Yunan orduları 12 Eylül günü artık geriye çekilmeye başlamıştır.

Anadolu'nun en cefakâr ve en kadim topraklarından birisi olan Haymana, tarihin bir cilvesi olarak Osmanlı'nın kuruluşuna ev sahipliği yapan ilk topraklardan birisi olmanın yanında Anadolu'nun, bizlerin anayurdu olduğunun kesinleşmesinde de son kale görevini üstlenmiştir. Anadolu'da Osmanlı'nın kuruluşunun temellerinin atıldığı Haymana, 1683 yılından itibaren Osmanlı'nın Avrupa'dan geri çekilişinin 1921'de durduğu ve Anadolu topraklarında tekrar ilerleyişinin başladığı son coğrafya, son kale olmuştur. İşte bu son kale ecdadımıza bir vefa borcumuz olan bu topraklara düşen atalarımızın kanlarının ve canlarının bulunduğu topraklarımız, "Sakarya Meydan Savaşı Tarihi Milli Parkı" adıyla Milli Park ilan edilerek gelecek nesillerimize tarihimizi ve ecdadımızı yaşatma fırsatı verilecektir.

---

<sup>5</sup> *Türk İstiklal Harbi II. cilt Batı Cephesi 5. kısım 2. kitap*, Gn. Kur. Basımevi 1973, Ankara s. 6.





## ÖZDEMİR TURGUT'UN KONUŞMASI\*

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü ile Haymana Meslek Yüksek Okulu ve Haymana Belediyesi'nin 11-12 Eylül 2014 tarihlerinde ortaklaşa düzenledikleri III. Ulusal Sakarya Zaferi ve Haymana Sempozyumu'na hoş geldiniz.

Haymana; tüm medeniyetlere kucak açan tarihi bir ilçedir. Hititlere, Frigyalılara, Galatlara, Romalılara, Bizanslılara, Selçuklulara, Osmanlılara yurt olmuştur. Tarım, Hayvancılık, Termal Turizm ve Tarih Turizmi en önemli özellikleridir. 77 mahallesi bulunmaktadır. Hititlerden kalma Gavurkalesi olarak bilinen Eti Mabedi, Kutluhan Cami, Cincime Sultan Türbesi, mağaraları gezilip görülecek yerlerdir.

Sakarya Zaferi, bir askeri başarının ötesinde, Mustafa Kemal Atatürk ile Türkiye halkının bütünleşmesini sağlayan ve bu bütünleşmenin bir sonucu olarak da Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının yolunu açan çok yönlü bir gelişmedir.

Sakarya Meydan Savaşı kazanılmasaydı, son direnme noktası olan Haymana düşseydi Türkiye'nin Cumhuriyet olma hayalleri de suya düşecekti.

Onun için Sakarya Meydan Muharebesi'nin önemini, tarihsel gelişimini yeni nesillere öğretmek zorundayız. Belediye Başkanlık makamına geldiğim günden itibaren Sakarya Meydan Savaşı'nın geçtiği Haymana topraklarında bir tarihi milli park projesinin hayata geçirilmesi için gerekli çabaları başlattım. İnşallah önümüzdeki günlerde bunu başaracağız. Milli Mücadelenin kaderini değiştiren ve bütün dünyaya yeni bir devletin kurulduğunu ilan eden Sakarya Meydan Muharebesi Haymana ilçesinin bulunduğu topraklarda gerçekleşti. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasında büyük direnişin son kalesi olan bu vatan toprakları üzerinde verilen çetin mücadelenin gelecekte de yaşatılması için bu tür sempozyumlarla tanıtım atağımızı sürdüreceğiz.

Milli Mücadelede bu topraklarda 10 bine yakın şehidin 5713'ü Haymana'da canlarını feda etti. Sakarya Meydan Savaşı'nı bizlere kazandıran bu uğurda canlarını feda eden şehitlerimizi, gazilerimizi, bütün

---

\* Haymana Belediye Başkanı

atalarımızı rahmet ve şükranla anıyorum. Ecdadımıza olan vefa borcumuzun yerine getirilmesinde üzerimize düşen ne varsa, yerine getirilmesinde kararlıyız. Sempozyumumuzun başarılı geçmesi dileğiyle, hepinize saygılar, sevgiler sunuyorum.

**BİRİNCİ BÖLÜM**  
**MUSTAFA KEMAL PAŞA VE**  
**MİLLİ MÜCADELE'YE GENEL BİR BAKIŞ**



**BELGELERLE**  
**MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN ORDU MÜFETTİŞLİĞİ**

**Vahdet KELEŞYILMAZ\***

Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal Atatürk’ün ordu müfettişliği görevine atanması önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü onun maiyeti ile birlikte Samsun’a çıkışı ve sonrasındaki faaliyetleriyle devam eden süreç, Türk İstiklal Harbi’nin zaferle sonuçlanarak vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığının sağlanmasında belirleyici olmuştur. Ancak gerek bu dönemle ilgili çalışmalarda gerekse Mustafa Kemal’in 9. Ordu Müfettişliği’ne atanmasına ait hususlarda başka önemli atamaların da aynı sürecin bir parçası olarak aynı dönem ve aynı koşullar içinde gerçekleştiği genellikle göz ardı edilmektedir. Mondros Mütarekesi sonrasındaki ağır şartlarda görülen lüzum üzerine ihdas edilen ordu müfettişliklerinden yalnızca bir tanesi Mustafa Kemal’in atanmasıyla bilinendir. Bunun dışında da ordu müfettişlikleri ve ordu müfettişleri vardır. Bunlardan biri Fevzi Çakmak Paşa’nın atandığı 1. Ordu Müfettişliği, diğeri ise Mersinli Cemal Paşa’nın atandığı 2. Ordu Müfettişliği’dir.<sup>1</sup>

Mustafa Kemal Atatürk’ün Milli Mücadele’yi zafere ulaştıran kişi olmasından dolayı öne çıkması doğal olarak onun görevi ile ilgili çalışmaların daha fazla ilgi görmesine ve tercih edilmesine sebep olmuştur. Bunun aksini düşünmek şüphesiz doğru olmaz. Fakat Mondros Mütarekesi sonrası dönemin şartlarını yeterince anlamadan ve bu dönemde millet ve

---

\* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

<sup>1</sup> Atanan müfettişlerin görev bölgeleri ise şöyledir: Birinci Ordu Kıttaat-ı Müfettişliği, Yirmi Beşinci, Birinci ve On Dördüncü Kolordulardan oluşmaktadır. Mıntıkası bütün Rumeli ile Anadolu’dan Üsküdar, İzmit ve Bolu livalarını, Bursa vilayetiyle Balıkesir ve Çanakkale Mutasarrıflığını ve geçici olarak İzmir-Afyonkarahisar hattının kuzeyinde İzmir vilayeti kısmını içine alan bölgedir. İkinci Ordu Müfettişliği, On İki ve Yirminci Kolordularla On Yedinci Kolordudan oluşmaktadır. Mıntıkası İzmir vilayeti, Muğla, Antalya, Silifke, Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Niğde, Kayseri müstakil mutasarrıflıklarını; Konya, Ankara, Kastamonu vilayetlerini, İzmir vilayetinin İzmir, Afyonkarahisar hattı hariç güneyindeki kısmıdır. Üçüncü Ordu Müfettişliği, On Beş ve Üçüncü Kolordulardan oluşmaktadır. Mıntıkası Sivas, Trabzon, Erzurum, Van vilayetleriyle Tunceli ve civarını kapsayan mutasarrıflık bölgesini içermektedir. *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı 4(Eylül 1953), Vesika No: 74.

memleketin içinde bulunduğu zor şartlara bakmadan değerlendirmeler yapmak uygun olmayacaktır. Mustafa Kemal'in yaptığı işin tarihsel süreçteki yerini ve önemini daha iyi anlamak için müfettişliklerle ilgili yetki ve görevlendirmeleri birlikte düşünmek elzemdir. Yalnızca Mustafa Kemal'in görev ve yetki sahasına bakarak yapılacak değerlendirmeler eksik kalır. Diğer ordu müfettişlerinin görev ve yetkileri Mustafa Kemal'inkine özü itibarıyla benzer niteliktedir.<sup>2</sup> Görevlendirildikleri bölgelerin Mustafa Kemal'in görevlendirildiğinden daha az önemli olduğunu söylemekte pek doğru olmaz. Üstelik yalnızca Mustafa Kemal ile ilgili geniş yetkileri içeren bir görevlendirmenin varlığını düşünmek onun yaptığı işin gerçek değerinin yeterince anlaşılmasına fazlaca katkı sağlamaz. Mustafa Kemal'in farkı gidip de dönmeyenlerden olmasıdır. Özellikle 2. Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa'nın görev bölgesi, yetkileri ve ilgili süreçteki faaliyetleri, bu süreci anlamak için Mustafa Kemal'inki ile karşılaştırılabilir. İkisi arasındaki temel farklılığın, ayrışmanın görev ve yetkilerinden ya da vatan sevgilerinin daha eksik ya da fazla olduğundan kaynaklanmadığı çok açık bir şekilde söylenebilir. Milli Mücadele'yi büyük bir kararlılıkla hedefe ulaştırmak yolunda çaba sarf edenlerin Mersinli Cemal Paşa'ya dönük hayal kırıklıkları ve tepkilerini de saygıyla karşılamak lazımdır.<sup>3</sup> Şimdi Mustafa Kemal'in atandığı müfettişlik görevine, yetkilerine ve icraatlarına bu bağlamda değinmek daha yerinde olacaktır. Ancak Mustafa Kemal görevlendirilmeden önce memleketin yukarıda da değinilen Mondros Mütarekesi sonrasındaki haline ışık tutabilecek olan durumdan bir kesit sunmak faydalı olabilir:

---

<sup>2</sup> Müfettişlik ve kolorduların vazifeleri yalnız askeri olmayıp aynı zamanda da mülkidir. 1- işbu müşterek vezaif şunlardır: a) Mıntıkada asayiş-i dahilinin iade ve istikrarı ve bu asayişsizliğin esbab-ı hudusunün tespiti, b) mıntıkada ötede beride bulunan esliha ve cephanenin bir an evvel toplattırılarak münasip depolara ithali 2- müfettişlik ve kolorduların balada tadat edilen vazifeleri tedbir için vereceği bilcümle talimatı mıntıklarında bulunan vilayetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya ifa edeceklerdir. "ATASE Arşivi, Kutu 14, Gömlek 102, Fihrist 102/1. (Bundan sonra arşiv adı verilmeyecektir. K: kutu, G: gömlek, F: fihrist anlamında kullanılmıştır)

TBMM'nin açılıp yönetimi üstlendiği bir sırada, Anadolu'da hâkimiyeti tekrar tesis edebilmek için askeri alanın dışında da daha geniş yetkilerle donatılmış olarak 28 Nisan 1920'de kurulan "Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumiliği" de bu yetkiler bağlamında önemlidir. Bu konuda bakınız: Ali Arslan, "Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumiliği- IV. Ve V. Damat Ferit Hükümetlerinin Anadolu'daki Yönetimi Büyük Millet Meclisi'nden Geri Alma Teşebbüsü(1920)"- *Atatürk Yolu*, Yıl:8 Cilt:4 Sayı.16 Kasım 1995.

<sup>3</sup> Mustafa Kemal Paşa, Mersinli Cemal'in İstanbul'a gitmesini şöyle değerlendirecektir: "Konya'da bulunan 2. Ordu müfettişi (Mersinli)Cemal Paşa'nın on gün için izinli olarak İstanbul'a gittiğini öğrenmiş ve hayret etmişim. (Mersinli)Cemal Paşa ile Samsun'a çıktığım günden beri milli davayı gerçekleştirmek için işbirliği yapmak, askeri ve milli hazırlıklara girişmek ve teşkilat kurmak konularında haberleşmelerimiz vardı. Kendisinden ümit verici olumlu cevaplar almıştım. Benimle bu tarzda ilişki kurmuş olan bir komutanın, kendi kendine izin alıp İstanbul'a gitmesi, akıllıca bir iş değildir". "Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2004, s. 34.

Ülke içinde birlik ve bütünlüğün sağlanmasının önündeki en önemli engellerden biri de Mondros Mütarekesi'nin ilgili maddesi gereğince hükümet haberleşmesi dışındaki bütün telgraf iletişiminin İtilâf Devletleri denetimine bırakılmış olmasıdır.<sup>4</sup> Ayrıca Nusaybin Cizre telgraf hattının Yezidîler tarafından tahrip edilmesi örneğinde de görüldüğü üzere Türk askerî ve sivil otoritelerinin iletişim ve iş birliğini engellemeye yönelik sabotajlar da yaşanmıştır.<sup>5</sup> I. Dünya Savaşı boyunca uygulanan askerî sansürün devamına gerek olup olmadığına dair yapılan yazışmalar ise başka gerçekleri de ortaya koymaktadır. Örneğin Edirne'de askerî sansüre gerek kalmadığı ancak İzmir ve Vilâyat-ı Şarkiye gibi önemli yerlerde sansürün bir müddet daha devam edeceğinin belirtilmesi kuşkusuz İzmir'e yönelik bir işgal endişesine ve İtilâf Devletleri'nin doğu illerinde bir Ermenistan kurulmasına ilişkin tasarılarına bağlanabilir.<sup>6</sup> Fakat daha ilginç olan, Van, Bitlis, Diyarbakır sınırlarında bulunan İngilizlerin Ermeniler aracılığıyla gelişmelerden haberdar olacakları için bölgede sansürün devamına gerek kalmadığının bildirilmesi<sup>7</sup> olsa gerektir. İşgal kuvvetlerinin haberleşme üzerinde denetimlerini hükümet muhaberesi kapsamında olan sivil ve askerî Türk makamlarının haberleşmesine de teşmil etmek yolunda girişimlerden geri kalmadıkları da görülmektedir. Nitekim Antep'te bulunan işgal kuvvetleri kumandanının, şifreli telgrafları, sansür ve müsadere etmek<sup>8</sup> girişiminde bulunması da bunu kanıtlamaktadır. Bir yandan ülke genelindeki aleyhte haberleşmeyi denetleme imkânları bile sınırlanan öte yandan askerî makamlarının yazışmaları bile denetlenilmeye çalışılan Türkiye'de, İtilâf kuvvetlerinin aleyhteki faaliyetlerine karşı önlemler alınması da hiç kolay olmasa gerekti. Bu nedenle Nihat Paşa, Adana'daki işgal kuvvetlerinin şifreyi yasaklamasından dolayı irtibat subayına gönderdiği önemli bir telgrafın Adana telgrafhanesi tarafından alınmaması üzerine, bu işin ancak Harbiye Nezaretince çözümlenebileceğini bildirmiştir.<sup>9</sup> Bu haberleşmeyi engellemekle diğer amaçlarının yanı sıra işgal kuvvetleri muhtemelen şunların duyulmasını da istemiyorlardı:

Fransa emri altındaki firarî Ermeni askerlerden oluşan birliklerin Dört Yol'da yaptığı gasp, zulüm ve yağmalar.<sup>10</sup>

<sup>4</sup> Mondros Mütarekesi'nin tatbikatı konusunda bakınız: *Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara, 1999.

<sup>5</sup> ATASE Arşivi; K:2, G:49, F:49/1 (bundan sonra arşiv adı verilmeyecektir. K: kutu, G: gömlek, F: fihrist anlamında kullanılmıştır)

<sup>6</sup> K:3, G:90, F:90/2.

<sup>7</sup> K:3, G:159, F:159/1.

<sup>8</sup> K:17, G:8, F:8/1.

<sup>9</sup> K:17, G:14, F:14/1.

<sup>10</sup> K:4, G:101, F:101/1

Ermeni Fransız askerlerinin, İslâhiye tarafında jandarmaların silâhlarını zorla aldıkları, işgal kuvvetleri kumandanının Hıristiyan eşrafla teşkilât kurması.<sup>11</sup>

Fransız ordusundaki Ermeni askerlerin, Adana'nın işgali sırasında, askerlere ve Müslüman halka yaptıkları eziyet.<sup>12</sup>

İtilâf Devletleri'nin yukarıdaki birkaç örnekte görülen ve benzerleri pek çok olan konuların bilinmemesini istemek için pek çok nedeni olabilirdi. Ancak bu nedenlerin en önemlisi, gerçekleri gizleyerek Türk milletinin galeyanını ve birleşerek işgalcilere karşı koyma ihtimalini engellemektir. Bundan dolayı İtilâf Devletleri basın üzerinde de baskı kurmuşlardır. Bundan ötürüdür ki Mondros Mütarekesi'nin vahim sonuçlarını gören İstanbul basını ve bazı milletvekilleri tarafından yapılan eleştiriler, İstanbul'da işgal düzenini kurmuş olan müttefik yüksek komiserlerinin tepkisiyle karşılaşınca, 4 Aralık 1918'de basına mütareke konusunda yorum yasağı konmuştur.<sup>13</sup> Kamuoyunu zehirleyebilecek her türlü olumsuz yayının yapılabilirdiği bir zamanda İstanbul'daki işgal resmiyet kazanmamışken bile mütareke basını İngiliz subayları tarafından denetlenebilmektedir.<sup>14</sup> Bu da İtilâf Devletleri'nin Millî Mücadele'yi güçlendirebilecek yandaş yayınlara engel olmaya çalıştığının, kamuoyunun bilinçlenmesine karşı tedbirler aldığına bir işarettir. Oysa yalnızca İstanbul'da değil diğer hassas bölgelerde de Ermeni ve Rum basın faaliyetlerinin yıkıcı propagandasının devam ettiği aşikârdır. İngilizlerin ve Fransızların sıkıyönetim, sansür uygulamalarını, Türk mülki ve askeri makamlarının haberleşmelerini denetlemeye çalışmalarının önemini daha iyi anlayabilmek için şifreli haberleşmelerde neler olabileceğini kısaca değinmekte yarar vardır:

Yunan Miralay Akiropulos'un bir İngiliz gemisiyle İzmir'e geldiği ve Çeşme sahilindeki Karaada'da mahkûm 16 Ermeni'nin vaki talep üzerine İngilizlere teslim edildiği. Musul'un tahliyesinin devam ettiği ve İngilizler tarafından Vilayât-ı Sitte meselesi ortaya çıkarılırsa ordunun Sivas'a kadar çekilmek zorunda kalabileceği;<sup>15</sup>

Samsun ve havalisinde siyasi amaçla olay çıkaran Rumlara karşı şikâyetler artmakta olduğundan alınan tedbirler;<sup>16</sup>

---

<sup>11</sup> K:17, G:6, F:6/1-2.

<sup>12</sup> K:17, G:43, F:43/1.

<sup>13</sup> Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Ankara 1986, s.52-53.

<sup>14</sup> K:17, G:15, F:15/1.

<sup>15</sup> K:1, G:125, F:125/1.

<sup>16</sup> K:10, G:93, F:93/1-3.



Vapurla Mersin'e gelen Fransız askerlerinden bir kısmının karaya çıktığı ve bunların arasında birçok Ermeni bulunduğu;<sup>17</sup>

İngiliz Killing'in Urfa livası dâhilinde dolaşarak aşiretler ve reisleriyle görüştüğü, onları hükümet aleyhinde kışkırttığı;<sup>18</sup>

İngilizler'in Arappınarı'na kadar ilerledikleri, Ermenilerin Adana, Antep ve Halep civarında yerleştirilmeleri, Killing'in propaganda faaliyetleri;<sup>19</sup>

Yunan Kızılhaç gemisinin İzmir'e silah ve elbise getirerek döndüğü;<sup>20</sup>

Yunan Averof zırhlısı Samsun'a geleceğinden yerli Rumların nümayiş yapabileceği ve bu konuda gerekli tedbirlerin alınacağı;<sup>21</sup>

İngiliz, Fransız, Amerikalı ve Yunanlıların Ege Bölgesi'nde çeşitli yerlere yaptıkları ziyaretler;<sup>22</sup>

Teftiş için Amasya'ya gelen Yüzbaşı Elyato Efendi'nin Mülkiye Hapishanesi'ndeki tutukluların tahliyesi için emir verdiği;<sup>23</sup>

Merzifon'a gelen kurulda bulunan İngiliz subayının "anâsır-ı saireye mensup efrad"ın terhisini istediği;<sup>24</sup>

Samsun, Trabzon, Canik, Fatsa, Bafra, Sivas ve Vezirköprü civarındaki Rum faaliyetleri, Sivas'ın bir köyünde Ermeni eşkıyanın halktan para gasp ettikleri;<sup>25</sup>

Eşkıyaya fırsat vermemek için alınan önlemlere rağmen Rum eşkıyanın Fatsa sahiline çıktığı, Rum eşkıyaya karşı her türlü tedbirin alınması gerektiğinin bildirildiği;<sup>26</sup>

Mardin'e gelen iki Amerikalının Amerikan Hastanesi'nde kaldıkları, geliş maksatlarının Amerika'dan gelecek olan yiyecek ve giyecekleri din ve mezhep farkı gözetmeksizin Türkiye'de bulunan muhtaçlara dağıtmak olduğunu açıkladıkları; (!)<sup>27</sup>

---

<sup>17</sup> K:4, G:119, F:119/1.

<sup>18</sup> K:8, G:74, F:74/1-5.

<sup>19</sup> K:8, G:82, F:82/1-3.

<sup>20</sup> K:11, G:10, F:10/1.

<sup>21</sup> K:10, G:101, F:101/1-3.

<sup>22</sup> K:11, G:32, F:32/1-6.

<sup>23</sup> K:10, G:81, F:81/1.

<sup>24</sup> K:10, G:103, F:103/1-2.

<sup>25</sup> K:10, G: 104, F: 104/1-2.

<sup>26</sup> K:10, G: 115, F: 115/1-2.

<sup>27</sup> K:21, G: 77, F: 77/1.

İtalyan birliklerinin Konya'ya gelerek orada karargâh ve bir telsiz istasyonu kurdukları;<sup>28</sup>

Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Samsun'a çıkmadan önce ülke genelinde yaşanan son derece olumsuz gelişmeler vardı. Bir yandan dış destekli Ermeniler, Rumlar vesair gayrimüslim unsurlar zararlı faaliyetler içindeydiler. Öte yandan başta İngilizler olmak üzere, İtilâf Devletleri, Türkiye aleyhine kullanılmak üzere, ülke içinde her türlü olumsuz zeminin değerlendirilmesi ve geliştirilmesi yolunda faaliyet göstermişlerdir.

İşte bu olumsuz gelişmelerin yaşandığı süreçte 1919 yılı Nisan ayı sonlarından itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Kıtâatı Müfettişliğine atanmasıyla ilgili yazışmalar görevin gerektirdiği yetkilerle donanmak hususunda emeklerin boşa çıkmadığını göstermekle de ayrı bir önem taşımaktadır:

*“Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesine*

*Mülga Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mirliha Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Kıtâatı Müfettişliğine tayini hususuna bilistizan 30 Nisan 35 tarihinde irade-i seniyye-i cenab-ı mülükane şeref müteallik buyrulmuş ve keyfiyet batezkire-i celile-i nezaretpenahi Dersaadet'te bulunan paşa-yı mumâileyhe tebliğ edilmiş olmağla malûmat husulü ve icra-yı iktizası zımında...”*

Harbiye Nezareti Muamelât-ı Zatiye Müdüriyeti tarafından Genelkurmay Başkanlığı'na gönderilen yukarıdaki yazı, Mustafa Kemal'in İstanbul'dan Anadolu'ya, ülkenin istilâdan istiklâle ve milletin esaretten hürriyete geçiş sürecinin bir müjdecisi gibidir. Çünkü Millî Mücadele'nin önderinin yolunun açılışı söz konusudur. 7.5.1335 (1919) tarihinde ise işlemler tamamlanmıştır ki, 9. Ordu Kıtâatı Müfettişliğine verilecek talimat hazırlanmıştır. Bunun üzerinde tadilâtlar yapılmış bir suret metinde şöyle olduğu görülmektedir<sup>29</sup>:

“Dokuzuncu Ordu Kıtâatı Müfettişliğine Aid Vezaif (Evvelce yazılmış bir metne yeşil kalemle sonradan ilâve edildiği anlaşılmaktadır.)

Zat-ı âlilerinin Dokuzuncu Ordu Kıtâatı Müfettişliğine tayini hususuna irade-i seniyye-i cenab-ı padişahi şerefsüdur buyrulmuştur. Ancak işbu müfettişlikteki vezaif-i âlileri (Bu paragrafın buraya kadar olan kısmı yeşil kalemle daire içine alınmıştır.) yalnız askerî olmayıp müfettişliğin ihtiva eylediği mıntika dâhilinde aynı zamanda mülkîdir.

<sup>28</sup> K:17, G:75, F:75/1.

<sup>29</sup> K:14, G:66, F:66/1.

İşbu müşterek vezaif şöyledir:

a. Mıntıkada asayiş-i dâhiliyenin iade ve istikrarı ve bu asayişsizliğin esbab-ı hudusunün tesbiti.

b. Mıntıkada ötede beride müteferrik bir hâlde mevcudiyetinden bahs edilen esliha ve cebhanenin bir an evvel toplattırılarak münasib depolara iddiharı ve muhafaza altına alınması.

c. Muhtelif mahallerde birtakım şûralar mevcut olduğu ve bunların asker toplatmakta bulunduğu ve gayr-ı resmî bir surette ordunun bunları himaye eylediği iddia olunuyor. Böyle şûralar mevcut olup da asker topluyor, silâh tevzi ediyor ve ordu ile de münasebette bulunuyorlarsa kat'iyen men' ile bu kâbil müteşekkil şûraların da lâğvı.<sup>30</sup>

Bunun için;

a)İki fırkalı olan Üçüncü, dört fırkalı olan On Beşinci Kolordular (taht-ı emrinize: Bu tamlama yeşil kalemle daire içine alınarak yerine müfettişlik emrine yazılmıştır.) müfettişlik emrine verilmiştir. İşbu kolordular harekât ve asayiş hususatında doğrudan doğruya (zat-ı âlinizle: Yeşil kalemle çizilerek yerine müfettişlikle yazılmıştır.) müfettişlikle ve muamelât-ı cariyeye yani muamelât-ı zatiye, kuvve-i umumiye ve saire gibi hususatta kemafiessabık Harbiye Nezareti ile muhabere edeceklerdir. Fırka veyahud mıntika kumandanlığı veya bir vazife-i hususiyeye tayin edilecek zabitanın tayin veya tebdilleri müfettişliğin(bu kelime de yapılan bir tadilâtle konmuş) inzimam-ı muvaffakatiyle olacaktır. Maheza sair hususatca lüzum ve menfaat görerek (verdiğiniz: yeşil kalemle çıkarılmış) müfettişliğin verdiği (aynı kalemle eklenmiş) talimatı kolordu kumandanlıkları aynen tatbik edeceklerdir. Bilhassa ahval-i sıhhiye pek mühimdir. Bu zemindeki tedkikat ve icraatın ahaliye de teşmili lazımdır.

b)Müfettişlik mıntıkası Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilâyetleriyle Erzincan ve Canik müstakil livalarını ihtiva eylediğinden müfettişliğin yukarıda tadâd edilen vezaifi tedvir için vereceği bilcümle talimatı işbu vilâyetler ile mutasarrıflar doğrudan doğruya ifa edeceklerdir.

Müfettişlik hududuna mücavir vilâyat ve elviye-i müstakile -Diyarbakir, Bitlis, Mamuretülaziz, Ankara, Kastamonu vilâyetleri- ile kolordu kumandanlıkları da müfettişliğin ifa-yı vazife sırasında re'sen vaki olacak müracaatlarını nazar-ı dikkate alacaklardır.

---

<sup>30</sup>Osmanlı basınında Çarlığın yıkılmasının ardından ortaya çıkan yeni yapıdan bahsedilirken "Şûralar Cumhuriyeti" ifadesinin kullanıldığını unutmadan bu maddenin önemini anlamak için "Sovyet" kelimesinin karşılığı olarak "Şûra" kelimesine yer verildiği gözden kaçmamalıdır.

Müfettişlik hususat-ı askeriyyeye aid merci Harbiye Nezareti olmakla beraber hususat-ı saire için makamat-ı aliye-i aidesiyle muhabere edecek ve işbu muhabereden Harbiye Nezaretine de haber verecektir.

Harbiye Nazırı  
Mühür (Şakir)”

Şifreye tahvil edilmiştir.

7.5.35 derkenarının da yer aldığı bu metinde, yeşil kalemle yapılan tadilatlar bu noktaya kadar kolay gelinmediğinin de bir işareti olabilir. Çünkü asıl metinde “emrinize verilmiştir” ve benzeri kişiyi vurgulayan, iyelik belirtir ifadeler “müfettişlik emrine verilmiştir” gibi kurumu vurgulayan ifadelerle değiştirilmiştir. Muhtemelen Mustafa Kemal Paşa 30 Nisan sonrasında bu talimata uzayan süreçte olabildiğince yetkili ve elverdiğince iyi imkânlarla Anadolu’ya geçmek için çeşitli temaslarda bulunmuştur. Ancak kendisine ve maiyetine hiç de cömert davranılmadığı arşiv belgeleriyle sabittir.<sup>31</sup> Bu nedenle çok geniş yetkiler almasına rağmen bunun ifade edilmiş tarzında, kanaatimizce önemli olabilecek değişiklikler belki de Şakir Paşa tarafından yapılmıştır. Ancak bu talimatnameyi tamamlayacak çalışmalar gerek Mustafa Kemal Paşa gerekse diğer yetkililer tarafından yürütülmüştür:

Mustafa Kemal Paşanın emri altında bulunacak 3. ve 15. Kolordu bölgesi dâhilindeki Sivas, Van, Trabzon, Erzurum ve Samsun mülkî

---

<sup>31</sup> Mustafa Kemal Paşanın Samsun’a çıkışından öncesine ait belgeler, ona ve maiyetine karşı hiç de cömert davranılmadığını ortaya koymaktadır. Mustafa Kemal Paşa, 12 Mayıs 1919 tarihinde "Harbiye Nezaret-i Celilesine" şöyle diyor: "...tahsisatım hakkında muhasabat-ı umumiye dairesinin elan tereddüd edegelmekte olduğu bunu takip eden memurlar tarafından mesmu-ı aczi oldu. Tenvir-i hâl için tavzihatta bulunmaklığımıza müsaade buyrulmasını rica ederim. İstanbul azimetim hakkında Nezaret-i Celilelerinin tebliği vaki oluncaya değin maaşım... ordu kumandanlarına mahsus olan on beş bin guruş idi. Hâl-i hazır harb olmamakla beraber sulh da değildir..." Kendisine verilen görevin bir ordu müfettişliğinin tahammül edeceği sorumluluğun üstünde olduğunu belirttikten sonra pek çok seyahat gerektiren vazifesinin ifası için çok masraf gerekeceğine değinen Mustafa Kemal Paşa, hiç olmazsa maaşının eskisi gibi devam edebilmesi için "...bu memuriyet-i aczi devam ettiği müddetçe karargâhımın bir harb karargâhı hâlinde telâkki edilmesi hakkında icab edenlere evamir-i nezaretpenahilerini istirham eylerim." sözleriyle durumu ortaya koymuştur. (K: 14, G: 72, F: 72/1.) Ayrıca Mustafa Kemal Paşanın 13.5.1919 tarihli yazısında, 7.5.1919 tarihli tezkiresiyle müfettişlik karargâhı mensuplarına üç aylık olağan ödeneklerinin İstanbul’da verilmesi gereğini istirham ettiği hâlde ilgili daireden henüz bir sonuç çıkmadığına değinmesi daha da ilgi çekicidir. Bu yazı muhasabat dairesine aynı gün sevk edilmiştir. Ertesi gün ulaştığı anlaşılan cevapta, talep olunan bu ödenek için yalnızca üç bin liralık avans verilmesi kararı verildiği görülmektedir.(K: 14, G: 73, F: 73/1).

memurlarına kendilerine yapılacak tebliğleri icra etmelerinin emir buyrulması istenmiştir.<sup>32</sup>

Mustafa Kemal'in tedbirli ve kararlı kişiliği daha Samsun'a çıkmadan önceki faaliyetlerinden de anlaşılmaktadır. O, Sivas Vilâyeti, 3. Kolordu Kumandanlığı ve Canik Müstakil Mutasarrıflığı'na 11 Mayıs 1919 tarihinde şifreli telgrafla şu önemli talimatı vermiştir:

*“1. Vilâyet ve müstakil liva muntkasında icra-yı faaliyet etmekte olan eşkıya çetelerinin İslâm ve Gürcü, Rum, Ermeni olduklarına nazaran miktarları ve muntka-yı nüfuz ve şekavetleri neresidir? Rüesasının isimleri nedir? Ne gibi silâhlarla mücehhez ve ne vakitten beri şekavettedir? Bunların hepsi dâhilde mi teşekkül etmiş ve kısmen haricden mi gelmiştir?”*

*2. İşbu şekavetin siyasî maksadlar arzusuna mı yoksa soygunculuk ve kat-ı tarik gibi sırf maksad-ı şahsiye ve hususiyeye müstenid mi?*

*3. İşbu malûmat makamat-ı mülkiye ile cihet-i askeriyeye bilmuhabere sıhhate karib bir surette tesbit edilecek, Kolordu Kumandanı Miralay Selahaddin Bey bu malûmatı muhtasar ve müfid bir hâlde Samsun'da bana verecektir.”<sup>33</sup>*

Bu önemli talimat Atatürk'ün Samsun'a çıkışından önce çalışmaya başladığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle onun Samsun'a çıkışından sonraki faaliyetleri, olayların akışına ve tesadüflere göre değil kararlı bir kişiliğe ve ciddî bir hazırlığa dayalı olmakla ayrı bir önem kazanmaktadır. Yukarıdaki şifresinde Atatürk'ün çeteler hakkında bilgi isterken “bunların hepsi dâhilde mi teşekkül etmiş yoksa kısmen hariçten mi gelmiştir?” sorusuna yer vermesi onun yıkıcı eylem ve propagandaların kökleri ve dış bağlantıları üzerindeki hassasiyetini de göstermektedir. Atatürk'ün, ayrıca bu eşkıyalığın siyasî amaçlarla mı yoksa soygunculuk ve yol kesme gibi kişisel ve özel nedenlerle mi olduğu sorusuna yer vermesi ise Pontus ve Ermenistan tasavvurlarıyla ilgili olarak düşünülmelidir. Çünkü Avrupa'da yoğun bir propagandaya girişen Ermeniler ve Rumlar değinilmiş olduğu üzere Türkler aleyhinde bir kamuoyu oluşturmak yolunda büyük mesafe almışlardı.

### **Sonuç**

Sonuç olarak denilebilir ki, zor zamanda, maddi sıkıntılar dâhil bin bir müşkülata rağmen Mustafa Kemal'in Mütareke Döneminde ihdas edilen ordu müfettişliklerinden birine atanması hem kendi kişisel kariyeri

---

<sup>32</sup> K: 14, G: 56, F: 56/1.

<sup>33</sup> K: 14, G: 71, F: 71/1-2.

bakımından hem de Türk İstiklal Harbi'nin başarıya ulaşması bakımından son derece önemlidir. Gerçi Mustafa Kemal ordu müfettişlerinden yalnızca biridir. Ancak 2. Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa ile karşılaştırıldığında görülebileceği gibi ikisinin arasındaki asıl fark, İtilaf Devletleri'nin baskısıyla da olsa, kendilerine dön çağrısı geldiği zaman gösterdikleri tutum ve davranışlardan anlaşılabilir. Uzun uzadıya ayrıntılarına girmeden söylenmesi gereken şudur ki Mersinli Cemal Paşa aldığı talimatın gereğini yerine getirirken, Mustafa Kemal Paşa yürüdüğü yoldan dönmek için elinden gelen her şeyi yapmıştır. Nitekim dönmemiştir. Yolundan dönmediği için Türk İstiklal Harbi'ni başarıya ulaştırarak tarih yazmıştır. Tarihler ve tarihçiler de yolundan dönmeyenlerin tarihini yazmıştır. Burada bu bağlamın içinde aynı yolda yürüyenlerden birini daha ayrıca belirtmekte fayda var. Yolundan dönmeyen Mustafa Kemal'i zorla döndürmeye çalışanlardan gelen talimatlara uymayarak destekleyen ve onunla aynı yolda yürüyen Kazım Karabekir Paşa'da özellikle vurgulanmalıdır. Şüphesiz Mersinli Cemal Paşa ilgili makamlardan kendisine gelen talimatlara uygun hareket ederek İstanbul'a dönmüştür. Bundan dolayı kendisinin vatan sevgisini sorgulamak herhangi bir şekilde doğru olmaz. Bundan sonraki faaliyetleri de onun vatan sevgisine dair herhangi bir şüpheye yer bırakmayacak kadar bellidir. Ancak Mustafa Kemal örneğinde görülen inisiyatif alma ve liderlik yapma özellikleri kendisini ötekilerden farklı ve fazla kılarak zaferin mimarı olmasını sağlamıştır.

### **Kaynakça**

- Arslan Ali, Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umumiliği- IV. Ve V. Damat Ferit Hükümetlerinin Anadolu'daki Yönetimi Büyük Millet Meclisi'nden Geri Alma Teşebbüsü(1920), *Atatürk Yolu*, Yıl:8, Cilt:4, Sayı,16 Kasım 1995.
- Atatürk, Kemal, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2004.
- ATASE Arşivi,K:1, G:125, F:125/1.
- ....., K:2, G:49, F:49/1.
- ....., K:3, G:90, F:90/2.; K:3, G:159, F:159/1.
- ....., K:4, G:101, F:101/1.; K:4, G:119, F:119/1.
- ....., K:8, G:74, F:74/1-5 ; K:8, G:82, F:82/1-3.
- ....., K:10, G:93, F:93/1-3.; K:10, G:101, F:101/1-3.; K:10, G:81, F:81/1.
- ....., K:10, G:103, F:103/1-2.; K: 10, G: 104, F: 104/1-2.; K: 10, G: 115, F: 115/1-2.
- ....., K:11, G:10, F:10/1.; K:11, G:32, F:32/1-6.
- ....., K:14, G:66, F:66/1; K:14, G:72, F:72/1. ; K:14, G:73, F:73/1.

....., K:14, G: 71, F: 71/1-2.; K: 14, G: 102, F: 102/1. K: 14, G: 56, F: 6/1.;

....., K:17, G:8, F:8/1.; K:17, G:14, F:14/1.;K:17, G:6, F:6/1-2.

....., K:17, G:15, F:15/1.; K:17, G: 75, F: 75/1. K:17, G:43, F:43/1.;

....., K:21, G: 77, F: 77/1.

*Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı 4(Eylül 1953), Vesika No: 74.

Kurat,Yuluğ Tekin, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Ankara, 1986.

*Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara, 1999.





## MİLLİ MÜCADELEDE İÇ AYAKLANMALAR

Dr. Yunus KOBAL\*

### Giriş

I. Dünya Savaşı'nda kaybeden devletlerden biri olan Osmanlı İmparatorluğu, 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Mütarekesi<sup>1</sup> ile savaştan çekilmiştir. Ancak bu mütarekenin imzalanması ile birlikte Türk ulusunun önünde yeni bir tarihsel süreç başlamıştır. Milli Mücadele adı verilen bu dönem, mütareke şartlarının uygulanması yoluyla tamamen savunmasız duruma getirilen ülke topraklarında başlayan işgaller, ayrılıkçı azınlık hareketleri ve bunların neden olduğu şiddet gibi her türlü olumsuzluğu içeren bir dizi uygulamaya karşı Türkiye halkının başlattığı direniş ruhu ile örgütlenen Bağımsızlık Savaşı'nı kapsamaktadır. Bu sürecin askeri safhası 30 Ağustos 1922 Zaferi ile hukuki safhası ise 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalan Lozan Barış Antlaşması yoluyla yeni Türk devletinin varlığının ve egemenlik haklarının dünya devletleri tarafından kabul edilmesi ile sona ermiştir.

Mütareke Dönemi ülkenin kaderi açısından tam bir felakete yol açmıştır. Bütün devlet dengelerinin bozulduğu bu ortamda birbiri ardına kurulan hükümetler uzun ömürlü olamamış<sup>2</sup>, hiçbir kabine bu durumun

\* Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Araştırma Görevlisi

<sup>1</sup> Mondros Mütarekesi her ne kadar bir ateşkes anlaşması şeklinde adlandırılrsa da içerdiği hükümlere bakarak, gerçekte böyle tanımlanmasının pek mümkün olmayacağı açıktır. Ateşkes anlaşmaları normalde, savaşan taraflar arasında barış görüşmelerinin başlayabilmesi için yapılan bir çeşit ön barış anlaşmalarıdır ve içerdiği hükümler de genellikle orduların ve silahların durumu ile ilgili olmaktadır. Oysa Mondros Mütarekesi, İtilaf Devletlerine Osmanlı Devleti'nin askerî, siyasî ve ekonomik alandaki egemenliğini kısıtlayıcı önemli haklar kazandırmaktadır ki, bu özellikleriyle adeta bir barış antlaşması göze çarpmaktadır. Mütareke görüşmelerinin ayrıntıları ve anlaşmanın tam metni için bkz; Ali Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, 1948.

<sup>2</sup> Mütareke Dönemi Kabineleri:

Ahmet İzzet Paşa	11 Ekim 1918 – 8 Kasım 1918	(25 gün)
Ahmet Tevfik Paşa	11 Kasım 1918 – 13 Ocak 1919	(2 ay 1 gün)
	14 Ocak 1919 – 3 Mart 1919	(1 ay 20 gün)
Damat Ferit Paşa	4 Mart 1919 – 15/16 Mayıs 1919	(2 ay 13 gün)
	19 Mayıs 1919 – 20 Temmuz 1919	(2 ay 2 gün)
	21 Temmuz 1919 – 30 Eylül 1919	(2 ay 11 gün)

üzerine yüklediği ağırlığı taşıyamamış ve bu felaketten çıkış için sağlıklı fikirler üretememiştir. İtilaf Devletleri, I. Dünya Savaşı sırasında kağıt üzerinde paylaştıkları Osmanlı topraklarını bu defa fiilen bölüşmeye başlamışlar ve başlattıkları işgaller, sürecin ülke halkı için ne denli zor geçeceğini en başından itibaren göstermiştir. Bununla birlikte, imparatorluk bünyesinde yüzyıllardır barış ortamında yaşamış olan azınlıkların, özellikle Ermeniler ve Rumların Türk topraklarında kendileri için bağımsız yeni yurtlar kurma faaliyetleri de kurdukları silahlı çeteler vasıtasıyla yeni bir boyut kazanarak Müslüman ahali ile anılan azınlıklar arasında önemli olayların çıkmasına yol açmıştır.

Böylesine büyük bir otorite boşluğunun olduğu bir ortamda, yaşanan olumsuzluklar arasında Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde değişik zamanlarda ve farklı nedenlerle ortaya çıkan iç ayaklanmalar çok önemli bir yer tutmaktadır. Tarih boyunca çeşitli milletlerin kendilerini sömüren yabancı devletlere karşı ayaklanarak bağımsızlıklarını kazandıkları çokça görülmüştür. Zaten bu, anlaşılması kolay bir konudur. Fakat aynı ülkenin insanlarını çeşitli sebeplerle karşı karşıya getiren iç ayaklanmaların açıklaması zordur. Bu, belki de bir ulusun başına gelebilecek en büyük felaket olarak adlandırılabilir. İç ayaklanmalar, açıklaması zor olduğu gibi dramatik olaylara ve kapanması uzun sürebilecek yaralara da neden olabilmektedir.<sup>3</sup>

---

Ali Rıza Paşa	2 Ekim 1919 – 8 Mart 1920	(5 ay 3 gün)
Salih Hulusi Paşa	8 Mart 1920 – 2 Nisan 1920	(25 gün)
Damat Ferit Paşa	5 Nisan 1920 – 31 Temmuz 1920	(3 ay 25 gün)
	31 Temmuz 1920 – 17 Ekim 1920	(2 ay 17 gün)
Ahmet Tevfik Paşa	21 Ekim 1920 – 4 Kasım 1922	(2 yıl 14 gün)

Kaynak: Tark Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 2. Cilt, İstanbul, 1999, s. 61.

<sup>3</sup> Bu konuda ilginç bir örneği İsmet İnönü'nün hatıralarında görmek mümkündür. İnönü, isyan çıkan bir yöreye göndereceği bir binbaşyı ayrıntılı bir şekilde aydınlatıp, ikaz eder: "Söylediğim yere vardığın zaman, müfrezden görünür görünmez, halk karşıdan görünecek, tekbir getirerek askerimiz geldi diye sizi karşılayacaklar. Bunları askerin içine sokmayacaksın. Askeri dışarıda tutacaksın. Kim gelirse gelsin, ne söylerse söylesinler inanmayacaksın. Davet edecekler gitmeyeceksin. Yorgunsunuz, argınsınız diye size ziyafet vermeye kalkacaklar. Seni, askerini, hepinizi alacaklar, evlere dağıtacaklar. Bu teklifi kabul etmeyeceksin. Sen orada isyan tertip etmek için, hareket etmek için hazırlananlar olduğunu söyleyeceksin, onları isteyeceksin, seni istikbal edenleri bunun için yardıma çağıracaksın. Eğer bunu yapabilirsen, ele geçirdiğin kimseleri oradan çıkarırsın, kimlermiş, nereden gelmişler tahkik edersin ve ona göre mahkemeye sevk edersin. Neticeyi böyle alırsın." Buna rağmen göreve yolladığı binbaşının birkaç gün sonra süklüm püklüm geri döndüğünü aktaran İnönü, iç isyanların aldatıcı görüntüsü karşısında önlem alabilmenin zorluğuna dikkat çekerek, aynı millet fertlerinin birbirini aldatıp pusuya düşürmesinin son derece kolay bir şey olduğunu ve bütün iç isyanların en zayıf noktasının bu olduğunu vurgulamaktadır. İsmet İnönü, *Hatıralar*, 1. Kitap, Ankara, 1985, s. 204.

1919-1923 yılları arasında gerçekleşen iç ayaklanmaların temelinde çeşitli iç ve dış etkenler yatmaktadır. Dış etkenlerin özünü İtilaf Devletlerinin istek ve çıkarları oluştururken, iç etkenler daha fazla çeşitlilik göstermektedir. İtilaf Devletleri, karşılarında güçlü bir direnişin olmamasını arzu ettiklerinden, direnen milli kuvvetlerin bütünleşmesini engellemek için çeşitli ayaklanmaların çıkmasında doğrudan ve dolaylı olarak rol almışlardır. Bu rol bazen gayrimüslim azınlıkların ayrılıkçı faaliyetlerinde bazen de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Müslüman aşiretlerin kışkırtılması şeklinde kendisini göstermiştir. Ayaklanmalar tek tek incelendiğinde de görüleceği gibi iç etkenlerin temelinde ise İstanbul Hükümetleri ile Kuvay-ı Milliye arasındaki çekişme göze çarpmaktadır. İstanbul Hükümetleri Anadolu'da başlayan direnişi, Halife/Padişah otoritesine karşı bir başkaldırı saydığından bu girişimleri engelleme ve yok etme kararı almıştır. Bu nedenle ortaya çıkan iki başlılık insanların kafasını bulandırmış, kararsızlıklara ve nihayetinde birbirine karşı düşmanca girişimlere yol açmıştır. Bunların yanı sıra kaybolan otorite boşluğundan yararlanarak yerel güç odağı olmak iddiasıyla baş gösteren ayaklanmalara, irticaî içerikli ayaklanmalara ve nihayet liderlik rekabeti/hesaplaşması sebebiyle baş gösteren ayaklanmalara da tanık olunmuştur. Milli Mücadele'de yaşanan iç ayaklanmaların kronolojik sıralaması aşağıdaki gibidir.<sup>4</sup>

11 Mayıs 1919	Ali Batı Olayı
20 Ağustos 1919	Ali Galip Olayı
27 Eylül 1919	Birinci Bozkır Ayaklanması
20 Ekim 1919	İkinci Bozkır Ayaklanması
20 Ekim 1919	Ahmet Anzavur'un Milli Mücadele aleyhinde birinci defa saldırtılması
26 Ekim 1919	Şeyh Eşref Ayaklanması (Hart Olayı)
28 Ekim 1919	Kızılkuyu Olayı
28 Ekim 1919	Apa Çarpışması
1 Kasım 1919	Dinek Çarpışması
15 Kasım 1919	Demirkapı Çarpışması
16 Şubat 1920	Ahmet Anzavur'un Milli Mücadele aleyhine ikinci defa saldırtılması
4 Nisan 1920	Ahmet Anzavur'un Gönen'e taarruzu
13 Nisan 1920	Birinci Düzce Ayaklanması

<sup>4</sup> *Türk İstiklal Harbi, VI. Cilt, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, T. C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Ankara, 1974, s. 325-326.

16 Nisan 1920	Çerkez Ethem kuvvetleriyle Ahmet Anzavur kuvvetlerinin Yahyaköy Çarpışması
18 Nisan 1920	Kuvayı İnzibatiyenin kurulması
19 Nisan 1920	Ahmet Anzavur'un Karabiga'dan İngiliz gemisiyle İstanbul'a kaçıışı
25 Nisan 1920	Taraklı Çarpışması
8 Mayıs 1920	Ahmet Anzavur'un Adapazarı ve Geyve Harekâtı
8 Mayıs 1920	İkinci Düzce Ayaklanması
11 Mayıs 1920	Anadolu Fevkalâde Müfettişi Umumiliğinin işe başlaması
12/13 Mayıs 1920	Mudurnu Çarpışması
15 Mayıs 1920	Birinci Yozgat Ayaklanması
20 Mayıs 1920	Cemil Çeto Olayı
23 Mayıs 1920	Milli Mücadele kuvvetlerinin Kuvay-ı İnzibatiye'ye taarruzu
25 Mayıs 1920	Zile Ayaklanması
27 Mayıs 1920	Sulusaray Olayı
1 Haziran 1920	Milli Aşireti Olayı
13 Haziran 1920	Yozgat'ın asiler tarafından işgali
14 Haziran 1920	Kuvay-ı İnzibatiye Tümeninin taarruzu
20 Haziran 1920	Çerkez Ethem kuvvetlerinin Ankara'dan Yozgat'a hareketi
21 Haziran 1920	Çopur Musa (Çivril) Olayı
27 Haziran 1920	Kula Olayı
20 Temmuz 1920	İnegöl Olayı
5 Eylül 1920	İkinci Yozgat Ayaklanması
8 Eylül 1920	Çengelhan Olayı
8 Eylül 1920	Nogaykızıközü Olayı
23 Eylül 1920	Ayvalıközü Çarpışması
25 Eylül 1920	Koyunculu Çarpışması
2 Ekim 1920	Konya Ayaklanması
6 Aralık 1920	Demirci Mehmet Efe Ayaklanması

7 Aralık 1920	Çerkez Ethem Ayaklanması
6 Mart 1921	Koçkiri Ayaklanması
... 1918 - 21 Kasım 1923	Aynacıoğlu Olayları
... 1918 - ... 1923	Pontus Ayaklanmaları ve Olayları

### **Ali Batı Ayaklanması**

11 Mayıs – 18 Ağustos 1919 tarihlerinde baş gösteren ve Midyat, Nusaybin, Ömerkan, Dirilömer çevresinde etkileşen bu ayaklanma, İngilizlerin Osmanlı topraklarında ayrılıkçı güçleri kışkırtarak, onlar aracılığıyla bölgede dolaylı bir etkinlik sağlama politikasına uygun düşen tipik bir örnektir. Bu bölgede yaşayan söz sahibi kişiler, İngilizler’in kışkırtmalarıyla bir Kürdistan oluşturulması fikrini yayma çabasında buldukları sırada, bu rüzgârdan etkilenen Ali Batı diğer yandan da kendisinin İstanbul Hükümetinin Mardin Temsilcisi olduğu yolundaki propagandalarla etkinliğini artırmaya çalışmıştır.<sup>5</sup>

11 Mayıs 1919 günü emrindeki yüz silahlı adamı ile Nusaybin’e gelen Ali Batı’ya İlçe Kaymakamı ve burada bulunan 24. Alay Komutanı ilk müdahaleyi nasihat yoluyla yapmışlarsa da, buradaki askerî kuvvetin kendi sayılarından daha az olduğunu anlayan Ali Batı her ikisini de tehdit etmiştir. Daha da ileri giderek hapisanedeki mahkûmları serbest bırakmış ve halktan zorla para ve insan toplamaya başlamıştır. Bunun üzerine 5. Tümen Komutanlığının emri ile civardaki askerî kuvvetler birleştirilerek Ali Batı’nın üzerine gönderilmiştir. 4 Haziran’da Mekre yakınlarında bozguna uğratılan Ali batı, bir grup adamıyla kaçmayı başarmıştır. 5. Tümen Komutanı, 6 Haziran’da bir bildiri yayımlayarak, köylülerin ve aşiretlerin bu eşkıyaya yardımda bulunmamak şartıyla serbest olduklarını ilan etmiştir.<sup>6</sup> Devam eden takip sonucunda Ali Batı 18 Ağustos’ta gizlendiği Medah mevkiinde kısıtlanmış ve yapılan çarpışma neticesinde ölü olarak ele geçirilmiştir.

### **Ali Galip Olayı (20 Ağustos – 15 Eylül 1919)**

Mustafa Kemal ve beraberindekilerin Erzurum’da topladıkları Kongreyi engelleyemeyen Damat Ferit Hükümetinin, Amasya Tamimi’nde çağırısı yapılan ve yurdun bütünlüğü için kararlar alınacak olan Sivas Kongresi’ni engelleme çabasının bir ürünü olmuştur. Dahiliye Nazırı Adil Bey ve Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa’nın emriyle dönemin Elazığ Valisi Ali

<sup>5</sup>A.g.e., s. 41-42.

<sup>6</sup>Gnl. Kenan Esengin, *Milli Mücadelede Hıyanet Yarışı*, Ankara, 1969, s. 42.

Galip'in görevlendirildiği anlaşılmaktadır.<sup>7</sup> Aynı dönemde İngiliz Binbaşısı Noel, bağımsız Kürt önderleri Bedirhanî Halil, Kamuran, Celâdet ve Ekrem Beylerle toplanmıştır. Bu gruba, görev emrini aldıktan üç gün sonra 6 Eylül'de Ali Galip de dahil olmuş ve yapılan toplantıda Malatya Mutasarrıfı Bedirhanî Halil'den 500 seçkin atlı hazırlamasını kararlaştırmışlardır.<sup>8</sup>

Öteden beri bu girişimleri izleyen Mustafa Kemal, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar, gelişmelerin Kürtleri ayaklandırmak ve Sivas Kongresi'ni dağıtmaktan başka doğu illerinde asayişsizlik olduğu gerekçesiyle bu bölgenin de işgaline zemin hazırlanacağı değerlendirilmesini yapmışlardı. Bu nedenle Ali Galip ve beraberindekilerin Sivas üzerine yürümelerini beklemeksizin onların ele geçirilmeleri kararını almışlardır.<sup>9</sup> Böylelikle Elazığ, Diyarbakır, Siverek ve Aziziye'den bazı birlikler Malatya üzerine gönderilmiş ve bunun üzerine önce Noel ile Kamuran, Celadet ve Ekrem, arkasından Ali Galip ile Mutasarrıf Halil Kahta'ya doğru kaçıp, Bey Dağ'daki Reşvan Aşireti Başkanı Bedir Ağa'nın yanına sığınmışlardır. Ali Galip kaçarken maliye veznesinden almış olduğu "*Mustafa Kemal ve avnesinin tenkili masarifine karşılık olmak üzere olbabdaki emrini tevfikân altı bin lira alınmıştır.*" ibareli senedi de unutmamıştır.<sup>10</sup> Beydağ'da da yeni kuvvet toplama girişiminde bulunduğu anlaşılan Ali Galip üzerine kuvvet gönderilince bu defa Urfa'ya kaçmış, oradan da Noel'in çağrısı üzerine Halep'e gitmiştir.

### **Birinci Bozkır Ayaklanması (27 Eylül – 4 Ekim 1919)**

Konya'nın Bozkır ilçesinde meydana geldiği için bu adla anılan ayaklanmalar, ulusal direnişin güçlenmesini ve gelişmesini geciktirici türden ayaklanmalardır. Mustafa Kemal Paşa'nın, komutanlara Mondros Mütarekesi ile ilgili gönderdiği telgraflara olumlu yanıt veren Cemal Paşa, bölgedeki halkı milli mücadeleye katılmaya ve ordusunun eksiklerini tamamlamaya çalışırken İstanbul'a çağırılmıştır. Ardından görevi devralan Albay Selahattin de kısa bir süre sonra görevinden ayrılınca, İngiliz Muhipler Cemiyeti ve Damat Ferit'e bağlılığıyla bilinen Vali Cemal Bey<sup>11</sup> duruma hakim olmuştur. Cemal bey bir yandan halkı milli kuvvetlere karşı gelmeye zorlarken, diğer yandan da hapishaneyi boşaltarak buradaki

<sup>7</sup>İstanbul Hükümetinin Elazığ Valisi Ali Galip'e çektiği telgraf emri için Bkz.; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, 1. Cilt, Ankara, 1988, s. 266-268.

<sup>8</sup>Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 1. Kitap, Ankara, 1991, s. 247.

<sup>9</sup>*A.g.e.*, s. 247.

<sup>10</sup>Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Vesikalar*, Ankara, 1991, s. 668, vesika no: 66.

<sup>11</sup>Milli kuvvetlerin baskısı sonucu İstanbul'a kaçmak zorunda kalacak olan Cemal Bey, Damat Ferit Hükümetinde kısa bir süre Dahiliye Nazırlığı görevinde bulunacaktır. H. Adnan Önelçin, *Nutuk'un İçinden*, İstanbul, 1981, s. 36.

suçluları silahlandırmıştır. Bu gelişmeler karşısında Heyet-i Temsiliye, Albay Refet Bey'i (Bele) valinin tehlikeli faaliyetlerine son vermesi için görevlendirmiştir. Konya halkının da bu yeni gelişmeye verdiği desteği gören Vali Cemal Bey 27/28 Eylül 1919 gecesi Konya'yı terk ederek İstanbul'a dönmüştür.<sup>12</sup>

Halife, Padişaha bağlılık ve milli harekete karşı çıkış temelindeki ilk örneği teşkil eden Birinci Bozkır Ayaklanması böyle bir ortamda Vali Cemal ve İstanbul'da İngiliz Papazı Frew ile ilişkisi olan Bozkırlı Zeynelabidin ve arkadaşlarının kışkırtması sonucu başlamıştır. Kısa sürede Bozkır'a egemen olan yaklaşık bin kişi, Seydişehir'den üzerlerine gönderilen askeri birliği de etkisiz hale getirince, bölgeye bir nasihat heyeti gönderilmiş ve Bozkır'a milli kuvvetlerin gönderilmeyeceği garantisi verilerek isyanlar yatıştırılmıştır.

#### **İkinci Bozkır Ayaklanması (20 Ekim - 4 Kasım 1919)**

Birinci ayaklanmanın yatıştırılmasının ardından yeni bir ayaklanmanın çıkmaması için Afyon'dan Yarbay Arif (Karakeçili) Müfrezesi de Seydişehir'e kaydırılmıştır. Bu gelişmeleri haber alan Zeynelabidin'in adamları, yeniden harekete geçerek Bozkır'ı basmışlar ve üzerlerine gönderilen öncü birlikleri yenilgiye uğratmışlardır (24 Ekim 1919, Akkise civarı). Ertesi gün Yarbay Arif asilerin sağ kanadından etkili bir hareket düzenlemiş, 30 kadar ölü ve bir o kadar da yaralı bulunan isyancılar geri çekilmeye başlamışlardır. Takip harekâtında, Karaman-Çumra yolu üzerindeki Kızılkuyu'da geceyi geçiren 30 kişilik bir müfrezeye, baskın sonucu ele geçmiş (28/29 Ekim 1919), asiler erlerin para, silah ve hayvanlarını alıp serbest bırakmış, ancak başlarındaki iki subayı idam etmeye teşebbüs etmişlerse de araya giren yaşlıların ve herhalde yaklaşmakta olan Yarbay Arif kuvvetlerinin etkisiyle vazgeçerek kaçmışlardır. Bu arada Yarbay Arif Müfrezesi ile asiler arasında bir çarpışma da Apa ve dolaylarında gerçekleşmiş (28 Ekim 1919), 20 ölü ve 10 yaralı veren isyancılar kaçmaya devam etmişlerdir. Ayaklanmacılara son darbe de 1 Kasım 1919'da Dinek yöresinde vurulmuş, dağılan asilerin ele başları da dağlara kaçmak zorunda kalmış, asilerin bütün köyleri işgal edilince Bozkır'a bir tek silah patlamadan girilmiştir (4 Kasım 1919).<sup>13</sup>

#### **Şeyh Eşref (Hart) Ayaklanması (26 Ekim – 24 Aralık 1919)**

Tipik bir irtica hareketi niteliği taşıyan bu ayaklanma, Bayburt'a 20 km. uzaklıktaki Hart kasabasında yaşayan Eşref adında birinin kendine özel bir

<sup>12</sup> *Türk İstiklal Harbi*, 6. Cilt, s. 54.

<sup>13</sup> *A.g.e.*, s. 55-60.

tarikat kurması ve ününün çevreye yayılması sonucu İçişleri Bakanlığınca soruşturma açılmasını gerektiren bir durum oluşması ve Eşref'in soruşturmaya karşı çıkmasıyla başlamıştır. Bu konudaki ilk girişim Erzurum Valiliğince başlatılmıştır. Valilik, Bayburt Kaymakamlığına bu şeyhin kökeni, mesleği, mezhebi, müritlerinin kimliği ve faaliyetleri hakkında bilgi sormuştur.<sup>14</sup> Sonuçta Dahiliye Nezaretinin emriyle harekete geçen Bayburt Kaymakamlığı, ilçe müftüsünün başkanlığında din adamlarında oluşan bir kurul oluşturmuştur. Şeyhin kurulun davetini reddetmesi ve müritlerinin ayaklanma içinde olduğu yolunda duyular alınması üzerine 6 Aralık 1919'da Bayburt'taki 28. Alaydan 50 kişilik bir müfreze göz korkutmak için Hart'a gönderilmiştir. Hart'a gelen heyet, Şeyhin önceden ayrılması sebebiyle kendisi ile temas edememiş, halk yorgun düşen askerleri ikramda bulunmak vaadiyle birer ikişer evlere dağıtmış ve Hart'a geri dönen Şeyhle birlikte harekete geçerek onları esir almıştır. Bu olay, Alay Komutanı Binbaşı Nuri'nin şehit edilmesiyle yeni bir boyut kazanmış, bunun üzerine otuzar kişilik iki piyade bölüğünden yeni bir müfreze oluşturularak 9 Aralık 1919'da Hart'a sevk edilmiştir.<sup>15</sup> Bu müfreze de bir baskın düzenleyen Eşref başarılı olup askerleri tutsak ettikten sonra, kendisinin mehdi olduğunu ilan edip daha da azgınlaşmaya başlamıştır. Askerlerin tedbirsizliği ve tecrübesizliği neticesiyle oluşan bu durum karşısında hükümetin uzlaşma girişimlerinde bulunmuş olması da bir fayda sağlamamıştır ve bu defa dört tabur ve iki bölükten oluşan 700 kişilik bir kuvvet Hart'a gönderilmiştir. İhtiyaten biri Gümüşhane'de, diğeri Of'ta iki tabur da hazır tutulmuştur. 24 Aralık'ta Hart'ı kuşatan bu kuvvetler özellikle topçuların isabetli atışları vasıtasıyla sonuca gidebilmeyi başarmıştır. Evine isabet eden top mermisiyle havaya uçan Şeyh Eşref'in akıbetini öğrenen müritleri daha fazla direnemeyip teslim olmuşlardır.<sup>16</sup>

### **Birinci Anzavur Ayaklanması (25 Ekim - 30 Kasım 1919)**

Ahmet Anzavur'un önderliğinde çeşitli aralıklarla gelişen ayaklanmalar, esasen Anadolu'daki direnişi kırmaya yönelik iç isyanlar arasında en önemlisi sayılabilir. Çünkü Batı Cephesinin oluşturulması ve Yunan işgalinin durdurulmasının gecikmesine sebep olmuştur.

Emekli Jandarma Binbaşı olan Ahmet Anzavur, Milli Mücadele'ye karşı tavır alarak saltanat ve halifelğe bağlılığının karşılığında, özellikle Biga, Gönen, Manyas ve civarındaki Çerkezleri teşkilatlandırarak Kuvayı

<sup>14</sup> Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizin Esasları*, İstanbul, 1951, s. 153-156.

<sup>15</sup> *Türk İstiklal Harbi*, 6. Cilt, s.62.

<sup>16</sup> Esengin, s. 36.



Milliye'ye karşı bir güç oluşturmak amacıyla bu bölgeye gönderilmiştir. Heyet-i Temsilîye Anzavur hareketini bastırmak için 31 Ekim 1919'da Albay Kazım'ı (Özalp) ve Salihli Cephesi Komutanı Ethem'i görevlendirmiştir.<sup>17</sup> 2 Kasım 1919'da Susurluk'a gelerek kuvvet toplamaya başlayan Anzavur ile ilk temas 15 Kasım'da Demirkapı sırtlarında gerçekleşmiş, bir taraftan Albay Kazım komutasındaki 11. Tümen, diğer taraftan da Yarbay Rahmi müfrezesi arasında kalan Anzavur, 10 kadar ölü ve 40 kadar yaralı bırakarak kaçmıştır. Takip hareketine bu aşamada Salihli cephesinde bulunan Çerkez Ethem de katılarak 30 Kasım'da Söğütalanı'nda Anzavur yeniden sıkıştırılmış ve ancak birkaç adamı ile kaçmayı başarmıştır. Birinci Anzavur Ayaklanmasının 2/3 Aralık 1919'da bittiği kabul edilmektedir.<sup>18</sup>

### **İkinci Anzavur Ayaklanması (16 Şubat – 19 Nisan 1920)**

Ahmet Anzavur'un ikinci kez ayaklanma girişimi, Müdafaa-i Hukuk Heyeti Merkeziyesi üyelerinden Edremit Kaymakamı Hamdi Bey'in katledilişi ile başlar. Hamdi Bey 26/27 Ocak 1920 gecesi düzenlediği bir baskınla Gelibolu yarımadasının Akbaş mevkiinde Fransız askerlerinin gözetimi altındaki silah ve cephaneleri ele geçirmiş ve sabaha kadar tümünü Anadolu kıyılarına taşıtmış yurtsever bir kişidir. Daha sonra Biga'ya geçerek asker toplamaya başlayan Hamdi Bey, yaklaşık 500 genç ile Biga'daki 190. Alayın 2. Taburu emrine girmiştir. Birliğin ihtiyaçları için halktan para toplamak zorunda kalışı, buradaki halkı (çoğunlukla Pomaklar) hoşnutsuzluğa itmiş ve Biga'da bir isyan başlatılmıştır. Bu esnada 15 kadar adamıyla Biga'ya gelen Ahmet Anzavur, hükümet konağına yerleşerek ayaklanmanın idaresini ele almıştır. Hamdi Bey yalnız kalınca Yenice istikametine doğru yola çıkmış, fakat yolda yakalanarak katledilmiş ve cesedi halka teşhir edilmiştir.<sup>19</sup>

Bu gelişmeden sonra Anzavur yönetimindeki 800 kadar asi Yenice'ye saldırarak, Akbaş'tan kaçırılan silahları ele geçirmek istemiştir. Çaresiz geri

<sup>17</sup> Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2. Cilt, İstanbul, 1992, s. 104.

<sup>18</sup> Türk İstiklal Harbi, 6. Cilt, s. 67-71. Anzavur Ayaklanmasını bastırmakla görevli komutanlardan Albay Kazım Özalp'in (daha sonra orgeneralliğe kadar yükselmiş, TBMM'de Meclis Başkanlığı ve Bakanlık görevlerinde bulunmuştur.) çarpıcı açıklamaları vardır: "Bu çarpışmada biz Halife kuvvetini maalesef Türk milletinin karşısında ve Yunanlıların yanı başında gördük. Anzavur Ahmet'in maiyeti o zaman "Halifenin askerleri" unvanı ile isimlendiriliyorlardı. Bu halifenin kuvvetleri Milli Mücadeleyi önlemek üzere toplanmış bulunuyorlardı. Her halde Halife ile Yunanlıları birbirine yaklaştıran sebep, tetkike değer bir faciadır." Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, 1. Cilt, Ankara, 1988, s. 67.

<sup>19</sup> Sofuoğlu Adnan, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*, Ankara, 1994, s. 281-287.

çekilmek zorunda kalan yurtseverler silahları ve cephaneliği asilerin eline geçmemesi için dinamitle havaya uçurmuştur. Bu arada İstanbul Hükümeti de Anzavur çetesine katılmak üzere İstanbul'dan subaylar göndermiş, mali destek sağlamış, İngilizlerle birlikte bu ayaklanma örgütünü genişletmeye çalışmıştır.<sup>20</sup>

Çok ciddi boyutlara ulaşan ikinci Anzavur kuvvetlerinin bastırılması konusunda Ankara'da Mustafa Kemal Heyet-i Temsiliye başkanı olarak kararlı bir bildiri yayınlamış<sup>21</sup> ve isyanın bastırılması için 2 000 civarında asker toplanmıştır. Çerkez Ethem'in idaresindeki birlikler 16 Nisan 1920'de Susurluk'un Kuzeyindeki Yahyaköy'de karşılaşmışlar, tam gün süren şiddetli çarpışmalar sonunda asiler dağıtılabılmıştır. Bunun üzerine 19 Nisan'da Karabiga'ya kaçan Anzavur oradan da bir İngiliz gemisiyle İstanbul'a dönmüştür.<sup>22</sup>

### **Birinci Düzce Ayaklanması (13 Nisan – 31 Mayıs 1920)**

7 Nisan 1920'de Amiral de Robeck'i ziyaret ederek onunla milliyetçilere karşı alınması gereken önlemleri ve bu konudaki İtilaf Devletlerinin desteğini araştıran Damat Ferit'in 12 Nisan 1920'de dördüncü defa Sadrazamlığa getirilişinin hemen ardından başlayan bu ayaklanma da Anzavur, Yozgat ve Konya isyanları ile aynı türden sayılabilir.<sup>23</sup>

Düzce yöresinde baş gösteren bu ayaklanmalar bir yandan hilafetin ve şeriatın savunulmasına dayandırılmakla beraber diğer yandan da Çerkezlik davası güdülen bir içeriğe de sahiptir.<sup>24</sup> Bölgede yaşayan Çerkez ileri gelenlerinin sarayla yakın ilişkide olmaları gelişen Anadolu hareketine karşı olumsuz tavır almalarına sebep olmuştur. Ayrıca İstanbul Hükümetinin buradaki Çerkez ve Abazaları ulusal direniş hareketine karşı kışkırtırken, bu hareketi yürütenlerin İttihatçıların devamı olduğu yolundaki propagandaları

---

<sup>20</sup> Türk İstiklal Harbi, 6. Cilt, s. 75. Bu konudaki görüşleri sarayın Başkatibi Ali Fuad Türkgeldi'nin hatıraları da doğrulamaktadır: "Ali Rıza ve Salih Paşalar zamanında her gün gazetelerde şaki Anzavur çetesi filan yerde şu cinayeti yaptı, filan yerde bunu yaptı diye yazarak Anzavur'un ika eylediği fecayii ile kulaklarımız dolduğu halde, Ferid Paşa sadaretinde gelen ma'ruzât meyanında uhdesine mîr-i miranlık rütbesi tevcihi ile Karesi mutasarrıflığına tayini hakkında bir kararname geldiğini görünce dayanamayıp esnây-ı takdimde "Böyle bir eşkiyayı ibadullahın başına taslit etmek revây-ı hak değildir efendim." diyerek son bir cür'et gösterdim." Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1987, s. 263.

<sup>21</sup> Bu bildirinin tam metni için bkz.; Uluğ İğdemir, *Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları*, Ankara, 1989, s. 100-101.

<sup>22</sup> *Türk İstiklal Harbi, II. Cilt*, Batı Cephesi, 2. Kısım, T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1965, s. 42.

<sup>23</sup> Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1970, s. 100-101.

<sup>24</sup> Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, Ankara, 1992, s. 175.

da etkili olmuştur. Bütün bu gelişmelerin sonucunda Ömer Efendi Köyü'nde toplanarak silahlanan Çerkez ve Abazalar Düzce'deki güvenlik müfrezesini basarak buradaki birlik komutanı Mahmut Nedim'i teslim almış ve Düzce'ye egemen olmuşlardır. Ayaklanmanın öncülerinden Berzeg Sefer Kaymakamlığa, emekli Binbaşı Maan Ali de Jandarma Komutanlığına atanmış ve ayaklanma bu suretle seri bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Kısa bir zaman içinde Bolu, Hendek, Adapazarı ve Safranbolu'da insanlar "Müslümanlık" gayreti ile ya da "padişah yanlısı" olduklarını göstermek amacıyla ayaklananların safına katılmışlardır.<sup>25</sup>

Tehlikenin büyüklüğü karşısında yeni kurulan Büyük Millet Meclisinin Muvakkat İcra Vekilleri Heyeti (Geçici Yürütme Kurulu) bölgeye askeri birliklerle beraber halkı yatıştırmak için Ankara'dan Husrev Gerede, Adapazarı'ndan da Sait ve Kazım Beyler başkanlığında birer "Nasihat Heyeti" gönderilmiştir. Fakat bu girişim sonuçsuz kalmış, Gerede Heyeti asiler tarafından tutuklanmış, Sait ve Kazım Beyler öldürülmüştür. Bunun üzerine Geyve'deki tümenden sonra Çerkez Ethem birliği ve diğer Kuvayı Milliye birlikleri bölgeye yollanmış, Ali Fuat (Cebesoy) ile Refet (Bele) ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilmiştir.<sup>26</sup>

23-31 Mayıs 1920 tarihleri arasında başlayan ayaklanmayı bastırma hareketi, 26 Mayıs'ta Çerkez Ethem kuvvetlerinin Düzce'yi ele geçirmesiyle ve ayaklanmanın elebaşlarıyla birlikte 53 kişiyi idam etmesiyle<sup>27</sup> ve aynı gün Refet Bele kuvvetlerinin Bolu'ya girmesiyle devam etmiş, Refet Bey'in 31 Mayıs'ta Gerede'ye girmesiyle sonuçlanmıştır.<sup>28</sup>

### **İkinci Düzce Ayaklanması ( 19 Temmuz – 23 Eylül 1920)**

Birinci Düzce ayaklanmasının bastırıldığı günlerde Yozgat'ta da bir ayaklanmanın başlaması üzerine Çerkez Ethem'in ve Binbaşı Çolak İbrahim'in kuvvetleri Genelkurmayca Yozgat bölgesine, düzenli orduya mensup birlikler de Yunan saldırılarını karşılamak amacıyla cepheye gönderilince bu bölgede daha önce dağılıp sinen asiler yeniden toparlanmaya başlamışlardır. Bu defa ayaklanan Çerkez ve Abazaların düşünceleri, Hendek'i almak, İzmit ile bağlantı sağlayıp Yunanlılarla birleşmek ve güya kendi hayat ve geleceklerini Milli Kuvvetlerden kurtarıp, garanti altına

---

<sup>25</sup> *A.g.e.*, s. 175.

<sup>26</sup> Ali Fuat Paşa bu tarihte Sivas Kongresi kararıyla Batı Anadolu Umum Kuvayı Milliye Komutanlığı görevini yürütmektedir. Albay Refet ise Ali Fuat Paşa'nın yardımcılığını üstlenmiştir.

<sup>27</sup> Rahmi Apak, *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara, 1990, s. 139.

<sup>28</sup> *Türk İstiklâl Harbi*, 6. Cilt, s. 112-113.

almak şeklinde gelişmiştir.<sup>29</sup> 8 Ağustos'ta Düzce'yi ele geçirmeyi başaran asilerin üzerine Ankara, Eskişehir, Bilecik ve Uşak'tan takviye birlikler gönderilince yok edileceklerini anlayan asiler hareketlerine son vermişlerdir. Bunda Ali Fuat Paşa'nın Abaza başkanlarıyla görüşmek üzere gönderdiği aracılardan da olumlu katkısı olmuş ve 66 gün süren ayaklanma bu şekilde sonuçlanmıştır.<sup>30</sup>

### **Kuvayı İnzibatiye Harekatı**

Dördüncü kez 5 Nisan 1920'de kabinesini kuran Damat Ferit'in Milli Mücadele'yi boğmak için başvurduğu yollardan biridir. Kuvayı İnzibatiye adı verilen bu yarı-resmî askeri örgütün diğer adı Hilafet Ordusudur. Komutanlığına Süleyman Şefik Paşa'nın atandığı Kuvayı İnzibatiye üç piyade alayı ve bir topçu taburundan oluşmuştur. 18 Nisan 1920'de kurulan bu oluşumun hemen öncesindeki önemli gelişmeleri hatırlamak yararlı olacaktır. 11 Nisan'da Şeyhülislam Dürrizade El Seyid Abdullah'ın fetvası ile Mustafa Kemal ve onunla beraber hareket edenlerin öldürülmelerinin İslam dinince caiz olduğu ilan edilmiş, buna mukabil Ankara'da Börekçizade Mehmet Rifat Efendi'nin fetvası ile (16 Nisan 1920) haklılığını aynı zeminde kanıtlamaya girişmiştir. Artık İstanbul ile Ankara arasındaki bütün köprüler atılmış ve geri dönüşü olmayan bir yola girilmiştir. Bu arada İngilizler de denetimleri altındaki Türk silah depolarından Kuvayı İnzibatiye'ye silah dağıtılmasına izin vermektedirler.<sup>31</sup>

Süleyman Şefik Paşa kendisine sonradan katılan Anzavur Ahmet ile anlaşmazlığa düşünce İstanbul'a dönmüş ve Kuvayı İnzibatiye'nin başına Yarbay Senai geçmiştir. Kuvayı İnzibatiye'nin bu dönemdeki amacı Geyve boğazını alarak Eskişehir istikametinin yolunu açmaktır. Bu amaçla top ve makineli tüfeklerle pekiştirilmiş 2 000 kişilik bir kuvvetle Geyve boğazına taarruza karar verilmiştir.<sup>32</sup> Anzavur Ahmet'in komutası altında 15-16-17 Mayıs'ta saldırılar gerçekleştirilmiş, her defasında geri püskürtülen Anzavur Adapazarı'ndan ayrılarak İstanbul'a dönmüştür.<sup>33</sup> 23 Mayıs'ta yeniden temas edilen Kuvayı İnzibatiye birlikleri ağır bir yenilgiye uğratılmış, 3 subay, 40 kadar er esir edilmiş, 4 topla 4 makineli tüfek ve çok sayıda malzeme ele

<sup>29</sup> *A.g.e.*, s. 115.

<sup>30</sup> *A.g.e.*, s. 117-119.

<sup>31</sup> Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara, 1995, s. 69-70.

<sup>32</sup> Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953, s. 382.

<sup>33</sup> Anzavur, Batı Anadolu'nun Yunanlılarca işgal edilmesinden sonra da Bursa, Balıkesir, Çanakkale, Bandırma bölgelerinde etkinliklerde bulunmuş, Sakarya zaferinden sonra Köprülü Hamdi Bey'in adamları tarafından Biga'da öldürülmüştür.

geçirilmiş, Sapanca ve Adapazarı kurtarılmıştır.<sup>34</sup> Hilafet Ordusuna son darbe 14 Haziran sabahı başlayan taarruzla vurulmuş, zaten yenilgiler ve askerden kaçanlar nedeniyle iyice zayıflayan birlikler tamamen etkisiz hale getirilmiştir.

### **Birinci Yozgat Ayaklanması (15 Mayıs - 27 Ağustos 1920)**

Yozgat ve çevresinde çıkan bir dizi ayaklanma girişiminin gerisinde İstanbul Hükümetini destekleyen Hürriyet ve İtilaf Partisinin Yozgat başkanı Çapanoğlu Edip ve kardeşi Celal'in çabaları yer almaktadır. Bu yörede nüfuz alanı geniş olan Çapanoğlu kardeşler sürekli olarak "*Ankara'da toplanacak olan meclisin padişahın isteklerine ve yasalara aykırı olduğu*" yolunda propagandalarla halkı Büyük Millet Meclisi aleyhine kışkırtmaya çalışmışlardır. Bölgedeki karışıklıkların ilki Yıldızeli'nde yaşanmıştır. Padişahın bildirge ve fetvalarını halka dağıtan Postacı Nazım, Yozgat beyleriyle de temas kurarak halkı Kuvay-ı Milliye aleyhine örgütlemeye başlamışlardır. Toplanan asileri dağıtmak üzere gönderilen tabur ile ilk çarpışmalar Sulusaray civarında yaşanmış, ancak etkili bir sonuç alınamamıştır. Giderek güç kazanan asiler üzerine iki müfreze daha gönderilmiş, Çamlıbel'deki müfreze baskına uğramıştır. Bunun üzerine Antep civarında bulunan Kılıç Ali de Büyük Millet Meclisi tarafından 80 kadar adamıyla bölgeye sevk edilmiştir. Kılıç Ali'nin birlikleri Akdağ Madeni civarında asilere küçük çapta üstünlük sağlarken, 14 Haziran'da Yozgat asiler tarafından işgal edilmiştir. Ayaklanma civar bölgelere de yayılırken 15/16 Haziran gecesi Artova ve Çamlıbel karakollarının basıldığı görülmüştür. Durumun tehlikeli bir hal alması üzerine Genel Kurmay Başkanlığı 19 Haziran 1920'de Çerkez Ethem'i ayaklanmayı bastırmakla görevlendirmiştir. 70 subay, 2100 piyade, 1300 atlı, dört kudretli dağ topu, bir sahra topu, sekiz makineli tüfekle 23 Haziran'da sabahın erken saatlerinde Yozgat önüne gelen Çerkez Ethem Müfrezesi öğleye kadar süren çarpışmalarla Yozgat'ı ele geçirmiştir.<sup>35</sup>

Yozgat'ta kurulan askeri mahkemede elebaşılardan 12 kişi asılmış, Celal ve Edip kardeşler kaçmışlardır. Kaçanlar Yozgat-Alaca yolu üzerindeki Arapseyfi civarında Ethem'in kuvvetleriyle yeniden karşılaşmış, burada da 300 civarında kayıp vermişlerdir (27 Haziran 1920). Bu tarihlerde Yunan ordusunun da Bursa ve Uşak üzerine doğru büyük bir saldırı başlattığı dikkate alınacak olursa, bu tür ayaklanmaların nelere mal olduğu

<sup>34</sup> *Türk İstiklal Harbi*, 6. Cilt, s.129.

<sup>35</sup> *Türk İstiklal Harbi*, 6. Cilt, s. 142-153.

anlaşılabilir. Dirençleri büyük ölçüde kırılan asiler bundan sonra küçük çaplı çarpışmalarla dağıtılmışlardır.<sup>36</sup>

### **İkinci Yozgat Ayaklanması (5 Eylül - 30 Aralık 1920)**

Birinci ayaklanma sonunda af dileyerek hayatta kalan asilerden oluşturulan 500 kişilik Akdağmadeni Alayı cepheye gönderilmek istenince kaçarak yeniden asi durumuna geçmişlerdir. Bu asiler 8 Eylül'de Çengelhan'da yağmacılık yapmışlar, 9 Eylül'de de Ortaköy'ü basmışlardır. Üzerlerine gönderilen İkinci Kuvayı Seyyare ile Nogaykızıközü, Ayvalıközü ve Koyunculu çarpışmaları sonucunda asiler dağılarak kaçmışlardır (25 Eylül 1920). Bundan sonraki dönemde Akdağmadeni ve Zile yörelerinde yapılan taramalarda birçok asi ele geçirilmiş ve ikinci Yozgat ayaklanması Aralık ayı sonlarında tamamen bastırılmıştır.<sup>37</sup>

### **Zile Ayaklanması (25 Mayıs - 21 Haziran 1920)**

Bu ayaklanma Yıldızeli ve Yozgat olaylarıyla iç içe gelişmiştir. Buralardaki olaylardan cesaret alan Avukat Ali, eski Bucak Müdürü Naci, eski mal müdürünün oğlu İhsan'ın 30 kadar atlıyı toplaması ile başlayan tehdit edici gelişmeler üzerine bölgeye gönderilen 5. Tümen, Yarbay Cemil Cahit komutasında duruma müdahale etmiştir. Halkı hükümet aleyhine kışkırtmaya çalışan asilerle ilk ciddi çarpışmalar Zile'de yaşanmış, 150 kadar asi ölü ve yaralı olarak etkisiz hale getirilmiş, 30 kadarı da teslim alınmıştır. Yakalananlardan 50 kişi askeri mahkemede yargılanmış ve 22'si idam cezası almıştır.<sup>38</sup>

### **Milli Aşireti Olayı (1 Haziran - 8 Eylül 1920)**

Özellikle İngiltere'nin ve Fransa'nın olumsuz propagandaları, para yardımı ve bir takım vaatler, Güneydoğu Anadolu bölgesindeki aşiretleri Türklerden ayırarak bağımsız bir Kürdistan fikrine yöneltmiştir.<sup>39</sup> Bu çerçevede Milli Aşireti'nin ileri gelenlerinden Mahmut, İsmail, Halil, Bahur ve Abdurrahman Beyler Güneydeki düşmanlarla gizli temas ve bağlantı kurmuş ve harekete hazır hale gelmişlerdir.<sup>40</sup> Fransızların haziran ayı başlarında Urfa'yı ikinci kez ele geçirme girişimleri sırasında Milli Aşireti'nin de Siverek yönünde harekete geçmesi TBMM Hükümeti için ciddi bir sorun halini almıştır.

<sup>36</sup> *A.g.e.*, s. 153-158.

<sup>37</sup> *A.g.e.*, s. 158-161.

<sup>38</sup> Süreyya Hami Şehidoğlu, *Milli Mücadelede Zile Ayaklanması*, Ankara, 1983, s.33.

<sup>39</sup> Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul, 2001, s.50.

<sup>40</sup> Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Ankara, 1989, s.300.

İlk etapta 13. Kolordunun 5. Tümeni bölgeye gönderilmiş, 18 Haziran'daki çarpışmalardan sonra Güneydoğuya kaçan asiler dışarıdan aldıkları destekle güçlenerek 24 Ağustos'ta 2 000'den fazla kuvvetle yeniden saldırmaya geçmişler ve Viranşehir'i ele geçirmişlerdir. 7/8 Eylül'de 5. Tümenin gerçekleştirdiği taarruz karşısında tutunamayan asiler Suriye tarafına kaçmışlardır.<sup>41</sup>

### **Cemil Çeto Olayı (20 Mayıs - 7 Haziran 1920)**

Garzan'da Bahtiyar Aşireti Reisi Cemil Çeto, bazı aşiret reislerini kendi etrafında toplayarak bölgede hükümet kurma girişimlerine başlamıştır. Bu çerçevede Reşkotan aşiretini kendi yanına çekmek için tehditkar teklifler götürmüş, ancak Reşkotan aşireti başkanı tehditlere aldırılmayarak hükümete sadakatini vurgulamıştır. Yine de harekete geçen Cemil Çeto, bir süre Garzan yöresine hakim olmuşsa da 13. Kolordunun aldığı önlemler üzerine hakimiyetini yitirmiştir. Adamlarının çoğunu kaybeden Cemil Çeto, 7 Haziran 1920'de dört oğlu ile birlikte teslim olmuştur.<sup>42</sup>

### **Konya Ayaklanması (2 Ekim - 22 Kasım 1920)**

Bu ayaklanma da Kuvay-ı Milliyecileri asi ve kâfir olarak gören, Anlaşma Devletleri'ne karşı milli bir direnişin mümkün olamayacağına inanan kişilerin önyak olduğu türdendir. Kaynağını bir yıl öncesindeki Konya Valisi Cemal Bey'in Kuvay-ı Milliye aleyhine yürüttüğü faaliyetlere bulmak mümkündür. Ulusal güçlerin direnişinin yakında Konya'nın Anlaşma Devletlerince işgal edilmesine yol açacağı yolundaki propagandalar, Kuvay-ı Milliyecilerin Yunanlılarla savaşmak yerine Türk köylerini soyduğu şeklindeki söylentilerle beslenince beklenen gelişme olmuş, Çumra'da Delibaş Mehmet çoğu asker kaçağı yaklaşık 500 kişilik bir çeteye baskın yaparak buraya egemen olmuştur. Daha sonra Konya'ya yönelen Delibaş, bir yandan da kendi yandaşlarını Konya'ya vali, polis müdürü ve jandarma komutanı olarak atamıştır. İsyancılara Akşehir ve Beyşehir'in de katılması, Konya ve Isparta sancaklarının Konya'ya yakın yerlerinin asilerin eline geçmesi durumu ciddileştirmiştir. TBMM Hükümeti ayaklanmayı bastırma görevini Albay Refet'e (Bele) vermiştir. Refet Bele komutasındaki birlikler 6 Ekim'de Konya'yı, 16 Ekim'de Bozkır'ı, Seydişehir'i ve Beyşehir'i, 23 Ekim'de Çiğil'i ele geçirmeyi başarmıştır. Güçlerini önemli ölçüde yitiren ve dağılan ayaklanmacıların etkinliğinin tamamen ortadan kalkması, 10 Ekim'de Dinar'dan hareket eden Demirci

<sup>41</sup> *Türk İstiklal Harbi*, 6. Cilt, s.179.

<sup>42</sup> Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 3. cilt, İstanbul, 1991, s.142.

Mehmet Efe'nin önce Akseki'yi alması, 22 Kasım'da da Isparta'ya varmasıyla mümkün olmuştur.<sup>43</sup>

Konya ayaklanmasına karışanların yargılanması Konya İstiklal Mahkemesinde yapılmıştır. Suçları sabit görülen 24 kişi idam cezasına çarptırılmıştır.<sup>44</sup>

### **Demirci Mehmet Efe Ayaklanması (1 - 20 Aralık 1920)**

Çeşitli isyanların bastırılmasında emeği geçen Demirci Mehmet Efe (1885-1959) I. Dünya Savaşı esnasında kendisine yapılan onur kırıcı bir muameleden dolayı bulunduğu yerden kaçarak dağa çıkmış, kısa zamanda topladığı yaklaşık 200 kişilik bir çeteyle Ödemiş civarında ün salmayı başarmıştır. Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında Yunanlıların cazip vaatlerini reddederek Milli Kuvvetler safında yer almıştır. Kendisine 5 Ekim 1919'da Aydın Cephesi Umum Kuvay-ı Milliye Komutanı adı verilmiştir.<sup>45</sup>

Düzenli ordu kurulması aşamasında milis kuvvetlerinin de lağvedilmesi gerektiği gerçeğinin ortaya çıkması Demirci Mehmet Efe'yi tereddüde düşürmüştür. Mehmet Efe 22-23 Kasım gecesi İçişleri Bakanı ve Güney Cephesi Komutanı Refet Bey'den şöyle bir şifreli telgraf alır: *“Artık milis teşkilatının şimdiye kadar olduğu gibi devamına sebep ve mahal kalmamıştır. Şimdiye kadar bunların gördüğü vazifeleri, şimdiden sonra ordu göreceğinden, Kuvayı Milliye teşkilatı lağvedilmiştir. Demirci Efe bundan sonra askeri bir sıfat ve nizam altında atlı takip kuvvetleri komutanı olarak benim refakatimde vazife görecektir. Artık “Demirci Mehmet Efe” yerine “Mehmet Beyefendi” tabiri kullanılacaktır.”*<sup>46</sup>

Teklifi kabul etmeyen Demirci Mehmet Efe'nin bu sıralarda Ankara ile ilişkileri gerginleşen Çerkez Ethem'le birleşme ihtimalinin ortaya çıkması Albay Refet Bey'i acil önlem alma durumuna getirmiştir; Demirci Mehmet Efe tasfiye edilecektir.

Demirci Mehmet Efe'nin yakalanması için Güney cephesi Komutanlığının 11 Aralık'ta başlattığı harekât içinde ilk teması 16 Aralık'ta Keçiözü'nün 20 km. kadar Güneydoğusunda İğdecik Köyü'nde gerçekleşmiş, arazinin engebeli oluşundan yararlanan Mehmet Efe kaçmıştır. 18 Aralık'a süren takibatta Demirci'nin 800 adamından 700 kadarı yakalanmıştır. Araya sokulan araçlar vasıtasıyla ikna edilen Demirci

<sup>43</sup> Turan, 2. kitap, s. 178-179.

<sup>44</sup> Ergun Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, Ankara, 1975, s. 165.

<sup>45</sup> *Türk İstiklal Harbi*, 6. Cilt, s. 202-203.

<sup>46</sup> Sabahattin Selek, *Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, 2. cilt, İstanbul, 1982, s. 892.



Mehmet Efe 30 Aralık 1920’de teslim olmuştur. Daha önceki hizmetleri karşılığında hayatı bağışlanan Mehmet Efe köyünde sakin bir hayat sürdürerek 1959 yılına kadar yaşamıştır.<sup>47</sup>

### **Çerkez Ethem ve Kardeşlerinin Ayaklanması (27 Aralık 1920 - 23 Ocak 1921)**

Ethem Bey Bursa’da yerleşmiş olan, emlak ve arazi sahibi Ali Bey’in küçük oğludur. Ağabeylerinden biri Saruhan Milletvekili Reşit, diğeri ise Yüzbaşı Tefik Beylerdir. Askerlik teskeresini başçavuş olarak aldıktan sonra Balkan Savaşları sırasında Çürüksulu Mahmut Paşa kolordusunda süvari subay vekili olarak görev yapmış, birkaç ay sonra da Bandırma’ya ailesinin yanına dönmüş, fiili askerlik hizmetini tamamlamıştır.<sup>48</sup>

İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali sonrasında kurulan yerel direnme örgütleri arasına katılan Çerkez Ethem bir kısım atlı kuvveti ile Salihli Cephesini kurmuştur. Daha sonra Kuvayı Seyyare adı verilen kuvvetleriyle özellikle Anzavur kuvvetlerinin dağıtılmasında, Düzce, Adapazarı ve Yozgat isyanlarının bastırılmasında önemli hizmetleri olmuştur. Ancak düzenli ordunun kurulması aşamasında kuvvetlerinin dağıtılmasını kabullenmeyerek, ağabeyleri Tefik ve Reşit Beylerle birlikte Ankara Hükümetine karşı cephe alma noktasına gelmiştir.<sup>49</sup>

Batı Cephesi Komutanlığı sınırları içinde elde ettiği şöhret ile birlikte Ethem ve kardeşlerinin Büyük Millet Meclisi otoritesinin dışına çıkmak istemelerinde çeşitli etkenler rol oynamıştır. Bu etkenler şöyle sıralanabilir:

Yozgat isyanını bastırması sırasında yargılamak istediği Ankara Valisi Yahya Galip’in bu şekilde usulsüz yargılanmasına Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal’in engel olması; Büyük Millet Meclisi’nin 18 Eylül 1920 gün ve 42 sayılı kararla kurduğu İstiklal Mahkemelerini asker kaçaklarını yargılayacak tek makam olmasını kardeşleriyle birlikte reddetmesi; İçişleri Bakanlığına ait olan asker toplama yetkisini yasa dışı olarak kendi adamlarıyla yürütmek istemesi; Batı Cephesinin ikiye bölünmesine ve Güney Cephesi Komutanlığının Albay Refet’e verilmesine karşı çıkması; düzenli ordu fikrine şiddetle karşı durması; Başkomutanlık emir ve komuta yetkisinin sadece Büyük Millet Meclisine ait olduğunun 18 Kasım 1920’de ilan edilmesi; Ethem kuvvetlerini diğerlerinden ayırt etmek için verilen “Birinci Kuvayı Seyyare” adını küçümseme sayarak ısrarla “Umum Kuvayı Seyyare ve Kütahya Havalisi Komutanlığı” adını kullanmak

<sup>47</sup> *Türk İstiklal Harbi*, 6. Cilt, s. 210-212.

<sup>48</sup> Çerkes Ethem, *Anılarım*, İstanbul, 2000, s. 7.

<sup>49</sup> *Türk İstiklal Harbi*, 6. Cilt, s. 212-213.

istememesi; Büyük Millet Meclisince gelişigüzel er toplanmasının yasaklanması; Batı Cephesi Komutanlığının oluşturduğu “Simav ve Havalisi Komutanlığı”nın reddedilmesi ve Komutan Yarbay İbrahim Bey’in Yüzbaşı Tevfik (Ethem’in ağabeyi) tarafından geri gönderilmesi; Batı Cephesi Komutanlığınca birliklerdeki silah ve cephanenin denkleştirilmesi işini reddetmeleri.<sup>50</sup>

Bunların yanı sıra, Ethem’in prestijinin en yüksek olduğu dönemde siyasal olarak da farklı bir yöne eğilmesi, Bolşevizm akımından etkilenmesi Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile arasının açılmasında etkili olmuştur. Çerkez Ethem’in bu dönemde Sovyetlerin Ankara’da kendisini Mustafa Kemal’e yeğ tuttuklarına inandığı belirtilmektedir.<sup>51</sup>

Bütün bu gelişmeler kardeşleri ve bir grup yandaşı ile Çerkez Ethem’in tavrını kesinleştirmesine ve kendisini “Umum Kuvay-ı Seyyare ve Kütahya Bölgesi Komutanı” ilan etmesine yol açmıştır. Ankara Hükümeti başlangıçta uzlaşma girişimlerinde bulunduğu halde bundan bir sonuç alınmamıştır. Ethem bir yandan Milli Müfrezeleri kendisi ile işbirliği yaparak Hükümete karşı tavır almaya, diğer yandan kıta subaylarını kurmaylar aleyhine kışkırtmaya çalışmıştır.<sup>52</sup>

Sonuçta Batı ve Güney Cephelerinden toplam 796 subay, 14 596 er, 8 750 tüfek, 63 ağır makineli tüfek, 32 top ve 4 111 hayvan sağlanarak Çerkez Ethem’in üzerine bir harekât düzenlenmiştir. Bu sırada Ethem kuvvetlerinin genel toplamı 4 650 insan, 2 otomatik tüfek, 6 ağır makineli tüfek ve 4 top şeklindedir.<sup>53</sup> Yapılan çarpışmalar sonunda Kütahya’dan Gediz’e çekilmek zorunda kalan Ethem, İnönü mevziindeki Yunan saldırılarını etkisiz hale getiren düzenli ordunun tekrar kendisine yönelmesi üzerine Yunanlılara sığınmıştır.<sup>54</sup>

---

<sup>50</sup> *A.g.e.*, s. 214-222.

<sup>51</sup> Cemal Şener, *Çerkez Ethem Olayı*, İstanbul, 2001, s.76.

<sup>52</sup> Selek, *a.g.e.*, s. 952.

<sup>53</sup> *Türk İstiklal Harbi*, 6. Cilt, s. 236-237.

<sup>54</sup> Ethem’in ağabeyi Tevfik Bey’in Yunan kumandanı ile imzaladığı teslim tutanağında aşağıdaki hükümler yer almıştır:

- 1.Ethem, birlikleriyle Yunan kesimine girecek;
  - 2.Silahlar teslim edilecek;
  - 3.Yunan Hükümeti teslim olanların yiyeceklerini sağlayacak ve subayların maaşlarını ödeyecek;
  - 4.Çerkezlerin özel kıyafetlerini giymelerine, kamalarını taşımalarına izin verilecek;
  - 5.Teslim olanlara kötü davranılmayacak;
  - 6.İsteyenlerin aileleri yanına dönmelerine izin verilecek;
  - 7.Silahların tesliminde Ethem’in kurmay başkanı da hazır bulunacak.
- (Kaynak: Zeki Sarıhan, *Çerkez Ethem’in İhaneti*, İstanbul, 1998, s. 87.)

Çerkez Ethem'in isyanı konusu çeşitli çevrelerce sürekli istismar edilmiştir. Bu çevrelerden gelen iddialar ağırlıklı olarak siyasal amaçlıdır. Bu nedenle de bilimsel olma kaygısı taşımamaktadır.<sup>55</sup>

### **Koçkiri Ayaklanması ( 6 Mart - 17 Haziran 1921)**

Yaklaşık iki ay süren bu ayaklanma Sivas, Erzincan ve Tunceli yöresini etkisi altına almıştır. Merkezi Zara olmak üzere 10 kaza ve 135 köyü kapsayan bir bölgede yaşayan Koçkirililer; İbolar, Zazalar, Balular, Kerteliler ve Sarular isimli beş büyük kabileden oluşmaktaydı.<sup>56</sup> Aşiret reisleri arasında adı geçen Mehmet İzzet, Hasan Askerî, Kazım, Alışır Beylerin yanı sıra Kürt Teali ve Teavün Cemiyetinin İmranlı Şube Başkanı Haydar Bey bölgede egemen olarak yönetimi ellerinde bulundurma isteği ile ayaklanmaya öncülük eden isimlerdir.

Ayaklanma, bölgedeki 6. Süvari Alayı'nın bir grup asker kaçağını yakalamak isterken baskına uğramasıyla 6 Mart 1921'de başlamıştır. 8 Nisan'da aşiret başkanlarından Mehmet Naki, Alışır, İbrahim, Mustafa, Mahmut Mansur ve Seyithan imzalı bir telgraf Büyük Millet Meclisine gönderilir. Asiler bu telgrafla Koçkiri (Zara) ile Divriği, Refahiye, Kuruçay ve Kemah ilçelerinin seçkin bir vilayet haline konularak bir Kürt valinin başa geçirilmesini ve bunun yanına da bir Türk vali muavini vermek suretiyle bir idarenin kurulmasını, henüz önemli miktarda kan dökülmemişken sorunun halledilmesini istemişlerdir.<sup>57</sup>

11 Nisan'da ayaklanmayı bastırma harekâtına başlayan Merkez Ordusu'nu zor bir görev beklemekteydi: Taarruzlar, ayaklanmanın düzenleyicileri ve kışkırtıcıları olan elebaşılara ve onlarla birlik olanlara karşı yöneltilecek, ilişkisi olmayan halkın gönlü alınacak ve hükümet tarafına geçmeleri sağlanacaktır. 22 Nisan'da harekâtın birinci evresi sona erdiğinde asiler küçük gruplar halinde dağılarak kuzey ve kuzeydoğu yönünde kaçmışlardır. Bundan sonraki ikinci etapta geniş çaplı takip harekâtı ile asilerin etkinliği iyice kırılmış, 17 Haziran'da asilerin elebaşlarından Haydar Bey'in kardeşi Alışan ve 32 asi ileri geleni ile 500'den fazla asi teslim olmuş, bunlar muhakeme edilmek üzere Sivas'a gönderilmişlerdir.<sup>58</sup>

---

<sup>55</sup> Y. Küçük, C. Kutay, B. Bozgeyik, K. Mısıroğlu ve C. Şener gibi yazarlar etrafında bu konuda yapılan spekülasyonları yanıtlayan Özakman'ın araştırması bu konuda doyurucu bilgi vermektedir. Bkz. Turgut Özakman, *Vahidettin, M. Kemal ve Milli Mücadele (Yalanlar, Yanlışlar, Yutturmacalar)*, Ankara, 1997, s. 473-505.

<sup>56</sup> *Türk İstiklal Harbi*, 6. Cilt, s. 260.

<sup>57</sup> *A.g.e.*, s. 269.

<sup>58</sup> *A.g.e.*, s. 281.

Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa, bu tür olayların tekrarlanmaması için “Asi köylerini dağıtmak, bunları Anadolu’nun başka bölgelerine, Türklerin arasına serpiştirmek ...” tezini savununca Büyük Millet Meclisinde özellikle Doğulu milletvekilleri buna karşı çıkararak bir soruşturma kurulunu görevlendirmişlerdir. Bu gelişmeler karşısında Genelkurmay Başkanlığı Nurettin Paşa’yı görevinden almıştır.<sup>59</sup>

### **Pontus Harekâtı**

Pontus, Samsun-Trabzon çevresinde yaşayan Rumların kurduğu eski bir krallığın adıdır. Sadece M.Ö. 281’de bağımsız olmuş, bu da ancak 63 yıl sürmüştür. Bu tarihten sonra hep başka devletlerin egemenliği altında varlığını sürdüren Pontus Krallığı’na, Fatih Sultan Mehmet Trabzon’u alarak son vermiş ve bundan sonra buradaki Rumlar diğer azınlıklar gibi Osmanlı Devleti’nde uzun yıllar huzur ve barış içinde yaşamaya devam etmişlerdir.

Yaklaşık 2 000 yıl sonra yeniden bağımsız bir Pontus ülkesini kurmak için ilk girişim 1904 yılında kurulan “Pontus Cemiyeti” ile yapılmıştır. Bu derneğin kuruluşunda Merzifon’da faaliyet gösteren Amerikan Kolejinin büyük katkıları olmuştur. Bu dernek tarafından bastırılan bir haritaya göre; Pontus Cumhuriyeti, merkezi Samsun olmak üzere, Batum’dan İnebolu’nun Batısına kadar olan Karadeniz kıyıları ile bugünkü Kastamonu, Çankırı, Yozgat, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Gümüşhane ile kısmen de Erzincan vilayetini kapsamaktaydı.<sup>60</sup> Bu harita tek başına bile Yunan “Megalo İdeası” hakkında insanı hayrete düşürecek boyutlara sahiptir. Bölgede yaşayan Rum nüfusun Müslüman nüfusa oranının yaklaşık onda biri olduğu gerçeği kolayca göz ardı edilmiştir.

I. Dünya Savaşı sırasında Yunanistan ve Rusya lehine casusluk faaliyetine girişen Karadenizli Rumlar Mütareke döneminde de siyasi ve fiili eylemlerle amaçlarına hizmet etmeye çalışmışlardır. Dernek Başkanı Konstantinidis’in uluslararası alanda, Rumların zulme uğradığı yolundaki propagandalarla destek sağlama çabaları önemlidir. Oysa durum tam tersidir. Kurulan Rum çeteleri silahlanarak Müslümanlara karşı Samsun, Amasya ve Tokat çevresinde saldırmaya başlamışlardır.<sup>61</sup> Pontus konusunda Yunanistan’ın tavrı da ilginçtir. 30 Aralık 1918 günü Venizelos tarafından Barış Konferansına sunulan raporda şu istek yer almaktaydı: “Ermenistan eyaletleri ile Rus Ermenistanı, Milletler Cemiyetine bağlı büyük bir devletin mandası altına konulmak üzere bağımsız bir devlet haline getirilmelidir.

<sup>59</sup> Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul, 1982, s. 77-79.

<sup>60</sup> *Türk İstiklal Harbi*, 6. Cilt, s. 282-283.

<sup>61</sup> *A.g.e.*, s. 285-287.

Trabzon vilayeti de bu Ermeni devletine bağlanabilir. Böylece 350 000 kişilik kesif Rum topluluğu kendi sınırları içinde Türk idaresinden bundan böyle kurtulma imkanına kavuşmuş olacaktır.”<sup>62</sup> Ne yazık ki, İtilaf Devletleri bu çılginca ve tehlikeli Pontus propagandasına set çekmek için hiçbir teşebbüste bulunmamışlardır.<sup>63</sup> Bu tarihlerde Anadolu’da kurulacak bir Ermenistan devleti içinde Rumların güvence altında yaşayabileceğine inanan Venizelos, aynı zamanda Yunan ordusu subaylarından Albay D. Katenyotis’i görevlendirerek, durumu yerinde tespit etmek ve Pontus Rumlarını askeri birlikler halinde teşkilatlandırmak üzere bölgeye göndermiştir. Yunan Albayı daha çok Batum ve Tiflis’te faaliyet göstererek, Konstantinidis ve Trabzon Metropolidi Krisantos ile birlikte Pontus meselesine en çok hizmet eden üç kişiden biri olmuştur.<sup>64</sup>

Örgütlenen Rum çeteleri 1921 yılı sonuna kadar 1 641 Türk’ü yaralamış, 3 723 evi yakmış, 2 000 000 lira değerinde hayvanı almış, 2 000 000 altın lira nakit, bir çok mal ve eşyayı yağma ve tahrip etmişlerdir.<sup>65</sup> Bu durum karşısında ciddi tedbirlerin alınması zorunlu olmuştur. İlk önlem olarak Aralık 1920’de merkez ordusu oluşturulmaya başlanmış ve civardaki birlikler bu orduya bağlanmıştır. İdarî önlem olarak Rumlar üzerinde etkili olan Ortodoks din adamları sınır dışı edilmiş, bir bölümü İstiklal Mahkemelerinde yargılanmış,<sup>66</sup> Rum köyleri boşaltılarak burada yaşayan Rumlar Anadolu’nun iç bölgelerine yerleştirilmiştir.

Merkez ordusunun yeterince güçlenmesiyle başlayan büyük çaplı temizlik harekâtı 6 Şubat 1923’e kadar sürmüş, ayaklanmacıların bütün elebaşları ve de yardımcıları yok edilmiştir. Ayaklanmacılardan bir kısmı da teslim olmak veya af dilemek suretiyle etkisiz hale getirilmiştir.<sup>67</sup>

### Sonuç

Ağırlıklı olarak 1919 ile 1921 yılları arasında göze çarpan iç ayaklanmalar Milli Mücadele’nin en sancılı bölümlerinden biri olmuştur. Çıkış sebepleri ne kadar çok çeşitli olursa olsun, bu hareketler en büyük zararı ulusal güçlerin birleşme sürecine vermişlerdir. İşgalci devletlerle baş etmek gibi hayati bir görevi üstlenen Büyük Millet Meclisinin aynı zamanda Anadolu’dan başlayarak tüm yurttaki otorite ve etkinliğinin sağlanması önündeki engellerin önemli bir kısmını yine bu ayaklanmalar oluşturmuştur.

<sup>62</sup> Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, İstanbul, s. 31-32.

<sup>63</sup> Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara, 1991, s. 58.

<sup>64</sup> *A.g.e.*, s. 285-287.

<sup>65</sup> *Türk İstiklal Harbi*, 6. Cilt, s. 289.

<sup>66</sup> Aybars, *a.g.e.*, s. 33-34.

<sup>67</sup> *Türk İstiklal Harbi*, 6. Cilt, s. 294.

Ayaklanmaların sayısının çokluğu içindeki mücadelenin ne denli yaygın, sürekli ve tehlikeli olduğunu da ortaya koymaktadır. Ayaklanmaların yaşandığı bölgelerde kaydedilen felaketlere rağmen Türk halkının bu süreci olumlu bir şekilde tamamlaması elde edilen en önemli bir kazanç sayılmalıdır.

### **Kaynakça**

- Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2. Cilt, İstanbul, 1992.
- Apak, Rahmi, *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara, 1990.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Ankara, 1989.
- ....., *Nutuk-Vesikalar*, Ankara, 1991.
- Aybars, Ergun, *İstiklâl Mahkemeleri*, Ankara, 1975.
- Baytok, Taner, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1970
- Cebesoy, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953.
- Çerkes Ethem, *Anılarım*, İstanbul, 2000.
- Duru, Orhan, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul, 2001.
- Esengin, Kenan, *Milli Mücadelede Hiyanet Yarışı*, Ankara, 1969.
- İnönü İsmet, *Hatıralar*, 1. Kitap, Ankara, 1985.
- İğdemir, Uluğ, *Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları*, Ankara, 1989.
- Jaeschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara, 1991.
- Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimizin Esasları*, İstanbul, 1951.
- Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, 1. Cilt, Ankara 1988.
- Kitsikis, Dimitri *Yunan Propagandası*, İstanbul,
- Önelçin, H. Adnan, *Nutuk'un İçinden*, İstanbul, 1981.
- Özalp, Kazım, *Milli Mücadele 1919-1922*, 1. Cilt, Ankara, 1988.
- Özakman, Turgut, *Vahidettin, M. Kemal ve Milli Mücadele (Yalanlar, Yanlışlar, Yutturmacalar)*, Ankara, 1997.
- Sarıhan, Zeki, *Çerkez Ethem'in İhaneti*, İstanbul, 1998.
- Selek, Sabahattin, *Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, 2. cilt, İstanbul, 1982.
- Sonyel, Salâhi R., *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara, 1995.
- Sofuoğlu, Adnan, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*, Ankara, 1994.

- Şener, Cemal, *Çerkez Ethem Olayı*, İstanbul, 2001.
- Şehidoğlu, Süreyya Hami, *Milli Mücadelede Zile Ayaklanması*, Ankara, 1983.
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 3. Cilt, İstanbul, 1991.
- Tepeyran, Ebubekir Hazım, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul, 1982.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, 1-2. Kitap, Ankara, 1991-1992.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 2. Cilt, İstanbul, 1999.
- Türkgeldi, Ali, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, 1948.
- Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1987.
- Türk İstiklal Harbi, II. Cilt*, Batı Cephesi, 2. Kısım, T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1965.
- Türk İstiklal Harbi, VI. Cilt*, *İstiklal Harbinde Ayaklanmalar*, T. C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1974.





## MİLLİ MÜDADELE DÖNEMİNDE KÜRTLER ve İLK KÜRT TEPKİLERİ

Dilek KIZILDAĞ SOİLEAU \*

1919 yılında Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı başlatan Mustafa Kemal ve öncü kadro olan Müdafaa-i Hukukçular, Kürt meselesini Misak-ı Milli çerçevesinde ele almışlardı. Tarık Zafer Tunaya'ya göre, "Kürt halkı" ya da "Kürt milleti" Milli Kurtuluş Hareketinin yapısal bir ögesi olarak kabul edilmişti. Bu doğrultuda, "Kürtlerle Türklerin aynı (Turanî) kökenden geldikleri, birlikte yaşama durumunda oldukları, ayrılmanın her iki taraf için de kesinlikle tehlikeli olduğu" belirtilmişti.<sup>1</sup> Dolayısıyla "*İstiklal Savaşı onların da savaşıydı ve bu ölüm kalım çarpışmasında aktif bir rol oynamaktaydılar*".<sup>2</sup>

Mustafa Kemal Paşa'nın, 9. Ordu Müfettişi olarak görev aldığı dönemden itibaren, Osmanlı Devleti ve Osmanlı halklarının geleceğine ilişkin sürecin en önemli aktörlerinden birisi olarak o dönemde yazdığı çeşitli rapor ve yazışmalarda, Kürt ve Kürdistan politikası hakkında fikir ve eylemlerine dair bilgiler bulunmaktadır.<sup>3</sup> Örneğin arşiv belgelerinde Mustafa Kemal'in bu tür yazışmalarını inceleyen Sinan Hakan, yazışmalarında Mustafa Kemal'in Kürt politikasına dair görüş ve düşüncelerini şu şekilde değerlendirmiştir:

*Daha önce de Diyarbekir ve Bitlis bölgesinde görev almış olan Mustafa Kemal, yazışmalarında Kürtleri ve Türkleri Osmanlı camiasının iki ana unsuru ve iki kardeş halkı olarak tanımlamış, yaşanan sıkıntılı süreçte Müslüman-Kürt-Türk birlikteliğini istikbalin en önemli koşulu olarak görmüştür.*

*Mustafa Kemal Paşa, "Şark'ın Ermenistan'a terki" meselesinin uluslar arası arenada destek bulduğu ve Güney Kürdistan'ın İngiliz egemenliğine*

---

\* Dr., Cumhuriyet Tarihi Araştırmacısı.

<sup>1</sup> Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, C. 2, Mütareke Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 210.

<sup>2</sup> Aynı yer.

<sup>3</sup> Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Doz Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 148.

girdiği o gerilimli ve karışık dönemde, Kürtlerin Osmanlı camiası içerisinde gelişimlerini mümkün kılacak bir idari sisteme sahip olmaları gerektiğini açıkça beyan etmiştir. Mustafa Kemal'in bu yöndeki fikirleri ve beyanları aslında o dönemin hâkim görüşünü de yansıtmaktadır: “Wilson Prensipleri'nin Osmanlı Devleti içinde yaşayan “Türk olmayan” unsurların haklarına ilişkin çizdiği çerçeve uluslar arası meşruiyet açısından tam olarak bu çizgidedir. (...) Erzurum ve Sivas Kongre Beyannameleri, Hükümet ile Kuvay-ı Milliye arasında imzalanan Amasya Protokolleri ve ardından Mebusan Meclisinde ilan edilecek Misak-ı Milli bu temel üzerine oturacaktır.”<sup>4</sup>

Mustafa Kemal'in Kürt politikası doğrultusunda, Milli Mücadele için Kürt aşiretlerinden istediği destek çağrılarının birçoğunun olumlu sonuç verdiği ve birçok Kürt aşiretinin Milli Mücadele'de Mustafa Kemal'in yanında yer aldıkları, bilinen bir olgudur.<sup>5</sup> Haymana bölgesinden örnek verecek olursak, Halil İbrahim Uçak ve Rohat Alakom'un verdiği bilgilere göre; Haymana bölgesinde de birçok Kürt'ün Milli Mücadele'ye destek verdiğini görüyoruz. Bunlardan bir tanesi, Reşvan aşiretine mensup Karagedikli Mustafa Bey'dir. Adıyaman'ın Besni nahiyesinden gelip Karagedik Köyüne yerleşen Mustafa Bey, zamanla yörenin zenginlerinden birisi haline gelmiştir. Mustafa Bey'in birçok deve katarı, büyükbaş hayvanları ve geniş arazileri vardır. Milli Mücadele'ye maddi katkıları olan Mustafa Bey, ayrıca Atatürk tarafından ödüllendirilmiştir.<sup>6</sup>

Mustafa Kemal'in Kürt aşiret reisleriyle ilişkilerini ve aşiret reislerinin Mustafa Kemal'den yana tavır almalarının nedenlerini değerlendiren Bruinessen'e göre, aşiret reisleri güçlerini arttırmak veya pekiştirmek için Mustafa Kemal'e ihtiyaç duyuyor, güveniyor ve destekliyorlardı.<sup>7</sup> Mustafa Kemal'in, Kürt aşiret reislerinin güvenini kazanmasının ve destek vermelerinin nedenlerini ve dinamiklerini ise Bruinessen şöyle açıklamıştır:

1916'da 16. Kolordu Komutanı olarak Diyarbakır'a atanmış olduğundan birçok ağa Mustafa Kemal'i şahsen tanıyordu. Rusların ilerlemesini durdurduğundan birçoklarının onu koruyucu gibi görmesi doğaldı. Birçok aşiret reisiyle arkadaşlık kurdu ve onlara Kürtlere duyduğu sevgi konusunda teminat verdi. Önde gelen Kürtleri ve hatta Kürt milliyetçilerini Erzurum ve Sivas kongrelerine davet etti ve onlara kurulacak

<sup>4</sup> *A.g.e.*, s. 148-149.

<sup>5</sup> Örneğin Mustafa Kemal'in Erzurum, Bitlis, Siirt, Diyarbakır gibi Kürt bölgelerinin önde gelen aşiret reislerine yazdığı mektup örnekleri için bkz. *Nutuk*, C.III. (47-53 sayılı belgeler), s. 937- 950.

<sup>6</sup> Rohat Alakom, *Orta Anadolu Kürtleri*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2007, s. 91.

<sup>7</sup> Martin van Bruinessen, *Ağa Şeyh Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 410.

bağımsız Türkiye’de Türklerin ve Kürtlerin eşit haklara sahip olacaklarına dair söz verdi. Erzurum Kongresi sırasında kurulan ve bölge temsilcilerinden oluşan komiteye (Heyet-i Temsiliyeye) bazı Kürt üyeler de atandı ve Büyük Millet Meclisi’nde Kürtler nüfus oranlarına göre temsil edildiler.<sup>8</sup>

Bruinessen, birçok aşiret reisinin Mustafa Kemal’in yanında yer almasının bir tek güven duygusu ile açıklanamayacağını; Mustafa Kemal’in kendilerini temsil edebilecek gücü varken buna karşın diğer Kürt örgütlerinin böyle bir güce sahip olmadıklarını da eklemiştir. Ayrıca Bruinessen’e göre, “bu örgütler, en fazla müttefiklerinin iyi niyetine ve Sevr Antlaşması’nın maddelerini hesaplayarak hareket edebilirlerdi; oysa çoğu aşiret reisi, Müttefiklerin öncelikle Kürtlerin değil, Ermenilerin dostu olduğunu kavramıştı.”<sup>9</sup> Nitekim böyle bir öngörünün kanıtı olarak Kürt aşiret reisleri, 1919 yılında bağımsız bir Kürdistan talebiyle Paris Barış Konferansı’nda yer alan Kürt delegasyonuna karşı, Konferansa “Türklerden ayrılmak istemediklerini” beyan eden telgraflar göndereceklerdi.<sup>10</sup>

Dolayısıyla Milli Mücadele Döneminde Kürtlerin tutumlarını iki ana eksen üzerinden değerlendirebiliriz. Birincisi, yukarıda bahsettiğimiz gibi, mücadeleye ve Mustafa Kemal’e destek veren geleneksel Kürt aşiret reislerinin seferber ettiği aşiretler şeklinde örgütlenmiş olan Kürtlerin varlığı ve tutumları. İkinci ise, özellikle Mütareke sonrası açılmış, merkezi İstanbul’da olan ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun bazı yerlerinde de şubeleri bulunan; Kürt uluslaşma sürecinin kaleleri olarak da nitelenebilecek Kürdistan Teali Cemiyeti’nin (KTC) faaliyetleri doğrultusunda seferber ettiği bir Kürt entelijansiyasının varlığı ve tutumu.

Mustafa Kemal, Kürt milliyetçi çalışmalarını sürdüren örgütlerden en etkili olan Kürdistan Teali Cemiyeti hakkında *Nutuk*’ta bilgiler vermektedir. Merkezinin İstanbul’da olduğunu, Diyarbakir, Elazığ ve Bitlis vilayetlerinde de şubeleri olduğunu belirttiği KTC’nin amacının; yabancı devletler himayesinde bir Kürt devleti meydana getirmek olduğunu bildirirken,<sup>11</sup> Cemiyetin faaliyetleri hakkında da belgeler sunmuştur.<sup>12</sup> Ayrıca Mustafa Kemal’in Kürt Kulüpleri olarak adlandırılan ve Kürdistan’ın bağımsızlığı için çalışmalar yapan örgütler konusunda görüşlerini ve Kürt aşiret reislerinin bu örgütlere ve Mustafa Kemal’e karşı tutumlarını, yine

<sup>8</sup> Aynı yer.

<sup>9</sup> Bruinessen, a.g.e., s. 410-411.

<sup>10</sup> Örneğin Urfa aşiretlerinin gönderdikleri telgraf için bkz. Bilal Şimşir, *Kürtçülük 1787-1923*, Bilgi Yayınevi, Ankara, s.364-366. Ayrıca Kürt aşiretlerinin gönderdiği başka telgraf örnekleri için bkz. Hakan, a.g.e., s. 105-112.

<sup>11</sup> Mustafa Kemal, *Nutuk*, C.I, s. 6.

<sup>12</sup> A.g.e., C.III, (8 ve 9 nolu belgeler), s. 903-905.

yaptığı bazı yazışmalarından da anlayabilmekteyiz. Örneğin Mustafa Kemal, 16 Haziran 1919 tarihinde Kazım Karabekir'e yazdığı bir telgrafta; aşiret reislerinin Diyarbekir Kürt Kulübünün kapatılmasına dair görüşlerine değinirken bir taraftan da aşiret reislerinin kendisine bağlılıklarını bildirdiklerini aktarmaktadır:

*“Kürdistan'ın tanınmış beylerinden aldığım çeşitli telgraflarda, dağılan bu Kürt Kulübü'nün hiçbir Kürt'ün hissiyatını temsil etmediği, birkaç serserinin teşebbüsleri neticesi olduğu, vatan ve milletin tamamen bağımsız ve hür yaşaması uğrunda her fedakârlığa ve bu konuda emirlerimize amade bulduklarını bildirmektedir”.*<sup>13</sup>

Mustafa Kemal bu sözleriyle, Kürt Kulübünün kapatılmasının bölgedeki Kürt reislerini rahatsız etmediğini, Kürt reislerinin vatanın ve milletin kurtuluşu için kendisini desteklediklerini ve bu konuda emirlerine hazır olduklarını vurgulamaktadır. Sinan Hakan'a göre bunun en önemli sebebi; Kürt aşiretlerinin “bölgenin Ermenistan'a terki” konusunda İngiliz ve İtilaf Devletleri'nin politikalarına güvenmemeleri ayrıca Hükümet ile Kuvay-ı Milliye'nin yaptıkları güçlü propagandanın etkisi altında kalmalarıdır.<sup>14</sup>

Mustafa Kemal'in doğu illeri ve bu bölgede yaşayan Kürtlere dair politikasını, Milli Mücadele yıllarında hayata geçirdiği somut adım ve aşamalarda görmek de mümkündür. Örneğin 23 Temmuz - 7 Ağustos 1919 tarihinde düzenlenen Erzurum Kongresi'nin (Vilayet-i Şarkiye Kongresi) Kongre Beyannamesi'nin 1. maddesinde, Osmanlı Devleti'nin parçalanamaz bir bütün olduğu savunulurken bir tür “vatandaşlık kavramı” da çizilmişti. Buna göre, Osmanlı topraklarında yaşayan farklı ırksal ve toplumsal özelliklere sahip Müslümanların “Osmanlı camiası” şemsiyesi altında, birbirlerinin ırki ve toplumsal durumlarına saygı gösteren kardeş halklar olarak tanımlanmıştı. Dolayısıyla millet kavramının en temel ölçüğü “Müslümanlık” üst kimliği ile açıklanmıştı. Bu içeriğe sahip 1. madde şöyleydi:

*Doğu Vilayetleri ve Trabzon Vilayeti ve Canik Sancağı, birbirinden ayrılması mümkün olmayan ve Osmanlı camiasının bir temel direği olmak üzere, bir bütün oluşturur: Trabzon Vilayeti ve Canik Sancağı ile Vilayet-i Şarkiye adını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbekir, Mamûretülaziz, Van, Bitlis vilayetleri ve bu saha içindeki bağımsız sancaklar hiçbir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ve Osmanlı camiasından ayrılmak imkânı tasavvur edilmeyen*

<sup>13</sup> Atatürk'ün Bütün Eserleri (ABE), Kaynak Yayınları, C. 2, İstanbul, 1999, s. 390.

<sup>14</sup> Hakan, a.g.e., s. 155-156.

*bir bütündür. Saadet ve felakette tam ortaklığı kabul eder ve mukadderatı hakkında aynı maksadı hedef alır. Bu sahada yaşayan bütün İslami unsurlar yekdiğerine karşı karşılıklı bir fedakârlık hissiyle dolu ve ırki ve toplumsal vaziyetlerine riayetkâr, öz kardeşirler.*<sup>15</sup>

Erzurum Kongresi Beyannamesinin bu ilk maddesi oldukça önemliydi. Zira ileride yapılacak Sivas Kongresi'nin de ilk maddesini oluşturacak ve daha sonra Misak- ı Milli'de temel alınacaktı. Daha önce de değinildiği gibi bu maddede “millet” kavramı; Osmanlı camiası içerisinde “Müslümanlık” üzerinden tanımlanmış, dolayısıyla herhangi bir etnik unsura vurgu yapılmamıştır. Bu kongre her ne kadar Vilayet-i Şarkiye-i Müdafaa Hukuk Cemiyetinin bir faaliyeti olsa da, Sivas'ta yapılacak genel kongreye de etkide bulunmuştu. Kongrede alınan bu kararı, Osmanlı camiası içinde yaşayan diğer Müslümanlarla birlikte Türk ve Kürt unsurları açısından bir tür “toplumsal sözleşme” olarak değerlendirenler de vardır.<sup>16</sup>

Erzurum Kongresi dağılmadan önce dokuz kişiden oluşan bir Temsil Heyeti seçilmiş ve heyetin başkanlığına Mustafa Kemal getirilmişti.<sup>17</sup> Oluşturulan bu Temsil Heyetinde kongrede bulunmamasına rağmen Mutkili Kürt Aşiret Reisi Hacı Musa Bey de yer alıyordu. Hacı Musa Bey'in kongrede bulunmadığı halde Temsil Heyetine seçilmesinin nedeni, muhtemelen Kürtleri sürecin içerisine çekme çabasından kaynaklıdır. Nitekim Mustafa Kemal, 10 Ağustos 1919 tarihinde Mutkili Hacı Musa Bey'e yazdığı bir mektupta; daha evvel aralarında oluşan dostluk bağından bahsetmiş, Hacı Musa Bey'in Bitlis'in geri alınışında, Mutki savunmasında orduya gösterdiği yardım ve sağladığı başarı ve yararlılıktan dolayı kendisini takdir ettiğini ve şükranla hatırladıklarını kaydetmiştir. Ancak onca fedakârlıktan sonra yapılan Mütareke sonrası gelecek ve bağımsızlık ümitlerinin düşmanlar tarafından yok edildiğini ve düşmanların vatani parçalayarak milleti köle durumuna düşürmek ve vatani Ermenistan yapmak için uğraş verdiklerini anlatmıştır. İstanbul Hükümetinin de bu durum karşısında aciz kaldığını; vatanın ve milletin kurtuluşu ve selameti için mücadele başlattıklarını, bu uğurda askerlik görevinden istifa ettiğini ve Hacı Musa Bey'in de yardım ve iştirak edeceklerine itimadının tam olduğunu kaydettikten sonra yaptıkları faaliyetlerden bahsederek Erzurum'da yapılan kongrede Hacı Musa Bey'in aza seçildiğini bildirmiştir.

---

<sup>15</sup> ABE, C. 3, 2000, s. 232.

<sup>16</sup> Hakan, a.g.e., s. 216.

<sup>17</sup> Erzurum Kongresi'nde Doğu illerinin genel durumu ve tartışmalar hakkında bkz. Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi Birinci Kitap-Erzurum Kongresi*, Nüve Matbaası, Ankara, 1968. Ayrıca Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.I, TTK, Ankara, 1988, s. 117-120.

Kendisinin Erzurum'dan sonra tüm milletin temsilcilerinden oluşan genel bir kongre yapmak üzere Sivas'a gideceğini, Sivas'tan sonra tekrar Erzurum'a geçeceğini bildiren Mustafa Kemal, orada Hacı Musa Bey'le görüşmek istediğini yazmıştır.<sup>18</sup>

Tarık Zafer Tunaya'ya göre Heyet-i Temsiliye, bundan sonraki dönemde; Kürt Teali Cemiyetine, Seyit Abdülkadir'e, Seyit Taha, Basravi gibi kişilere karşı Kürt ağa ve eşrafını örgütlenmiş, İstanbul Hükümetine protesto telgrafları çekmelerini sağlamıştır. Bölgede önemli oranda kaynaşma sağlanmış, Şeyh Mahmut başta olmak üzere Kürt eşrafından Temsil Heyetine gelen telgraf ve mektuplarda, İşgallerin protesto edildiği ve Misak'ı Milli'nin kabul edildiği görülmüştü.<sup>19</sup> Tunaya ayrıca, Mustafa Kemal ve ekibinin Kürdistan Teali Cemiyeti ile doğrudan mücadeleye geçtiğini; Arapkir, Dersim gibi cemiyetin çalışmalarının olduğu bölgelerde, bu çalışmalarını durdurmaya yönelik önlemler alınmasını istediğini kaydetmiştir.<sup>20</sup>

Damat Ferit Hükümetinin istifasından sonra Ali Rıza Paşa'nın yer aldığı yeni İstanbul Hükümeti ile Heyet-i Temsiliye arasında 20-22 Ekim tarihlerinde, Amasya Görüşmeleri gerçekleşmişti.<sup>21</sup> Amasya Protokolleri olarak bilinen görüşmelerde Kürtleri de ilgilendiren maddelerin bulunduğu bazı mutabakat metinleri imzalanmıştı. Görüşmelerde; Kuvay-ı Milliye'nin temel hedefinin Osmanlı Saltanatı ve Hilafet'inin devamı olduğu zikredilmiş, Sivas Kongresi kararlarının 1. maddesinde olduğu gibi Osmanlı ülkesinin kabul edilen sınırının Türk ve Kürtlerin yaşadığı toprakları kapsadığı ve Kürtlerin Osmanlı camiasından ayrılmasının mümkün olmadığı kabul edilmişti.<sup>22</sup>

Milli Mücadele Döneminde her ne kadar Kürtlerin tutumları farklılık gösteriyorsa da genel olarak, özellikle Kürt aşiretleri çeşitli sebeplerden dolayı Milli Mücadele Döneminde Mustafa Kemal ve hareketini desteklemişlerdi. Kürtler bir taraftan Kürdistan Teali Cemiyeti aracılığıyla ve Şerif Paşa temsilciliğiyle Paris Barış Konferansı çerçevesinde çözüm arayışına girerlerken diğer taraftan Osmanlı Hükümetinin ve Kuvay-ı Milliye'nin güçlü politikalarının ve konjontürel zorunlulukların etkisi fakat haklarının korunması şartıyla Osmanlı camiası içinde yer almayı kabul

---

<sup>18</sup> Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. III, (47 nolu belge), s. 937-939.

<sup>19</sup> Tunaya, *a.g.e.*, s. 212.

<sup>20</sup> Aynı yer.

<sup>21</sup> Bkz. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.II, MEB Yayınları, İstanbul, 1991, s. 146.

<sup>22</sup> Hakan, *a.g.e.*, s. 281-282.

etmişlerdi.<sup>23</sup> Hakan'a göre bu genel çerçevenin Kongreler sürecinde temel ilke olarak kabul edilmesi; Amasya'da Kuvay-ı Milliye ile hükümetin vardığı mutabakatın temel maddelerinden biri olması ve Misak-ı Milli'nin dahi bu ilke üzerinde şekillendirilmesi, Kürtlerin bu yaklaşıma duydukları güveni kuvvetlendirmişti.<sup>24</sup> Kürtlerin Mustafa Kemal ve Kuvay-ı Milliye Hareketine yakınlaşmalarının diğer neden ve dinamiklerini ise Hakan, şöyle yorumlamaktadır:

*Dini aidiyeti yaşamsal bir değer olarak gören Kürtlerin “Emeni tehdidi” altındaki bir geleceği reddetmelerinde, Hilafet ve Saltanat makamının Hıristiyan dünyaya yenilmesinin de etkili olduğunu söylemeye hacet yoktur. Osmanlı idaresinden çıkan Güney Kürdistan'da cereyan eden gelişmelerin de etkisiyle, Kürtler arasında İngiliz karşıtlığı artmış, İngilizlerin Ermeni ve Nasturi merkezli siyasetleri Kürt toplumundaki tepkileri turmandırırken, Osmanlı camiası içinde kalma fikrini kuvvetlendirmiştir. Öte yandan Ferit Paşa hükümetleri hariç, bütün Osmanlı hükümetleri ve Kuvai Milliye hareketi, Kürtler ile Türklerin birlikteliğine dayalı bir rejimin kurulmasını hedeflemiş ve temel politikalarını bunun üzerine inşa etmişlerdir. Bu fikri Barış Konferansı nezdinde meşru bir temele dayandırabilmek için Wilson Prensipleri'ne başvurulmuş, Amasya'da imzalanan protokollerde Kürtlerin serbestçe gelişimlerine sahip olacakları belirtilmiş ve Misak-ı Milli bu ilkeler çerçevesinde ilan edilmiştir.<sup>25</sup>*

Tüm bu nedenlerle birlikte Kürt aşiretlerinin önemli oranda Mustafa Kemal Hareketine destek vermeleri sebebiyle bu dönemde, oluşan Kürt milliyetçiliğinin siyasallaşması marjinal kalmıştı. Bunun en büyük nedenlerinden bir tanesi Hamit Bozarslan'a göre; Kurtuluş Savaşı sırasında - aralarında İslam kardeşliği ideali ve Ermeni devleti kurulma korkusu da bulunan- önemli bazı etkenlerin, Kürt milliyetçiliğinin Kürtler arasında gerçek anlamda etki yaratmasını önlemesiydi.<sup>26</sup> Bozarslan, 1919'da Kürt cemiyetlerini hedef alan Kemalist baskının da bu dönemde Kürt milliyetçiliğinin marjinalleşmesinin nedenlerinden biri olarak görüldüğünü belirtmektedir. Ancak araştırmacı, bu dönemde Kemalist hareketin kendisinin de zayıf olduğu düşünüldüğü takdirde, bu savın tek başına Kürt milliyetçi hareketin hızlı çöküşüne ikna edici bir açıklama getirmediğini eklemektedir.<sup>27</sup>

---

<sup>23</sup> Hakan, *a.g.e.*, s. 360.

<sup>24</sup> Aynı yer.

<sup>25</sup> Hakan, *a.g.e.*, s. 360-361.

<sup>26</sup> Hamit Bozarslan, “Türkiye’de Kürt Milliyetçiliği: Zimni Sözleşmeden Ayaklanmaya”, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma*, (der. Erik Jan Zürcher), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 91.

<sup>27</sup> Aynı yer.

Bozarslan, Kürt Teali Cemiyet üyelerinden bir kısmının bir Kürt devleti fikrini savunurken, Seyit Abdülkadir'in aralarında bulunduğu bir kısmının ise İslam'ın ve halifeliğin müdafaası adına, sınırlı bir Kürt özerkliği ve yenilenmiş bir Kürt-Türk kardeşliğini savunduklarını belirtmektedir. Bu tür iç bölünmelerin ise Kürt milliyetçi etkinliklerini İstanbul'da bile zayıflattığını ve 1920'nin sonlarında örgütü pasifleştirdiğini iddia etmektedir. Bunun yanı sıra İstanbul Hükümeti ile imzalanan Amasya Protokolleri ve Mustafa Kemal'in Kürt şeyh ve ağalarına yazdığı mektuplar, çeşitli konuşmaları ve El-cezire bölgesi kumandanına yolladığı emirler, kurulacak devlette bir Kürt özerkliği perspektifinin oluştuğunu gösterdiğini ve Kürt milliyetçi hareketinin pasifleşmesinde tüm bunların etkili olduğunu belirtmektedir.<sup>28</sup> Bozarslan, tüm bu etkenlerin bir arada değerlendirildiğinde; "devlet kurmanın" geleneksel Kürt eşrafi ve entelektüellerin büyük çoğunluğu için bir önceliğe sahip olmadığını gösterdiğini kaydetmektedir. Araştırmacıya göre aslında bu gruplar, Kürtlüklerinin farkında olmalarına ve Ankara ve İstanbul'daki iktidar sahipleri tarafından da böyle kabul edilmelerine rağmen, sosyal ve "milli" statülerini saptarken, Kürtlüklerini belirleyici bir öğe olarak görmemektedir. Bu nedenle; "İstiklal Savaşı, 'Müslümanlar'ın, gayrimüslim' işgalcilere ve cemaatlara -Rumlar ve Ermenilere- karşı yürüttüğü bir savaşı."<sup>29</sup>

Bu doğrultuda Bozarslan'a göre:

*Kürt grubunun "Kürtlüğü" tartışılmaz bir gerçek olarak kabul edilmekteydi; bundan dolayı, Ankara'ya karşı seferber edebilecek siyasi bir ölçüt haline gelmemekteydi. Hatta Kürt elitinin çoğunluğu kendini, Müslüman ve bundan dolayı Osmanlı olarak, daha geniş bir kardeşliğin parçası olarak görmekteydi.<sup>30</sup>*

Dolayısıyla Bozarslan'ın da belirttiği gibi bu dönemde "Kürt olmak", "Müslüman olmak"la eşdeğerdi ve aşiretlere ve tarikatlara ve birçok Kürde göre Kürtlüğü savunmak, Kürt milliyetçiliğini değil, Kürt-Türk kardeşliğinin sembolü olan "İslam"ı savunmak anlamına geliyordu.<sup>31</sup>

<sup>28</sup> A.g.m., s. 96-97.

<sup>29</sup> A.g.m., s. 97. Benzer doğrultuda bir yorumu Şener Aktürk de yapmaktadır. Milli Mücadele'de Müslümanların Hıristiyanlara karşı savaştığını kaydeden Aktürk'e göre; Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci ve kurucu efsanesi olan Milli Mücadele, halk desteği ve yönetici kadrosu açısından çok-etnili ve tek-dinli olmasının ötesinde, söylemsel düzeyde de tek-dinli (İslami) ve çok etniliydi. Bkz. Şener Aktürk, "Türkiye Siyasetinde Etnik Hareketler: 1920-2007", *Doğu Batı (Etnisite)*, S. 44, 2008, s. 45-46.

<sup>30</sup> Bozarslan, a.g.m., s. 97.

<sup>31</sup> Bozarslan'a göre bu gerçeklik; Kürt aşiret reislerinin, şeyhlerin ve eşrafın, Müslüman Türk-Kürt kardeşliği adına Paris ve Londra'ya bir Kürt devleti projesini reddettiklerini açıklamak



Bu dönemde, Mustafa Kemal ve Milli Mücadele'nin öncü kadrosunun genel politikası da bu doğrultuydu; yani etnik unsurlar değil, asıl olan İslam birliği idi. 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'ye seçilen milletvekillerinin etnik profilleri de bu politikayı yansıtıyordu.<sup>32</sup> Örneğin Mustafa Kemal, Meclis'te yaptığı bir konuşmada, farklı etnik grupların din (Müslüman) kardeşliği boyutunu vurgulayarak, İslam birlikteliğinin esas alındığı ortak vatandaşlık tanımını yapmıştı. Mustafa Kemal'in 1 Mayıs 1920'de TBMM'de yaptığı konuşma şöyleydi:

*Efendiler, meselenin bir daha tekerrür etmemesi ricasıyla bir iki noktayı arz etmek isterim: Burada maksut olan ve Meclis-i âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-ı İslâmiyedir. (...) Bu mecmuayı teşkil eden her bir unsur-u İslâm, bizim kardeşimiz ve menafi tamamiyle müşterek olan vatandaşımızdır.*<sup>33</sup>

Genel olarak Kürt aşiretlerinin Mustafa Kemal'e ve Milli Mücadele'ye destek verdikleri, birçok araştırmacı tarafından sıklıkla dile getirilmektedir. Örneğin Baskın Oran'a göre de Koçgiri Ayaklanması dışında Kürtler, Kurtuluş Savaşı'na güçlü biçimde katılmışlardı. Oran'a göre bunda en etkili öge, Kürtler için çok önemli olan "Halife Sultan'ı kurtarmak" temasının Ankara'nın ustalıklı işlenmesi ve 1915 tehcirinden kaçan Ermenilerin geri dönerek yağmalanan mallarını geri almalarını öngören 1920 Sevr Barış Antlaşması'ndan (m. 144) Kürtlerin duyduğu endişe idi. Ayrıca, aynı antlaşmanın tanıdığı (m. 88) Ermenistan'ın güney sınırının (yani, Sevr'in 62. ve 64. maddeleriyle kurmayı tasarladığı Kürdistan'ın kuzey sınırının) belirsiz oluşu da işbirliği için diğer bir önemli neden olarak görünmekteydi.<sup>34</sup>

Ancak Kürtler adına tüm genel olumlu tabloya rağmen ve henüz Mustafa Kemal Hareketinin Kürtler konusunda ayrımcı bir programa sahip değilken, Türk etnik kimliği dillendirmeden, Türklerle Kürtlerin eşit haklara sahip ortak bir vatan anlayışı ile Müslüman üst kimliğinde Osmanlı camiası fikri gündemde iken dahi bazı Kürt aşiretlerinin Milli Mücadele Dönemi'nde çeşitli isyan hareketleri içinde buldukları da bilinmektedir. Milli Mücadele

---

için neden yüzlerce telgraf gönderdiklerini ve bunun mimarı Şerif Paşa'yı neden sert şekilde kınadıkları sorularının cevabını içeriyordu (Bozarlan, a.g.m., s. 100).

<sup>32</sup> Birinci Meclis'in yapısı ve Milli Mücadele Dönemi'nde yapılan seçimlere dair bkz. Ahmet Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

<sup>33</sup> *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989, s. 74-75.

<sup>34</sup> Baskın Oran, "Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C.4, Milliyetçilik*, (Ed. Tanıl Bora), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 875. (s. 871-879),

Döneminde sadece Kürtler değil, Anadolu'nun birçok yerinde çeşitli iç ve dış nedenlerden kaynaklı, "iç ayaklanma" olarak nitelendirilen ayaklanmalar görülmüştü.<sup>35</sup> Bu tür eşkıyalık ya da ayaklanma gibi olayların Orta Anadolu'nun çeşitli yerlerinde de görüldüğü bilinmektedir. Örnek verecek olursak; "Atatürk'ün canını sıkın Kürtlerden birisi Kelhasan Köyünden Abbas'tır. Zamanla Ankara, Konya, Kütahya, Eskişehir yolları civarındaki köyleri denetim altına alan Abbas, yörede tanınan birisi haline gelir. Muhacir Abbas olarak da kaynaklarda geçen bu eşkıya, Van'dan Kelhasan köyüne gelip yerleşmiştir".<sup>36</sup> Atatürk Nutku'nda, Çerkez Ethem Olayı hakkında bilgi verirken, bahsi geçen Kelhasanlı Muhacir Abbas'tan da bahseder. Yine Rohat Alakom'un aktardıklarına göre; Orta Anadolu'da hakim olan Kürtlerin, yöredeki muhtelif çevrelerle birleşerek zaman zaman bazı toplu eylemler yaptıkları da bilinmektedir. Örneğin 1919 yılında Konya'nın Bozkır ilçesinde bir ayaklanmaya öncülük edenler arasında, Kürtoğlu Musa'nın adına rastlanmıştır. Topladıkları bine yakın halkla birlikte Bozkır ilçesini basan bu çete, Askerlik Şubesindeki tüm silahlara el koymuştur.<sup>37</sup>

1919 yılından itibaren özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kürt bölgelerinde görülen bazı ayaklanmalar da, Milli Mücadele Döneminde meydana gelen iç ayaklanmalar kategorisinde değerlendirilmektedir. Bunlardan özellikle Ali Batı (1919), Milli Aşireti Ayaklanması (1920) ve Cemil Çeto Ayaklanmaları (1920); Genelkurmayın yayınları tarafından Kürdistan kurma amaçlı yapılmış Kürt ayaklanmaları olarak nitelendirilmiştir. Ancak gerçekten böyle miydi? Bu ayaklanmaların içeriği tam olarak neydi? sorularını cevaplandırmamız için bu ayaklanmalar konusunda biraz bilgi vermekte fayda vardır.

### **Ali Batı Ayaklanması (11 Mayıs - 18 Ağustos 1919)**

Genelkurmay Yayınlarının *Türk İstiklal Harbi'nde Ayaklanmalar* adlı kitabında yer alan bilgilere göre, Midyat'ın güneyindeki aşiretlerden birinin reisi olan Ali Batı; Mütareke'den sonraki düzensizlik ve karışık ortamdan faydalanarak Cizre, Nusaybin, Savur ve Mardin yörelerine hâkim olmak gayesini güderek bir isyan başlatmıştı. Ali Batı bu faaliyetlerinde İngilizlerle anlaşarak onların yardımını sağlamaya çalışıyordu.<sup>38</sup> Esengin'e göre de bu

---

<sup>35</sup> Milli Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da görülen ayaklanmalar için bkz. Hamdi Ertuna, *Türk İstiklâl Harbi VI. Cilt İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1974. Ayrıca Kenan Esengil, *Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar*, Ağrı Yayınları, İstanbul, 1975.

<sup>36</sup> Alakom, *a.g.e.*, s. 90.

<sup>37</sup> Alakom, *a.g.e.*, s. 92.

<sup>38</sup> Ertuna, *a.g.e.*, s. 41.

ayaklanma, Güneydoğu'da İngilizlerin teşviki ve desteğiyle bölgede bir Kürdistan kurma propagandasının yapılmasıyla meydana çıkmıştı.<sup>39</sup> Bölgede sözü geçen diğer bazı kişilerin de, İngilizlerin kışkırtmalarıyla bir Kürdistan kurulması yönündeki fikirleri yayma çabasında olduklarını belirten Ertuna, Ali Batı'nın da bu ortamdan faydalanarak eşkıyalık ve dik başlılığını büsbütün arttırdığını; "hükümet zayıf düştüğünden padişah bu bölgenin muhafazasını bana emanet etti, yakında Mardin'de oturarak buraları muhafaza edeceğim" sözleriyle propaganda yaparak Midyat, Savur ve Nusaybin aşiretlerinin bir kısmını nüfuzu altına aldığını kaydetmiştir.<sup>40</sup> 11 Mayıs 1919'da beraberinde 100 kadar silahlı grupla Nusaybin'e gelen Ali Batı ile ordu birlikleri arasında yaklaşık üç ay devam eden mücadele ve takip sonucu, 18 Ağustos 1919 tarihinde yapılan bir çarpışma sonucu Ali Batı ölü olarak ele geçirilmişti.<sup>41</sup>

Ancak her ne kadar Genelkurmay kaynaklarının verdiği bilgilere göre Ali Batı Ayaklanması, bölgede İngiliz desteği ile bir Kürdistan kurulmasına yönelik bir ayaklanma olarak gösteriliyorsa da konu hakkında yakın dönemde yapılan bazı çalışmalar, bu ayaklanmanın siyasi amaçtan yoksun kişisel ve aşiretler arası olayların etkisiyle meydana gelmiş bir eşkıyalık vakası olduğu yönünde hemfikirlerdir.<sup>42</sup> Örneğin Ali Batı Ayaklanmasını bir eşkıyalık olayı olarak değerlendiren İsmet Üzen, arşiv belgeleri ve bölgede yaptığı sözlü tarih çalışmalarına dayanarak hazırladığı çalışmasının sonucunda şöyle diyecekti:

*Ali Batı'nın bir Kürdistan kurma hayali ve düşüncesi taşıdığına dair bir bulguya rastlanmamıştır. Bu konuda kendisinin yeterli fikrî ve entelektüel bir alt yapıya da sahip olmadığı kanaatindeyiz. Arkasında bağımsız bir Kürdistan için çalışan entelektüel Kürtlerin bulunduğu da şüphelidir. Ali Batı'nın en azından 1908 öncesinden beri eşkıyalık yaptığı belgelerden anlaşılmaktadır. Mütareke döneminde istikrarsız bir devletin içinde bulunduğu şartların yeniden harekete geçmek için elverişli bir ortam yarattığını düşünmüş olmalıdır. Daha Yunanlılar İzmir'i işgal etmeden ve Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkmadan önce İngilizlerin teşviki ve silah yardımı ile harekete geçen Ali Batı, Osmanlı Devleti'ni üç ay boyunca uğraştırmıştır. Bu son eylemi ise hayatına mal olmuştur.*<sup>43</sup>

<sup>39</sup> Esengin, a.g.e., s. 40.

<sup>40</sup> Ertuna, a.g.e., s. 42.

<sup>41</sup> Ertuna, a.g.e., s. 43.

<sup>42</sup> Bkz. İsmet Üzen, "Mütareke Döneminde Bir Eşkıyalık Örneği: Ali Batı Olayı (6 Mayıs-18 Ağustos 1919)" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXII, Mart-Temmuz-Kasım 2006, Sayı:64-65-66, s.329-345. Ayrıca Abdulsasır Yiner, "Bir Asayişsizlik Hareketi olarak Ali Batı Olayı (1913-1919)". *Tarih Dergisi*, S.54, İstanbul, 2012, s. 193-220.

<sup>43</sup> Üzen, a.g.m., s.345.

Benzer doğrultuda Ali Batı Ayaklanması konusundaki bir çalışmasında Abdulnasır Yiner olayı, daha çok aşiretler arası çekişmeler sonucu meydana gelmiş, bölgesel ve dar kapsamlı bir çerçevede cereyan eden bir asayişsizlik hareketi olarak değerlendirmiştir. Ali Batı'nın 1913 yılından itibaren bölgede yaptığı eşkıya olaylarını da çalışma kapsamına alan Yiner'in, tespit ettiği bulgular doğrultusunda Ali Batı Ayaklanması konusunda vardığı sonuç şöyledir:

*Temmuz 1913'ten itibaren devleti ciddi bir şekilde meşgul eden Ali Batı hadisesi, Ağustos 1919'da sona erdirilmiştir. Ulaşılabilen verilere dayanarak Ali Batı olayını Kürt isyanı, devlet kurma girişimi vs. şeklinde değerlendirmek mümkün değildir. Olayın sadece Midyat-Nusaybin çevresinde cereyan etmiş olması, altı yıl gibi hiç de kısa sayılmayacak bir süre devam etmesine rağmen söz konusu iki ilçenin sınırlarının dışına taşmaması bile abartılı yorumlara imkân vermemektedir. Belki de olayın incelenmesi gereken bir başka boyutu gerek söz konusu bölgede, gerekse diğer bölgelerde cereyan eden aşiretler arasındaki çekişme ve mücadeledir. Çünkü birbirlerine üstünlük sağlamaya çalışan aşiretlerin bazıları devletin yanında yer alırken, rakipleri karşı tarafta bulunmuştur. İngilizlerin bölgedeki faaliyetleri ve Kürt aşiretlerini kendi tarafına çekme teşebbüsleri, bu propagandanın yeterli destek bulmaması bilinmeyen hususlar değildir. Türklerle Kürtler arasında güvensizlik oluşturmak, Kürt aşiretlerini İngiltere tarafına çekmek ve Güneydoğu Anadolu'da İngiltere güdümünde bir Kürt devleti kurmak için İngiliz ajanı Binbaşı E.W.C. Noel görevlendirilmiştir. Nusaybin ve çevresinde aşiret ileri gelenleriyle görüşen Noel, faaliyetleri hakkında İngiltere'ye raporlar göndermiştir. Bu raporlarda Ali Batı ile görüştüğüne dair bilgi yoktur. İncelenen arşiv belgelerinin içinde (ki bunların sayısı 200'ü aşmıştır) bir tanesi hariç hiçbirinde İngiliz-Ali Batı işbirliğine ait bir ipucu yoktur. Bu sebeptendir ki, Ali Batı olayını İngiliz tezgâhı veya girişimi olarak nitelendirmek de zordur. Bütün bunlar göz önüne alındığında isyanın bölgesel ve dar kapsamlı bir mahiyet teşkil ettiği kanaati ağır basmıştır.<sup>44</sup>*

Bölge kökenli araştırmacı-yazar Altan Tan ise, *Turabidin'den Berryî'ye Aşiretler, Dinler, Diller, Kültürler* adlı çalışmasında yerel kaynaklardan derlediği bilgilere dayanarak Ali Batı (Alike Battê olarak bahseder) ve 1919'da yaşanan olaylardan bahsetmiştir. Tan'ın aktarımına göre Ali Batı, bölgenin önemli eşkıyalarındandır, 1919 yılı başlarında Nusaybin hapisanesini basarak mahkûmları serbest bırakır. Hâkimiyetini tüm bölgeye yayan Alike (Ali Batı), Estel'e de girmek ister ancak Estel halkı

---

<sup>44</sup> Yiner, a.g.m., s. 220.

ve ileri gelenleri durumu kabullenmez ve silahlı adamlarıyla bölgeyi muhafaza ederler. Bölgedeki tüm aşiretler hükümet kuvvetlerine yardım ederek Ali Batı'nın takibine katılırlar. Nihayetinde 1919 yılında Midyat ile İdil arasında Süryani Mıdın köyünde çatışmada öldürülür. Cenazesi Midyat'a getirilerek teşhir edilir.<sup>45</sup>

Dolayısıyla Tan'ın aktardığı bilgilerde de Ali Batı'nın Kürt ya da Kürdistan davasıyla ilgili herhangi bir ilgisi ya da ilişkisine değinilmemiştir. Olay, diğer araştırmacıların bulguları doğrultusunda kişisel hırs ve aşiretler arası anlaşmazlıklar sonucu meydana çıkmış görünmektedir; olaylar kısa zaman içerisinde de hükümet ve bölge aşiretlerinin işbirliğiyle bastırılmıştır.

### **Milli Aşireti Ayaklanması (1 Haziran - 8 Eylül 1920)**

Milli Aşireti Ayaklanması, Milli Mücadele Döneminde Urfa Viranşehir bölgesinde çıkan bir ayaklanmadır. "Milli Aşireti Olayı" olarak Genelkurmay'ın *İstiklal Harbinde Ayaklanmalar* adlı kitabında olayın mahiyeti hakkında bilgiler mevcuttur. Verilen bilgiler ağırlıkla, Mustafa Kemal'in konu hakkında bilgi verdiği *Nutuk*'tan derlenmiştir.

Bu kaynağın verdiği bilgilere göre; Büyük bir Ermenistan'ın kurulması olasılığı etrafta yayılınca, önceleri Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kalmayı daha uygun gören Urfa ve civarı bölgelerinde yaşayan aşiretler, Fransız ve İngilizlerin giriştikleri olumsuz propaganda, para yardımı ve bir takım vaatler nedeniyle Türklerden ayrılarak, bağımsız bir Kürdistan fikrini giderek benimsemişler ve bunu Ermeniler gibi gerçekleştirmek çabasına düşmüşlerdi.<sup>46</sup> Bu doğrultuda Milli Aşireti ileri gelenleri; İsmail, Mahmut, Halil, Bahur, Abdurrahman adındaki şahıslar, güneydeki düşmanlarla gizli temas ve irtibat kurduktan sonra Siirt'ten Tunceli ve çevresine kadar olan bölgede aşiretlerin başı sıfatıyla zorbalık etmeye ve bütün o bölgeyi hâkimiyetleri altına almaya çalışmışlardı.<sup>47</sup>

Milli Aşireti olayı hakkında Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta verdiği bilgiler ise şöyledir:

*Milli Aşireti rüesası Mahmut, İsmail, Halil, Bahur, Abdurrahman Beyler, cenupta düşmanlarla gizli temas ve irtibat tesis ettikten sonra Siirt'ten, Dersim havalisine kadar, tekmil aşâirin reisi sıfatını takınarak o havalide tahakküm ve riyaset dâyesine kalkıştılar.*

---

<sup>45</sup> Altan Tan, *Turabidin'den Berriyé'ye Aşiretler, Dinler, Diller, Kültürler*, Nübihar Yayınları, İstanbul, 2011, s. 146-153.

<sup>46</sup> Ertuna, *a.g.e.*, s. 179.

<sup>47</sup> Aynı yer.

*Fransızlar, 1920 Haziran'ının bidayetinde Urfa'yı ikinci kez zaptetmek maksadiyle hareket ettikleri zaman Milli Aşireti de Siverek istikametinde ilerledi. Buna karşı, o havalide bulunan Beşinci fırkamız memur edildi. Bu fırka, o havalideki milli kuvvetlerimizle de takviye olundu. 19 Haziran 1920 tarihinde, kıtaatımızın takibi altında cenubuşarki istikametinde düşman muntikasına firara mecbur edildi. Bu aşiret bir müddet düşman muntikasında hazırlandıktan sonra, 24 Ağustos 1920'de üç bin atlı ve develi ve bin kadar piyadeden ibaret bir kuvvetle tekrar arazimize geçti. Viranşehir civarına geldi. Âsiler, istiman etmek maksadiyle geldiklerini söyleyerek mahalli kumandanlarımızı iğfal ve tedbir almakta ihmale sevk ettiler. Bu sırada, o civarda müteferrik bulunan müfrezelerimize hücum ederek, onları mağlup ve 26 Ağustos 1920'de Viranşehir işgal ettiler. Muhabere ve irtibatımıza mâni olmak üzere de, o muntikadaki teknil telgraf hatlarını kestiler. Ancak, on beş gün sonra, Beşinci Fırkanın Siverek, Urfa, Resulayin, ve Diyarbekirde bulunan kıtaattan gönderilen aksam ve sadık aşiret kuvvetleri, âsileri mağlûb edebilmişlerdir.<sup>48</sup>*

Mustafa Kemal, konu hakkında yukarıda da aktarılan *Nutuk*'ta verdiği bilgilerde Milli Aşireti Ayaklanmasının herhangi bir Kürt ya da Kürdistan davasıyla ilgili yönüne değinmemektedir. Ancak ayaklanmanın Kürdistan davasıyla ilgili olduğu yorumu, Ertuna'nın yukarıda da değinilen Genelkurmay yayınlarının *İstiklal Harbinde Ayaklanmalar* adlı kitabında yaptığı yorumdan ibarettir. Konu hakkında bilgi veren mevcut herhangi başka kaynağa rastlanılmamıştır. Milli Aşireti Ayaklanmasının bir Kürt ayaklanması olduğu yönünde bilgi veren kaynaklar ise genelde Ertuna'yı referans almışlardır.

### **Sonuç**

Milli Mücadele Döneminde çıkan yukarıda örnekleri verilen bu ayaklanmalar konusunda yapılan kapsamlı bazı araştırmalar göstermektedir ki, Kürt bölgelerinde çıkan bu ayaklanmalar, her ne kadar Kürt davasıyla ilişkilendirilerek bağımsız bir Kürdistan kurulmasına yönelik girişimler olarak değerlendirilseler de küçük çapta bölgesel ve yerel düzlemde, aşiret reislerinin kişisel nüfuzlarını arttırmak veya aşiretler arası çekişmeler sonucu liderlik konumuna gelmek isteyen aşiretlerin yeni bir oluşuma sıcak bakmayıp çıkardıkları münferit olaylar olarak kalmışlardır. Kısa zamanda ve sertlikle bastırılmaları da olayların etki gücünü azaltmıştır.

Ancak bu dönemde Sivas'ın Koçgiri bölgesinde meydana gelmiş olan Koçgiri İsyanı; Milli Mücadele Döneminde Ankara Hükümetine karşı en

---

<sup>48</sup> Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. II, s. 448-449.

önemli Kürt direnişi olacaktır. İsyanın önderleri, daha net ve programlı bir söylem ve hedefle “bağımsız bir Kürdistan” teşkil etmek amacıyla 1921 yılının Mart ayında harekete geçmişlerdi. Dolayısıyla genel olarak Kürtlerin ve Kürt aşiretlerinin Milli Mücadele’ye ya da Mustafa Kemal Hareketine verdikleri desteğe rağmen Koçgiri Aşireti İsyanı örneği Kürtler adına bir istisna olarak değerlendirilebilir.

### **Kaynakça**

- Alakom, Rohat, *Orta Anadolu Kürtleri*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2007.
- Aktürk, Şener, “Türkiye Siyasetinde Etnik Hareketler: 1920-2007”, *Doğu Batı (Etnisite)*, S. 44, 2008.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, I-III*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.
- Atatürk’ün Bütün Eserleri (ABE)*, Kaynak Yayınları, C. 2, İstanbul, 1999.
- Bozarslan, Hamit, “Türkiye’de Kürt Milliyetçiliği: Zımni Sözleşmeden Ayaklanmaya”, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma*, (der. Erik Jan Zürcher), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Bruinessen, Martin van, *Ağa Şeyh Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Demirel, Ahmet, *İlk Meclis’in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Ertuna, Hamdi, *Türk İstiklâl Harbi VI. Cilt İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1974.
- Esengil, Kenan, *Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar*, Ağrı Yayınları, İstanbul, 1975.
- Goloğlu, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihi Birinci Kitap-Erzurum Kongresi*, Nüve Matbaası, Ankara, 1968.
- Hakan, Sinan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Doz Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, C.I, TTK, Ankara, 1988.
- Oran, Baskın, “Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C.4, Milliyetçilik*, (Ed. Tanıl Bora), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.,
- Şimşir, Bilal, *Kürtçülük 1787-1923*, Bilgi Yayınevi, Ankara,
- Tan, Altan, *Turabidin’den Berrîyê’ye Aşiretler, Dinler, Diller, Kültürler*, Nübihar Yayınları, İstanbul, 2011.
- Tansel, Selahattin, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C.II, MEB Yayınları, İstanbul, 1991.

- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasi Partiler, C. 2, Mütareke Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Üzen, İsmet, “Mütareke Döneminde Bir Eşkıyalık Örneği: Ali Batı Olayı (6 Mayıs–18 Ağustos 1919)” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXII, Sayı:64-65-66, Mart-Temmuz-Kasım 2006.
- Yiner, Abdulnasır, “Bir Asayişsizlik Hareketi olarak Ali Batı Olayı (1913-1919)”. *Tarih Dergisi*, S.54, İstanbul, 2012.



## BATI CEPHESİNDE EN SICAK YIL( 1921): I. İNÖNÜ SAVAŞI'NDAN SAKARYA SAVAŞI'NA

Sedef BULUT\*

### Giriş

Dünya tarihi içinde savaşlar insanlık tarihi kadar eskidir. Yapılan araştırmalar savaş dönemlerinin süresinin barış dönemlerinden daha uzun olduğunu ortaya koymaktadır. Şüphesiz ki, savaşın galipleri ve mağlupları vardır. Ancak insanlık açısından değerlendirildiğinde kazanan ya da kaybeden tarafta olmaksızın hissedilen acılar ortaktır. Atatürk'ün de dediği gibi “kaçınılmaz olmadığı ve milletlerin hayatı tehlikeye düşmediği müddetçe savaş aslında bir cinayettir”. Ancak, 1921-1922 yılları arasında Anadolu coğrafyasında tarihin en kaçınılmaz savaşlarından birisi yaşanmıştır ki, o da emperyalizme ve işgallere karşı topyekûn var olma mücadelesi olan “Kurtuluş Savaşı”dır.

Kurtuluş Savaşı'nın ağırlık merkezi Batı Cephesi olmakla birlikte, bağımsızlığa giden süreçte 1921 yılı çok önemli bir dönüm noktasıdır. Bu cephede Türk ordusu Yunan güçleri ile çarpışmış, I. İnönü ve II. İnönü savaşları ile birlikte özgürlüğe adım adım yaklaşırken diplomatik anlamda tanınma yönünde de önemli başarılarla imza atmıştır. Bir yandan bağımsızlık savaşını yöneten, diğer yandan iç isyanlarla mücadele eden I. TBMM aynı zamanda toplumsal sorunlara çare bulmaya uğraşmış, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununu hazırlamış, İstiklal Marşını kabul etmiş ve yaptığı her eylemle yeni bir Türk devletini inşa etmiştir. Dolayısıyla bütün bu hayati gelişmelerin ekseninde değerlendirilecek olursa, 1921 yılı Türkiye'nin kaderini önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu bağlamda bu bildiride Sakarya Savaşı'na kadar olan gelişmeler, iç ve dış dinamikleri ile birlikte değerlendirilmeye çalışılmıştır.

### Batı Cephesi: Kuvay-ı Milliye'den Düzenli Orduya

Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak I. Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir. Bu antlaşma ağır

---

\* Yrd. Doç. Dr. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi, sbulut@ankara.edu.tr

maddeleriyle devleti adeta felce uğratmış ve çöküş sürecini hızlandırmıştır. ABD Başkanı Thomas Woodrow Wilson'un küçük milletlerin kaderini tayin eden ve bağımsızlık vaat eden açıklamalarından sonra, Batı dünyasının devlet adamları konferans masalarında emperyalist hırslarıyla birlikte dünyayı nasıl şekillendireceklerini ve küçük ulusların kaderleriyle nasıl oynayacaklarının hesabını yapmışlardır.<sup>1</sup> Bu anlamda, Wilson Prensipleri'nin uygulaması Türk topraklarında hiç de hak eşitliği çerçevesinde olmamıştır.<sup>2</sup>

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan manzara şu şekildedir; on iki yıl süren savaşlarla birlikte ülke büyük nüfus ve kaynak kaybına uğramış, gelişmesini tamamlayamamış, moral bakımından çökmüş ve yenilginin acısıyla ümitsizdir. Topraklarını kaybettiği gibi, Toynbee'nin deyimiyle “ büyük devletler bir kampın etrafında dolanan aç kurtlar gibi gözlerini Türkiye'ye dikmiştir”.<sup>3</sup>

Mondros Ateşkesi'nin hükümleri yürürlüğe girdiği andan itibaren Anadolu'da sistematik işgaller başlamıştır. Bu işgaller içinde 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, Kurtuluş Savaşı'nın başlaması açısından önemli bir kırılma noktasıdır. Bozulan güçler dengesini yeniden tesis etmek ve yenilen devletlere kalıcı barış anlaşmaları imzalatmak gibi amaçlarla 1919 yılı başlarında toplanan Paris Barış Konferansı Osmanlı Devleti'nin geleceği ile ilgili de önemli kararlara imza atmıştır.

Paris Barış Konferansı'nda Yunan Başbakanı Venizelos'un propagandaları ve İngiliz Başbakanı Lloyd George'un desteği ile “*Türkler tarafından girilecek katliamlar sonunda, Hristiyan halkın tamamen yok edilmesi tehlikesi ile karşı karşıya bulunulması*” şeklinde bir bahane ile İzmir'in işgali için Yunan birliklerinin gönderilmesine karar verilmiştir.<sup>4</sup> 15 Mayıs 1919'da İngiliz, Fransız ve Amerikan gemileriyle korunan bir Yunan ordusu İzmir'e çıkarılmış şehir ve civarı işgallere sahne olmuştur.<sup>5</sup> 15 Mayıs 1919 sabahı başlayan işgal öğle saatlerinde çatışmaya dönüşürken, Türk askerlerinin ve sivillerin mukavemeti karşısında Yunan askerleri siviller üzerinde bir katliama girişmişti.<sup>6</sup> Türklerin evleri yağmalanmış, çocuk, kadın demeksizin masum insanlar öldürülmüş ve işgal, bu durumu gemilerinden

<sup>1</sup> Arnold J. Toynbee(çev. Kasım Yargıcı),*TÜRKİYE- Bir Devletin Yeniden Doğuşu*-,İstanbul, 1971, s.86, 94.

<sup>2</sup> Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara,1988, s.153.

<sup>3</sup> Toynbee, *a.g.e.*, s.86.

<sup>4</sup> Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1970, s. 26.

<sup>5</sup> Bernard Lewis(çev. Metin Kıratlı), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara,1988, s.241

<sup>6</sup> Ayrıntılı bilgi için Bkz. Mustafa Turan vd.,*Türkiye'de Yunan Fecayii*, Ankara, 2003.

seyreden bazı İngiliz ve Amerikan denizcilerinin tepkilerini çekecek kadar vahşet boyutuna ulaşmıştı.<sup>7</sup> Yaklaşık iki gün içinde Urla, Seferhisar, Karaburun ve Çeşme işgal edilmiş, işgal Foça, Torbalı, Menemen, Manisa, Aydın ve Tire'ye kadar uzanmıştır.<sup>8</sup>

İlk direniş, İzmir'in işgalini haber alan yerli Rumların savunmasız Türk köylerinde yağma ve öldürme faaliyetlerine girişmeleri üzerine 16 Mayıs'ta Urla ve civarında olmuş, Urla halkı kasabadaki silah depolarını zorla açarak bir milis kuvveti oluşturmuş ve bu olayla birlikte Batı Anadolu'da ilk Kuvay-ı Milliye mücadelesi başlamıştır.<sup>9</sup> Yunan kuvvetlerinin kısa sürede ilerlemesi ve dozu artan şiddet üzerine Kuvay-ı Milliye hareketi süratle gelişmiştir. Kuvay-ı Milliye dar anlamıyla düzenli ordunun oluşmasından önce kurulan direniş kuvvetlerini ifade etmek için kullanılmakla birlikte geniş anlamda, Cumhuriyetin ilanına kadar devam eden süreçte düşmana karşı yürütülen mücadelenin genel adı olmuştur. Kuvay-ı Milliye terimi hem "milli kuvvetler" anlamını taşıırken aynı zamanda "milli irade" olarak da kullanılmıştır. Dolayısıyla Milli Mücadele'ye katılan ve taraftar olan herkese "Kuvay-ı Milliyeci" ya da "Millici" denilmiş, vatanın kurtuluşuna kadar geçen dönem ise esasında "Kuvay-ı Milliye" dönemi olmuştur.<sup>10</sup>

Milli Mücadele Döneminde, bağımsızlık savaşına gönülden inanmış ve her türlü fedakârlıktan kaçınmayarak özgürlük yolunda canını hiçe sayan insanların oluşturduğu ortak bilinç ve ruh hali "Kuvay-ı Milliye Ruhu" olarak ifade edilmiştir. Kumandanlardan, aydınlardan, efelerden, dağdaki çetelerden milletin en küçük ferdine kadar sirayet etmiş olan bu inanç ve ruh hali Samet Ağaoğlu'nun deyimiyle "Kuvay-ı Milliye Ruhu" en anlamlı şekliyle kendisini I. TBMM'de de göstermiştir. TBMM ve Hükümet üyeleri yalnız sözleriyle değil, kıyafetlerinden davranışlarına ve sürdürmüş oldukları en basit yaşam şekillerine kadar birer halk adamı olmanın altını çizmişlerdir. Milli Mücadele'yi anlamlı ve başarılı kılan da şüphesiz bu ruhtur.<sup>11</sup>

Kuvay-ı Milliye birliklerine efeler, komitacılar sivil kumandanlar ve subaylar komuta etmekle birlikte bilhassa Balıkesir ve Sivas Kongrelerinden sonra aydınların da ön plana çıktığı görülmektedir. Bunların arasında Balıkesir'de Kazım Özalp, Güney'de Demirci Mehmet Efe ile birlikte Celal Bayar, Mahmut Esat Bozkurt ve Şükrü Saraçoğlu gibi isimler önemlidir. Kuvay-ı Milliyeciler arasında Yörük Ali Efe, Gökçen Efe, Postlu Mestan

<sup>7</sup> Ayrıntılı bilgi için Bkz. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I, İstanbul,1991, s. 189-193.

<sup>8</sup> Alev Coşkun, *Kuvay-ı Milliye'nin Kuruluşu*, İstanbul, 1997,s.22.

<sup>9</sup> *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk ilkeleri* (Edt. E. Semih Yalçın), Ankara,2011,s.263.

<sup>10</sup> Coşkun, *a.g.e.* ,s. 74-75.

<sup>11</sup> Samet Ağaoğlu, *Kuvay-ı Milliye Ruhu*,2. Bsk., İstanbul,1999, s. 12-14.

Efe, Çerkez Ethem çete reisi olarak İpsiz Recep komitacılar arasında Kuşçubaşı Eşref, Bulgar Sadık gibi isimler ön plana çıkmaktadır.<sup>12</sup> Şüphesiz ki Kuvay-ı Milliye'nin isimsiz kahramanları da sayılamayacak kadar çoktur.

“*Kuvay-ı Milliye'yi etken ve milli iradeyi amel kılmak esastır*” kararını alan Sivas Kongresi'nde ise Ali Fuat Paşa'nın Batı Anadolu Umum Kuvay-ı Milliye Kumandanlığına atanması gündeme gelmiş ve kabul edilmiştir. Bununla birlikte Kuvay-ı Milliye birliklerini tam bir disiplin altına almak mümkün olmamıştır. Yunan işgallerini önlemek amacıyla oluşturulan Kuvay-ı Milliye birliklerinin büyük cesaret fedakârlık göstermelerine karşılık eğitilmiş düşman ordusu karşısında yetersiz kalmaları, özellikle de bazı kişilerin kural tanımayan davranışları ve halkın şikâyetleri üzerine bir düzenli ordu teşkil edilmesi konusu gündeme gelmiştir. Bu hususta ilk adım 16 Mayıs 1920'de atılmış, Kuvay-ı Milliye birliklerinin yiyecek ve cephane gibi ihtiyaçlarının Milli Savunma Bakanlığı tarafından karşılanmasına karar verilmiştir.<sup>13</sup>

Yunan ordusu ise 22 Haziran 1920 tarihinden itibaren genel taarruza geçerek Bursa-Uşak hattına hâkim olmuş, Batı cephesi kumandanı Ali Fuat Paşa ve emrindeki, Kuvay-ı Milliye güçleri bu saldırıyı önleyememiştir. 24 Ekim'de başlayan Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa tarafından tertip edilen Gediz taarruzu ise emir komuta zincirindeki sorunların özellikle de Çerkez Ethem kuvvetlerinin disiplinsizliklerinin su yüzüne çıkması bakımından çok önemlidir.<sup>14</sup> Bu muharebe aynı zamanda milli kuvvetlerin eğitim yönünden eksikliklerini de göz önüne sermiştir. Dolayısıyla bu ve benzeri hadiseler düzenli ordunun oluşmasına ve Kuva-yı Milliye'nin de bu güçlere bağlanması çalışmalarına ivme kazandırmıştır.<sup>15</sup>

Batı Anadolu'da bu gelişmelere paralel olarak Kuvay-ı Milliye birliklerinin tasfiyesi yoluna gidilerek Batı Cephesi Komutanlığı, Batı ve Güney Cephesi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Batı Cephesi Komutanlığına Miralay İsmet (İnönü) Bey, Güney Cephesi Komutanlığına da Refet (Bele) Bey getirilmiştir. Bundan böyle gelişigüzel asker toplanması yasaklanırken, bu gelişmelerin neticesinde, 2 Ocak 1921 tarihinde Erkan-ı Harbiye-i

---

<sup>12</sup> Coşkun, *a.g.e.*, s.73.

<sup>13</sup> Şerafettin Turan, “Kuvay-ı Milliye Örgütlenmesi ve Kavramının Kurtuluş Savaşı'ndaki Rolü”, *Kuvay-ı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, I. Kitap, Ankara, 2009, s.24.

<sup>14</sup> Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, TTK, Ankara, 1990, s.199,200.

<sup>15</sup> Hüsnü Özlü, “Harp Raporlarına Göre Birinci İnönü Muharebesinin Analizi”, *ATAM*, S.82, Ankara, 2012, s.27.

Umumiye Riyaseti tarafından Kuvay-ı Milliye müfrezelerinin kaldırıldığı emri yayınlamıştır.<sup>16</sup>

### **I. İnönü Savaşı'ndan Sakarya Savaşı'na İç ve Dış Gelişmeler**

Düzenli orduların ilk başarısı olarak bilinen ve I.TBMM'ne büyük prestij kazandıran I. İnönü Savaşı'nın kazanımlarını analiz etmeden önce Yunanistan'daki gelişmelere ve Yunan ordusunun durumuna kısaca göz atmak yerinde olacaktır. 1920 yılının sonbaharında bir yandan Yunan işgalini durdurmaya çalışan TBMM, diğer yandan da düzenli ordu birlikleri oluşturabilmek adına önemli adımlar atmıştır. Kendisini "Küçük Asya Ordusu" olarak adlandıran Yunan kuvvetleri, Batı Anadolu'da işgallere devam ederken Yunanistan'da ise siyasi açıdan önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Kral Aleksandros'un Ekim 1920'de hayatını kaybetmesi Yunanistan'daki siyasi dengeleri de değiştirmiştir. 14 Kasım 1920'de yapılan seçimlerde Eleftherios Venizelos'un seçimleri kaybetmesi ve Yunan halkının kraldan yana bir tavır sergilemesi üzerine, sürgündeki Kral Konstantinos geri çağrılmış ve kral yanlısı Dimitrios Rallis liderliğinde yeni bir hükümet kurulmuştur. Yunanistan'daki bu ani değişiklikler İtilaf devletleri arasında da yeni tartışmalara neden olmuştur. Özellikle Alman yanlısı olarak nitelendirdikleri Kral Konstantinos'un ülkeye dönme meselesi müttefikler açısından Yunanistan'a yapılacak finansal desteğin de kesilmesini gündeme getirmiştir. 5 Aralık 1920'de yapılan halkoylaması ile yeni kralın Yunanistan'a dönmesiyle ise hükümet mali sorunlarla karşı karşıya kalmış ve yerini sağlamlaştırabilmek için Anadolu politikasında değişiklik yapmamıştır.<sup>17</sup>

Kral Konstantinos, İngilizlerin desteğini alabilmek ve iktidarını güçlendirmek adına Anadolu'daki işgal hareketine hız vermiş ve Türk ordusunu yok ederek amacına ulaşmayı hedeflemiştir.<sup>18</sup> Yeni hükümetin Venizelos yanlısı komutan ve subayları görevden alarak, I. Dünya Savaşı sırasında görevlerinden uzaklaştırılmış olan askerlerden oluşan yeni subaylar ataması ve bunların tecrübesizliğinden doğan aksaklıklar Yunan ordusunu güçsüz bırakmıştır.<sup>19</sup> Yunanistan'da bu gelişmeler yaşanırken, Anadolu'da düzenli orduya geçiş sürecinin yaşandığı dönemde Çerkez Ethem, Aralık 1920'den itibaren TBMM'ye karşı Kütahya civarında ayaklanma

<sup>16</sup> Özlü, a.g.m., s.28.

<sup>17</sup> Çağla D. Tağmat, "Sakarya Savaşı Öncesi Yunan Hükümetinin Komutan Arayışları: Gounaris-Metaksas Görüşmeleri", *Sakarya Zaferi Ve Haymana II*, Ankara, 2015, s.30,31.

<sup>18</sup> Özlü, a.g.m., s.28.

<sup>19</sup> *Türk İstiklal Harbi*, C. II, Batı Cephesi, Kısım 3, Genel Kurmay Harp Dairesi, Ankara, 1966, s.7-8.

başlatmıştır. TBMM'nin Demirci Mehmet Efe ve Çerkez Ethem isyanlarıyla mücadelesini fırsat bilen Yunan güçleri bu durumdan yararlanarak 6 Ocak 1921'de Bilecik-Eskişehir yönüne doğru harekete geçmiştir.<sup>20</sup>

İnönü Muharebesi'nin gerçekleştiği bölge Marmara Denizi'nin güneyini ve doğusunu kapsamıştır. Bu bölgede İzmit Sancağı, Bursa Vilayeti, Eskişehir Mutasarrıflığı önemli merkezlerdir. Güneyde Bursa-İnegöl-Eskişehir hattı, Kuzeyde ise Gemlik-Bilecik- İznik- Sakarya hattına kadar uzanmaktadır<sup>21</sup>. Savaşa katılan Türk ve Yunan kuvvetleri arasında mukayese yapıldığında, Türk kuvvetlerinin Yunanlılara oranla subay sayısında % 12, er sayısında % 47, tüfekte % 52, hafif makineli tüfekte % 94, ağır makineli tüfekte % 42, topta % 62 oranında eksik olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra hücum bölüğü dışındaki bölüklerde süngü az olduğu gibi süvari alayının kılıç ihtiyacı tam karşılanmamıştır. Bazı askerlerin elbise ve ayakkabıları çok eski olduğu gibi süvari birliklerinde de veteriner yoktur. Yunan birliklerinin sahip olduğu silahlar ise son sistem olup, cephane sıkıntısı çekilmediği gibi süvariler sağlıklı İngiliz atlarına sahiptir.<sup>22</sup>

Bütün olumsuzluklara rağmen Türk ordusunun teçhizat açısından kendisinden üç kat fazla olan Yunan ordusunu İnönü'de durdurması, Anadolu'nun kaderini belirlemiştir. TBMM ve düzenli ordu kendini ispatlamış hem içeride hem de dışarıda birçok siyasi gelişmeye neden olmuştur. İnönü galibiyetinin iç siyasette en önemli yansıması 20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olmuştur. TBMM bütün kuvvet ve yetkileri kendisinde toplamış olağanüstü şartlarda ortaya çıkan 23 maddelik Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile milli irade meclis tarafından temsil edilmiştir.<sup>23</sup>

I. İnönü Savaşı sonrasında dış politika açısından ortaya çıkan en önemli gelişmelerden birisi ise Londra Konferansı'dır. Sevr Antlaşmasını yeniden gözden geçirmek amacıyla toplanacak konferansa Osmanlı Devleti ve Yunanistan'ı davet eden İtilaf Devletleri, Osmanlı delegeleri arasında Ankara temsilcilerinin de bulunmasını talep etmişlerdir. Ankara Hükümetini doğrudan davet etmeyen müttefikler, Anadolu hareketini kabul etmediklerini bu yolla gösterirken, Sadrazam Tevfik Paşa bu daveti Ankara'ya iletmiştir. Mustafa Kemal Paşa, gönderdiği cevapta bu dolaylı daveti reddetmişse de, konu yoğun bir şekilde Mecliste tartışılmıştır. TBMM, doğrudan davet aldığı

---

<sup>20</sup> Apak, *a.g.e.*, s.211-213.

<sup>21</sup> *Türk İstiklal Harbi*, C.II..., s.144.

<sup>22</sup> Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Ankara, 2013, s. 286-288.

<sup>23</sup> Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, Ankara, 1990, s. 233.

takdirde geç kalmamak için Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in Londra'ya gönderilmesine karar vermiş, İtalya'nın girişimleriyle de davet gerçekleşmiştir.<sup>24</sup>

Londra'da İtilaf Devletleri, Sevr'in ana esaslarına dokunmayan bazı değişiklikler getirerek Türk ve Yunan tarafının bunları kabul etmesini talep ederken, Türk heyeti Anadolu'nun boşaltılmasını istemiş ve Misak-ı Milli esaslarını bu vesile ile dünya kamuoyuna duyurmuştur. Yunanlılar ise hiçbir talebi kabul etmedikleri gibi konferans biter bitmez bütün cephelerden saldırıya geçmişlerdir. Bu konferansın olumlu sonuçlar doğurmayacağı en baştan beri bilinmekle beraber, hem İtilaf devletleri arasındaki anlaşmazlıkların su yüzüne çıkması hem de Türk milli davasının dünyaya duyurulması açısından TBMM temsilcilerinin konferansa katılmış olmaları önemlidir.<sup>25</sup>

I. İnönü Savaşı sonrasında dış siyasetteki en önemli gelişmelerin başında Sovyetler ile imzalanan Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması gelmektedir. Ali Fuat Paşa başkanlığındaki Türk heyeti 26 Şubat 1921'de müzakerelere başlamış ve neticesinde 16 Mart 1921'de Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Esasında Sovyetler, daha TBMM kurulmadan önce Türkiye ile ilgilenmeye başlamıştır. TBMM'nin açılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e yazdığı mektupta emperyalizme karşı ortak mücadele vurgusu yapması dikkat çekicidir. Bu tarihten itibaren Sovyet rejimi Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip etmekle beraber bir ittifak anlaşması yapmak hususunda I. İnönü Savaşı'na kadar oldukça çekingen davranmıştır. Ancak I. İnönü sonrasında 16 Mart 1921'de Türk – Sovyet Dostluk Antlaşması imzalanmış ve Sovyetler, Milli Mücadele'ye askeri ve para yardımında bulunmuşlardır. Ancak bunun ötesinde esas önemli olan TBMM'nin ve Misak-ı Milli'nin büyük bir devlet tarafından tanınması ve Batı'ya karşı diplomatik anlamda önemli denge unsuru oluşturmasıdır. Aynı tarihlerde Moskova'da bulunan Afgan heyeti ile de 1 Mart 1921'de Dostluk Antlaşması imzalanması diplomatik anlamda önemli bir gelişmedir.<sup>26</sup>

İnönü'de uğradıkları yenilgi ile büyük prestij kaybına uğrayan Yunan kuvvetleri, 23 Mart 1921 sabahı Bursa'dan İnönü yönüne doğru ilerlemeye başlamış, Batı ve Güney cephelerinde aynı anda iki koldan gerçekleşen savaşın ilk gününden itibaren Batı cephesi komutanlığı ile Mustafa Kemal Paşa sürekli bir irtibat halinde olmuştur Eskişehir ve Afyon'dan saldırıya geçen Yunanlılar, Kanlısirt, Metristepe gibi bazı yerleri ele geçirseler de 31

<sup>24</sup> E. Semih Yalçın, *Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti*, Ankara, 2007, s.92,93.

<sup>25</sup> Eroğlu, *a.g.e.*,s.178.

<sup>26</sup> Fahir Armaoğlu, *20. yy Siyasi Tarihi*, s.308,313.

Martta karşı taarruza geçen Türk kuvvetleri tarafından durdurulmuştur.<sup>27</sup> Yunanlılar I. İnönü'ye göre ağır makineli ve hafif makineli tüfek yönünden üstünlüklerini daha da arttırmışlardır. Bu çatışmalar sırasında süvari sayısı Türk gücünün tek üstün yönünü oluşturmuştur. Muharebenin uzaması nedeniyle birliklerin cephaneye ve yiyecek ikmalinin mevzilerin yakınına kadar yapılması gerekmiş, çatışmanın en sıcak dönemlerinde bile askerin iâşesi aksatılmamıştır. Bu süreçte gücü tükenen Yunan birlikleri olmuştur.<sup>28</sup>

1 Nisan 1921'de Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta, "*Saat 18.30'da Metristepe'den gördüğüm durum: Gündüzbey kuzeyinde sabahtan beri dayanan ve artçı olması muhtemel bir düşman müfrezesi sağ kanat grubunun taarruzu üzerine düzensiz olarak çekiliyor. Yakından takip ediliyor. Hamidiye yönünde karşılaşma ve faaliyet yok. Bozöyük yanıyor. Düşman binlerce ölüleriyle doldurduğu savaş alanını silahlarımıza terk etmiştir*" sözleriyle kesin zaferi ifade etmiştir.<sup>29</sup> II. İnönü Muharebesinde kazanılan başarı büyük bir sevinçle karşılanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya çektiği telgrafta "*...Milletimiz istiklal ve varlığı, idareniz altında görevlerini şerefle yapan komuta ve silah arkadaşlarınızın kalbine ve vatanseverliğine büyük güvenle dayanıyordu. Siz orada yalnız düşmanı değil ulusun makûs talihini de yendiniz. Düşman çizmesi altındaki kara yazılı topraklarımızla birlikte yurt bugün, en kıyıda köşede kalmış yerlerine dek zaferiniz kutluyor....*"<sup>30</sup> Sözleriyle duygularını ifade etmektedir.

II. İnönü zaferi ile birlikte Fransa, Türkiye ile anlaşma zemini arasa da Yunanlıların tekrar saldırıya geçmeleri üzerine bu teşebbüsler Sakarya zaferine kadar askıya alınmıştır.<sup>31</sup> Bu başarı Mustafa Kemal Paşa'nın Meclisteki itibarını arttırmış, ordu disiplinini kabul etmeyen çetelerin son direnişleri de büyük ölçüde kırılmıştır.<sup>32</sup>

Yunanlıların İnönü yakınlarında ikinci defa durdurulmaları, Amerikan raporlarına da açıkça yansımıştır. 5 Nisan tarihinde Atina'dan gönderilen bir telgrafta, Yunan ordusunun Küçük Asya'da ciddi bir yenilgiye uğradıklarının kesinleştiği, Yunanlıların geri çekildiği, beş bin kişinin öldüğü sayısız yaralı olmakla birlikte bir vagonun da Türkler tarafından ele

<sup>27</sup> *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*(Edt. E. Semih Yalçın), kolektif eser, Ankara, 2008, s.244.

<sup>28</sup> Müderrisoğlu, a.g.e., s. 292.

<sup>29</sup> *Nutuk*(yayına hazırlayan E. Semih Yalçın) Berikan Yayınevi, Ankara, 2011. s.407.

<sup>30</sup> *Nutuk*, s.406.

<sup>31</sup> *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi...*, s. 245.

<sup>32</sup> Sadi İrmak, "İkinci İnönü Zaferi'nin Sonuçları", *ATAM*, S. 17, Ankara, 1990, s. 385-387.



geçirildiği bildirilmektedir.<sup>33</sup> Aynı tarihte İstanbul'dan gönderilen bir telgrafta ise Yunanlıların geri çekildikleri doğrulanırken, kötü komutanlık yüzünden yenildiklerine ve dokuz bin askerlerinin kayıp olduğuna değinilmiş ayrıca Yunan ordusunun moralinin bozuk olduğuna dikkat çekilmiştir. 5 Nisan tarihli Atina'dan gönderilen başka bir telgrafta ise ilginç bilgiler yer almaktadır. Buna göre, hareketteki başarısızlık ağır topların yokluğundan ve doğru haber alınmamasından kaynaklanırken, özellikle Venizelos taraftarı subayların görevden alınmasının bu başarısızlıkta önemli rol oynadığı vurgulanmıştır. Söz konusu raporda Venizelos'a duyulan nefretin had safhada olduğu hatta Venizelos yanlısı kadınların gönüllü hemşire olmalarına bile izin verilmediği de vurgulanmaktadır.<sup>34</sup>

II. İnönü Muharebesinde bozguna uğrayan Yunanlılar, İngilizlerin desteği ile 10 Temmuz 1921'de genel bir taarruza başlamış, Kütahya – Eskişehir Muharebeleri neticesinde Eskişehir, Kütahya, Afyon gibi stratejik şehirleri ele geçirmişlerdi. Bu gelişmeler üzerine daha fazla kayıp vermemek adına Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile 24 Temmuz'da Türk ordusu Sakarya Irmağı'nın doğusuna çekilmiştir. Bu durum içeride ve dışarıda tepkilere neden olurken özellikle TBMM'de sert tartışmalar yaşanmıştır. Bu süreçte Meclis, 5 Ağustos'ta Başkomutanlık yasası çıkarmış ve üç ay süre ile askeri yetkileri Mustafa Kemal Paşa'ya devretmiştir. İstiklal Savaşı'nın en kritik günlerinde bu yetkiye dayanarak Tekâlif-i Milliye Emirlerini yayınlayan Mustafa Kemal Paşa ise yeni bir Yunan saldırısına karşı orduyu hazırlıklı hale getirmiş ve Sakarya Meydan Muharebesi sonucunda Türk ordusunun taarruzu için uygun bir ortam doğmuştur.<sup>35</sup>

## Sonuç

Anadolu'da işgaller sonrası ortaya çıkan tepkiler, Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetleri ve TBMM'nin çalışmaları yalnız ülke içinde değil dış dünyada da yakından takip edilmiştir. Özellikle Bağımsızlık Savaşı süreci hem dünya kamuoyunu hem de İtilaf Devletleri temsilcilerini yakından ilgilendirmiştir. Her ne kadar Kurtuluş Savaşı'nın ağırlık merkezi Batı Cephesi olsa da, Anadolu'nun ve Yakındoğu'nun geleceğinin belirlenmesi açısından Türk- Yunan muharebeleri dikkatle izlenmiştir. Savaş meydanlarında Türk ordusunun elde ettiği zaferler neticesinde kendi çıkarlarını ön plana alan ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın politikalarında

<sup>33</sup> Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 5.Bsk., İstanbul, 2007, s.109.

<sup>34</sup> Duru, *a.g.e.*, s.110.

<sup>35</sup> *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (Edt. Temuçin Faik Ertan), kolektif eser, Ankara, 2012, s. 139.140.

bu süreçte değişimler yaşanmıştır. Kurtuluş Savaşı sürecinde yaşanan önemli gelişmelerin başında ise İngiltere ve Fransa arasındaki anlaşmazlık gelmektedir. Anadolu'nun paylaşılması sırasında ortaya çıkan huzursuzluğun en önemli nedeni İngiltere'nin inisiyatifi ele geçirmesidir. Özellikle İstanbul'un resmi olarak işgal edildiği 16 Mart 1920'den itibaren yalnız Boğazların değil, Karadeniz limanlarının ve demiryollarının da İngiliz denetimine geçmesi ihtimali Fransa'yı oldukça rahatsız etmiştir.<sup>36</sup> Bunun yanı sıra Fransa'nın duyduğu Bolşevizm endişesi ve Ankara Hükümetinin Sovyet Rusya ile yakınlaşması da Fransa'nın Anadolu politikasını etkileyen önemli bir unsurdur.

Bolşevizm'i Ortadoğu'daki çıkarları açısından büyük bir tehlike olarak algılayan Fransa, Bolşeviklerin Fransız garnizonlarında yapmış oldukları propagandalardan da rahatsızlık duymuştur. Bu sebeple Ankara Hükümeti'nin Sovyetler ile yakınlaşması da Fransa'yı huzursuz etmiştir.<sup>37</sup> Fransız kamuoyundaki savaş karşıtı söylemler de hükümeti yıpratmıştır. Bunun yanı sıra Osmanlı topraklarında en çok yatırımı olan demiryolları yapmış ve borç vermiş olan ülke Fransa'dır. Dolayısıyla Fransa ekonomik çıkarlarını korumak adına Ankara Hükümeti ile yakınlaşmış, Sakarya Savaşı sonrası imzalanan Ankara Antlaşması ile de TBMM'ni tanımıştır.<sup>38</sup>

Bu süreçte, müttefikleri tarafından sürekli dışlanan ve umduğu toprakları Yunanlılara kaptıran İtalya da, Milli Mücadele hareketine yakın bir duruş sergilemiştir. II. İnönü zaferinin ardından Anadolu'dan çekilme kararı alan İtalya, Sakarya Savaşı sonrasında bu kararını uygulamıştır.

I.Dünya Savaşı'nın galiplerinden ve Avrupa siyasetinin liderliğini kimseye bırakmayan İngiltere ise savaşın seyri içerisinde farklı politikalar izlemiştir. Yunanistan sürekli desteklenmekle birlikte, İnönü Muharebesinin ardından İngiltere göstermelik bir tarafsızlık politikası izlemiştir. İngiliz parlamentosunda ve askeri çevrelerde ise İngiltere'nin Küçük Asya politikası sık sık eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin ekseninde İngiltere'nin Ortadoğu'da yalnızlaştığı ve Hint çıkarlarının tehlikeye düştüğü iddiaları yer almıştır. Özellikle Türk-Sovyet yakınlaşması İngiliz politikacılar tarafından yakından izlenirken, bu durum -tıpkı Fransız kamuoyunda olduğu gibi- endişe verici olarak görülmüş ve Türklerin adeta Bolşeviklerin kucağına atıldığı yönünde iddialar gündemi meşgul etmiştir.<sup>39</sup>

<sup>36</sup> Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, Ankara, 1994, s.71.

<sup>37</sup> Ayrıntılı bilgi için Bkz.a.g.e., s.72-75.

<sup>38</sup> A.g.e., 80-86.

<sup>39</sup> Mehmet Temel, "Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne ve Milli Mücadele'ye Bakışı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, I, 1 Ocak 1998), s.130.

Neticede, I. Dünya Savaşı'nda büyük kayıp veren İngiltere'de, kamuoyunun savaş istememesi, aynı zamanda sömürgelerinde yaşanan huzursuzluklar, ekonomik güçlükler vb. sorunlar yüzünden Anadolu'da bir maceraya atılmak istememiş ve Türk bağımsızlığını tanımıştır.

### **Kaynakça**

- Ağaoğlu, Samet, *Kuvay-ı Milliye Ruhu*, 2. Bsk., İstanbul, 1999.
- Apak, Rahmi, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, TTK, Ankara, 1990.
- Armaoğlu, Fahir, *20. yy Siyasi Tarihi*, Ankara, 1993.
- Atatürk ilkeleri ve İnkılâp Tarihi* (Edt. E. Semih Yalçın), kolektif eser, Ankara, 2008, s.244.
- Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (Edt. Temuçin Faik Ertan), kolektif eser, Ankara, 2012.
- Baytok, Taner, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1970.
- Coşkun, Alev, *Kuvay-ı Milliye'nin Kuruluşu*, İstanbul, 1997.
- Duru, Orhan, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 5.Bsk., İstanbul, 2007.
- Eroğlu, Hamza, *Türk İnkılâp Tarihi*, Ankara, 1990.
- Irmak, Sadi, "İkinci İnönü Zaferi'nin Sonuçları", *ATAM*, S. 17, Ankara, 1990.
- Lewis, Bernard (çev. Metin Kıratlı), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, 1988.
- Nutuk* (Yayına hazırlayan E. Semih Yalçın) Berikan Yayınevi, Ankara, 2011.
- Özlu, Hüsnü, "Harp Raporlarına Göre Birinci İnönü Muharebesinin Analizi", *ATAM*, S.82, Ankara, 2012.
- Sonyel, Salahi R. *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara, 1995.
- Tağmat, Çağla D. "Sakarya Savaşı Öncesi Yunan Hükümetinin Komutan Arayışları: Gounaris-Metaksas Görüşmeleri", *Sakarya Zaferi Ve Haymana II*, Ankara, 2015.
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I, İstanbul, 1991.
- Toynbee, Arnold J. (çev. Kasım Yargıcı), *TÜRKİYE-Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, İstanbul, 1971.
- Tevetoğlu, Fethi, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara, 1988.
- Temel, Mehmet "Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne ve Milli Mücadele'ye Bakışı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, I, 1 Ocak 1998).
- Turan, Mustafa vd., *Türkiye'de Yunan Fecayii*, Ankara, 2003.

- Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk ilkeleri* (Edt. E. Semih Yalçın), Ankara, 2011.
- Turan, Şerafettin, “Kuvay-ı Milliye Örgütlenmesi ve Kavramının Kurtuluş Savaşı’ndaki Rolü”, *Kuvay-ı Milliye’nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, I. Kitap, Ankara, 2009.
- Türk İstiklal Harbi*, c. II, Batı Cephesi, Kısım 3, Genel Kurmay Harp Dairesi, Ankara, 1966. Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları*, Ankara, 2013.
- Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk ilkeleri* (Edt. E. Semih Yalçın), Ankara, 2011.
- Yalçın, E. Semih *Atatürk’ün Milli Dış Siyaseti*, Ankara, 2007.
- Yavuz, Bige *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, Ankara, 1994.

**İKİNCİ BÖLÜM**  
**SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ ÖNCESİ**  
**GELİŞMELER**



## 1921 MAARİF KONGRESİ

Fahri KILIÇ\*

### Giriş

Türkiye’de modern eğitimin temelleri Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemlerinde atılmaya başlanmış II. Meşrutiyet döneminde de ulusal eğitim anlayışı geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde ilk defa eğitimin genel sorunlarının ele alınacağı bir kongre düzenlenmesi tasarlanmışsa da gerçekleştirilememiştir.<sup>1</sup> Ancak Maarif Nezaretinde eğitim konularında danışma kurulu olarak görev yapması için oluşturulan “*Meclis-i Kebiri Maarif*” ve “*Terbiye Encümeni*” eğitime yön verici çalışmalar yürütmüştür.<sup>2</sup>

I. Dünya Savaşı’nın ağır koşullarına rağmen fedakâr öğretmenler ve idareciler sayesinde eğitim öğretim faaliyetleri sürdürülmeye çalışılmıştır. Mütareke döneminde İstanbul Hükümeti’nin Maarif Nazırı Ali Kemal Bey, İttihat Terakki Fırkasına mensup olmakla suçladığı bazı öğretmenleri ve memurları azletmiştir. Darülmuallimin mezunlarını Milli Mücadele’ye katılmalarını engellemek amacıyla Anadolu’ya atamamıştır. Ancak öğretmenlerin Milli Mücadele’ye katılmasını engelleyememiştir.<sup>3</sup>

İstanbul’da İzmir’in işgalinden sonra düzenlenen Fatih, Üsküdar, Kadıköy, Sultanahmet, Darülfünun mitinglerinin düzenleyicileri ve konuşmacıları arasında Halide Edip, Nakiye Hanım, Selim Sırrı, İsmail

---

\* Yrd. Doç. Dr. ,Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Sosyal Bilgiler ABD, kilic\_f@ibu.edu.tr

<sup>1</sup> Yahya Akyüz, *Atatürk ve 1921 Eğitim Kongresi, Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1983, s.89-103.

<sup>2</sup> Encümenin üyeleri arasında Cumhuriyet Döneminde eğitim öğretim ve kültür hayatına etki etmiş Satı Bey, İbrahim Alaaddin (Gövsa), İhsan (Sungu), İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu), Ali Haydar (Taner), Ziya Gökalp, Fazıl Ahmet (Aykaç), Mehmet Emin (Erişirgil), Necmeddin (Sadak) gibi isimler yer almıştır. Cavid Binbaşıoğlu, *Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1995, s.87.

<sup>3</sup> Milli Mücadele Döneminde İstanbul Hükümeti Maarif Nezaretinin İstanbul dışındaki okullar ve öğretmenler üzerinde herhangi bir etkisi kalmamıştır. Fakat genelgeler, okul programları ve öğretim araç gereçleri yollamaktan da geri kalmamıştır. Bkz. Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s.15.

Hakkı, Akil Muhtar, Hüseyin Ragıp gibi birçok öğretmen yer almıştır.<sup>4</sup> Öğretmenler Anadolu'da da düzenlenen protesto mitinglerine etkin olarak katılmışlar, Milli Mücadele'nin halka anlatılmasında ve isyanların önlenmesinde nasihat heyetlerinde bulunmuşlardır. Erzurum Kongresi'ne dört, Sivas Kongresine bir öğretmen delege olarak katılmış, TBMM'de de 28 öğretmen milletvekili seçilmiştir.<sup>5</sup>

TBMM açıldıktan hemen sonra eğitimle ilgili çalışmalarını yürütmek üzere 26 Nisan 1920'de başkanlığını Hamdullah Suphi (Tanrıöver)'in yaptığı ve üyeleri arasında Mustafa Necati Bey'in bulunduğu bir Maarif Encümeni kurulmuştur.<sup>6</sup> Ardından ilk TBMM hükümeti ile birlikte 3 Mayıs 1920 tarihinde Maarif Vekâleti ve merkez teşkilatı oluşturulmuştur.<sup>7</sup> TBMM Hükümetinin 9 Mayıs 1920'de açıklanan programında eğitimin milli, öğretimin ise evrensel ilkelerle oluşturulacağı bir eğitim politikasının takip edileceği ifade edilmiştir.<sup>8</sup> Bu politikanın hayata geçirilmesi için Anadolu'daki eğitim teşkilatını denetim altına alınmak istenmiştir. Öncelikle uzun bir süredir özel bütçelerdeki yetersizlikler ve mahalli idarelerdeki keyfi uygulamalar nedeniyle maaşlarını alamayan öğretmenler için genel bütçeden ödenek ayrılarak maaşların ödenmesi, atama, terfi ve özlük haklarının iyileştirilmesi için çalışmalar başlatılmıştır.<sup>9</sup>

<sup>4</sup> Kemal Arıburnu, *Milli Mücadele İstanbul Mitingleri*, Yeni Desen Matbaası, İstanbul, 1975, s.46-47.

<sup>5</sup> İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1930)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1997, s.155.

<sup>6</sup> Maarif Encümeni, Başkan Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey ve üyeleri arasında Mustafa Necati Bey'in bulunduğu 12 kişiden oluşmaktadır. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 26 Nisan 1920, s.74-75.

<sup>7</sup> *TBMM Zabıt Ceridesi*, 3 Mayıs 1920, s. 202-207.

<sup>8</sup> TBMM Hükümetinin programında yer alan eğitim politikası şu esaslar üzerine oluşturulacaktır: Millî Eğitim işlerinde amacımız, çocuklarımıza verilecek eğitimi, her anlamı ile dini ve millî bir hale koymak ve onları hayat savaşında başarılı kılmak, dayanaklarını kendi benliklerinde bulduracak, teşebbüs kudreti ve kendine inanma gibi karakter verecek, üretici bir fikir ve şuuru uyandıracak bir seviyeye ulaştırmak; bütün okullarımızı en bilimsel ve en modern olan bu temel ile sağlık kurullarına göre yeniden düzenlemek ve programlarını ıslah etmek; milletin karakterine, coğrafi şartlara, tarihi geleneklerimize sosyal bünyemize uygun bilimsel ders kitapları meydana getirmek; halk kitlesinin sözcüklerini toplayarak dilimizin kamusunu yapmak; millî şuuru geliştirici tarihi, edebî ve sosyal eserleri, uzmanlarına yazdırmak; eski eserleri kütüğe geçirmek ve korumak; Batının ve Doğunun bilimsel ve teknik kitaplarını dilimize çevirmek; kısaca bir milletin hayat ve varlığını korumak için en önemli etken olan eğitim işlerinde dikkat ve özel bir gayretle çalışmaktır. Bugün ise ilk işimiz mevcut okulları iyi bir şekilde idare etmektir. Nevzat Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1948, s.122.

<sup>9</sup> Bu dönemde özel idarelerdeki kaynak yetersizliğinden bazı öğretmenlerin geçinmek için ev eşyalarını satmak zorunda kalmaları, bir kısmının da meslekten ayrılıp polis, jandarma, kâtip olmalarıyla bazı okullar kapanmıştır. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 17 Haziran 1920, s.316-320.



Ayrıca Maarif Vekâletinin bünyesinde başkanlığını Yusuf Akçura'nın yaptığı, üyeleri arasında Ziya Gökalp'in de bulunduğu "Telif ve Tercüme Heyeti" adıyla bir kurul oluşturmuştur. Kurul, 25 Mart 1921 tarihinde yaptığı ilk toplantısında, ilkokulların yaygınlaştırılması, eğitimin sadeleştirilmesi, halka dini bilgilerin öğretilmesi, yüksek bilimlerin yapılması ve yaygınlaştırılması, halk için kültürel ve dini kitaplar yayımlanması ile eğitim sorunlarının ele alınması gibi konuları içeren bir ulusal eğitim kongresinin düzenlenmesini tavsiye etmiştir.<sup>10</sup>

### Kongrenin Açılışı

TBMM Hükümeti tarafından Milli Mücadele'nin en sıcak günlerinin yaşandığı Ankara'da bir Maarif Kongresi toplanmasına karar verilmiştir. Maarif Kongresi'nin iki temel amacı vardır. Biri, Türkiye'nin gelecekteki milli eğitim yapısının oluşturulması diğeri de Anadolu'daki eğitim örgütünü Ankara'ya bağlama çabasıdır. Bu dönemde Anadolu'da eğitim üç farklı kuvvet tarafından yönetilmektedir. Birincisi TBMM Hükümetinin Maarif Vekâleti, ikincisi Osmanlı Devleti'nin İstanbul Hükümetinin Maarif-i Umumiye Nezareti, üçüncüsü de Yunanlıların Anadolu Eğitim Müdürlüğüdür.<sup>11</sup>

Ankara Hükümeti, Maarif Vekâletinin Anadolu'daki maarif teşkilatı üzerindeki hâkimiyetini arttırmak için 21 Temmuz 1920'de "Muallime ve Muallimler Cemiyeti"nin kurulmasına öncülük etmiştir.<sup>12</sup> Ankara Lisesi Öğretmenleri tarafından kurulan Cemiyet, Hacı Bayram Camiinde vekillerin de katıldığı bir mevlit töreni ile çalışmalarına başlamıştır. Maarif Vekili Dr. Rıza Nur, Maarif Müdürlüklerine bir yazı göndererek, mesleki, ilmi ve ahlaki meselelerle uğraşacağını belirttiği cemiyetin diğer il ve ilçelerde de şubelerinin açılmasını istemiştir. Cemiyet, kısa sürede Antalya, Bolu, Denizli, Konya, Akşehir, Karaman, Amasya gibi illerde şubeler açmıştır.<sup>13</sup>

Cemiyet 7 Mayıs 1921 tarihinde "Türkiye Muallime ve Muallimler Birliği" adını almıştır. Amacını "Muallimlik mesleğini korumak ve muallime

---

<sup>10</sup> Telif ve Tercüme Heyetin üyeleri şu isimlerden oluşmuştur: Veled Çelebi (İzbudak), Ahmet Ağaoğlu, Vahidüttin Efendi, Kazım (Nami Duru), Mahmut Esat (Bozkurt), Edip Bey, Hakkı Baha (Pars) ve Ziya Gökalp. Bkz:Zeki Sarıhan,1921 Maarif Kongresi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.15.

<sup>11</sup>Yunanlıların Anadolu'ya tayin ettikleri Eğitim Genel Müdürü, "işgal altındaki yerlerin bütün okullarını Yunan Hükümetine bağladığını, şimdilik yalnız dil dersleriyle tarih öğretiminin değiştirildiğini, Rumcanın, resmi dil olduğunu, bundan sonra özel ve resmi okulların bir idare altında toplandığını belirtmiştir." Bkz. Hâkimiyet-i Milliye, 7 Kasım 1920.

<sup>12</sup> TBMM Zabıt Ceridesi, 21 Temmuz 1920.

<sup>13</sup> Öğretmen, Şubat 1948, Sayı: 4.

ve muallimlerin içtimai vaziyetlerini yükseltmek ve bu gayesini iktisadi ve ilmi vasıtalarla yürütmek”<sup>14</sup> olarak belirten Birlik, Maarif Vekâletinin desteğiyle Anadolu’daki öğretmenleri çatısı altında toplamaya başlamıştır.<sup>15</sup> Bilik kuruluşunu tamamladıktan hemen sonra Anadolu’daki eğitimin temel sorunlarını ele almak için Maarif Vekâletinin desteğiyle Ankara’da bir kongre düzenlemeye karar vermiştir.

Maarif Vekâleti ve Birliğin ortaklaşa gerçekleştireceği Maarif Kongresi için hazırlıklara 1921 yılının Mayıs ayının ortalarından itibaren başlanılmıştır. Kongreye katılacak delegeler için Nafia ve Maarif Vekâleti tarafından ücretsiz ulaşım sağlanmış, Öğretmenler kongre süresince Ankara’da Muallimin okulunda konaklayacaklardır. On iki gün sürmesi planlanan Kongrede, Türk eğitimine ait istatistikî veriler değerlendirilecektir. O günkü maarifin durumu, okul binaları, kız okullarına halkın alakasının artırılması, sanayi ve ziraat mektepleri, özel ve yabancı okulların kapatılması, mahalle ve azınlık okullarının durumu, vakıf okullarının değerlendirilmesi, eğitimin gelişimi için öneriler ile yerel ekonomik faaliyetlere göre okulların açılması ele alınacaktır.<sup>16</sup>

Kongre’de ele alınan konular şunlardır:

*“Bilgi alma, nüfusun unsurlara göre bölünmesi, okulların sayısı ve dereceleri, okul binaları, öğretmenlerin sayısı, öğretmenlerin dereceleri, öğrencilerin sayı ve dereceleri, öğrenci ve velilerin tuttukları iş, kız okullarının sayıları ile dereceleri, kız okulları öğrencilerine karşı halktaki anlayış, Meşrutiyet’ten beri memleketin eğitiminde gerileme ve ya gelişme biçiminde olan değişiklik, özel ve yabancı okullar, tarım ve sanayi okullarının durumu, sıbyan okulları, vakıf medresesi, maarifçe bunlardan nasıl yararlanılacağı. Yerel eğitimin gelişmesi için düşünülen hususlar, ekonomi bilgisi, ulusal üretim hakkında bilgi, bu üretimi okullarımıza tanıtmak için yerli uzmanların olup olmadığı, madeni, tarımsal, sanayi*

<sup>14</sup> Cemiyetin geçici idare heyetinin başkanı Nafi Atuf, kâtibî Mehmet Servet, kasadanî Mehmet Vehbi, azaları; Ahmet Hilmi ve Tevfik Beylerdir. Üyeleri ise Hakkârî mebusu ve sabık muallimlerden Mazhar Müfit, Kütahya mebusu ve sabık muallimlerden Cevdet, Saruhan mebusu ve sabık muallimlerden Necati, Bursa mebusu ve sabık muallimlerden Muhittin Baha, Kastamonu mebusu ve Sultani Fransızca muallimi Dr. Suat, Canik mebusu ve eski maarif müdürü Hamdi Bey ile Orta Tedrisat Müdürü Kazım Nami Beylerdir. Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Mayıs 1921.

<sup>15</sup> Birliğin kurucu üyelerinin Kazım Nami hariç sosyalist eğilimli oldukları görülmektedir. Örneğin Mehmet Vehbi, Nafi Atuf, Mahmut Esat ve Muhittin Baha Resmi Türkiye Komünist Fırkasından, Sadrettin Celal ve Leman Hanım Aydınlık çevresindedir. Bkz. Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1967, s.77.

<sup>16</sup> Kongre’de Bartın Lisesi Müdürü, Fuat Gündüzalp’in önerisi olan Köy Enstitüleri, 19 yıl sonra açılmaya başlanmıştır. Bkz. Arıkan, s.115-116.

*açısından sorunun incelenmesi ve hangilerinin çökmek üzere olduğu, zorunlu giderlerin okullardan başka ne gibi yerlerde kullanılabildiği, son beş yıl içinde bu kısım gelirlerin okullara geçen kısmı, eğitime ayrılan payın yerine harcanıp harcanmadığı incelenecektir. Ayrıca bu konulardaki yazılı raporlar incelenmekle birlikte eğitim teşkilatı, program ve kitaplar tartışmalar yapılacak ve kararlar verilecektir.”<sup>17</sup>*

Kongrenin toplanması hakkında Ankara Hükümetinin resmi yayın organı Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde “*Maarif Kongresi*” başlıklı yazıda; askeri zaferlerin eğitimle tamamlanması gerektiği, Fransızlara karşı Alman ordusunun Sedan Savaşı’ndaki başarısının ardında Alman öğretmenlerin olduğu, Yunanlıların Anadolu’da Türk maarif teşkilatını denetim altına almaya çalıştığını, Maarif Kongresi’nin Anadolu aydınlanmasının bir pusulası olacağını vurgulayarak kongreye katılımı teşvik etmiştir.<sup>18</sup>

Maarif Vekili Hamdullah Suphi Tanrıöver’in<sup>19</sup> başkanlığında yürütülen hazırlıklar tamamlandıktan sonra Maarif Kongresi 15 Temmuz 1921 Cuma günü öğleden sonra Ankara Darülmüallimîn Konferans Salonunda açılmıştır. Kongreye, Maarif Vekâletinin merkez teşkilatının üyelerinin yanı sıra Ankara Hükümetinin kontrolü altında bulunan ve işgal altında bulunmayan 25 ilin Maarif Müdürü ile Darülmüallimin, Sultani, İdadi müdürleri ile İptidaiye müfettişleri katılmıştır. Toplamda çoğunluğu Türkiye Muallimler ve Muallimler Birliğinin üyelerinden oluşan 180 öğretmen kongreye iştirak etmiştir. Öğretmenler Hamdullah Suphi Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa’ya birer birer takdim edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa da öğretmenlerin

<sup>17</sup> Maarif Kongresinde, “İhsaî malûmat, nüfusun anasıra göre taksimi, mekteplerin miktarı ve dereceleri, mektep binaları, muallimlerin adedi, muallimlerin dereceleri, talebenin aded ve dereceleri, talebe velilerinin tuttıkları iş, inas mekâtibi ve miktarı ile dereceleri, inas mekâtibi-tâliyesine karşı halktaki telâkki, Meşrutiyetten beri memleketin maarifinde tedenni veya inkişaf suretiyle vaki olan tahavvül, mekâtibi-hususiye ve ecnebiye, ziraat ve sanayi mekteplerinin hali, sıbyan mektepleri, evkâf-ı mûnderise, maarifçe bunlardan edilecek istifade, mahallî maarifin inkişafı için düşünülen hususat, iktisadî malûmat, mahallî istihsalât hakkında malûmat, bu istihsalâtı mekteplerimize tanıtmak için yerli mütehasısınların olup olmadığı, madenî, ziraî, sanai nokta-i nazardan meselenin tetkiki ve hangileri inhitat etmek üzere olduğu, masarif-i mecburenin mekteplerden gayri ne gibi yerlerde kullanıldığı, son beş sene zarfında bu kısım varidatın mekteplere geçen kısmı, hisse-i maarifin mahalline sarf edilip edilmediği” gibi konular görüşülecektir. Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Mayıs 1921.

<sup>18</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Haziran 1921.

<sup>19</sup> Hamdullah Suphi Tanrıöver (1886-1966), Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda ve TBMM’de milletvekilli olarak bulunmuştur. İki defa Milli Eğitim Bakanlığı yapmıştır. Siyasi yaşamının yanı sıra Türk Ocaklarının başkanlığı ve büyükelçilik görevinde de bulunmuştur. Edebiyatçı, yazar, öğretmen, milletvekili, siyasetçi kimliği bulunan Hamdullah Suphi Tanrıöver’in babası, Tanzimat Dönemi bilim ve siyaset adamlarından Maarif Nazırı Abdüllatif Suphi Paşa, dedesi ilk Osmanlı Maarif Nazırı Abdurrahman Sami Paşa’dır. Bkz. *Türk Parlamento Tarihi*, C. III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s.109.

hepsinin elini sıktıktan sonra Türk eğitim tarihi açısından çok büyük önem taşıyan şu konuşmayı yapmıştır.<sup>20</sup>

“Muhterem hanımlar, efendiler,

*Harb-i umumi memleketimize bir mağlubiyet tevcih etti. Bunu vesiyle ittihaz ederek düşmanlarımız milletimizi tamamen imha etmek istediler. Buna karşı vukua gelen galeyân-ı millîye Ankara muazzam bir sahne oldu. Bizi yaşatmamak isteyenlere karşı yaşamak hakkımızı müdafaa etmek üzere toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, burada, Ankara’da in’ikad etti.*

*Ankara, Millî Türkiye’nin “Millî Maarifi”ni kuracak olan Türkiye muallime ve muallimler kongresininin ikadına sahne olmak mazhariyetiyle de müfthirdir.*

*Asırların mahmul olduğu derin bir ihmali idarenin bünye-i devlette vücuda getirdiği yaraları tedaviye masruf olacak himmetlerin en büyüğünü hiç şüphesiz irfan yolunda ibzal etmemiz lâzımdır.*

*Gerçi bugün maddî manevî menabi-i kuvvamızı hudud-u milliyemiz dâhilindeki memleketlerimizde müstevli bulunan düşmanlara karşı istimal etmek mecburiyetindeyiz. İrfanı memleket için tahsis edilebilen şey müstakbel maarifimize mahibilistinat olacak bir temel kurmağa kâfi değildir. Ancak vâsi ve kâfi şerait ve vesâite mâlik oluncaya kadar geçecek eyyamı cidalde dahi kemâl-i dikkat ve itina ile işlenip çizilmiş bir milli terbiye programı vücuda getirmeğe ve mevcut maarif teşkilâtımızı bugünden müsmir bir faaliyetle çalıştıracak esasları ihzar etmeğe hasrı mesaî eylemeliyiz.*

*Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarihi tedenniyatında en mühim bir âmil olduğu kanaatindeyim. Onun için bir millî terbiye programından bahsederken, eski devrin hurafatından ve evsaf-ı fitriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, Şark’tan ve Garp’tan gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciye-i millîye ve tarihimizle mütenasip bir kültür kastediyorum. Çünkü deha-yı millîmizin inkişaf-ı tamı ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir. Lâalettâyin bir ecnebî kültürü şimdiye kadar takip olunan yabancı kültürlerin muhrip neticelerini tekrar ettirebilir. Kültür (haraset-i fikrîye) zeminle mütenasiptir. O zemin milletin seciyesidir.*

---

<sup>20</sup> Bu dönemde Anadolu’da 1921 yılında toplam 3.316 öğretmen vardır. Bunların da 689’u kadınlardan oluşmaktadır. Kadınları temsilen kongreye yüksek dersler öğretmeni Halide Edip, Müfide Ferit (Tek), Kız Öğretmen Okulu Müdiresi Şahur Hanım gibi kadın eğitimciler de katılmıştır Bkz. *Hâkimiyet-i Millîye*, 17 Temmuz 1921. Bu konuşma metni önce, Hâkimiyet-i Millîye’nin 17 Temmuz 1921 tarihli sayısında sonra da daha muntazam ve kesin şekliyle 21 Temmuz 1921 tarihli sayısında yayınlanmıştır.

Çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken onlara bilhassa mevcudiyeti ile hakkı ile birliği ile tearuz eden bilumum yabancı anasırla mücadele lüzumu ve efkâr-ı milliyeyi kemâl-i istiğrak ile her mukabil fikre karşı şiddetle ve fedakârane müdafaa zarureti telkin edilmelidir. Yeni neslin bütün kuva-yı ruhiyesine bu evsaf ve kabiliyetin zerki mühimdir. Daimî ve müthiş bir cidal şeklinde tebarüz eden hayat-ı akvamın felsefesi, müstakil ve mesut kalmak isteyen her millet için bu evsafı kemâl-i şiddetle talep etmektedir.

Teferruatını tamamen erbab-ı ihtisasına bırakmak istediğim bu mesele hakkında umumî nikat-ı nazarımı ihmalen ifade için yeni neslin teşhiz olunacağı evsaf-ı maneviye meyanında kuvvetli bir aşk-ı fazilet ve kuvvetli bir fikr-i intizam ve inzibattan bahsetmek zaruretindeyim.

İşte biz, bu kongrenizden yalnız çizilmiş eski yollarda alelade yürümenin tarzı hakkında müdavele-i efkâr etmeği değil, belki serdettiğim şerâiti haiz yeni bir sanat ve marifet yolu bulup millete göstermek ve o yolda yeni nesli yürütmek için rehber olmak gibi mukaddes bir hizmet bekliyoruz. Maarif Vekâletinin halkı tanımış, muhiti ve memleketi takdir etmiş, muallim ve mütehassıslardan mürekkep bir ilim ve irfan kongresini Ankara'da toplamayı düşünmüş olmasını ve bugünkü şerâit-i müşküleye rağmen bu teşebbüsünde muvaffak olmuş bulunmasını kemâl-i takdir ile yadedirim.

Huzurunuzda ve huzur-u millette millî maarifimiz hakkındaki nokta-i nazarımı ifadeye imkân bahş olan bu vesileden bilistifade, halâs-ı müstakbelimizin pişvâ-yı mükerrerleri olan Türkiye muallime ve muallimleri hakkındaki hissiyat-ı hürmetkârânemi tezkâr etmek isterim.

İstikbal için hazırlanan evlâd-ı vatana, hiçbir müşkül karşısında serfuru etmeyerek kemal-i sabır ve metanetle çalışmalarını ve tahsildeki çocuklarımızın ebeveynine de yavrularının ikmal-i tahsil için her fedakârlığı ihtiyardan çekinmemelerini tavsiye ederim. Büyük tehlikeler önünde uyanan milletlerin ne kadar sebatkâr oldukları tarihen müsbettir. silahiyla olduğu gibi dimağıyla da mücadele mecburiyetinde olan milletimizin birincisinde gösterdiği kudreti ikincisinde de göstereceğine asla şüphem yoktur. Milletimizin saf seciyesi istidat ile mâlidir. Ancak bu tabî istidadı inkişaf ettirebilecek usullerle mücehhez vatandaşlar lâzımdır. Bu vazife de sizlere teveccüh ediyor. Hükümet-i milliyemizin kemâl-i ciddiyet ve samimiyetle arzu ettiği derecede Türkiye muallime ve muallimlerinin hayat ve refahını henüz temin edememekte olduğunu bilirim. Fakat milletimizi yetiştirmek gibi mukaddes bir vazifeyi deruhte eden heyet-i mübeccelenizin bugünün vaziyetini nazar-ı itibara alacağından ve her müşkülü iktiham ile bu yolda

*gayet metinane yürüyeceğinden şüphem yoktur. Vazifeniz pek mühim ve hayatidir. Bunda muvaffak olmanızı Cenab-ı Haktan temenni ederim.”*<sup>21</sup>

Mustafa Kemal Paşa, dönemin bazı ulusal ve yerel gazetelerinde tam metin olarak yayımlanan konuşmasında, Türkiye'nin milli maarifinin kurulmasını istemiş ve milli maarif anlayışını “*şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin gerileme tarihinde en önemli bir etken olduğu kanaatindeyim. Onun için bir milli terbiye programından bahsederken, eski devrin batıl inançlarından ve doğuştan sahip olduğumuz özelliklerle hiç ilgisi olmayan yabancı fikirlere, Doğudan ve Batıdan gelebilen tüm etkilerden tamamen uzak, milli ve tarihi özelliğimizle uyumlu bir kültür istiyorum*” sözleriyle tarif etmiştir.

Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, konuşmasında çocuklara, gençlere neler öğretilmesi gerektiği konusunda; “*onlara özellikle varlığı ile, hakkı ile, birliği ile çatışan tüm yabancı unsurlarla mücadele lüzumu ve milli fikirleri kendinden geçerek her zıt fikre karşı şiddetle ve fedakarca koruma gerçeği telkin edilmelidir.*” demiştir. Ardından da öğretmenlerin içinde buldukları zorluklara rağmen gelecekteki kurtuluşun öncülerini olduklarını ifade etmiştir.<sup>22</sup>

Mustafa Kemal Paşa, Milli Eğitim politikalarında verimliliğin sağlanması için ulusal karaktere uygun öğretim programlarının hazırlanması, yabancı fikirler ve hurafelerden arındırılmış ders kitaplarının yazılmasını istemiştir. Türk çocuklarının kendi tarihinin kendi terbiyesinin ilham ve irşadiyle yetiştirilmesini dile getirmiştir. Bu açış konuşmasına cevaben Sivas Maarif Müdürü Osman Nuri Bey de şu konuşmayı yapmıştır:

*“...Anadolu Türklüğünü büyük fikrin manevî bayrağı altında toplamak bizim en büyük emelimizdir. Biz hiçbir mahrumiyetten müşteki değiliz. Çektiklerimiz ve çekeceklerimiz şahsî ve meslekî emellerin fevkinde olan memleket için bir borçtur. Biz birçok mahrumiyetler içinde kalsak yine vazifemize kemâl-i huzur-u kalb ile seve seve devam edeceğiz....”*<sup>23</sup>

Daha sonra, İstanbul Muallimler Cemiyetinin başkanı Hakkı Tarık (Us) Bey'in Kongreye gönderdiği, “*...Türk harikalarının yayılma mihrakı olan Ankara'mızda toplanarak maarif siyasetinde yeni bir devrin doğuşunu müjdeleyecek heyetinizi hürmet ve hasretle selâmlarız*” telgrafi okunmuş ve Mustafa Kemal Paşa, Kongreye başarılar dileyerek ayrılmıştır.<sup>24</sup>

<sup>21</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Temmuz 1921.

<sup>22</sup> *Yeniğün*, 21 Temmuz 1921.

<sup>23</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Temmuz 1921.

<sup>24</sup> *Yeniğün*, 17 Temmuz 1921.

Kongre adına Hamdullah Suphi Bey de bir konuşma yaparak İstanbul Muallimler Cemiyetine şu cevabı vermiştir: “*Harp cephesinde millî varlığın halâs için kahramanlarımız kanlarını mebzul bir surette akıtırken arkada muallimler aynı maksat için diğer bir sahada mücadele ediyorlar...*”<sup>25</sup> Ardından Hamdullah Suphi Bey bu kongrenin daha sonraki yıllarda toplanacak olanlar için bir başlangıç olduğunu söylemiş ve kongreye sunulan raporların bir komisyon tarafından incelenmesini önermiştir. Bu amaçla belirlenen komisyonda, İstanbul Darülfünun müderrislerinden İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Mehmet Emin (Erişirgil) Beylerle, İlk Tedrisat Müdürü Ahmet Edip, Orta Tedrisat Müdürü Kâzım Nami, Ankara Darülmualimat Muallimi Nafî Atuf Bey yer almıştır. Komisyonun kayıtlarını çoğunluğu öğretmenlerden oluşan TBMM’nin zabıt kâtipleri tutacaktır. Kongrenin açılışı için yapılan törenin ve çalışma kurullarının seçilmesinin ardından kongreye katılan üyelere Anadolu lokantasında çay, pasta, reçel ikram edilmiş ardından da Vekâlet binası avlusunda üyeler tarafından toplu fotoğraflar çektirilmiştir. Ertesi gün de kongreye katılan kadın öğretmenlere kız öğretmen okulu tarafından bir çay ziyafeti verilmiştir.<sup>26</sup>

### **Kongrenin Çalışmaları**

Kongre, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri’nin en şiddetli çarpışmaları esnasında yedi gün sürmüş ve dört toplantı yapabirmiştir. Birinci toplantıyı kongre genel kurulu 16 Temmuz 1921 günü gerçekleştirmiştir. O gün 15 Temmuz günü seçilen komisyon çalışmış ve raporları incelemiştir. Kongre 17 Temmuz 1921 tarihinde gerçekleştirdiği ikinci toplantıda ilkokul ve orta öğretim programları, köy öğretmenlerinin yetiştirilmesi gibi konular ele alınmış, Maarif Vekâleti tarafından halk mektepleri hakkında düzenlenen proje görüşülmüştür. Maarif Vekâleti adına projeyi İlk Tedrisat Müdürü Ahmet Edip Bey anlatmıştır. Daha sonra üyeler söz almış, bunlardan Akşehir İdadisi Müdürü Hayrettin İlhan Bey, “*halen uygulanan ilköğretim programlarının uygulanır olmadığını söylemiştir: halkın altı senelik ilkokullara tahammülü olmadığını bu okullarda birçok derse lüzum görmediği için mahalle mekteplerine yöneldiğini, halk eğitimi için yüksek programlar yerine köylünün en çok ihtiyaç duyduğu lisan, din, hesap gibi derslerin okutulmasını, eğitimin ancak böyle yaygınlaşabileceğini*” belirtmiştir.

Daha sonra söz alan Eskişehir Darülmualimîn Müdürü Ekrem Bey, “*köylü ile kentlilerin ihtiyaçlarının ayrı ayrı olması nedeniyle ilkokul*

<sup>25</sup> *Muallimler Cemiyeti*, 23 Mart 1923, Sayı:7, s.133-134.

<sup>26</sup> *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Temmuz 1921.

programlarının da ayrı ayrı düzenlenmesi gerektiğini” söylemiştir. En son konuşan Ankara Darülmuaallimatı<sup>27</sup> Müdiresi Şâhur Hanım ise, “kız okullarına, kızların ev kadını olabilmek için gerekli pratik uğraşların konulmasının yararlı olacağını” belirtmiştir.<sup>28</sup>

Maarif Kongresi, 19 Temmuz Salı günü yaptığı 3. toplantısında orta öğretim konusunu ele alınmıştır. Toplantıda önce Orta Tedrisat Müdürü Kâzım Nami Bey açıklama yapmış, daha sonra da tartışmalara geçilmiştir.<sup>29</sup> Orta dereceli okul programlarının ve idadî teşkilâtın yapısı asıl tartışmayı oluşturmuştur.<sup>30</sup>

Kongrenin 21 Temmuz Perşembe günü 4. ve son toplantısında ilk ve orta öğretim programlarının üzerine yapılan tartışmalarda görüş birliği sağlanmıştır. Ders seçimi ve dağıtılmasında çeşitli görüşler ileri sürülmüşse de kesin kararların alınması uzmanlardan seçilecek özel bir komisyona bırakılmıştır. Kapanış konuşmasını yapan Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey, “...Maarif siyasetimiz, milletin kitle-i esasiyesini teşkil eden çiftçi ve işçi sınıfının her şeyden evvel nazar-ı dikkat önünde tutulmasına ve yeni istikametini bu umdeye dayanmasına bağlıdır. Anadolu gene bir sanat merkezi olacaktır. Halkın geçimini yükseltecek ve ıslah edecek nazari ve amelî bilgiyi vermek...”<sup>31</sup> hedefinde olunması gerektiğini söylemiştir.

### **Kongrede Alınan Kararlar**

Kongre, önceden planlandığından çok daha kısa bir süre çalışarak son bulmuştur. Bunda, Batı cephesinde her geçen gün çarpışmaların daha da şiddetlenmesi ve savaşın Ankara’ya yaklaşması etken olmuştur. TBMM’nin Kayseri’ye taşınmasının tartışıldığı günlerde 12 gün olarak planlanan Kongre, 7 günde bitmiştir. Hatta Yunan ordusunun Haymana’ya kadar ilerlemesi üzerine pek çok resmî daire Kayseri’ye taşınmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetince alınan bu karar sonucunda başta Maarif Vekâleti olmak üzere birçok vekâlet Kayseri’ye taşınmış ve bulunabilen binalara yerleştirilmiştir.

Kongre tasarlanandan kısa sürede sona erse de daha sonra hayata geçirilecek şu kararlar alınmıştır: İlköğretimin süresinin altı yıldan dört yıla indirilmesi, çocukları hayat içinde başarılı olacakları bir kabiliyetle

---

<sup>27</sup> Osmanlı Devleti’nde 1870 yılında, ilk ve orta öğretim kız okullarına öğretmen yetiştirmek için açılan eğitim kurumu.

<sup>28</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Temmuz 1921.

<sup>29</sup> *Öğüt*, 19 Temmuz 1921.

<sup>30</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Temmuz 1921.

<sup>31</sup> *Hâkimiyet-i Milliye*, 22 Temmuz 1921.



yetiştirecek bir programın hazırlanması, o zamana kadar uygulanan ilköğretim programının uygulanabilir olmadığı, iptidai okullarında okutulan birçok derse gerek olmadığı, halk için yüksek programlar yerine daha çok ihtiyaç duyduğu ve istediği lisan, din, hesap gibi derslerin okutulması, köylü ve kentlilerin ihtiyaçlarının farklı olması sebebiyle ilkokul programlarının buna göre ayrı ayrı düzenlenmesi kararı alınmıştır. Ayrıca projede yer alan bütün meslek derslerinin ilkokullarda bütünüyle öğretilmesinin mümkün olmadığı, ancak sanat ve bir iş için kabiliyetlerin esas olduğu ve kız okullarının, kızların ev kadını olabilmeleri için gerekli pratik bilgilerin konulması gerektiği belirtilmiştir.<sup>32</sup>

Maarif Kongresi'nde orta öğretim konusu ele alınmış ve orta dereceli okul programları ve özellikle idari teşkilatı tartışılmıştır. İlk ve orta öğretimin hedefi ve programı hakkında yapılan tartışmalar sonucunda eğitimin sadeleştirilmesi, uygulanabilir hale getirilmesi ve mahallileştirilmesi konularında tam bir görüş birliğine varılmıştır.<sup>33</sup>

### **Kongrenin Yankıları**

Kongrenin yurt içinde önemli yankıları olmuş, dönemin Anadolu basınından Hâkimiyet-i Milliye, Öğüt, Açıksöz, İstanbul basınından İkdam, Yenigün, Peyam-ı Sabah, Tercüman-ı Hakikat, Vakıf gibi gazeteler Kongrenin açılışı ve yürütülen çalışmalar hakkında günü gününe bilgiler vermiştir. Örneğin Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde “*İki Cephe*” başlıklı başyazıda, “*Cephelerde felah ve istiklâl ordusu Yunanla mücadeleye ederken, Ankara’da muallimler ordusu cehle karşı müdafaa programını hazırlıyor... Harb ve Maarif cephelerinin ikisinde de faaliyet var; vatandan millî ordu*

---

<sup>32</sup> Tanzimat döneminden itibaren açılmaya başlanan iptidai, rüştiye, idadi ve sultanilerin öğretim sürelerinde bir netlik bulunmamaktadır. II. Meşrutiyet Döneminde 1913 yılında çıkarılan “Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu Muvakkate”si ile rüştiyeler ilköğretim bünyesine alınarak ilköğretim altı yıla çıkartılmıştır. Orta öğretimde ise beş ve yedi yıl süreli idadiler ve il merkezindeki altı yıl süreli sultaniler ile ilk ve orta öğretim kademelerini kapsayan kız sultanileri bulunmaktadır. Okul türleri ve süreleri hakkında bu kargaşaya Vasıf Çınar’ın Maarif Vekâleti zamanında 1924 yılında son verilerek altı yıllık ilköğretimde beş, ortaokul ve liselerde üçer yıl eğitim verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu sistemin dışında 1936 yılında Köy Eğitim Okulları üç yıl, 1940 yılında açılan orta ve lise eğitimini bünyesinde barındıran Köy Enstitüleri de beş yıl eğitim verecektir. Bkz. Turhan Oğuzkan, “Orta Dereceli Genel Öğretim Kurumlarının Gelişmesi”, *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1983, s. 287.

<sup>33</sup> Ankara’da Maarif Vekâleti binasında 1947 yılında çıkan yangın nedeniyle pek çok arşiv belgesiyle birlikte kongrede tutulan zabıtlar da yok olmuştur. Bu nedenle kongre hakkında daha ayrıntılı bilgiler günümüze kadar ulaşamamıştır. Bkz. Milli Eğitim Şuraları, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Şura Genel Sekreterliği Yayınları, Ankara, 1995, s.6.

*düşmanı ve muallim ordusu da cehalet ve zulmeti koğacak,... Cuma gecesi Erkan-ı Harbiye’de güneşe kadar harbi takip eden hükümet reisi, dört saat sonra Darülmualimîn salonunda Muallimler Kongresini açtı ve Türk neslinin mürebbilerine irfan mücadelesinde gidecekleri yolu işaret etti. Mustafa Kemal Paşa, üçüncü Yunan taaruzunun en ateşli zamanında muallim ordusunun müstakbel vazifesiyle meşgul...<sup>34</sup> İfadeleri yer almıştır.*

Bu konuda Anadolu’da Yenigün gazetesinde M. Fevzi imzalı dikkat çekici bir yazı yer almıştır. Yazıda, Türkiye’nin ulusal bir eğitimi kuracak birikime sahip olduğu ve kurulacak sistemin sağlam temeller üzerine olması gerektiği üzerinde durulmaktadır.<sup>35</sup>

Maarif Kongresi ile ilgili bu olumlu yorumların yanı sıra TBMM’de bazı milletvekillerinin harcanan para, katılımcılara (İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Mehmet Emin Erişirgil) ödenen yolluklar ve kadın erkek öğretmenlerin beraber oturmaları eleştirilerine yol açmıştır. TBMM’de 3 Kasım 1921 tarihinde kongre ile ilgili başlatılan soruşturmada, Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey şunları söylemiştir:

*“Harbin en hâd bir devrinde, top tarakkaları içinde Vekil-i muhterem bir muallimler kongresi toplamışlardı. Bu muallimler ve muallimler kongresi, bu mahlût kongre on bin lira masrafa mal olmuş. Bir on bin lira da gelenlerin zararlarını hesap edersek yirmi bin lira masrafa mal olmuştur. Rica ederim, bunun temin ettiği fayda nedir? Bunun temin ettiği fayda, Vekil-i muhtereme arz-ı tazimattan ibaretse rica ederim, milletin 20-30 bin lirası bir arz-ı tazimat için feda edilemez. Bu millete yazıktır.”<sup>36</sup>*

Karesi Mebusu Hasan Basri Bey de şu iddialarda bulunmuştur:

*“Memleketimizin, milletimizin an’anat ve hissiyatına hiç muvafık olmayan ve hatta İstanbul Maarif Nezaretinin bile cesaret edemediği muhtelit (kadın-erkek karışık) bir şekilde yaptıkları bu kongre halkın en samimî hissiyatını incitmiş, öğrenci ana-babalarını derin derin düşündürmüştür Hâlbuki maarif müessesesi her şeyden evvel halkın ruhuna ve terbiye-i içtimaiyeye uygun bir hat-tı hareket ittihaz ettiğini halka göstermek ve bu suretle mekteplere karşı olan soğukluğu gidermek vazifesiyle mükellef idi. Maarif Vekâleti ise tamimiyle buna aykırı harekette bulundu ve halkın mekteplere karşı olan nefretini arttırdı. Hamdullah Suphi Beyefendinin maarife vermek istedikleri istikamet Anadolu ruhuna katiyen muvafık bir şey değildir. Bilâkis taban tabana zıttır ve bu halin devamı*

<sup>34</sup> Hâkimiyet-i Milliye, 18 Temmuz 1921.

<sup>35</sup> Yenigün, 20 Temmuz 1921.

<sup>36</sup> TBMM Zabıt Ceridesi, 10 Kasım 1921, C.14, s.165.

*maarif buhranını daha da artırmaktan başka bir netice vermemiştir. Halkçılık davasında bulunan Maarif Vekili muhtereminin maalesef yaptıkları sözlerine aykırı tecelli etti.”*

Karahisar-i Sahip Mebusu Mehmet Şükrü Bey de, kadın-erkek öğretmenlerin beraberce katıldıkları bu kongrenin “*kadınlığı tahkir*” anlamına geldiğini ileri sürmüştür. Mecliste, müzakereler sonunda yapılan güven oylamasına 148 milletvekili katılmış bunlardan 75’i güvenoyu, 68’i güvensizlik oyu, 5’i de çekimser oy vermiştir. Hamdullah Suphi Bey güven oylamasında yeterli oy almaması nedeniyle 12 Kasım 1921 tarihinde istifa etmiştir.<sup>37</sup> Hamdullah Bey’in istifasından bir hafta sonra 19 Kasım 1921’de yapılan seçimde 183 mebustan 105’inin oyunu alan Karesi Mebusu Mehmet Vehbi Bey yeni Maarif Vekili olmuştur.<sup>38</sup>

Bu arada Maarif Kongresi’ne kadın ve erkek öğretmenlerin karma olarak katılmalarını medrese mensubu milletvekilleri, Mustafa Kemâl Paşa’ya Muallimeler ve Muallimler Birliği Başkanı Mazhar Müfit (Kansu) Beyi şikâyet etmişlerdir. O da bundan sonraki toplantılarda kadın ve erkek öğretmenlerin ayrı sıralarda değil aynı sıralarda oturtulmasını gerektiğini belirttikten sonra “*Sizin kendinize mi itimadınız yok? Türk hanımının faziletine mi?*” Sözleriyle kadınların toplumsal hayatın içinde olması gerektiğini açık bir biçimde ifade etmiştir.<sup>39</sup>

### **Sonuç**

Kongre’de bir ölüm kalım savaşının ortasında öğretmenlerin bir araya getirilmesi ve eğitimin amaçlarının tartışılmasının yanı sıra eğitim örgütü de Ankara’ya bağlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Kongreyi açış konuşmasında yeni kurulmakta olan devletin eğitim ilkelerini ortaya koymuş, eğitimsizlikle mücadeleyi düşmanla çarpışmaktan farksız gördüğünü ifade etmiştir. Ayrıca, gelecekte kurulması tasarlanan ulus devlet anlayışına uygun bir eğitim programının itina ile hazırlanıp uygulanması gerektiğini belirtmiştir.

Savaş sırasında dünya tarihinde de benzeri bulunmayan böyle bir kongrenin düzenlenmesi, iç kamuoyunda bağımsızlığa olan inancın bir göstergesi olarak kabul edilmiş, işgal güçlerine ise şaşkınlık veren bir hareket olarak değerlendirilmiştir. Kongre geleceğe sarsılmaz bir güvenle bakan ve bu güveni tüm milletine aşıl原因an Mustafa Kemal Paşa’nın önderlik özelliklerini de ortaya koymuştur. Ayrıca onun, Kongre sonrasında bazı

<sup>37</sup> TBMM Zabıt Ceridesi, 12 Kasım 1921, C.14, s.192.

<sup>38</sup> TBMM Zabıt Ceridesi, 19 Kasım 1921, C.14, s.2872.

<sup>39</sup> Cumhuriyet, 26 Aralık 1938.

çevrelere karşı kadın öğretmenlerle ilgili takındığı tutum, kadın hakları konusuna olan yaklaşımını da göstermiştir.

Maarif Kongresi, Batı Cephesi'ndeki çarpışmaların şiddetlenmesi nedeniyle önceden kararlaştırıldığı kadar bir süre çalışmadığı gibi gündemindeki konuların hepsini inceleyememiş, incelenen konular da yeterli bir derinlikte ele alınamamıştır. Ancak Cumhuriyet Döneminde yeniden yapılandırılacak olan eğitim için önemli bir düşünce birikimi sağlamıştır. Kongre daha sonra eğitimle ilgili önemli kararların alındığı danışma kurullarının oluşumuna da öncülük etmiştir. Örneğin Cumhuriyet Döneminde Heyet-i İlmîye ve Eğitim Şûraları toplanmış II. Meşrutiyet'ten beri süregelen ulusal eğitim arayışlarına dayanak oluşturmuştur. Bu düşüncenin bir ürünü olarak 1936'da köy eğitim okulları ve 1940'ta Köy Enstitüleri açılmıştır.

#### **Kaynakça**

Akyüz, Yahya, "Atatürk ve 1921 Eğitim Kongresi", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1983.

Arıburnu, Kemal, *Milli Mücadele İstanbul Mitingleri*, Yeni Desen Matbaası, İstanbul, 1975.

Ayas, Nevzat, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1948.

Binbaşoğlu, Cavid, *Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.

*Cumhuriyet.*

Ergün, Mustafa, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.

Güneş, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1930)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1997.

*Hâkimiyet-i Milliye*

*Milli Eğitim Şuraları*, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Şura Genel Sekreterliği Yayınları, Ankara, 1995.

*Muallimler Cemiyeti*, 23 Mart 1923, Sayı:7.

*Muallimler Mecmuası*, 23 Mart 1923, Sayı. 7.

Oğuzkan, Turhan, "Orta Dereceli Genel Öğretim Kurumlarının Gelişmesi", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1983.

*Öğretmen*, Şubat 1948, Sayı: 4.

*Öğüt.*

Sarihan, Zeki, *1921 Maarif Kongresi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009.

*TBMM Zabıt Ceridesi*, 10 Kasım 1921, C. 14.

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1967.

*Türk Parlamento Tarihi*, C. III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

*Yeniğün*.



## SAKARYA SAVAŞI ÖNCESİNDE YUNAN SAVAŞ MECLİSİ'NİN KÜTAHYA TOPLANTISI

Çiğdem KILIÇOĞLU CİHANGİR\*

### Giriş

Bu bildiriye kullanılan kaynakların büyük bir kısmı, Yunanistan'ın 1919 yılında Batı Anadolu'yu işgal hareketine ya da Yunanların deyimiyle Küçük Asya Harekâtı'na katılan komutanların anılarından oluşmaktadır. Bu kaynaklarda yer alan askeri ve siyasi kavramların Türkçeye aktarımında objektiflik esasına dayanılmış, ancak kaynakların özüne sadık kalınması açısından, Anadolu'daki Yunan ordusu için Küçük Asya Ordusu tabirinin kullanılması uygun görülmüştür. Öte yandan anılarda dikkat çeken bir önemli husus da, o dönemde kullanılan takvimin Jülyen takvimi olması dolayısıyla ortaya çıkan gün farkıdır. Yunanistan'da 1 Mart 1923'e kadar kullanılan takvim Jülyen takvimidir, bu takvimin Gregoryen ya da miladi takvimle arasında 13 günlük bir fark bulunmaktadır.<sup>1</sup> Örneğin konumuz olan 28 Temmuz 1921 tarihli Kütahya Toplantısı, Yunan komutanların anılarında ve birçok Yunanca eserde 15 Temmuz 1921 tarihiyle verilmektedir. Herhangi bir karışıklığın önüne geçmek amacıyla bildiriye geçen tarihler, miladi takvim esas alınarak kullanılmıştır.

Bu çalışmada, 1921 Temmuzunda gerçekleşen Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin ardından Yunanistan'ın Küçük Asya Ordusunun taarruz planının bir parçasını oluşturan Ankara Harekâtı ya da Türk tarafının deyimiyle Sakarya Savaşı öncesinde toplanan Yunan Savaş Meclisi'nin Kütahya Toplantısı aktarılacaktır. Ancak konuya bir giriş olması bakımından, Yunanistan'ın Anadolu macerasına kısaca değinmekte yarar vardır.

---

\* Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Araştırma Görevlisi, kilicoglu@ankara.edu.tr

<sup>1</sup> Jülyen takviminde Mart 1900'den Şubat 1923'e kadar olan tarihler Gregoryen takvime dönüştürüldüğünde tarihlere 13 günlük bir ekleme yapılır. Demetrius Kiminas, *The Ecumenical Patriarchate, A History of Its Metropolitanates with Annotated Hierarch Catalogs*, The Borgo Press, USA, 2009, s. 51. Yunanistan'daki takvim değişikliği için ayrıca bkz. Stylianos Gonatas, *Apomnimevmeta 1897-1957*, Athinai, 1958, s. 263-264.

Şüphesiz ki bu maceranın fikri temelleri 19. yüzyılda atılmakla beraber, Batılı güçlerin de desteğiyle fiilen 1919 yılının Mayıs ayında İzmir'in işgaliyle başlamıştır. Yani Yunanistan'ın İzmir'de başladığı Batı Anadolu'yu işgal hareketinin, Megali İdea<sup>2</sup> politikasının bir sonucu olarak tezahür ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Yunanistan, politikasını, Anadolu'daki Türk direnişini kırmak ve Sevr'i tanımayan TBMM Hükümetine antlaşmayı kabul ettirmek üzerine odaklanan bir çerçeveye oturmuş ve bu doğrultuda Yunan ordusu Batı Anadolu'daki işgal sahasını genişletmiştir.<sup>3</sup>

Bu işgal sürecinin en çarpıcı dönemi, hiç şüphesiz, 1920 yılında Yunan siyasetinde yaşanan değişikliğin<sup>4</sup> Küçük Asya Ordusuna da yansıdığı, Türk tarafının da düzenli bir ordu kurarak Yunan taarruzlarına karşılık verdiği ve sıcak çatışmaların yaşandığı 1921 yılıdır.

1920 yılında yapılan Yunan taarruz harekâtlarının ardından, 1921 yılındaki Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri, İkinci İnönü'yü tamamlayan Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebeleri istisnasıyla,<sup>5</sup> hep Yunan ileri harekâtları sonucunda gerçekleşen savaşlardır. Türkler bu iki savaşta savunmada kalmış, ancak her iki savaş da Türk tarafının zaferiyle

<sup>2</sup> Megali İdea, 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın ilk otuz yılına kadar Yunan dünyasına egemen olan ve "kurtarılmayı bekleyen" bütün Yunanların kurtuluşunu ve başkenti İstanbul olan büyük bir Yunan devleti kurmayı amaçlayan ideolojidir. Georgios Babiniotis, *Leksiko tis Neas Ellinikis Glossas*, 3.B., Kentro Leksilogias E.R.E, Athina, 2008, s. 1063.

<sup>3</sup> Nikos Svoronos, *Çağdaş Helen Tarihine Bakış*, (Çev. Panayot Abacı), Belge Yay., İstanbul, 1988, s. 90. Sevr Antlaşması için bkz. Seha L. Meray, Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1977.

<sup>4</sup> Yunanistan'da Kasım 1920'de yapılan seçim sonucu Eleftherios Venizelos iktidardan düşmüş ve 1922'deki Anadolu yenilgisine kadar Kral yanlısı hükümetler iş başına gelmiştir. Bu durum, Yunanistan'ın Balkan Savaşları'ndan başlayarak yaklaşık on yıl boyunca sürekli savaş halinde olmasına halkın bir tepkisini gösterir niteliktedir. Öte yandan Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kral Konstantinos ile Eleftherios Venizelos arasında savaşa katılıp katılmama konusunda ortaya çıkan fikir ayrılığının ciddi boyutlarda bir toplumsal kamplaşmaya dönüşmesi de bu duruma etken olabilir. Bu toplumsal kamplaşma Yunan tarihine Ulusal Bölünme adıyla geçmiş, siyasetten toplum hayatına kadar hemen her alanda kendini göstermiştir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kostas N. Barbis, *Ethnikos Dihasmos, Aitia – Enoxoi – Synepeties, Ekdoseis Erodios*, 2. B., Thessaloniki, 2007; Konstantinou G. Zavitzianou, *Ai Anamniseis tou ek tis Istorikis Diafonias Basileos Konstantinou kai Eleftheriou Venizelou Opos tin Ezise (1914-1922)*, Tomos Protos, Athinai, 1946. Her ne kadar halk savaş bıkkınlığını seçimlerde gösterse de seçimlerin ardından Yunan Meclisinde Küçük Asya'daki savaşa devam edilmesi kararı alınmıştır. *İ Ekstrateia tis Mikras Asias*, İstoriki kai Ethnologiki Etaireia tis Ellados, Athinai, 2004, s. 13.

<sup>5</sup> Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt 2, 10. B., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s. 583-585.



sonuçlanmıştır. Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri<sup>6</sup> Yunan taarruz hareketinin bir parçası olmakla beraber, Yunan tarafı genellikle Birinci İnönü Muharebesi'nin yenilgiyle ya da Türk tarafının zaferiyle sonuçlandığını kabul etmeme eğilimindedir. Yunanlara göre Birinci İnönü Muharebesi bir keşif taarruzundan<sup>7</sup> ibaretti ve Yunan ordusu bu savaşta istediğini elde etmişti. Her ne kadar Yunan tarafı kendi isteğiyle geri çekildiğini iddia etse de, bu muharebenin İtilaf Devletleri açısından Yunanistan'ın başarısızlığı gibi algılanması, Yunanistan'ı ara vermeden ikinci bir taarruz hareketine sevk etmiştir.<sup>8</sup> Türk tarih yazımına İkinci İnönü Muharebesi adıyla geçen bu taarruz hareketi de Sevr Antlaşması'nı revize ederek Türk tarafına kabul ettirmek için toplanan Londra Konferansı'nın bittiği zamana denk gelmiştir ki, bu muharebeyi Yunanistan'ın Türk tarafını baskı altında tutmak için giriştiği bir taarruz hareketi olarak nitelemek mümkündür. İkinci İnönü Muharebesi'nde Yunanların taarruz hedefi daha geniş tutularak Londra Konferansı'nda ortaya atılan Ankara üzerine yürünmesi fikri gündeme gelmiştir.<sup>9</sup> Bu harekât Yunanlar açısından genel taarruz planının başlangıcını oluşturmakla birlikte, iyi planlanmamış olduğundan ve acele edildiğinden dolayı başarısızlıkla sonuçlanmıştır.<sup>10</sup>

---

<sup>6</sup> İnönü Muharebelerine Yunan kaynaklarında "Avgin Savaşları" olarak da rastlanmaktadır. Avgin, İnönü'nün birkaç km. kuzeyinde olan bir köyün adıdır. Nitekim bu muharebeler de İnönü ile Avgin arasındaki bir arazide cereyan etmiştir. Yunan kaynaklarından aktaran Bilge Umar, *Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 72-73. Avgin Savaşları'na bir örnek olarak bkz. Kostas Hatziantoniou, *Mikra Asia: O Apeleftherotikos Agonas (1919-1922)*, Ekdoseis Iolkos, Athina, 2004, s. 187-191.

<sup>7</sup> Yunan tarafı Birinci İnönü Muharebesi'ni "1921 Ocak Askeri Keşif Harekâtı" olarak adlandırmıştır. Bu keşif harekâtının nedeni, Türk düzenli ordusunun denenmesinin yanında, Yunanistan'daki iktidar değişikliğiyle orduya atanan yeni komutanların da denenmek istenmesidir. Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, Derlem Yay., İstanbul, 2010, s. 312-313. Yunanların giriştiği bu keşif harekâtının nedeni olarak Türk tarafı, Yunanistan'daki yeni iktidarın Küçük Asya politikasında herhangi bir değişikliğe gitmediğini İtilaf Devletleri'ne kanıtlamak ve bu devletlerin güvenini kazanmak istemesini göstermektedir. Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, 2. Cilt, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 498; *Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 3. Kısım, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921)*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966, s. 150.

<sup>8</sup> Selek, *a.g.e.*, s. 596; *Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 3. Kısım*, s. 282.

<sup>9</sup> Selek, *a.g.e.*, s. 596-597. Londra Konferansı'nda Yunanistan'ın tutumu ve tezleri için ayrıca bkz. Çağla D. Tağmat, "1921 Londra Barış Konferansı'nda Yunan Heyeti ve Tezleri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 9, Sayı 18, Ankara, 2013, s. 29-54.

<sup>10</sup> Ksenofontos Stratigos, *İ Ellas en Mikra Asia*, Ekdoseis Pelekanos, (Anatyposi), Athina, 2010, s. 197; Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, (Çev. Halim İnal), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002, s. 289.

Asıl Yunan Büyük Taarruzu olarak addedilen savaşlar dizisi ise Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ile Sakarya Savaşı'nı kapsamaktadır ki, Yunan tarih yazımına bu iki harekât Genel Taarruz<sup>11</sup> adıyla geçmiştir.

### **Sakarya Savaşı Öncesi Genel Durum: Kütahya-Eskişehir Savaşları**

Yunanlar Birinci ve İkinci İnönü yenilgileriyle hem o ana kadar uyguladıkları savaş stratejilerinin yanlış olduğunu hem de Türk ordusunun gün geçtikçe kuvvetlendiğini ve bu orduyla başa çıkmak için daha çok kuvvete ihtiyaç duyduklarını anlamışlardır.<sup>12</sup> Böylece iki aylık bir hazırlığın ardından, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri<sup>13</sup> adı verilen Yunan Genel Taarruzunun birinci aşaması başlamıştır. Yunan tarafı bu taarruza oldukça önem vermiştir ki, başta Yunanistan Kralı Konstantinos olmak üzere, Yunan Hükümeti ve Genelkurmay temsilcileri de Anadolu'ya geçmiştir.<sup>14</sup>

12 Haziran 1921'de Yunan Başbakanı Dimitrios Gounaris ve Savaş Bakanı Nikolaos Theotokis refakatinde Atina'dan İzmir'e gitmek için ayrılan Kral Konstantinos, Yunan halkına hitaben şu bildiriği yayınlamıştır:<sup>15</sup>

*“Yüzyillardır Helenizmin mücadele verdiği o topraklara, orduma kumanda etmek için gidiyorum. Tanrının izniyle zafer, coşkun bir şekilde kaderine ilerleyen ulusumuzun savaşlarını taçlandıracaktır. Egemenlik, bir zamanlar atalarımızın olduğu gibi, bugün de o topraklarda sağlanacak ve en yüksek ideallerimiz hayata geçirilecektir.”*

Bu sözlerden Yunan Kralı'nın Küçük Asya Ordusu Başkomutanlığı görevini üzerine alacağı anlaşılmaktadır, ancak böyle bir durum gerçekleşmemiştir. Yunanistan'ın Küçük Asya Ordusu Başkomutanı olan General Anastasios Papoulas,<sup>16</sup> görevini sürdürmeye devam etmiş, ancak Kral, Yunan Genel Taarruzunun sonuna kadar Anadolu'da kalmayı seçerek Küçük Asya Ordusunu da zaman zaman etkisi altında bırakmıştır.<sup>17</sup>

<sup>11</sup> Erdem, *a.g.e.*, s. 386.

<sup>12</sup> Selek, *a.g.e.*, s. 639.

<sup>13</sup> Türk tarih yazımına Kütahya-Eskişehir Muharebeleri adıyla geçen savaşlar dizisi, Yunan tarih yazımında “Haziran-Temmuz 1921 Harekâtları” olarak yer almaktadır. Erdem, *a.g.e.*, s. 393.

<sup>14</sup> Selek, *a.g.e.*, s. 641; Hatziantoniu, *a.g.e.*, s. 209.

<sup>15</sup> Georgios Th. Kondilis, *O Dromos Pros tin Katastrofin*, Athina, 1979, s. 260; Hatziantoniu, *a.g.e.*, s. 209-210; Selek, *a.g.e.*, s. 642.

<sup>16</sup> Yunanistan'da Kasım 1920'deki seçimin ardından yaşanan iktidar değişikliğiyle Küçük Asya'daki Yunan ordusunun başkomutanı Leonidas Paraskevopoulos görevden alınarak yerine Balkan Savaşlarında adını duyuran ve Kral Konstantinos tarafından generalliğe terfi ettirilen Anastasios Papoulas atanmıştır. Hatziantoniu, *a.g.e.*, s. 157.

<sup>17</sup> İkinci İnönü Muharebesi'nin Yunanlar açısından yenilgiyle sonuçlanması, Yunan hükümet yetkililerinin Küçük Asya Ordusu Başkomutanı General Papoulas'a olan güvenlerini sarsmış

Yunan Genelkurmay Başkanı Viktor Dousmanis'in anılarında aktardığına göre, Yunan Başbakanı Gounaris başta olmak üzere, Savaş Bakanı Theotokis ve diğer bakanlar, Kral Konstantinos'un Küçük Asya Harekâtı'na karışmasından ya da Küçük Asya Ordusuna kumanda etmesinden kaçınmışlardır.<sup>18</sup> Her ne kadar Yunan Anayasası'na göre Kral kara ve deniz kuvvetlerinin başı olsa da hükümetin razı gelmemesi sonucu, Kral'ın Küçük Asya Ordusunun hiçbir harekâtına katılmasına izin verilmemiştir.<sup>19</sup> Bu açıdan bakıldığında, Kral'ın Anadolu'ya gelişini, askerlerin ve Anadolu'daki Rum halkının güvenini tazelemek ve morallerini yükseltmek adına yapılan bir girişim olarak değerlendirmek mümkündür.

Küçük Asya Harekâtı sırasında tümen ve kolordu komutanlığı yapan Georgios Kondilis ise Kral'ın Anadolu'ya gelmesini ve Küçük Asya Ordusuna kumandanlık etmek istemesini doğru bulmadığını belirterek, Yunan ordusunun Anadolu'daki yenilgisinin temelinde, karar alma mekanizmalarındaki çok başlılığın etkisi olduğunu vurgulamıştır.<sup>20</sup> Nitekim Kondilis'e göre Küçük Asya Ordusu Komutanı General Papoulas'ın dışında Kral da komutan gibi davranıyor, Yunan Genelkurmay Başkanı Viktor Dousmanis'in yanı sıra General Papoulas'ın kurmay heyeti de başlı başına bir Genelkurmay gibi hareket ediyordu. Başka bir ifadeyle Kondilis, ordunun

---

ve Başbakan Gounaris'i yeni alternatifler aramaya yöneltmiştir. Bu alternatifler arasında Kral'a Genel Komutanlık vazifesi yüklenerek bir Kraliyet Karargâhı kurulması fikri öne çıkmıştır. Bu projeye göre, Kral, bütün Yunan ordusunun Genel Komutanlığını üstlenerek en büyük idari yetkiye sahip olacaktı. Venizelos iktidarı zamanında Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşı'na girmesine karşı çıkan ve bu yüzden sürgüne gönderilen General Ioannis Metaksas'a, Kral'ın Genel Komutan sıfatıyla bütün orduya kumanda etmesi halinde, kendisinin de böyle bir projede yer alıp almayacağı iletilmiş, ancak Metaksas Küçük Asya Harekâtı'nın olumlu sonuçlanacağına ilişkin bir inanç taşımadığını vurgulayarak bu teklifi reddetmiştir. Durum böyle olunca bu proje hayata geçirilememiş ve hükümetten de kaynaklanan sebeplerden dolayı Kral'ın Küçük Asya Ordusu'na kumanda etmesine izin verilmemiştir. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri öncesinde Yunan Başbakanı Dimitrios Gounaris'in Ioannis Metaksas'a sunduğu teklifler ve Metaksas'ın Küçük Asya Harekâtı hakkındaki görüşleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Çağla D. Tağmat, "Sakarya Savaşı Öncesi Yunan Hükümetinin Komutan Arayışları: Gounaris-Metaksas Görüşmeleri", *Sakarya Zaferi ve Haymana II*, (Yay. Haz. Temuçin F. Ertan, Hakan Uzun), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2015, s. 29-41.

<sup>18</sup> Viktoros Dousmanis, *Apomnionemata: Istorikai Selides Tas Opoias Ezisa*, Ekdotikos Oikos Petrou Dimitrakou A. E., Athinai, (t.y.), s. 187. Dousmanis'in asıl amacının, gerçek gücü Kral'ın eline bırakması konusunda hükümeti iknaya çalışmak olduğunu vurgulayan Smith'e göre, Dousmanis'in anıları da kendini haklı göstermeye çalışan bir havada yazılmıştır. Smith, *a.g.e.*, s. 317-318, 335. Ayrıca Dousmanis, Kral başkomutanlığı üstlendiği takdirde, Gounaris'in olası bir zaferin yalnızca Kral'a mal edilmesinden duyduğu endişeyi aktarmaktadır. Erdem, *a.g.e.*, s. 379. Nitekim Dousmanis'in anılarında Gounaris-Dousmanis çekişmesi de oldukça hissedilmektedir.

<sup>19</sup> Dousmanis, *a.g.e.*, s. 192-195.

<sup>20</sup> Kondilis, *a.g.e.*, s. 260.

iki kumandası ve iki kurmay heyetinin olduğuna, Başbakan Gounaris ve Savaş Bakanı Theotokis'in de bu iki başlılık içinde arabuluculuk görevi üstlendiklerine dikkat çekmektedir.<sup>21</sup>

Bu ayrıntının burada aktarılmasının nedeni, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin ardından toplanan Yunan Savaş Meclisi'nde askeri ve siyasi üst düzey kadrolar arasındaki çekişmenin arka planını ortaya koymaktır.

Yine konumuza dönecek olursak, Yunan Genel Taarruzunun Kütahya-Eskişehir Muharebelerini oluşturan ilk aşamasında Yunan ordusunun amacı, Kütahya civarında toplanmış olan Türk ordusunu yok etmek, bu ordudan kalanların takibini gerçekleştirmek ve Eskişehir'deki Türk ikmal merkezlerini işgal etmek olarak kaydedilmiştir.<sup>22</sup> Çetin bir mücadelenin yaşandığı muharebelerde Yunan ordusu Afyon, Kütahya ve Eskişehir'i işgal etmiş ve bu durum hem askerlere hem de Yunan hükümet yetkililerine Ankara üzerine düzenlenecek bir harekâtın başarısı konusunda umut vermiştir.<sup>23</sup> Çünkü Afyon'dan Eskişehir'e kadar olan hattın işgaliyle Ankara'ya kadar ilerleme şansı, Sevr Antlaşması'nın diplomatik başarısını da beraberinde getirecekti, yani elde edilen zaferleri Yunan tarafı diplomasi hamleleri yapmak için kullanacaktı.<sup>24</sup>

Aslında taktiksel bir geri çekilme yapan Türk ordusunun, Sakarya'nın doğusuna çekilmesiyle<sup>25</sup> Yunan Genelkurmay Başkan Yardımcılığının yanında Yunan Hükümeti Askeri Müşaviri olan Ksenofon Stratigos,

---

<sup>21</sup> Aynı yer.

<sup>22</sup> Erdem, *a.g.e.*, s. 393. 9 Temmuz 1921'de Anadolu'daki Yunan ordusunun durumu şu şekildeydi: Ordu 2 ana kola ayrılmış, kuzey kolu Bursa civarında, güney kolu Uşak civarında konuşlandırılmıştı. Buna göre ordu;

Kuzey Cephesi – III. Kolordu (Polimenakos komutasında) – 3, 7, 10 ve 11. Tümenler, Güney Cephesi – I. Kolordu (Kondilis komutasında) – Süvari Tugayı, 1, 2 ve 12. Tümenler ile II. Kolordu (Andreas komutasında) – 4, 5, 9 ve 13. Tümenlerden oluşmaktaydı. Temmuz-Ağustos 1921 Türk-Yunan manevraları ve harekât planları için bkz. UK National Archives, CAB/24/127, 29.08.1921.

<sup>23</sup> Bu işgaller kral rejiminin iyimser tahminlerini haklı çıkarmış gibi bir görüntü çizmiştir. Giannis Gianouloupoulos, "Eksoteriki Politiki", *Istoria tis Elladas tou 20ou Aiona, Oi Aparhes 1900-1922*, Tomos 1, Meros 2, (Yay. Haz. Hristos Hatziosif), Vivliorama, 1999, s. 137.

<sup>24</sup> Giorgos Margaritis, "Oi Polemoi", *Istoria tis Elladas tou 20ou Aiona, Oi Aparhes 1900-1922*, Tomos 1, Meros 2, (Yay. Haz. Hristos Hatziosif), Vivliorama, 1999, s. 179.

<sup>25</sup> Kütahya-Eskişehir Muharebeleri 10-24 Temmuz 1921 tarihlerinde gerçekleşmiştir. Yunan ordusu 17 Temmuzda Kütahya'ya, 19 Temmuzda Eskişehir'e girmiştir. Mihail L. Rodas, *İ Ellada sti Mikran Asia (1918-1922)*, Kleisiouni, Athinai, 1950, s. 230; Margaritis, *a.g.m.*, s. 181. Türkler geri çekilme esnasında, Yunan üslerinden olabildiğince uzağa çekilerek Yunan ordusunun ulaşım ve ikmal konusunda yetersizlik yaşayacağını ve böylece Türk ordusunu yok etme girişiminin zor ve tehlikeli olacağını düşünerek hareket etmiştir. Smith, *a.g.e.*, s. 319.

“*Kemalist ordunun sonunun geldiğinden*” ve bu ordunun yok edilmesine ramak kaldığından bahsetmiştir.<sup>26</sup> Nitekim Kütahya Toplantısı’nda alınan kararlarda da görüleceği gibi Stratigos, Yunan ordusunun Ankara’ya ilerlemesi konusunda hiçbir tereddüt göstermeyecek, aksine, bu konuda çekinceleri olan komutanları iknaya çalışacaktır. Muharebelerin ardından Başkomutan Papoulas da yabancı basın mensuplarına verdiği demeçte, zafer kazandıklarını belirterek Ankara yolunun Yunanlara açıldığını kaydetmiştir.<sup>27</sup>

Yunan tarafı, zafer sarhoşluğu içinde bu muharebelerin sonucunu çok abartılı olarak değerlendirmiştir.<sup>28</sup> Ancak sonraki yıllarda kaleme alınan ve birer itiraf niteliği taşıyan eserlere bakıldığında, Yunan komutanlarının çoğunun hem kendilerini aklamaya çalıştıkları hem de alınan kararların sorumluluğunu üzerlerinden atma konusunda kıyasıya bir mücadele verdikleri ve bu nedenle yenilgilerin de galibiyetlerin de abartıdan uzak, daha soğukkanlı bir dille kaleme alındığı görülmektedir.

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin ardından atılacak adımı belirlemek üzere, Kütahya’da bulunan Savaş Bakanı Theotokis, Yunan Hükümeti’ni savaşın bittiğine dair bilgilendirerek ileriye dönük harekâtlar için görüş istemiştir.<sup>29</sup> Bu tarihlerde (22-23 Temmuz 1921) Atina’da bulunan Başbakan Gounaris, harekâta devam edilip edilmemesi konusunda orduyla yüz yüze görüşmesi gerektiğini Savaş Bakanı’na bildirerek Kütahya’ya doğru yola çıkmıştır. Başbakan, harekâta Ankara yönünde devam edilmesi düşüncesinin, bunun gerçekleşme olasılığının ve bu harekâttan alınacak sonuçların Küçük Asya Ordusu Komutanlığı ile yapılacak özel bir

---

<sup>26</sup> Smith, *a.g.e.*, s. 319.

<sup>27</sup> Selek, *a.g.e.*, s. 649.

<sup>28</sup> Aynı yer.

<sup>29</sup> Erdem, *a.g.e.*, s. 405. Küçük Asya Ordusunda Binbaşı olarak görev yapan Panagakos’un anılarına bakıldığında, 22 Temmuz 1921 tarihinde Ordu Komutanlığı’nın, Yunan Genel Taarruzunun ilk evresi olan Kütahya-Eskişehir Savaşlarının bittiğini haber veren ve ileriye dönük harekâtlar için talimat isteğini içeren General Papoulas imzalı telgrafi göze çarpmaktadır. Panagakos, hükümete çekilen bu telgrafta esir, ele geçirilen top ve tüfek sayısının abartılı verildiğinden ve gerçekleri yansıtmadığından bahsetmektedir. P. Panagakos, *Simvoli eis tin Istorian tis Dekaetias 1912-1922*, Athinai, 1961, s. 475-476. Yine aynı telgrafta bahsedildiği üzere, düşman (Türkler) parçalara ayrılmış şekilde değil, düzenli bir şekilde geri çekilmiştir. *A.g.e.*, s. 476. Öte yandan böyle bir telgrafi hükümete gönderdiğini Papoulas anılarında yalanlamaktadır. Bu telgrafın 22 Temmuzda değil, 23 Ağustos tarihinde gönderildiğini belirtmekte ve Ankara’ya harekâtın hiç düşünülmediğini, kabineye böyle bir teklifle gidilmediğini ifade etmektedir. *General Papulas’ın Hatıratı*, Yeni İstanbul Yayınları, 1969, s. 6-8. Ancak ilginç olan nokta, bu telgrafi Panagakos’un da 22 Temmuz tarihli olarak yayınlamasıdır.

toplantıyla değerlendirilmesini uygun görmüştür.<sup>30</sup> Bu arada Kral Konstantinos da Kütahya ve Eskişehir'in alınmasının<sup>31</sup> ardından, öncelikle nişan ve madalya dağıtacağı Eskişehir'e gitmiş ve daha sonra Savaş Meclisi'nin toplanacağı Kütahya'ya geçmiştir.<sup>32</sup>

### **Kurmaylar Toplantısı**

Yunan tarafı açısından 1921 yılının Temmuz ayı, savaş alanlarındaki kıyasıya mücadele kadar masa başında da hararetli görüşmelerin yaşandığı bir ortama sahne olmuştur. Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin hemen ardından Kütahya'da bir dizi toplantı yapıldığı dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki, Küçük Asya Ordusu Başkomutanı General Papoulas'ın, Ankara'ya yapılacak olası harekât hakkında görüş almak için kurmayları ile yaptığı toplantıdır.

26 Temmuz 1921'de yapılan bu toplantıya Küçük Asya Ordusu Kurmay Başkanı Albay Konstantinos Pallis, Kurmay Başkan Yardımcısı ve Genelkurmay 3. Harekât Dairesi Başkanı Albay Ptolemaios Sarigiannis ve Genelkurmay 4. Kurmay Dairesi Başkanı Yarbay Georgios Spiridonos katılmıştır. Kurmaylar toplantısı olarak da bilinen bu görüşmelerde Sarigiannis,<sup>33</sup> Türk ordusunun mücadele gücünü yitirdiğini, yeniden toparlanmasına fırsat verilmeden hemen taarruza geçilmesinin uygun olduğunu dile getirmiş; ikmal ve ulaştırma hizmetlerinden sorumlu olan Spiridonos ise cephane yokluğu nedeniyle harekâta hemen girişilmemesi gerektiğinin yanında ulaştırmayla ilgili sıkıntıları vurgulayarak kaygılarını aktarmıştır.<sup>34</sup> Son olarak Kurmay Başkanı Pallis'in fikrini alan Papoulas'ın da bu görüşmelerde ihtiyatlı bir tavır sergileyerek konuyla ilgili düşüncesini belli etmediği görülmektedir.<sup>35</sup> Pallis ise Spiridonos'un olası harekâta çok

---

<sup>30</sup> Panagakos, *a.g.e.*, s. 476.

<sup>31</sup> Ya da Türkler açısından işgal.

<sup>32</sup> Rodas, *a.g.e.*, s. 234.

<sup>33</sup> Londra Konferansı'nda konferans görüşmeleri dışında İngiliz temsilciler ile Yunan temsilciler arasında geçen mülakatlarda, Anadolu'daki Yunan ordusunun Ankara'ya kadar yapacağı bir seferin planlarından bahsedilmiştir. Bu planlarda Albay Sarigiannis'in adı geçmekle birlikte, Sarigiannis, İngilizlere olduğu kadar Yunan hükümetine ve Yunan komutanlarına da Ankara'nın ele geçirileceğine dair teminat vermiştir. Selek, *a.g.e.*, s. 597; Smith, *a.g.e.*, s. 275.

<sup>34</sup> İlias Magklinis, "İ Erimos tou Pragmatikou", *Kathimerini*, 27.02.2014; Smith, *a.g.e.*, s. 323; Erdem, *a.g.e.*, s. 406. Spiridonos, Sakarya'dan ileri gidildiği takdirde, son seferin ardından bozulan ulaşım hatlarının ve araçlarının büyük yük altına gireceğini, malzemenin yetiştirilememesi tehlikesiyle karşılaşılacağını öne sürmüştür. Smith, *a.g.e.*, s. 323.

<sup>35</sup> Magklinis, a.g.m., *Kathimerini*, 27.02.2014.

olumsuz baktığını söyleyerek, biraz kuşkulu bir şekilde Sarigiannis'in görüşüne daha yakın bir tutum izlemiştir.<sup>36</sup>

Öte yandan Papoulas, anılarında, bu toplantı esnasında Ankara'ya yapılacak olası bir harekâtın "*neticesiz ve tehlikeli olacağı*" yönünde bir yorumda bulunduğunu belirtmektedir.<sup>37</sup> Her ne kadar diğer kaynaklarda böyle bir ifadeye rastlanmasa da, büyük olasılıkla bunun nedeni, Yunanların 1922'deki yenilgisinin ardından Yunanistan'da bu "*felaketin*" sorumlularıyla ilgili görülenlerin yargılandığı askeri mahkemede Papoulas'ın tanık konumunda ifade vermesi ve kendini aklamaya çalışmasıdır. Zaten dikkatli bir araştırmacı, Türkçeye çevrilen bu anı kitabının da Papoulas'ın mahkemede sunduğu raporlar ve itiraflardan oluştuğunu anlayacaktır.

Spiridonos dışındaki kurmayların Ankara'ya düzenlenecek harekâta olumlu baktıkları bu toplantı sonunda, Savaş Meclisi'ne sunulmak üzere ordunun görüşünü içeren bir muhtıra hazırlanmıştır.

### **Kütahya Toplantısı**

Kurmaylar toplantısının ertesi günü, yani Başbakan Gounaris'in Kütahya'ya geldiği 27 Temmuz 1921 tarihinde, Kral Konstantinos, Savaş Bakanı Theotokis ve Yunan Küçük Asya Ordusunun üst düzey komutanları ve yetkilileri de Kütahya'da bulunmaktadır. Bu vesileyle Başbakan, askeri yetkililerin kendisine görüş sunmaları için bir sonraki gün Savaş Meclisinin toplanacağını duyurmuş ve böylece Kütahya'da gerçekleştirilen toplantılar dizisinin bir diğer ayağı olan Savaş Meclisi 28 Temmuz 1921 tarihinde toplanmıştır.

Kütahya'da Kral'a tahsis edilen evde yapılan toplantıya Kral başkanlık ederken, Başbakan Gounaris, Savaş Bakanı Theotokis, Genelkurmay Başkanı Dousmanis, Genelkurmay Başkan Yardımcısı Stratigos, Başkomutan Papoulas, Küçük Asya Ordusu Kurmay Başkanı Pallis ve Kurmay Başkan Yardımcısı Sarigiannis de toplantıya katılmıştır.<sup>38</sup> Sabah saatlerinde toplanan Savaş Meclisi'nde ilk sözü Başbakan Gounaris almış ve Ordu Komutanlığı'na var olan durumlarına ilişkin sorular yönelterek, bundan sonra atılacak adımın ne olduğuna dair bilgi istemiştir.<sup>39</sup>

<sup>36</sup> Smith, *a.g.e.*, s. 323.

<sup>37</sup> *General Papulas'ın Hatıratı*, s. 10.

<sup>38</sup> Kütahya'da toplanan Savaş Meclisindeki görüşmelere dair yararlanılan kaynaklar, adı geçen komutanların anılarından ve diğer ikinci el kaynaklardan oluşmaktadır. Kütahya Toplantısı olarak tarihe geçen bu toplantının tutanakları mevcut değildir.

<sup>39</sup> Başbakan Gounaris'in Küçük Asya Ordusu Komutanlığına yönelttiği sorular için bkz. Andreas Vasilopais, *Dorylaion-Saggarios 1921: Ta Tragika Gekonota stin Mikra Asia, Ekdoseis Enalios*, Athina, 2008, s. 104; Stratigos, *a.g.e.*, s. 242; Panagakos, *a.g.e.*, s. 476.

“1- Var olan durum, hükümetin gelecekteki icraatı için uygun zemin teşkil etmekte midir, bir başka deyişle durum, işgal ettiği bölgelerde Yunan ordusunu güven içinde tutacak nitelikte midir?

2- Ordunun durumu, silah altında bulunan en yaşlı sınıfların aşamalı olarak terhisine müsait hale gelmiş midir?

3- Bu iki sorunun da yanıtı olumsuzsa, bundan sonra atılacak adım nedir?”

Küçük Asya Ordusu Kurmay Başkanı Pallis, Başbakan’ın sorularını yanıtlayarak Yunan ordusunun zaferle birlikte moralinin yüksek olduğu, Temmuz muharebelerinde fazla bir kayba uğramadığı, yine de bir süre dinlenmesi ve birtakım savaş malzemeleri temin etmesi gerektiğini vurgulamış; ayrıca Türk ordusunun büyük kayıplara uğradığından, dağılacak duruma geldiğinden ancak tam anlamıyla yok edilemediğinden bahsetmiş; bundan sonra izlenecek adımın ise Türklerin Ankara’ya doğru takip edilmesi olduğunu ifade ederek<sup>40</sup> ordunun Ankara’ya gönderilmesi gerektiğini şu sözlerle belirtmiştir.<sup>41</sup>

“Ordu, düşmanla karşılaşırsa dek ileri harekât sürecek. Eğer düşman, Ankara’dan Sivas’a doğru geri çekilirse o zaman Yunan ordusu Ankara’ya girecek. Eğer düşman çarpışma planıyla Ankara’da beklerse o zaman ordu koşullara bağlı olarak karar alacak.”

Kütahya Toplantısında öncelikle, Eskişehir’in işgalinin ardından Yunan ordusunun ne tavır aldığı ve ne pozisyonda olduğunu masaya yatıran askeri ve siyasi liderler, daha sonra Ankara’ya ilerlemenin politik ve diplomatik çıkarları açısından ne fayda sağlayacağını tartışmışlardır.<sup>42</sup> Harekâtın ana hedefinin Ankara olmasının sebebi, Türk ordusunu tamamen yok etmek, bu gerçekleşme bile, Ankara’nın işgaliyle Mustafa Kemal’i tam kalbinden vurarak, onu Yunan istekleri çerçevesinde bir barış yapmaya mecbur etmektir. Öte yandan Türk ordusunun Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde büyük bir yara aldığı dile getiren kurmaylar, harekâtın tam da böyle bir zamanda başarıya ulaşma olasılığının çok yüksek olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak bir süre sonra, karşı tarafta, Türk ordusunun hazırlıklarına bakılacak olursa Yunan kurmayların ya doğru istihbarat elde edemediği ya da doğru analizler yapamadığı söylenebilir.

Bu görüşmelerin ardından, aynı gün yapılan öğle toplantısında Ordu Komutanlığı’nın, Ankara’ya yapılacak harekâta ilişkin kurmaylar

<sup>40</sup> Erdem, a.g.e., s. 407-408, 410.

<sup>41</sup> Rodas, a.g.e., s. 235.

<sup>42</sup> A.g.e., s. 234-235.



toplantısında kaleme alınan muhtırayı Kral'a ve orada hazır bulunan siyasi ve askeri liderlere sunduğu görülmektedir.<sup>43</sup> “*Küçük Asya Ordusu'nun Ankara'ya Harekâtı Hakkında Bir Muhtıra*” başlığını taşıyan raporda, Eskişehir-Kütahya-Afyon Karahisar hattının işgaliyle düşman cephesinin yarıldığı ve Genel Taarruzun birinci aşamasının bittiğine işaret edilmiş ve harekâtın bundan sonraki aşamasında amacın, Türk ordusunu, bir daha Eskişehir'e yaklaşamayacakları şekilde dağıtmak olduğu dile getirilmiştir. Muhtıranın tamamı şu şekildedir:<sup>44</sup>

*“Küçük Asya Ordusunun Ankara'ya Harekâtı Hakkında Bir Muhtıra*

*“Eskişehir-Kütahya-Afyon Karahisar hattının işgali ve düşman cephesinin yarılması, harekâtın birinci aşamasını sonlandırmıştır.*

*“İkinci aşamada amaç, Kemal'in kuvvetlerini bir daha Eskişehir önünde toplanmaları mümkün olmayacak veya daha çok zaman ve aracın gerektiği -ki düşman hali hazırda bunlara sahip değildir- şekilde parçalamak veya Eskişehir'den uzaklaşturmaktır.*

*“Bu amaca ulaşmak için ordu Ankara üzerine yürümek zorundadır. Eğer bu harekât sırasında düşman kuvvetleriyle karşılaşılırsa bu kuvvetler ezilmeli, Ankara'da biriktirilmiş olan düşman ikmal malzemeleri tahrip edilmelidir. Bundan sonra da düşman teslim olmayacak gibiyse Ankara'da uzun süre kalmak bir yarar sağlamayacaktır. Bu durumda ordu, demiryolunu tamamen tahrip ettikten sonra Eskişehir'e dönmelidir.*

*“Bu harekâttan sonra Mustafa Kemal'in büyük bir kuvvet sağlaması olanak dışı görülmektedir, olsa bile bu ordu nakliye araçlarından yoksun olacağı için demiryolu hattını terk etmeyecek ve Eskişehir cephesine yaklaşmayacaktır.*

*“Ankara üzerine girişilecek harekât, alınacak mesafenin büyüklüğü (Eskişehir'den Ankara'ya Sivrihisar yolu ile 265 km, Çifteler-İnler yolu ile 300 km'den fazla), yolların kötü durumda olması ve köprü bulunmayan yerlerde Sakarya ve Porsuk ırmaklarını geçmenin imkansızlığı nedeniyle birtakım güçlükler içermektedir. Ayrıca Eylül ayında başlayacak olan kuvvetli yağmur mevsimi de hesaba katılırsa, başlıca ikmal güçlüklerine neden olacaktır.*

<sup>43</sup> Panagakos, *a.g.e.*, s. 476; Rodas, *a.g.e.*, s. 235.

<sup>44</sup> Panagakos, *a.g.e.*, s. 476-477; Vasilopais, *a.g.e.*, s. 105-107; Stratigos, *a.g.e.*, s. 244-245; Dousmanis, *a.g.e.*, s. 254; Georgios L. Spiridonos, *İ Mikrasiatik Ekstrateia Opos tin Eida (Polemos kai Eleftheriai)*, Eleftheri Skepsis, Athina, 2011, s. 160; *General Papulas'ın Hatıratı*, s. 11-12; Smith, *a.g.e.*, s. 324.

*“Küçük Asya Ordusu Genelkurmayı, ordunun Sakarya'nın doğu kesimine, yani Beylikköprü-Kavak hattına kadar ilerleyebileceği sonucuna varmıştır.*

*“Eğer bu yürüyüş sırasında ordu düşmanla karşılaşır ve onu yenilgiye uğratırsa, kuvvetinin bir kısmı ile Ankara'ya ilerlemek konusunda zorluk yaşamayacaktır. Fakat aksine düşman Sakarya'dan çekilirse, o zamanki koşullara göre ordu ya ilerleyecek ya da yerinde duracaktır, yani koşullar uygunsa, mesela demiryolunun bozulmamış olarak elimize geçtiği, yollar ve motorlu araçların iyi durumda olduğu takdirde, ordu ilerleyecektir. Aksi halde ordu, Beylikköprü'den başlayarak Eskişehir'in 100 km doğusundaki bir noktaya kadar demiryolu hattını tahrip ettikten sonra Eskişehir'e dönecektir.”*

Muhtırada, Türk ordusunu dağıtma amacıyla Ankara'ya ilerlenmesi gerekliliğinden bahsedilirken, girişilecek harekâtın ardından Mustafa Kemal'in büyük bir ordu toplamasının mümkün olamayacağı, ikmal ve ulaşım araçlarının mahrumiyetinden dolayı Eskişehir'e yaklaşamayacağı ileri sürülmüştür. Öte yandan yapılacak harekâta mesafenin uzunluğuna, yolların kötü durumda olduğuna, Sakarya nehri ve Porsuk çayının köprü olmadan geçilmesinin güç olduğuna ve Eylül ayında başlayacak olan yağmur mevsiminin gelmesiyle ikmal güçlüklerinin yaşanacağına dikkat çekilerek Yunan ordusunun bu koşullarda, Sakarya'nın doğu kesimine, Beylikköprü-Kavak hattına<sup>45</sup> kadar ilerleyebileceği vurgulanmıştır. Bu süre içinde Türkler bozguna uğratılırsa Yunan ordusu Ankara'ya ilerlemek konusunda zorluk yaşamayacak, ancak Türkler Sakarya'nın doğusuna çekilir ve Yunan ordusunun ilerlemesi mümkün olmazsa Beylikköprü'den Eskişehir'e uzanan demiryolu hattı tahrip edildikten sonra Eskişehir'e dönecektir.

Bu muhtıradan, Ankara'ya yapılacak harekâtın çerçevesinin çizildiği, ancak olasılıklar üzerinden konuşulduğu için planın kesinlik içermediği anlaşılmaktadır. Hedefin Ankara'nın işgali mi, yoksa yalnızca Eskişehir'in 100 km doğusundaki bir noktaya kadar olan demiryolunun tahrip edilmesi mi olduğunu anlamak çok da kolay görünmemektedir. Ancak en azından, Yunan ordusunun hedefinin, Türk ordusunu bozguna uğratarak Mustafa Kemal'i küçük düşürmek<sup>46</sup> ve Türk ordusunun ikmal stokları ile Ankara'yı Eskişehir'e bağlayan demiryolu hattını tahrip ederek Türklere son darbeyi vurmak olduğunu söylemek mümkündür.

---

<sup>45</sup> Beylikköprü Polatlı yakınlarında, Kavak, Eskişehir'de, Beylikköprü'ye göre daha kuzeyde yer almaktadır.

<sup>46</sup> Margaritis, a.g.m., s. 181.

Bu noktada General Papoulas, sonraki yıllarda kaleme aldığı anılarında -ya da itiraflarında- bu muhtıranın Ankara harekâtının neticesine ilişkin emin bilgiler içermediğini, yalnızca harekât olasılığı üzerinden böyle bir rapor hazırlama ihtiyacı duyulduğunu belirtmekte,<sup>47</sup> Genelkurmay Başkan Yardımcısı Stratigos ise anılarında, bu muhtıra doğrultusunda Ankara harekâtına karar verildiğinin altını çizmektedir.<sup>48</sup> Çünkü Stratigos'a göre ne başbakan ne de savaş bakanı askeri konular hakkında yeterince bilgi sahibi değildir. Bu nedenle Stratigos, ordu komutanını, yani Papoulas'ı harekâtın başlıca sorumlusu olarak görmektedir.<sup>49</sup>

Papoulas konuya ilişkin, bu muhtıranın Savaş Meclisi'nde dikkate alınmadığının altını çizerken, Stratigos'un Ankara'ya düzenlenecek harekâtle Kemalist kuvvetlerin tamamen yok edileceğine dair büyük bir inanç taşıdığından ve siyasi liderleri de böyle bir harekâta ikna ettiğinden dem vurmıştır. Stratigos'u Küçük Asya davasına ilk darbeyi hazırlamış olmakla itham eden Papoulas, onu bu harekâtın yegâne suçlusu olarak gördüğünü de anılarında dile getirmektedir.<sup>50</sup> Karşılıklı suçlamaların dikkat çektiği anılarda, ilginç olan, Stratigos'un, Ankara'ya yürünmesi fikrinin Papoulas'tan geldiğini ifade etmesi, Papoulas'ın ise Ankara harekâtına yönelik malumatı toplantıdan ancak birkaç gün önce elde ettiğini ve muhtıranın yalnızca harekât olasılığı üzerine kaleme alındığını aktarmasıdır. Bu konuda, Küçük Asya Ordusunda güneydeki II. Kolordu'nun komutanlığını yapan Prens Andreas ise Papoulas'ın Savaş Meclisi'ne muhtıra sunmaktaki amacının hükümeti aydınlatmak olmadığı, ordu komutanlığının bu konudaki sorumluluğu hükümetle paylaşmak, hatta daha çok hükümetin omuzlarına atmak istediği yorumunu yapmaktadır.<sup>51</sup>

Toplantı sırasında Genelkurmay Başkanı Dousmanis ise, o kadar heyecana kapılmış olacak ki, Ankara'ya kadar durmadan, hatta Kızılırmak'a kadar ilerlemekten söz etmiş, akabinde Mustafa Kemal'in Yunan ordusunu bu defa atlatamayacağından ve onu yakalamak gerektiğinden bahsetmiştir.<sup>52</sup>

İkmal ve ulaşım konusundaki sıkıntılara gelince; ileri harekât sırasında ordu, hemen ikmal yapmanın çok da kolay olmadığı Tuz Çölü<sup>53</sup> adını

<sup>47</sup> *General Papulas'ın Hatıratı*, s. 15-16.

<sup>48</sup> Stratigos, *a.g.e.*, s. 248, 244-245.

<sup>49</sup> *A.g.e.*, s. 248.

<sup>50</sup> *General Papulas'ın Hatıratı*, s. 16.

<sup>51</sup> Erdem, *a.g.e.*, s. 411.

<sup>52</sup> Magklinis, *a.g.m.*, Kathimerini, 27.02.2014; Stratigos, *a.g.e.*, s. 246-247; Rodas, *a.g.e.*, s. 235.

<sup>53</sup> Yunanlar, Sakarya Nehri'nin güneyinde kalan ve Tuz Gölü ile Akşehir Gölü arasındaki bölgeye Tuz Çölü (Almyra Erimos) adını vermişlerdir. Anadolu'nun askeri coğrafyasından

verdikleri Sakarya Nehri'nin güneyinden yürüyeceği için, nakliye konusunda yaşanabilecek problemler, Başbakan Gounaris'in, istenen araçların ordunun emrine verileceğine yönelik teminatıyla aşılmış, ordu kurmaylarından Sarigiannis'in Eskişehir'deki ikmal merkezlerinden rahat nakliye yapılabileceğine yönelik görüşü de kuşkuları azaltmıştır.<sup>54</sup> Ancak bu konu, daha önce kurmaylar toplantısında ikmal ve ulaştırma hizmetlerinden sorumlu Yarbay Spiridonos'un dile getirdiği kaygılar büyük oranda göz ardı edilerek, iyi hesaplanmamıştır. Zaten harekât sırasında da mesafelerin büyüklüğünün, orduya ikmali zorlaştırdığı görülecektir.<sup>55</sup> Neticede askeri ve siyasi liderler, Ankara'ya harekât konusundaki kararlılıklarının bir göstergesi olarak, iyi düşünüp tartmadan heyecana kapılarak birtakım ciddi problemleri göz ardı etmişlerdir.

Bütün bunlar göz önüne alındığında, Kral harekâtın yapılmasına sessiz kalmakla birlikte onay vermiş ve toplantı sonucunda Kütahya'daki Savaş Meclisi, Ankara'ya ilerlemenin siyasi ve maddi amaçlarla gerekli olduğunu değerlendirerek Yunan ordusunun Ankara'ya harekâtına karar vermiştir.<sup>56</sup> Bu arada Kral'ın meclisten çıkan karara sessiz kalmasının nedenini de sorumluluk almak istememesi şeklinde yorumlamak mümkündür. Çünkü Kütahya Toplantısı'ndan hemen sonra Kral'la Efes Metropoliti Hrisostomos arasında geçen bir görüşmede, Kral'ın, onay vermekle karar vermek arasındaki farka dikkat çekerek, Ankara'ya sefer konusundaki kararın kendisine ait olmadığına, dolayısıyla kendisinin hiçbir şekilde sorumlu tutulamayacağına yönelik görüşünü belirttiği görülmektedir. Nitekim Hrisostomos daha sonra, Kral'ın Savaş Meclisi'nde Ankara'ya doğru

---

bahseden Toynbee, Batı Anadolu'nun iç kesimlerinde çöl niteliğinde bir bozkırın bulunduğuna işaret etmekte ve bu bozkırın batıdan gelecek olası bir işgal sırasında bir sınır olarak öneminin fazla abartılmaması gerektiğinin altını çizmektedir. Büyük olasılıkla bu çöl, Yunanların Tuz Çölü adını verdikleri Almyra Erimos'tur. Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, (Çev. Kadri Mustafa Orağlı), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 259.

<sup>54</sup> Rodas, *a.g.e.*, s. 235.

<sup>55</sup> Yunan ileri harekâtında Eskişehir'den Ankara'ya uzanan demiryolu hattı, yani Ankara'ya düz giden yol izlenmemiş, aksine, ana eksen olarak güney yolu seçilmiştir ki, o yolda Yunan ordusu Sakarya'yı geçtikten sonra Tuz Çölünün kenarından ilerleyecek, daha sonra Ankara'ya ve demiryolu hattına tekrar yaklaşmak için kuzeydoğuya yönelecekti. Ancak düşmanı çembere alma taktiğiyle Türkleri geri çekilmeye mecbur etmeyi uman Yunan ordusu, susuzlukla birlikte günlerce yürüyüşün de etkisiyle yavaş yavaş tükenmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra ordunun ikmal sınıfının da çöl bölgesinde, saklanmanın mümkün olmadığı ve saldırılara açık bir konumda bulunması da harekâtın seyrinde etkili olmuştur. Margaritis, *a.g.m.*, s. 181.

<sup>56</sup> Kral onay vermediği takdirde Ankara'ya harekât yapılamayacaktı. Rodas, *a.g.e.*, s. 235. Bu harekâta Küçük Asya Ordusunun 184 bin askerinden 77 bininin kullanılması öngörülmüştür. Margaritis, *a.g.m.*, s. 181.

ilerlenmesi kararını verenler üzerinde hiçbir etki yapmak istemediğini ve bu yüzden hiçbir şekilde görüşmelere karışmadığını aktarmıştır.<sup>57</sup>

Savaş Meclisi'nin Kütahya'daki toplantısından bir gün sonra, yani 29 Temmuzda Başbakan Gounaris diğer hükümet üyelerini de Ankara'ya harekât konusunda bilgilendirmek amacıyla Atina'ya telgraf çekerek, istenilen sonucun alınması için Türk ordusunun Ankara'ya kadar izlenmesi ve bu suretle yenilgiye uğratılmasına, dolayısıyla harekâtın devam ettirilmesine Savaş Meclisi'nde oy birliğiyle karar verildiğini aktarmıştır.<sup>58</sup> Gounaris, ayrıca, toplantıdan çıkan karar doğrultusunda, eldeki olanaklar ve harekâtın süresine yönelik olarak hazırlık evresi için 20 gün, uygulama evresi içinse 20 ila 40 günlük bir zamana ihtiyaç duyulduğunu da sözlerine eklemiştir.<sup>59</sup>

İşte konumuzun özünü oluşturan Kütahya Toplantısı'nda Ankara'ya harekât yapıp yapılmaması üzerinde bir fikir birliğine varılarak, harekâtın uygunluğuna karar verilmiş ve girişilecek harekâtın çerçevesi çizilmiştir. Böylece Yunan Genel Taarruzu'nun ikinci aşaması olan Ankara Harekâtının yani Sakarya Savaşı'nın hazırlık evresine geçilmiştir.

Bundan sonraki süreçte, toplantıdan çıkan karar doğrultusunda yeni harekâtın planı oluşturulacak, sıkı bir hazırlık evresinden sonra 13 Ağustos 1921'de Yunan ileri harekâtı başlayacaktır.<sup>60</sup> Bununla birlikte, kesin ve son zafer amacıyla Ankara'ya yöneliş, başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Yunan kuvvetleri bir önceki ay kazandıkları hattın gerisine çok büyük kayıplarla geri çekilmek zorunda kalacak ve Küçük Asya Savaşı'nı kazanma konusundaki umutlarını yitireceklerdir.<sup>61</sup>

### **Sonuç**

Yunan Genel Taarruzunun ikinci aşamasını oluşturan Ankara Harekâtı, bir görüş olarak Londra Konferansı sırasında ortaya atılmış, bir karar olarak da Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin ardından Kütahya'da toplanan Yunan Savaş Meclisi'nde onaylanmıştır. Yunanların Kütahya-Eskişehir

<sup>57</sup> *General Papulas'ın Hatıratı*, s. 13-14. Yunan Genelkurmayı, Kral Konstantinos ve Genelkurmay Başkanı Dousmanis'in harekâtla ilgili düzenlemelere ve uygulama evrelerine katılmadıklarını, harekâtla ilgili hiçbir belge ve emirde Kral'ın imzası bulunmadığını, harekâtın idaresinin tamamen Küçük Asya Ordusuna bırakıldığını ifade etmektedir. Erdem, *a.g.e.*, s. 412.

<sup>58</sup> Vasilopais, *a.g.e.*, s. 113-114; Stratigos, *a.g.e.*, s. 245-246.

<sup>59</sup> Vasilopais, *a.g.e.*, s. 114; Stratigos, *a.g.e.*, s. 246.

<sup>60</sup> Yunan tarafının "Ankara Harekâtı", Türk tarafının ise "Sakarya Savaşı" olarak adlandırdığı savaş 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Burada verilen 13 Ağustos 1921 tarihi, Yunanların ilerlemeye başladıkları tarihtir.

<sup>61</sup> Gianouloupoulos, *a.g.m.*, s. 137.

Muharebelerinin ardından bir zafer sarhoşluğu içinde heyecana kapılarak Ankara'ya harekât kararı vermiş olmaları çok da beklenmedik bir şey değildir. Harekâtın hedefinde Ankara olması ise, düşmana vurucu darbeyi indirerek onu Yunan tarafının istediği şekilde bir barış yapmaya mecbur etmektir. Bu zafer sarhoşluğu içinde Kütahya'da toplanan askeri ve siyasi liderler, hattın genişliği ve ikmalin yetersizliği konularına çok önem vermemiştir. Nitekim bu da Sakarya Savaşı'nda Yunan ordusunun dayanıklılığını azaltarak geri çekilmeyi başlatacaktır.

Savaş Meclisi'nde alınan Ankara'ya ilerleme kararı, harekâta dair genel bir çerçeve çizmekle birlikte, harekât planı detayları Ordu Komutanlığınca daha sonra netleştirilmiştir.

Ayrıca Türk-Yunan çatışması Türk tarafının zaferiyle 1922 yılında sonlandığı zaman Yunanistan'ın içine düştüğü bunalım, yenilgiden sorumlu tutulanların yargılanmasıyla sonuçlanmıştır. Altılar Davası adı verilen bu yargılama sürecinde Kütahya Toplantısı'ndan çıkan Ankara'ya harekât kararının da önemli bir yer kapladığı görülmektedir. Bu toplantıya katılanlardan Başbakan Gounaris, Savaş Bakanı Theotokis ve Genelkurmay Başkan Yardımcısı ve Hükümet Askeri Müşaviri olan Stratigos'un sanık koltuğunda, General Papoulas'ın da tanık koltuğunda oturması dolayısıyla bu liderlerin itiraflarında ve anılarında kendilerini aklamaya çalışmaları ve birbirlerini itham etmeleri çok da anlaşılmayacak bir durum değildir. Bu nedenle bu toplantıya katılan askeri liderlerin anılarına bakıldığında, iç hesaplaşmalardan ötürü karşılıklı suçlamalara yer verildiğini ve bu nedenle sağlıklı değerlendirmeler yapmanın çok da mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Bu toplantıya ait tutanakların bulunmaması da işimizi biraz zorlaştırmıştır. Anıların yanıtıcı taraflarından ötürü sağlıklı tespitlerde bulunmak kolay olmamıştır.

### **Kaynakça**

- Atatürk, Kemal, *Nutuk*, Cilt 2, 10. Basım, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.
- Babiniotis, Georgios, *Leksiko tis Neas Ellinikis Glossas*, 3. Basım, Kentro Leksilogias E.R.E, Athina, 2008.
- Barbis, Kostas N., *Ethnikos Dihasmos, Aitia – Enoxoi – Synepeies*, Ekdoseis Erodios, 2. Basım, Thessaloniki, 2007.
- Dousmanis, Viktoros, *Apomnimonevmata: Istorikai Selides Tas Opoias Ezisa*, Ekdotikos Oikos Petrou Dimitrakou A. E., Athinai, (t.y.)
- Erdem, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010.

- General Papulas'in Hatıratı*, Yeni İstanbul Yayınları, 1969.
- Gianouloupoulos, Giannis, "Eksoteriki Politiki", *Istoria tis Elladas tou 20ou Aiona, Oi Aparhes 1900-1922*, Tomos 1, Meros 2, (Yay. Haz. Hristos Hatziosif), Vivliorama, 1999.
- Gonatas, Stylianos, *Apomnimonevmata 1897-1957*, Athinai, 1958.
- Hatziantoniou, Kostas, *Mikra Asia: O Apeleftherotikos Agonas (1919-1922)*, Ekdoseis Iolkos, Athina, 2004.
- İ Ekstrateia tis Mikras Asias*, İstoriki kai Ethnologiki Etaireia tis Ellados, Athinai, 2004.
- Kiminas, Demetrius, *The Ecumenical Patriarchate, A History of Its Metropolitanates with Annotated Hierarch Catalogs*, The Borgo Press, USA, 2009.
- Kondilis, Georgios Th., *O Dromos Pros tin Katastrofin*, Athina, 1979.
- Magklinis, İlias, "İ Erimos tou Pragmatikou", *Kathimerini*, 27.02.2014.
- Margaritis, Giorgos, "Oi Polemoi", *Istoria tis Elladas tou 20ou Aiona, Oi Aparhes 1900-1922*, Tomos 1, Meros 2, (Yay. Haz. Hristos Hatziosif), Vivliorama, 1999.
- Meray, Seha L., Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1977.
- Panagakos, P., *Simvoli eis tin Istorian tis Dekaeτίας 1912-1922*, Athinai, 1961.
- Rodas, Mihail L., *İ Ellada sti Mikran Asia (1918-1922)*, Kleisiouni, Athinai, 1950.
- Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, 2. Cilt, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Smith, Michael Llewellyn, *Yunan Düşü*, (Çev. Halim İnal), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002.
- Spiridonos, Georgios L., *İ Mikrasiatiki Ekstrateia Opos tin Eida (Polemos kai Eleftheriai)*, Eleftheri Skepsis, Athina, 2011.
- Stratigos, Ksenofontos, *İ Ellas en Mikra Asia*, Ekdoseis Pelekanos, (Anatyposi), Athina, 2010.
- Svoronos, Nikos, *Çağdaş Helen Tarihine Bakış*, (Çev. Panayot Abacı), Belge Yayınları, İstanbul, 1988.
- Tağmat, Çağla D., "1921 Londra Barış Konferansı'nda Yunan Heyeti ve Tezleri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 9, Sayı 18, Ankara, 2013.
- \_\_\_\_\_, "Sakarya Savaşı Öncesi Yunan Hükümetinin Komutan Arayışları: Gounaris-Metaksas Görüşmeleri", *Sakarya Zaferi ve Haymana II*, (Yay. Haz. Temuçin F. Ertan, Hakan Uzun), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2015.
- Toynbee, Arnold Joseph, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, (Çev. Kadri Mustafa Orağlı), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

*Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 3. Kısım, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921)*, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966.

UK National Archives, CAB/24/127, 29.08.1921.

Umar, Bilge, *Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2002.

Vasilopais, Andreas, *Dorylaion-Saggarios 1921: Ta Tragika Gegonota stin Mikra Asia*, Ekdoseis Enalios, Athina, 2008.

Zavitziou, Konstantinou G., *Ai Anamniseis tou ek tis Istorikis Diafonias Vasileos Konstantinou kai Eleftheriou Venizelou Opos tin Ezise (1914-1922)*, Tomos Protos, Athinai, 1946.



## YUNAN GENERALLERİNİN ANILARINDA SAKARYA MEYDAN SAVAŞI

Oğuz AYTEPE\*

Kurtuluş Savaşı'nın en önemli dönemi kuşkusuz Sakarya Meydan Savaşı'dır. Anadolu'nun geleceğini tayin eden bu savaşa cephede Türk ordusu, cephe gerisinde Türk milleti katılmış; millet hemen her şeyini ordusuna vermiş, Ankara yakınlarına kadar gelen Yunan ordusu kesintisiz 22 gün 22 gece süren direniş ve saldırı ile yenilmiş ve manen çökertilmiş olarak Sakarya'nın batısına çekilmiştir.

Yunanlılar, I. İnönü Savaşı'nın ardından, II. İnönü Savaşı'nda da yenilince, bütün güçleriyle saldırarak savaşa son verme kararı aldılar. İnönü Savaşları'nda, Yunan ordusu savunma taktiği uygulanarak püskürtülmüştü. Türk ordusu henüz saldırı gücüne sahip değildi. Bu II. İnönü Savaşı'ndan sonra Dumlupınar ve Aslıhanlar savaşlarındaki başarısızlıkla görülmüştü. Yapılacak iş, taarruz gücüne ulaşamayan Türk ordusunu, iyi donatılmış, üstün sayıda birliklerle yok etmeye çalışmaktı. İki ay süren hazırlıktan sonra, Yunan Kralı Konstantin, Anadolu'ya gelerek başkomutanlığı üzerine aldı. Hazırlanan plana göre, İnönü mevzilerine taarruzdan vazgeçiliyor, bir kuşatma ve yok etme taktiği uygulanıyordu. Bir kol İnönü'ye doğru taarruz ederken, daha kuvvetli bir kol Afyon üzerinden geniş bir kuşatma hareketiyle Eskişehir'in doğusuna varacak ve Ankara yolunu kesecekti. Bu kuşatma hareketiyle, Türk ordusu ya yok edilecek ya da esir alınacaktı. Eskişehir ve Afyon gibi iki önemli demiryolu kavşağı ele geçmiş olacağından, Ankara'nın diğer bölgelerle bağı koparılmış olacaktı. Bu durumda, Ankara barış şartlarını kabul etmek zorunda kalacak, Ege Bölgesinin Yunanistan'a katılmasıyla savaş bitmiş olacaktı.

Yunanlılar var güçleriyle büyük bir saldırı için hazırlanmaya başladılar. Beklenen Yunan saldırısı 10 Temmuz'da İnönü, Afyon, Eskişehir ve Kütahya hattındaki geniş cephe üzerinde başladı. Yunanlılar güçsüz birliklerimizin savunduğu ön hattı aşarak hızla ilerlediler. Kütahya-Eskişehir Savaşı 22 Temmuz'da birliklerimizin yenilgisiyle sonuçlandı. Mustafa Kemal Paşa taktik savunma yapmak amacıyla 25 Temmuz'da orduya

---

\* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi.

Sakarya ırmağının doğusuna çekilme emri verdi. Böylece Türk kuvvetleri düşmanın gelişen taarruzlarının tehdidinden kurtarılmış, Sakarya'nın doğusunda yeniden tertiplenerek savunma gücü artırılmıştır. Yunanlılar ise mevzilerini uzatmışlar, ulaştırma şartları zor bir arazide ilerlemek, ikmal yapmak durumunda bırakılmışlardır.

Savaş sonunda 28 Temmuz 1921'de Kütahya'da Kral Konstantin'in başkanlığında yapılan "Savaş Meclisinde" Ankara üzerine yürüyüş kararı alındı.<sup>1</sup> Ksenefon Stratigos kitabında, Genelkurmay Başkanı Dusmanis'in Savaş Meclisi'nde "*Ankara'da durmamalıyız, Kızılırmak'a kadar devam etmeliyiz*" önerisinden söz etmekte, Kızılırmak'a kadar gidebileceklerini düşünmekteydi. Ancak Yunan ordusunda pek çok komutan saldırı yanlısı değildi. İzmir Yüksek Komiseri Stergiadis ve Ordu Komutanının Kurmay Başkanı Sariyannis, Türk kuvvetlerinin Karadeniz limanlarından Bolşevik yardımları sağladıklarını, ayrıca Yunanlılarla anlaşamayan İtalya'dan ve İtalya üzerinden de Almanya'dan silah ve cephane temin ettiklerini biliyorlardı. Fakat saldırı kararı alındığından Yunan ordusu ileri harekâta başladı.

Sakarya Savaşı Albay Bujak tarafından; 23 Temmuz-13 Ağustos yayılma, 24 Ağustos-12 Eylül savaş, 13 Eylül-23 Eylül çekilme olarak tarihlendirilmiştir.<sup>2</sup> Savaş öncesi Türk ordusu büyük bir alanı boşaltıp Sakarya nehrinin doğusuna çekildiği için Yunan ordusu bölgeye hızla yayıldı. Pek çok kimse yeni bir saldırı ile Yunanlıların Ankara'yı alabileceğini ve milli devlete son vereceğini düşünüyordu. Bu nedenle hükümet merkezinin boşaltılması ve Kayseri'ye nakledilmesi tartışılıyordu.

Mustafa Kemal Paşa umudunu yitirmemişti. Düşman yenilebilirdi. Bunun için çabuk kararlar verilmesi ve hemen uygulanması gerekirdi. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa 5 Ağustos'ta Başkomutan seçilerek TBMM'nin bütün yetkilerini üzerine aldı. Kısa bir süre sonra 7-8 Ağustos'ta ordunun ihtiyaçlarının sağlanması için Tekâlif-i Milliye Emirleri (Milli Yükümlülükler Buyruğu) çıkarıldı. Bu kanunla halk sahip olduğu her şeyin yüzde kırkını bedeli sonradan ödenmek üzere devlete verecekti. Millet bir ölüm kalım savaşına giriyordu. Bunun için millet Başkomutanının isteklerinden çok fazlasını vermiş ve ordusundan hiçbir şeyini esirgememişti.

22 Ağustos'ta Yunan ordusu Türk kuvvetleriyle temasa geçti. Bir gün sonra yüz kilometrelik bir cephe üzerinden saldırı başladı. Türk ordusu Başkomutanın emirleri doğrultusunda elinden geldiği kadar hazırlanmağa

<sup>1</sup> Aleksandros Kondilis, *Küçük Asya Seferi*, Atina, 1928, s. 97.

<sup>2</sup> Alb, Bujak, *1918-1922 Yunan Ordusunun Seferleri*, Askeri Matbaa, İstanbul, 1939, s.217.

çalıştı. Ancak Yunan kuvvetleriyle aradaki olumsuz güç dengesi henüz sağlanamamıştı. Savaşın başında Başkomutan kurmaylarıyla görüşükten sonra orduya yeni bir taktik verdi. “*Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır o sathı bütün vatandır vatanın her karış toprağı vatandaşın kanyla ıslanmadıkça terk olunamaz...*” Türk ordusu Başkomutanın verdiği bu taktiğı tam bir başarı ile uyguladı.

Türk ordusu Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve Refet Paşaların, Yunan ordusu ise Başkomutan Papulas, Genelkurmay Başkanı Dusmanis, I. Kolordu Kumandanı Aleksandr Kondilis, II. Kolordu Kumandanı Prens Andre ve III. Kolordu Kumandanı Polimenakos Paşaların yönetiminde savaşa başladı.

Türk ordusu önce olağanüstü bir direnişle düşman saldırılarını önledi. Çok bunalımlı günler yaşandı. Yunan ordusu bazı yerlerde savunmamızı kırarak Ankara’ya yaklaştı. Büyük fedakârlıklarla düşmanın bu ileri harekâtı durduruldu. Bu güçlü direniş karşısında bir şey yapamayacağını anlayan düşman saldırıdan vazgeçti. Bunun üzerine Türkler 10 Eylül günü karşı saldırıya geçti. Büyük bir bozguna uğrayan Yunanlılar perişan bir durumda Sakarya nehrinin batısına çekildiler. 13 Eylül’de Sakarya’nın doğusu düşmandan temizlenmiş, dünya tarihinin en büyük meydan savaşlarından biri Türkler tarafından kazanılmıştı.

Sakarya Meydan Savaşı’na katılan Yunan generallerinden başta Ordu Komutanı Papulas olmak üzere, savaşta önemli görevler üstlenmiş; I.Kolordu Kumandanı Tüm General Aleksadr Kondilis, II. Kolordu Komutanı Prens Andreas, Tüm General Trikopis, Albay Büjak, pek çok subay ve Büyük Taarruz sonucunda, mağlup olan asker ve sivil yöneticilerin yargılanması için Yunanistan’da kurulan “Altılar Mahkemesi”nde yargılanan ve kurşuna dizilen Başbakan Gunaris, Savunma Bakanı Teotokis’in Sakarya Savaşı ile ilgili anılarını özetle anlatılacaktır.<sup>3</sup>

Yunan ordusu Küçük Asya Komutanı Tümgeneral Papulas anılarında; 26 Temmuz’da Sakarya Savaşı öncesinde, yapılan toplantıda orada bulunanlardan harekât konusunda fikirlerini sormuş; görüşünü ilk açıklayan Kurmay Başkanı Yardımcısı Sariyannis, “*Türklerin tüm mücadele gücünü yitirdiklerinden, zaman kaybetmeden ve yeniden örgütlenmelerine olanak vermeden taarruz edilmesini*” ileri sürmüştür. 4. Kurmay Dairesi Başkanı Spiridonos ise ordunun yeni savaşlar kazanabilmesi için iyi donanıma sahip olması gerektiğı yönündedir. Tümenlerin ellerinde bulunan savaş

---

<sup>3</sup> Sakarya Savaşına katılan yaklaşık 25 subay ve pek çok sivil yönetici Yunanistan’a döndüklerinde savaş anılarını yayınladılar. Çalışmada bu anılar temel alınacaktır.

malzemesinin ancak 1-2 günlük gereksinimleri karşılayabileceğini, Sakarya nehrinin ötesine ilerlenmesi halinde askerin savaş imkânları konusunda sınırlanacağını belirtmiştir. Sakarya'nın ötesine geçildiğinde ve uzun sürecek savaşa girilmesi halinde, bakım ve sağlık konusunda büyük eksiklikler yaşanacağını, cephane eksikliği nedeniyle mağlup olunması halinde, o güne kadar elde edilmiş olanların da yitireceğini ileri sürmüş, görüşünün rakamlara ve tablolara dayandığını, ordu yönetimi istediği takdirde görevden alınabileceğini ifade etmiştir.

Kurmay Başkanı Pallis ise Sariyannis'in tam bir iyimserlik içinde, Spiridonos'un ise tam bir karamsarlık içinde olduğunu belirterek, kendisinin bunların arasında bir görüşe sahip olduğunu açıklamıştır. Ancak ikmal ve ulaştırmadan sorumlu büronun, her zaman söz verdiğiinden fazlasını sunduğundan dolayı tavrı Sariyannis'ten yanadır.

Birkaç gün sonra 28 Temmuz'da Kütahya'da Kral Konstantin'in başkanlığında, Başbakan Gunaris, Savunma Bakanı Theotokis, Başkomutan Papulas, Genelkurmay Başkanı Dusmanis, Kurmay Başkanı Pallis ve Askeri Danışman General Stratigos'un katıldığı "Savaş Meclisi" toplanmış, giderek güçlenen Türk ordusunu zayıf durumda iken imha etme olasılıkları araştırılmış ve karara bağlanmıştır. Toplantıda Başbakan Gunaris, Savunma Bakanı Theotokis ile Gen. Kondilis arasında yapılan görüşmede; Gen. Kondilis'in yapılacak savaşta başarılı olunamayacağını söylemesi üzerine Savunma Bakanı, Gen. Kondilis'e "ordunun Ankara'ya gideceğini söyledi". Hazırlanan bir rapor üzerine, Gen.Stratigos da ordunun başarılı olacağını ve Ankara'ya ulaşabileceğini belirtmişti. Toplantıya katılanlar Yunan ordusunun Ankara'ya doğru ilerlemesi konusunda görüş birliğine varmışlardı.

Ancak, Ordu Komutanı Gen.Papulas bazı konularda farklı düşünüyordu. Ordu Kurmay Başkanı Pallis Kütahya Harp Meclisi'nde Krala bu durumu açıkça belirtmiş, Kral da ilerleme kararı verenler üzerinde bir etki yapmamak için yorum yapmaktan kaçınmıştı.<sup>4</sup> Açıkça Ordu Komutanı Papulas pek çok nedenden dolayı Sakarya saldırısına taraftar değildi. Ordunun Türkler gibi 9 yıldır savaştığını, yorulduğunu biliyor ve Mustafa Kemal Paşa'nın tuzağına düşmek istemiyordu. Çünkü Yunan Ordusu merkez üssünden 300-400 km uzaklaşmıştı. Ulaşım araçları yetersizdi. Bu nedenle takviye alma imkânı çok kısıtlıydı. Orduda Venizelistler ve Kralcılar arasında anlaşmazlıklar vardı. Sakarya ve Porsuk ırmaklarının köprüler dışında geçit vermeyişleri ve Eylül ayında yağmur mevsiminin gelmesi

---

<sup>4</sup> General Papulas, *General Papulas'ın Hatıratı*, Yeni İstanbul Matbaası, İstanbul,1969.s. 14-15.

yüzünden güçlükler yaşanacağını da belirtiyordu. Bunlara karşın Türkler başlangıçta olduğu gibi dağınık, güçsüz değil, düzenli ve günden güne gelişen, Kafkas cephesinden ve Güney cephesinden getirilen birliklerle güçlenmiş, düzenli bir ordu olarak savaşıyordu. Bu nedenle Yunan ordusu uygun koşullarda ilerleyecek, aksi halde Beylikköprü'den sonra Eskişehir'in doğusuna kadar demiryolunu tahrip ederek Eskişehir'e dönecekti.

II. Kolordu Kumandanı Prens Andreas da anılarında; Ordu Kumandanı Papulas'ın kendisine; Kral Konstantin başkanlığında yapılan Harp Meclisi'nde Sakarya Savaşı'na taraftar olmadığını, kurmay heyetinin ve Hükümetin ısrarlı davranması karşısında istifa edebileceğini belirtmekte, Papulas'ın meclise muhtıra sunmaktaki amacının ise Hükümeti aydınlatmak için olmadığını, daha ziyade Ordu Komutanlığının sorumluluklarını Hükümetin omuzlarına atmak istediğini ifade etmektedir.<sup>5</sup>

Yunan ordusundaki bölünmüşlük Sakarya Savaşı'nın yaşandığı günlerde de sürmüştür. Prens Andreas 15 Ağustos 1921'de 13. Tümenin ileri karakollarını teftişe gittiğinde Venizelist bir subay olan Plastrias kendisini Prens'e taktim etmekten çekinmiştir. Yine Prens Andreas 20 Ağustos'ta 9. tümen komutanına rastladığında tümen komutanının arkasındaki kurmay heyetinden bazıları kendisini selamlamamak için uzaklaşmışlardır.

Vasilikos'un anılarında da ordudaki bu bölünmüşlüğün örnekleri görülebilmektedir. Vasilikos Aralık 1921'de yedek subaylık sınavına girmeye karar verdiğinden, Ancak Venizelist oldukları gerekçesiyle alayındakilerden bazılarının sınava girmelerinin engellenmek istediğinden söz etmektedir. Vasilikos ve arkadaşları sınavı kazandıkları halde Venizelist olduklarından yedek subaylık için uygun olmadıkları kendilerine bildirilmiştir.

I. Kolordu Kumandanı Aleksandros Kondulis de anılarında; Kütahya–Eskişehir Savaşından galip çıkan Yunan ordusunun İngiltere Başbakanı Lloid George tarafından tahrik edildiğini ve Yunanistan'ın “Sevres Antlaşması şartlarıyla yetinemeyeceğini, daha elverişli ayrıcalıklara sahip olması gerektiği ” konusunda uyarıldığını ve “Mustafa Kemal tarafından şiddetle takip edilen şahısları toplayarak Konya'da dini başkan Çelebi'yi kışkırtarak bu gibi şahıslar vasıtası ile bir isyan tertip edip, Kemal Paşa rejimi yerine bir din devleti kurmalarını” tavsiye ettiğini belirtmektedir.<sup>6</sup>

Kondilis Ankara harekâtı için ordunun miktarının yeterli olmadığını, bazı yaşları da ihtiyat olarak çağırarak gerektiğini, Prens Andreas'a

<sup>5</sup> Prens Andre (çev. Hüseyin Rahmi), *Felakete Doğru*, Askeri Matbaa, İstanbul,1932, s.68.

<sup>6</sup> Kondilis, *a.g.e.*, s.105.

açıkladığında onun da, düşüncesine katılarak Ankara harekâtını onaylamadığını ifade etmektedir.<sup>7</sup> Onun endişesi, ilerleyen birliklerinin üslerinden uzaklaşacakları, Türk birliklerinin ise geri çekilerek üslerine yaklaşacakları idi.

Kondilis, Kütahya'da yapılan Harp Meclisi'nde Kral'a Sakarya Savaşı'nın yapılmamasını arz etmiş ancak Kral ve Başbakan kararlı olduklarından onları ikna edememişti. Kondilis; "Kütahya-Eskişehir savaşında Türkler kadar zayıf verdiklerini bu nedenle ihtiyattaki yaşlıların da savaşa katılmasını" istemişti. Kondilis özellikle "merkezlerinden çok uzaklaştıklarını, ulaştırma araçlarının yeterli olmadığını, Sakarya ve Porsuk nehirlerinin köprülerinin ahşap olduğunu kolay geçemeyeceklerini, ordunun uzun zamandan beri silah altında ve yorgun olduğunu" belirtmişti. Özellikle Yunan Ordusunun Güneyden değil de kuzeyden Ankara'ya saldırmasının daha uygun olacağını ileri sürmüştü. Savaş planı iyi hazırlanmadığından mağlubiyet kaçınılmaz olmuştu. Savaş sonunda Yunan Ordusu büyük kayıplara uğrayarak kumandanlık ve hükümete karşı beslediği güveni kaybetmiş ve manen çok sarsılmıştı.<sup>8</sup>

Kurmay Dairesi Başkanı Spiridonos anılarında; Türklerin stratejisinin harekât başladığı andan itibaren geri çekilerek Yunanlıları ikmal merkezlerinden uzaklaştırmak olduğunu, bu nedenle Yunan Ordusunun büyük zorluklarla karşı karşıya kaldığını belirtmekte, "Yunan Ordusunun 100 kilometrelik demiryolunu ve bir takım ikmal merkezlerini tahrip etmek için Sakarya'nın doğusuna geçmesine, 25 bin kişinin ölmesine, Yunan askerinin çölün ortasında yüz kilometrelerce yürütülerek bitkin düşürülmesine gerek var mıydı, bu koşullar altında Sakarya'nın doğusuna geçme kararı nasıl alındı?" sorusunu yöneltmektedir.

Spiridonos; Yunan ordusunun Bozkır'ı geçişi esnasında ekmek ve yiyecek ikmalinin geciktiğini, en büyük sorunun ekmekleri koyacak çuvalların olmayışından kaynaklandığını, yorgun düşen askerlerin çuvalları yere serdiklerini bu nedenle çuvalların geri dönmediğini, dağıtım yapılamadığından ekmeklerin küflendiğini, sonradan ekmek yerine buğday dağıtıldığını zaman eksikliği nedeniyle buğdayın yarı pişmiş, hatta ıslatılmış olarak tüketildiğini ifade etmektedir.

Spiridonos'a göre, Yunan Hükümetinin büyük güçlerin karşısına hemen çıkmak için düzenlediği Sakarya Seferi, 1921 yazında Yunanlıların bulabilecekleri çözümler içinde en kötüsüdür. Kral Konstantin'den terhis

---

<sup>7</sup> *A.g.e.*, s.107.

<sup>8</sup> *A.g.e.*, s.225.

istemmiş olan askerler çok iyi savaşmışlarsa da, kolordular arasında senkronizasyon gerçekleştirilememiştir. Yunan ordusunda felaketlere sebep olan gecikmeler yaşanırken bu durum Türk ordusunda yaşanmamıştır. Uçaklardan elde edilmiş olan istihbarat çoğu kez hatalı olduğundan dolayı, hatalı kararlar alınmıştır. Bütün bunların sonucu olarak, Yunan askeri taarruz yeteneğini kaybetmiştir.

Spiridonos'un yorumuna ek olarak Bulalas, Yunan ordusundaki hatalı terfilerden, önceki savaşlarda deneyimsizliği ortaya çıkmış olan personelin görevde alıkonulduğundan ve parti çıkarlarının, vatanın çıkarlarından üstün tutulduğundan söz etmektedir. Ayrıca Türk Ordusu'nun aksine, ordu hiçbir zaman kolordu komutanları ya da Başkomutan Papulas tarafından idare edilmemişlerdir. Umutsuz çağrılarında yardım alamamış tümenler, tek başına savaşmak zorunda bırakılmışlardır. Bulalas'a göre Yunan ordusu gerekli gördüğü için geri çekilmeye karar vermiştir.

II. Kolordu Kumandanı Prens Andreas yerine II. Kolordu Kumandanlığına atanan General Trikopis anılarında; Yunan ordusunun üç senedir büyük yoksulluklar içinde savaşı sürdürdüğünü, Ordu Kumandanı Tümgeneral Papulas'ın kendisine "ordunun Ankara'ya kadar ilerlemek istediğinde olup olmadığını" sorduğunda, askerlerin yorgun olduğu ve dinlenmek istediklerini, fakat Ankara'ya kadar ilerlemeleri gerekiyorsa askerlerin bu fedakârlığa katlanabileceklerini belirtmişti. Trikopis askerlerin uzayan vazifelerinden dolayı duydukları memnuniyetsizliği açıkça göstermeye başladıklarını ve bunu Eskişehir'de Kahramanlık Madalyası dağıtma töreninde Kral Konstantin'e duyurmaktan kaçınmamış olduklarını ve Kraliyet arabası tören yerine giderken yol kenarındaki askerlerin "terhis terhis" diye bağırdıklarını, Başkomutana da aynı şekilde davrandıklarını, Sakarya Savaşı sırasında ordunun büyük kayıplar verdiğini, sefil duruma düştüğünü ve maneviyatının bozulduğunu dile getirmektedir.

Cephedeki bölüklerden çoğunun yedek asteğmenlerin idaresinde savaştığını, buna karşın birçok yüzbaşı ve daha aşağı rütbelerdeki muvazzaf subayların memlekette görevlendirildiklerini, izne gidenlerin geri dönmediklerini, askerlerin yakında terhis edilmiş olarak evlerine döneceklerini umarken, bu işin bir türlü bitmeyip aksine uzadığını, parasızlıktan cephedeki subaylara aylardan beri maaş verilmediğini üzülenek itiraf etmektedir.

Trikopis, askerler arasında görülen memnuniyetsizliğin Yunanistan'daki Bolşevik propagandası tarafından kışkırtıldığını, askerlere mektuplar gönderildiğini, Atina'da yayımlanan Rizospastis adlı gazetenin Türkler tarafında uçaktan atılmak, Türk devriyeleri tarafından geceleri tel

örgülerine kadar sokulmak suretiyle paketler halinde bırakılarak askerlerin arasına sokulduğunu anlatmaktadır.

“Altılar Mahkemesinde” tanık olarak dinlenmiş olan Binbaşı Panagakos da ifadesinde; asker üzerinde Komünizmin olumsuz etkilerinden söz etmiş, Rizospastis gazetesinin yasaklanmış olmasına rağmen bazıları tarafından diğer gazetelere sarılarak cepheye ulaştırıldığını, sol yayınların karakollarda ve özellikle telgrafçılar arasında yayılmış olduğunu, gerileyen birliklerin silahlarını bıraktıklarını ve “Yaşasın Kemal” diye bağırdıklarından söz etmiştir.<sup>9</sup>

Konuyu değerlendiren Spirinodos, bu ideolojinin tırmanma sebebinin silah altındakilerin uzun yıllardan beri evlerinden uzak olmalarına ve Yunanistan’daki yaşam koşullarının zorlaştığına bağlamakta ve hareketin Moskova’nın Yunanistan’ın Komünist Partisine verdiği direktiflerle oluştuğuna dikkat çekmektedir.<sup>10</sup>

Trikopis, seneler sonra, 1952 yılında Atina’da Hıfzı Topuz’la yaptığı bir konuşmada; büyük bir pişmanlık içinde “*Bizim Anadolu’da işimiz ne idi? Bizim menfaatimiz Balkanlar’da, Makedonya’da, Adalarda olabilir, amma Anadolu’dan bize ne? Niye bizi oralara gönderdiler ? ... Şimdi artık itiraf etmekten çekinmiyorum, bizim Anadolu savaşında hiçbir menfaatımız yoktu. Biz yabancı devletlere alet olduk. Sizden de bizden de bunca insan öldü. Bu kadar şehit verdik. Sonunda ne oldu? İşte kardeşiz. Hata idi. Anadolu Harekâtı. Hem de muazzam bir hata*” diyerek duyduğu pişmanlığı dile getirmiştir.<sup>11</sup>

Trikopis savaş sonunda Uşak’ta teslim olmuş ve diğer esir subaylarla Kayseri’ye gönderilmiştir. Savaşta görevli paşalar ve hükümet yetkilileri “Altılar Mahkemesinde” yargılanıp ölüm cezasına çarptırıldıkları için Mustafa Kemal Paşa onu bir sene Yunanistan’a göndermemiştir.

Albay Büjak anılarında, Ankara harekâtı ile ilgili olarak, kendilerine çok güvenen Yunan yöneticilerinden Başbakan Gunaris’in, “*Askeri harekâtın hedefinin belli coğrafi noktaları işgal etmek değil, enkaz olarak gördüğü Türk ordusunu dağıtarak... Ankara’yı işgal etmek*” olduğunu, Savunma bakanı Theotokis’in ise “İngiliz ataşemiliterini 5 Eylül’de Ankara’da kendisini ziyaret etmeye davet ettiğini” belirtmekte ancak Sakarya Savaşı’nın sonunda Yunan ordusunun dağılarak geri çekilmesi

---

<sup>9</sup> Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı, 1921-1923*, Paragraf Basım, İstanbul, 2010, s. 442.

<sup>10</sup> *A.g.e.*, s. 442.

<sup>11</sup> Hıfzı Topuz, *Eski Dostlar*, İstanbul, 2010, s. 83-89.



üzerine, Gunaris'in "Yunan ordusunun hedefinin Ankara'yı işgal etmek olmayıp, işgal bölgesi için tayin olunan huduttan uzak tutmaktan ibaret" olduğunu belirtmektedir.

Sakarya Savaşı'na katılan Yunan subaylarının yayınladıkları anılarında ilk bakışta büyük bir hayal kırıklığı yaşadıkları görülmektedir. Başta ordu komutanları Papulas, Trikopis, Andreas ve Kondilis olmak üzere bu durumu açıkça ortaya koymakta her biri kendilerine göre savunmalar yapmakta ancak gerçeği kabul etmek zorunda kalmaktadırlar.

### **Kaynakça**

- Andre, Prens, *Felâkete Doğru*, (Çeviren, Hüseyin Rahmi), Askeri Matbaa, İstanbul, 1932.
- Ambelas, E. Albay, D.[imitri] Timoleondas, *Yeni Onbinlerin İnişi*, [Ankara], Genelkurmay, 1943.
- Büjak, Alb., *1918-1922 Yunan Ordusunun Seferleri*, Askeri Matbaa, İstanbul, 1939.
- Erdem, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı, 1919-1923*, Paragraf Basım Sanayi A.Ş., İstanbul, 2010.
- Kondilis, Aleksandros, *Küçük Asya Seferi*, Atina, 1928.
- Papulas, General, *General Papulas'ın Hatıratı*, Yeni İstanbul Matbaası, İstanbul, 1969.
- Topuz, Hıfzı, *Eski Dostlar*, İstanbul, 2000.
- Trikupis, General Nikolaos, *General Trikupis'in Hatıraları*, (Çeviren, Ahmet Angın) Ar Matbaası, İstanbul, 1967.
- Umar, Bilge, *Yunanlılar ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı*, Anka Basım, İstanbul, 2002.
- Vandemir, Korgeneral Baki, *Türk İstiklal Harbinde Sakarya'dan Mudanya'ya Kadar*, 1. Kısım, İstanbul, 1946.



## HARP RAPORLARI IŞIĞINDA SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NİN ASKERİ AÇIDAN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Dr. Hüsnü ÖZLÜ\*

### Giriş

I. ve II. İnönü zaferlerinin ardından Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nden sonra önemli bir güç kaybına uğrayan Batı Cephesi Komutanlığı, 18 Temmuz 1921 tarihinde verdiği bir talimatla ordunun Sakarya Nehrinin doğusuna çekilmesini emretmiş ve bu çekilme hareketi 25 Temmuz 1921'e kadar tamamlanmıştır. Bu süreçte Türk ordusu yeni bir yapılanma içerisine girmiş ve bu yapılanmada Başkomutanlık karargâhı Ankara'da olmak üzere Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Fevzi (Mareşal Çakmak), Batı Cephesi Komutanlığı, karargâhı Ankara-Polatlı arasında Alagöz olmak üzere komutanı Tümgeneral İsmet (İnönü) olmuştur.<sup>1</sup>

Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde Türk ordusu yedi grup (kolordu karşılığı) halinde mevzilenmiş ve düzenlemiştir. Bu grupların komuta kademesi ve bağlı birlikleri şu şekildedir:<sup>2</sup>

*1'inci Grup; Komutanı Albay İzzettin (Org. Çalışlar) komutasında 1'inci Piyade Tümeni, 1'inci Süvari Tümeni ve grup bağlı birlikleriyle Mihaliççik bölgesinde,*

*2'nci Grup; Komutanı Albay Selahattin (Tümgeneral Adil) komutasında birlikleri, 5'inci, 6'ncı, 9'uncu Piyade Tümenleri ve Mürettep Tümen ile grup bağlı birlikleri, karargâhı Akşehir'de,*

*3'üncü Grup; Komutanı Kurmay Albay Mehmet Arif komutasında, birlikleri 3'üncü Kafkas Tümeni, 24'üncü Tümen, 41'inci Tümen ve grup bağlı birlikleri, karargâhı Basriköy'de,*

---

\*Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı (ATASE), Atatürk Araştırma ve Eğitim Merkezi (ATAREM) Genel Sekreterliği.

<sup>1</sup> *Türk İstiklal Harbi Sakarya Meydan Muharebesi'nin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1921)*; 2'nci Cilt, 5'inci Kısım, 1'inci Kitap, 1995, s.47-52.

<sup>2</sup> *A.g.e.*, s.66-67.

*4'üncü Grup; Komutanı Albay Kemalettin Sami (Korgeneral Gökçe) komutasında birlikleri 5'inci Kafkas Tümeni, 7'nci Tümen, 61'inci Tümen ve grup bağlı birlikleri, karargâhı Şeyhali'de,*

*5'inci Grup; Komutanı Albay Fahrettin (Orgeneral Altay) komutasında birlikleri 2'nci, 14'üncü Süvari Tümenleri ile 4'üncü Süvari Tugayı ve bağlı birlikleri, karargâhı Emirdağ'da,*

*12'inci Grup; Komutanı Albay Halit (Tümgeneral Karstalan), komutasında birlikleri 8'inci, 11'inci, 57'nci Piyade Tümenleri ve grup bağlı birlikleri, karargâhı Yenimehmetli'de,*

*İhtiyat Grubu; Komutanı Mirliva Yusuf İzzet Paşa (Tümgeneral Met) komutasında birlikleri 4'üncü, 23'üncü Piyade Tümenleri, karargâhı Zir (Yenikent)'dedir. Bu yedi gruptan başka Batı Cephesi Komutanlığı emrinde 15'inci Tümen (Haymana) ile 3'üncü Süvari Tümeni (Ayaş) görev yapmaktadır.”*

Yunan ordusu ise 16 tümeden oluşan beş kolordu ve bir süvari tugayından kurulmuştur. Bunlardan iki kolordu (beş tümen) Rumeli ve Yunanistan'da, üç kolordu (11 tümen ve bir süvari tugayı) Anadolu'da bulunmaktadır. Yunan ordusunun konuş ve kuruluşu şu şekildedir:<sup>3</sup>

*“Başkomutan; Kral Konstantin, Genelkurmay Başkanı; Korgeneral Victor Dusmanis, Başkomutanlık karargâhı ve bağlı birlikleri İzmir ve civarındadır.*

*Küçük Asya Ordusu; Korgeneral Papulas'ın emrinde ve karargâhı Eskişehir'de,*

*1'inci Kolordu; 1'inci, 2'nci, 12'nci Tümenlerle, kolordu bağlı birlikleri karargâhı Eskişehir'de,*

*2'nci Kolordu; 5'inci, 9'uncu, 13'üncü Tümenlerle kolordu bağlı birlikleri, karargâhı Seyitgazi'de,*

*3'üncü Kolordu; 3'üncü, 7'nci, 10'uncu Tümenlerle kolordu bağlı birlikleri, karargâhı Eskişehir'dedir.*

*Güney Tümenler Grubu; 4'üncü ve 9'uncu Tümenler, Afyon ve İncehisar dolaylarındadır. Ancak bu tümenler geçici olarak kurulmuş ve sonradan kaldırılmıştır.”*

Sakarya Meydan Muharebesi'ni beş safhada değerlendirebiliriz. Birinci safha 14-22 Ağustos 1921 tarihleri arasında olup Yunan ordusunun Sakarya

---

<sup>3</sup> A.g.e., s.67.

mevzileri ile temas etmek için yaptığı ileri harekât kısmını içermektedir. İkinci safha 23-30 Ağustos 1921 tarihleri arasında ve Yunan ordusunun Sakarya doğusunda bulunan Türk kuvvetlerine taarruzu ve güney kanattan kuşatma teşebbüsünü içermektedir. Bu safhada Mangal Dağı Muharebesi (23 Ağustos-10 Eylül 1921), Beylikköprü Muharebeleri (24 Ağustos 1921), Türbe Tepe ve Gedikli Muharebeleri (25 Ağustos 1921), Yamak- Kara Tepe Muharebesi (29 Ağustos 1921) yapılmıştır. Üçüncü safha, 31 Ağustos - 6 Eylül 1921 tarihleri arasında ve Yunan ordusunun, Haymana istikametinde Türk cephesini yarma girişimi olarak adlandırılabilir. Sakarya Meydan Muharebesi'nin en kanlı ve en çetin çarpışmaları bu dönemde cephenin orta kesiminde yaşanmıştır. Bu safhada Çal Dağı Muharebeleri (30 Ağustos - 12 Eylül 1921), Kartal Tepe Muharebesi (31 Ağustos-12 Eylül 1921), Dua Tepe Muharebesi (31 Ağustos-10 Eylül 1921), Basrikale Tepe Muharebesi (1 Eylül 1921) yapılmıştır. Dördüncü safha 7-13 Eylül 1921 tarihlerinde ve Yunanların Sakarya batısına çekilişi ve Türk karşı taarruzu olarak adlandırılabilir. Beşinci safha ise 14 Eylül-10 Ekim 1921 tarihleri arasında ve Yunanların çekilme ve Türklerin takip harekâtını kapsayan dönemdir.

### **Harp Raporlarına Göre Sakarya Meydan Muharebesi'nin Analizi**

Batı Cephesi Komutanlığı, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nden sonra Sakarya Nehri'nin batısında sadece örtme birlikleri bırakmış, 25 Temmuz 1921'de asıl kuvvetleriyle bu nehrin doğusunda Yunan ordusunun taarruzlarını karşılamak üzere tertiplenmiştir. Türk kuvvetlerini tamamen imha etmek ve Kızılırmak ötesine atarak Ankara'yı ele geçirmek isteyen Yunan ordusu Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'ndeki galibiyetine ve moral üstünlüğüne rağmen geri çekilen Türk ordusu ile teması kaybetmiştir. Ağustos ortalarından sonra Türk ordusunun Sakarya gerisinde tertiplendiğini tespit edebilen Yunan ordusu, Türk cephesini Uzunbey-Haymana istikametinde yarmak ve aynı zamanda güney kanadından da kuşatmak amacıyla 22 Ağustos 1921'de Yukarı Sakarya ile Ilica Deresi civarında üç kolordu (bir tümen hariç) ile taarruza hazırlanmıştır. Yunan kuvvetleri karşısındaki Türk ordusu, Sakarya'nın doğusunda kuzeyden güneye doğru sırasıyla Mürettep Kolordu, 12'nci, 4'üncü, 3'üncü ve 2'nci Gruplar şeklinde konuşlanmış, 1'inci Grup Haymana bölgesinde ihtiyatta, 5'inci Grup da 2'nci ve 3'üncü Süvari Tümenleriyle güney'de tertiplenmiştir.<sup>4</sup>

Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde Batı Cephesi Komutanlığı'nın 23 Ağustos 1921 tarihindeki kuvvet durumu şu şekildedir:<sup>5</sup>

<sup>4</sup> *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât*, 2'nci Cilt, 5'inci Kısım, 2'nci Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1973, s.3.

<sup>5</sup> *A.g.e.*, s.4.

“23 Ağustos 1921 tarihinde Batı Cephesi Komutanlığı'nın genel kuvveti; 6.855 subay, 122.186 er, 63.416 tüfek, 344 hafif makineli tüfek, 524 ağır makineli tüfek, çeşitli 181 top, 1309 kılıç, 41.405 hayvan, 6.147 araba, bir miktar binek ve yük kamyonu ve 2 uçaktan ibarettir. Ancak bunlardan Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılanların sayısı; 5.401 subay, 96.326 er, 54. 572 tüfek, 825 makineli tüfek, 169 top, 32.137 hayvan, 1.284 araba, 2 uçaktır.

Yunan Küçük Asya Ordusu ise; 1'inci, 2'nci, 3'üncü Kolordular (dokuz tümen) ile Ordu Komutanlığı emrinde 4'üncü ve 11'inci Piyade Tümenleri, Bağımsız Piyade Tümeni, Süvari Tugayı, 9'uncu, 49'uncu, 18'inci, 47'nci Bağımsız Piyade Alayları ve Ordu bağlı birliklerinden oluşmaktadır. Sakarya Meydan Muharebesi sırasında Yunan ordusunun Anadolu'daki kuvveti: 5.500 subay, 178.000 er, 48.900 hayvan, 600 adet üç tonluk kamyon, 240 adet bir tonluk kamyonur. Bunlardan Sakarya Meydan Muharebesine katılan birliklerin (4'üncü, 11'inci ve Bağımsız Tümenlerle bağımsız alaylar hariç) toplam sayısı: 3780 subay, 120. 000 er, 75. 900 tüfek, 2768 makineli tüfek, 286 top, 3800 hayvan, 600 adet üç tonluk kamyon, 240 adet bir tonluk kamyon ve 18 uçaktır.”

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nden sonra Yunan ordusu hemen takibe geçmesi gerekirken bunu yapmayarak, Eskişehir-Seyitgazi mıntıklarında üç haftalık bir duraklama ve tereddüt devresi geçirmiştir. Yunan ordusundaki bu tereddüdü gidermek ve girişilecek hareketler için esaslı bir karar vermek maksadıyla 28 Temmuz 1921'de Kütahya'da Yunan kralının başkanlığında bir harp meclisi kurulmuştur.<sup>6</sup>

Bu mecliste yapılan toplantıdan sonra Yunan ordusu Sakarya bölgesinde 23 Ağustos - 6 Eylül 1921 tarihleri arasında harekât planını şu şekilde belirlemiştir;<sup>7</sup>

Yunan ordusu karargâhı tarafından, “Baraközü Deresi-Temürözü Deresi bölgesinde Türk cephesini yaracak ve bu harekât yapılırken sol kanat İncirli doğusunu kuşatarak sonuç kısa zamanda alınacaktır. Bu amaçla Ordu Komutanlığı'nın 22 Ağustos 1921 tarihinde birliklerine yayımladığı emir şu şekildedir: *“Türklerin hemen hemen bütün kuvvetlerini Yenice köyünden Kirazoğlu'na kadar Göksu (Ilıca Deresi) tahkim edilmiş mevziinde topladığı, kuvvetlerinin büyük kısmını Kirazoğlu-İncirli bölgesinde bulundurduğu; 3000 kişilik ileri emniyet kuvvetinin Gökbayır kesiminde bulunduğu; Türklerin Ardıç (Haymana'nın 8 km. kadar güneybatı bölgesi) kesimindeki*

<sup>6</sup> Türk İstiklal Harbi Sakarya Meydan Muharebesi'nin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât; s.26-27.

<sup>7</sup> Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât, s.5.

*asil muharebe hattı ile İlerkatrancı'nın 4 km. kuzeydoğusu ve Temürözü (Taburoğlu) batısı asil muharebe hattını yarmak ve aynı zamanda bu mevzii İncirli kesiminden kuşatmak amacı ile saat 10.00'da hareket edileceği" bildirilerek, Türk ileri karakollarının bulunduğu Ilıca Deresi ile Katrancı (Temürözü) Deresi hemen güneyindeki tepeler hattının ele geçirilmesi ve 24 Ağustos saat 05.00'te yeni bir emir beklemeden Türk asil savunma mevziine taarruz edilmesi planlanmıştır.*

Türk ordusunun Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmeden önce hazır bir harekât planı yoktu. Başlangıçta Sakarya mevzisi öncelikle işgal edilmiş ve eldeki imkânlarla göre tahkim edilmeye çalışılmıştı. 15 Ağustos 1921 tarihinde Batı Cephesi Komutanı ve kolordu komutanları arasında durum tartışılarak sonuç Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya sunulmuş ve böylece bir harekât planı hazırlanmıştır.<sup>8</sup>

Bu plana göre Yunanların asil kuvvetiyle Sakarya mevzisinin güney kanadına taarruz etmesi ihtimali üzerinde durulmuş ve savunma planı şu şekilde hazırlanmıştır:

*"Batı Cephesi'ni teşkil eden kuvvetler ile Ankara Çayı-Ilıcaözü (Göksu) arasındaki hatta Sakarya Nehri boyunca batıdan gelecek Yunanlara karşı savunma tertibi alınacak, bu savunma hattının gerisinde herhangi bir kanadın kuşatılma ihtimaline karşı kuvvetli ihtiyatlar bulundurmak suretiyle düşmanın taarruz azim ve iradesi kırılıncaya kadar bu hatta savunmaya devam edilecektir."* Bu ana fikir doğrultusunda Yunan kuvvetlerini karşılamaya hazırlanan Türk ordusu tertiplenmesini yaklaşık olarak 100 km'ye varan cephe genişliği ve 25 km'ye yakın bir derinlik içinde arazinin önemli noktalarına yerleşerek ve Sakarya'yı bir engel olarak önüne alarak oynak savunma esaslarına göre hazırlamıştır. Bu savaşa kadar savunmalar orduların bir hat üzerinde yerleştirilmesi, bu hatta başarılı olunamazsa geride başka bir hatta çekilmesi biçiminde cereyan etmişti. Ancak Mustafa Kemal Paşa 26 Ağustos günü "Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatanıdır." emrini vermiş, böylece hat taktiği bırakılarak çekilme olsa bile birliklerin tutunabildikleri ilk yerde savunmaya devam etmeleri sağlanmıştır.<sup>9</sup>

Yunan ordusunun bu taarruz planı karşısında Türk ordusu kendi planını hazırlamış ve bu plana göre; Batı Cephesi kuvvetleri Çayırhan'dan Beşköprü'ye kadar Sakarya Nehri doğusunda ve bu hattın devamı olarak Ilıca Deresi-Temürözü de kuzeyinde Yıldıztepe'den Mangal Dağı'na kadar

<sup>8</sup> Hulusi Baykoç; *İstiklal Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi*, Askerî Matbaa, İstanbul, 1 Eylül 1944, s.33-34.

<sup>9</sup> *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât*, s.68.

uzanan cephe tutulmuş, ordunun asıl muharebe hattı kuzeyde Ankara Çayı güneyinden Ilıca Deresi-Sakarya kavşağına kadar Sakarya'nın doğusu-Ilıca Deresi kuzey sırtları-Mangal Dağı'nın güneyi olarak belirlenmiştir.

Yunan ordusunun Sakarya cephesinde batı-doğu istikametinde nehri geçme teşebbüsleri ile birlikte güneyde de büyük kuvvetlerle taarruzu beklenmekteydi. Bu bakımdan Batı Cephesi Komutanlığı 25 sayılı şu emri vermiştir:<sup>10</sup>

*"22 Ağustos öğleden sonra düşman, muhtelif müfrezeler halinde Sarayköy-Ahırözü üzerinden Gençali (Kenke)'ye doğru ve Porsuk'un iki tarafından Sakarya'ya yanaştı. Kavuncu köprüsü istikametinde bir süvari alayı ve Demirci köyü istikametinde bir yürüyüş kolu görüldü. Türktaciri'ne bir düşman tümeninin kolbaşı girdi. Cambaklı (Kokar) ordugâhlarından iki tümen saat 16.00'da doğuya doğru harekete geçti. 23 Ağustos'ta düşmanın Sakarya cephesinde geniş bir faaliyeti ve nehri geçme teşebbüsü ile beraber, güneyde asıl kuvvetleriyle taarruzu beklenmelidir.*

*Sakarya cephesindeki gözetleme kotaları düşmanın nehre yapacağı yaklaşımları ateşle karşılamak üzere uyanık bulunmalıdır. Özellikle gözetleme kotalarının uyanıklığı, Mürettep Kolordu, 41'inci Tümen ve 12'nci Grupça her vasıta ile sağlanmalıdır.*

*Mürettep Kolordu, Bursa bölgesinde büyük faaliyet göstermelidir. Kuzeyden Sakarya sol sahiline az piyade ile takviye edilmiş süvari kotaları geçirilecek ve düşmana gösteriş taarruzu yapılacaktır. Mürettep Kolordu'nun piyade tümenlerinin büyük kısımları acele olarak Ankara Çayı güneyine alınacaktır. Bunun için 17'nci Tümen bugün (23 Ağustos) öğleye kadar Ankara Çayı'na yanaşmış olacaktır. 1'inci Tümen Ankara Çayı'nın güneyine Müslim-Çobanözü (Şabanözü) bölgesine alınmış olacaktır. 41'inci Tümen yerinde kalacak ve durumunu muhafaza edecektir. Kolordu Karargâhı Çobanözü'ne gelecektir. 57'nci Tümen Sivri'de kalacaktır. 3'üncü Kafkas Tümeni bugün (23 Ağustos) saat 10.00'a kadar ordu ihtiyatı olmak üzere Dikilitaş'ta bulunacaktır.*

*1'inci Grubun Haymana'nın kuzeyinde kuvveti kalmayacaktır. Gruptan bir tümen 23 Ağustos sabahı Kızılköy (Kızılkoyunlu)'de ve Grup Karargâhı ile diğer kısımları Haymana'da bulunacaktır."*

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Batı Cephesi Komutanlığı'na 12 Ağustos 1921 tarihinde çektiği telgrafta,<sup>11</sup> "2'nci Kolordu Karargâhı ile

<sup>10</sup> A.g.e., s.6.

<sup>11</sup> Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl 22, Sayı 69, Eylül 1973, Belge No.1508.



*9'uncu ve 5'inci Tümenleri (12/13 Ağustos 1921 gecesi) Sakarya bölgesine yürüyüşe başlamak üzere hazırlık emri verilmesini, bu hareketin düşmanın Akşehir gölünün kuzeyinden beklenir bir kuşatma hareketine karşı hazırlık niteliğini yayma ve hareket gayet gizli tutularak gerçek durumdan yalnız kolordu ve tümen komutanlarına bilgi verilmesini” emretmektedir. Bu telgraf artık Türk birliklerinin taarruz hareketine başlayacağını bir işareti olarak değerlendirilebilir.*

Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, 19 Ağustos 1921 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı ve Batı Cephesi Komutanlığı'na verdiği harekât emrinde;<sup>12</sup>

*“Grupların kendilerine tahsis edilen mevzilerde ve ara hatlarda yapılacak müdafanın kumandanlarca tereddütsüz anlaşılması gerektiğini bilmek istediğini ifade etmekte ve topçu muharebelerinde piyadenin lüzumsuz bir ateşe maruz bırakılmamasını, piyade askerlerinin daima topçuları himaye etmelerini, muharebe sırasında grup kumandanlarının birbirleri ile daima irtibat kurmalarını, her ast kumandanın üstü ile sürekli irtibat kurmasını, süvari postalarıyla dahi irtibat şebekesi kurmalarını, grup kumandanlarının muharebe sırasında müspet veya menfi her olayı kendilerince tedbir olarak çözmekle beraber olayı derhal orduya bildirmelerini, her grubun kendi bölgesindeki piyade mevzilerine ve özellikle topçu muharebe mevzilerine ateş ve piyadeye topçunun yardımını gösterir bir krokiyi daima hazır bulundurmalarını ve daima bölgesinde yardıma ihtiyaç duyan kumandana en yakınındakinin yardım edeceğini” bildirmektedir. (EK-1)*

Ayrıca Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 21 Ağustos 1921 tarihinde Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne ve Refet Paşa'ya yazdığı harp raporunda;<sup>13</sup> *“Bütün cephede düşmanla temas halinde olduğunu, düşmanın büyük bir çoğunluğunun Haymana'nın yirmi kilometre güneyinde ilerlediğini ve bu kuvvetlerin en az altı firkadan oluştuğunu ve mevzilerimiz ile temas etmek üzere olduklarını, süvari grubumuzun Yenyapan-Hacıoğlu hattında bulunduğunu ve ordu merkezini sol cenaha nakil etmekte olduğunu” bildirmektedir.*

Mustafa Kemal Paşa'nın, 22 Ağustos 1921 tarihinde Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya bildirdiği ve Türk birliklerinin harekâtına dair emirde;<sup>14</sup> *“Yıldız-Toydemir-Sapanca mevzileri gerisinde ihtiyat olarak 57'nci Fırka'nın Sivri'de terk edildiğini, bu fırkanın Sarıhalil veya*

<sup>12</sup> ATASE Arşivi, *İstiklal Harbi Kataloğu*, (İSH.), Kutu 1140, Gömlek 8, Belge 20.

<sup>13</sup> İSH., K.1141, G.153, B.105.

<sup>14</sup> İSH., K.1140, G.14, B.43.

*Yenimehmedli'ye alınmasını zorunlu görüldüğünden doğrudan doğruya firkaya emretmekte ve cephe kumandanlığına yazı ile bildirilmesini talep etmektedir. Osmanağa Alayı'nın 23'üncü Fırka ile birlikte Haymana'ya hareket ettiğinden bu alayın iadesinin zor olduğunu, Haymana'ya yönlendirilen kuvvetleri daha doğuya geçirmek için düşmanın hareketinin takip edilmesi gerektiğini" bildirmektedir.*

Bu emirden hemen bir gün sonra Mustafa Kemal Paşa'nın, 23 Ağustos 1921 tarihinde Müdafaa-i Milliyye Vekâleti'ne ve Refet Paşa'ya bildirdiği başkomutanlık raporunda Yunan ordusuna ait bilgiler şu şekilde verilmektedir;<sup>15</sup> (EK-2)

*"Bugün sağ cenahımızdan Sakarya'nın batısında süvarilerimiz tarafından ele geçirilen esirin ifadesi neticesinde bölgede 10 kadar düşman fırkasının bulunduğu, bunlardan iki firkanın sağ cenah ve 8 firkanın da sol cenahımızda olduğu, düşmanın 7 asker esir, 2 binbaşı ve beşi zabıt olmak üzere yüzlerce maktul terk ettiği, düşmanın saat 5,30 sonrada otomobillerle getirdiği takviye kuvvetleriyle taarruza başladığından Mürettep Fırka Aziziye kuzey sırtlarına alınmış ve bir düşman kuvvetinin Bolvadin'i işgal ettiği haberi üzerine Bolvadin'in doğusunda düşmanla topçu muharebesi yapıldığı, bildirilmektedir. Ayrıca, Refet Paşa'dan, düşmanın bütün kuvveti ile güney bölgemizden taarruz etmesine karşı bizim de kuzeyden yani şimendifer hattı kuzeyinde Ankara yolunu sonu almaya üzere bir süvari ve bir de piyade fırkasından ibaret olmak üzere yalnızca Mürettep Kolordu bulundurmaya onaylamasını talep etmektedir."*

Sakarya Meydan Muharebesi'nde, ilk gün yapılan muharebe Mangal Dağı Muharebesidir. Mangal Dağı, Temürözü Deresi güneydoğusunda, asıl muharebe hattına göre ileriye çıkıntı yapan tek başına bir mevzi durumunda olup, güney ve güneybatı istikametine karşı ateş hâkimiyeti üstünlüğü vardır. Ancak bu bölgede arazinin kayalık ve sarp olması nedeniyle birçok yerde hazırlık yapılamamış, kuzeye bakan yamaçlarında az sayıda sığınak ve siperler yapılabilmektedir. Bu nedenle Temürözü Deresi boyunca ilerleyen düşman kuvveti, Türbe Tepe ile Mangal Dağı arasına kolaylıkla girebilmiştir. Arazinin öneminin farkında olan Yunanlar 23 Ağustos sabahı erken saatlerde Mangal Dağı'na taarruza geçmiş ve 1'inci Yunan Tümeni kolaylıkla 5'inci Türk Tümeni'nin mevzisine yaklaşmış ve bölge Yunan ordusunun eline geçmiştir.<sup>16</sup>

<sup>15</sup> İSH., K.1141, G.155, B.155-1.

<sup>16</sup> *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât*; s.10.

Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Mangal Dağı'nın Türk birlikleri tarafından tahliyesi ile ilgili 24 Ağustos 1921 tarihinde 1, 2, 3, 4, 5'inci Grup Kumandanlıklarına ve Mürettep Kolorduya verdiği emrinde alınacak önlem ve uyarıları şu şekilde bildirmiştir;<sup>17</sup>

*“Beşinci Fırkanın Mangal Dağı'nda bulunan mevzilerini muhafaza edemediği haber alındı. Bu olayı acemilik telâkki etmekle beraber müsebbipleri hakkında derhâl tahkikat yapılmasını emrettim. Beşinci Fırkanın bilcümle kumandan, zabitan ve efradından verilecek ilk emirle bildirdiğim gibi düşman üzerine atılmak ve onu mahvetmek suretiyle şan ve şeref eylemelerini talep ederim. Ordumuz her yerde taarruz yaparak düşmana hâkim olduğunu ispat etmektedir. Hazırlığımız mükemmel ve tamamdır. Düşman Anadolu içerisinde behemehâl mahvolacağı muhakkak olan bugünlerde kıtaatımızın azamî fedakârlık ve gayret göstermeleri hem gayr-i kabil-i ihmal bir mecburiyet ve hem de bir vazîfe-i diyânet ve hamiyettir. Hata eden her kim olursa olsun derhâl kanuna çarpılmak için asla tereddüt edilmeyecektir. Bu emr Beşinci Fırka'nın bütün efrat ve zabitanı toplanarak kıraat ve tebliğ olunacaktır.”*

Yunan ordusu cephenin sol kanadındaki Mangal Dağı kesimini ele geçirirken, cephenin sağ kanadındaki Türk kuvvetlerini de yerinde tutmak amacıyla 24 Ağustos günü Polatlı'nın 14 kilometre güneybatısındaki Beylikköprü kesiminde saldırıya geçmiş, ancak bu taarruz sonucunda 7'nci Yunan Tümeni bir kısım kuvvetleri ile ağırlıklarını Sakarya batısına geçirmek zorunda kalmıştır. Sakarya mevzisinde 25 Ağustos 1921 günü Türbe Tepe'nin Yunanlardan geri alınması için yapılan bu her yönü ile başarılı harekâta Türbe Tepe - Gedikli Muharebeleri” adı verilmiştir.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Türk ve Yunan ordularının 24-25 Ağustos 1921 tarihindeki durumlarını Müdafaa-i Milliyye Vekâleti'ne ve Refet Paşa'ya şu rapor ile bildirmiştir;<sup>18</sup>

*“Balıkcı Köprüsü-Engürü Suyu hattında sükûnet vardır. Calak istikametinde ve Sakarya'nın batısında bir alay tahmin edilen düşman piyadesiyle Köşeler'de kuvveti malûm düşman piyadesi görülmüştür.*

*Beylikköprü'den doğuya geçen bir düşman fırkası ilerlemeye fırsat bulamadan kuvvetlerimizin saat 4,30'dan sonra kuzey ve güneyden yaptıkları taarruz neticesinde düşman süratle Sakarya'ya geri çekilmeye başlamış ve Beylikköprü'nün bir iki kilometre yakınındaki tepelerde sıkışıp*

<sup>17</sup> İSH., K.9, G.9, B.9-1.

<sup>18</sup> İSH., K.1141, G.157, B.157-1.

kalmıřtı. řimdi iřbu tepelerden biri icra edilen hücüm ile zabt edilmiř ve dūřmandan makineli tüfek, silah, cephane elde edilmiřtir. Taarruza devam olunmaktadır.

*Dördüncü ve Üçüncü gruplar karřısında dūřman üç dört fırkasıyla dūřman muharebe mesafesine sokulmuřtur.*

*İkinci ve Birinci Gruplar cephesinde bugün dūřmanın esaslı bir faaliyeti görülmemiřtir. Süvari grubumuz dūřman gerilerine baskınlar icrası için tertibat almıřtır.”*

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa 26-27 Ağustos 1921 tarihinde Milli Savunma Bakanı Refet Paşaya çektiği telgrafta Yunan ordusunun ilerleme olasılığı karşısında Meclis'in Ankara'dan taşınmasına yönelik tedbir alınmasını istemekte ve şu talimatı bildirmektedir.<sup>19</sup>

*“1. Meydan Savaşı'nın Ankara'ya kadar ulaşması olasılığı belirmiştir.*

*2. Her türlü olasılığa karşı Meclis'in ve Bakanlar Kurulu'nun ve Ankara'da kalması uygun olmayanların Ankara'dan çıkmaları uygun çaredir.*

*3. Meclis ve Bakanlar Kurulunun ilk aşama olmak üzere Yahşihan üzerinden Keskin'e ve ondan sonra zorunluluk halinde Kayseri'ye taşınması lazımdır.*

*4. Taşıma işleri iki gün içinde yani 29 Ağustos akşamına kadar mutlaka son bulmalıdır.*

*5. Milli Savunma Bakanı Sayın General Refet taşınma ve Ankara'nın disiplini için gerekli düzeni alacaklardır.”*

Bu arada Türk ordusu cephe komutanlığı tüm mevzilerin sonuna kadar savunulması direktifini içeren emrini yayınlamış ve birliklerin düzenini şu şekilde belirlemiştir.<sup>20</sup>

*“Ordu, 26 Ağustos günü, bařlangıçta bütün cephede dūřman taarruzunu bekleyecek, mevzilerini kesin olarak savunacak ve muhafaza edecektir.*

*Beylikköprü doğusunda ve demiryolu iki tarafında, özellikle demiryolu güneyinde 26 Ağustos'ta dūřmanın kesin taarruzu beklenmelidir. Bu taarruz behemehal durdurulacak ve kesin sonucun alınmasına asıl etkiyi yapacaktır. Burada savunulacak asıl hat, Çekirdeksiz- Ezineli-Beřtepelere-Velidede Tepeleri hattıdır. Evvelce gözetleme cephesinde bırakılmış olan bütün topçulardan asıl mevzide faydalanılmalıdır.*

<sup>19</sup> Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl 31, Sayı 80, Ağustos 1981, Belge No.1762.

<sup>20</sup> İSH., K.1148, G.3, B.3-3.

*Mürettep Kolordu, 17'nci Tümeni 12'nci Grup emrine sevk edecek ve 41'inci Tümeden bir alayı da ordu ihtiyatı olmak üzere Üçpınar'da bırakacaktır. Atdüşenkırma'da gözetleme kıtası bırakılarak alayın büyük kısmı Ezineli mevziine alınmalıdır.*

*12'nci Grup, mevzilerini kesin olarak savunacaktır. Kıtalarının bölümünü orduya bildirecektir. Üçpınar'da bulunan ordu ihtiyatı yanında irtibat subayı bulundurulmalıdır.*

*4'üncü Grup, dolgun mevcutlu bir piyade alayını Karahamzalı'da ordu ihtiyatı olarak bulunduracaktır. Alay, öğleden önce saat 07.00'den itibaren Karahamzalı'da yürüyüşe hazır bulunacaktır. .*

*3'üncü Grup, 7'nci Tümeni ordu ihtiyatı olmak üzere Evliyafakı'da bulunduracaktır. Tümen, saat 06.00'dan itibaren Evliyafakı'da yürüyüşe hazır bulunacak ve her saat başında kendiliğinden Ordudan emir arayacaktır. 7'nci Tümen Komutanı, 1'inci Grubun durumunu, sormak suretiyle devamlı olarak takip edecektir,”*

Ayrıca Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 1, 2, 3, 4'üncü Grup Kumandanlıklarına 27 Ağustos 1921 tarihinde Türk birliklerinin durumları hakkında şu emri vermiştir;<sup>21</sup>

*“Bugün muharebeler bütün cephede genel olarak emniyetli bir şekilde cereyan etmiştir.*

*Bütün gruplar buldukları mevzileri son nefere kadar inatla müdafaa edeceklerdir. Düşmanın bundan evvel bazı noktalarda kazandığı önemsiz ufak tefek mevziî başarıları fırtınalar ve gece karanlığı gibi fırsatlardan istifade eylesinden ve kıtaatımız arasında her defa meydana gelen yanlış anlamalardan dolayı olup düşman kendi kuvvetine istinâd etmek suretiyle henüz ciddî hiçbir başarı kazanamamıştır. Sonuç olarak birliklerimiz sükûnet ve metanetle mevzileri müdafaa ederek düşmanın pek yakında katî hezimete uğratılacağına şüphe edilmemelidir.”*

Mustafa Kemal Paşa'nın 28 Ağustos 1921 tarihindeki muharebe durumu hakkındaki raporunda;<sup>22</sup> düşmanın bugün de bütün cephede genel taarruz yaptığı, taarruzun şu şekilde geliştiği yazmaktadır.

*“Mürettep Kolordu: Düşmanın bu cephede akşama kadar icrâ ettiği taarruzlar mükerreren tard ve tebîd olunmuştur. Akşama doğru aldığı takviyelerle taarruzu tekrar etmiş ve neticede yalnız Beştepeler'i işgal etmiştir. Bunun üzerine cephemiz Kartal Tepe ve Tırnaksız hattına alınmıştır. Düşman büyük zayıata uğramıştır. Düşman kuvveti iki firka idi.*

<sup>21</sup> İSH., K.1142, G.195, B.195-1.

<sup>22</sup> İSH., K.1142, G.208, B.208-1.

*Dördüncü Grup: Bu cephedeki muharebeler pek kanlı olmuştur. Düşman her noktada tard edilmiştir. Vadiler dâhilinde düşman ecsâdından yığınlar vücuda gelmiştir.*

*Üçüncü Grup: Gündüz sükûnetle geçmiştir. Karanlığı müteakip sol cenaha faik kuvvetlerle taarruz başlamıştır. Muharebe şiddetle devam ediyor.*

*İkinci Grup: Gündüz sükûnetle geçmiş ve karanlığı müteakip muharebe başlamıştır.*

*Birinci Grup: Bu cephede düşman bugün dahi sabahtan beri taarruz etmekle idi. Akşamüstü Dördüncü Fırka mevziinden atılmış ise de Fırkanın cephesine 11'inci Fırka sürülmüştür. Bu Fırkanın solundaki 7'nci Fırka cephesinde dahi hücum devam ediyor. Bunun da gerisinde 41'inci Fırka bulunduruluyor.*

*Düşmanın bugünkü ve geceki taarruzları behemehâl netice-i kat'iyye aramağa ma'tûf görülüyor."*

29 Ağustos 1921 tarihinde Türk birliklerinden 15'inci Tümen'in solunda ve Alancık-Dikilitaş-Haymana yolunun iki tarafında mevzilenmiş olan 57'inci Tümen, 176'ncı Alay sağda, 37'nci Alay solda olmak üzere iki alayıyla birinci hatta bulunmaktadır. Yunan birlikleri saat 08.00'den itibaren iki alayı ile bu tümen cephesinden taarruza başlamış ve 176'ncı Alaya yüklenmiş, bu alayın mevzilerine girmeye ve Kara Tepe'yi işgale muvaffak olduysa da öğle üzeri 39'uncu Alayın iki taburuyla birlikte karşı taarruza geçen 176'nci Alay bıraktığı mevzileri tekrar ele geçirmiştir. 2'nci ve 3'üncü Grupların çekilmesiyle neticelenen ve ordu için oldukça kritik bir durum meydana getiren bu muharebelere "*Kara Tepe Muharebeleri*" adı verilmiştir. 30 Ağustos günü Mürettep Kolordu'nun diğer mevzilerinde düşman durdurulmuş asıl muharebe hattı olarak Dua Tepe - Kartal Tepe - Kara Tepe hattı alınmıştır. Sıklet merkezi güney kanatta bulunan ve çok süratli cereyan eden bu muharebelerde; Türk ve Yunan orduları, bir ölüm kalım savaşı vermiş, 2'nci Yunan Kolordusu'nun, Türk ordusunu doğudan kuşatma teşebbüsü; Türk ihtiyat kuvvetlerince durdurulmuştur.<sup>23</sup>

Mustafa Kemal Paşa 30 Ağustos 1921 tarihindeki Türk birliklerinin muharebe durumu hakkındaki raporunda genel durum hakkında şu bilgileri vermektedir,<sup>24</sup>

<sup>23</sup> Baki Vandemir; *Türk İstiklal Harbinde Sakarya'dan Mudanya'ya Kadar*, 1'inci Kısım, 140 Sayılı Askerî Mecmua, İstanbul, Askerî Matbaa, 1946, s.51.

<sup>24</sup> *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl 62, Sayı 131, Belge No.40, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayını, Temmuz 2013, s. 216.

“1. Mürettep Kolordu Cephesinde: Düşman saat 6,30 evvelden itibaren şimendifer hattı tarafeynine bütün cephesinden taarruz etmiş ve bu taarruz bütün cephede tevkif edilmiştir.

2. 4'üncü Grup Cephesinde: Düşmanın bütün grup cephesine iki fırkaya yakın bir kuvvetle akşama kadar devam eden taarruz her noktada tevkif edilmiştir. Akşam Sabanca Deresi'nden dört piyade taburuyla takviye edilerek 4'üncü Grup sol cenahında tutulan 1'inci Süvari Fırkasına taarruz eden bir düşman fırkası bu kuvvetimizi Çal Dağı'na çekilmeğe mecbur etmiş ve bu vaz'iyet dolayısıyla 4'üncü Grup sol cenahıyla süvariler hemen cenûbdaki sırtlara alınmış ve 3'üncü Grubun 15'inci Fırkası Çal Dağı'na ve Mürettep Kolordunun sol cenâhı da Karadağ'a alınmak suretiyle cephede tadilât yapılmıştır.

3. 3'üncü Grup Cephesinde: Esaslı bir vak'a olmamıştır. Düşmanın 4'üncü Grup sol cenahında Çal Dağı istikametine taarruzu esnasında mezkûr grup sağ cenahına taarruz eden düşman kuvvetleri müessir ateşlerimizle gayr-i muntazam surette geri atılmıştır.

4. 2'nci ve 1'inci Grup Cephesinde: Tarafeyn topçu ve hafif piyade ve makineli tüfek ateşi olmuştur.

5. 12'nci Grup Cephesinde: 29 Ağustos 1921 tarihinde saat 4,30'dan itibaren başlayan düşman taarruzu nisf-ül-leyle kadar devam etmiş ve müteaddid dalgalanmalardan sonra düşman mühim zayıyla ancak 41'inci Fırka muntikasındaki tepeyi işgale muvaffak olmuş ve taarruzu tevkif edilmiştir. Bugün (30-8-37) akşama kadar devam eden düşman taarruzları da zâyîâtla tard edilmiş ise de ancak umum cephede yapılan ta'dilât sebebiyle grup kitaâtı Büyükçalış şimâl tepelerindeki müntehab mevzie alınmıştır.

6. 5'inci Grup 2, 3'üncü Süvari Fırkalarıyla Güzelcekaleköy, Çeltik arasındaki muntıkada muharebenin sol cenahına müessir olmaktadır.

7. Mürettep Fırka 29 Ağustos 1921'de Çeltik'i işgal etmiş ve Çeltik kuzey ve kuzey doğu tepelerine ilerlemiştir. İşbu fırkanın verdiği malumata nazaran fırka istikametinde şarkdan ilerleyen bir piyade taburu iki toptan mürekkep bir düşman kuvvetiyle keza Mürettep Fırkaya karşı Fetihoglu Köprüsü'nden ilerleyen bir düşman müfrezesi arasında anlaşamamazlık yüzünden beş saat muharebe devam etmiştir. Mürettep Fırka düşman menzil hududuna muharebe meydanının gerilerine müessir olacak surette şarka yaklaşmak umumi talimatını almıştır.”

31 Ağustos-1 Eylül gecesi Yunan kuvvetleri Basrikale Tepe'yi şiddetli topçu ateşi altına almış, Mürettep Kolordu bu durum karşısında karargâhını

Polatlı'nın kuzeyinde görüş sahası geniş ve etrafa tamamen hâkim olan Zafer Tepe'ye taşımıştır. Bu sırada Mürettep Kolordu Komutanı Albay Kazım Özalp yedekte bulunan bir tabur piyadeyi süratle Basrikale Tepesi'ne yetişmek üzere hareket ettirmiş, 1'inci Tümenine bağlı yaklaşık bir bölük kadar piyade tepeyi şiddetli ateş altında savunmaya çalışmış, Basrikale Tepesi kanlı çarpışmadan sonra Türk birliklerinin elinde kalmıştır.

30 Ağustos 1921 tarihinde Batı Cephesi Komutanı Çal'daki cephe gözetleme yeri vasıtasıyla 1'inci Süvari Tümeni'ne Çal'a her taraftan büyük kuvvetler sevk etmiş, düşmanın 30 Ağustos günü 3 ve 4'üncü Gruplar arasına girmesi üzerine Çal Dağı'na hareket ettirilmiş olan 15'inci Tümen 31 Ağustos sabahı saat 04.00'te Çal Dağı doğusuna ulaşmış, 1 Eylül 1921'de düşmanın Çal mıntikasından büyük kuvvetlerle ciddi bir teşebbüste bulunmaması buradaki birliklerimizin kendilerini toplamalarına ve özellikle eksik olan topçu cephanelerinin ikmaline imkân vermiştir.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Eylül 1921 tarihindeki Türk birliklerinin muharebe durumu hakkındaki raporunda Yunan ordusunun taarruzu ve yapılan mücadele şu şekilde bildirmektedir,<sup>25</sup>

*“Mürettep Kolordu Cephesinde: Düşman iki firkadan fazla bir kuvvetle sabahtan beri taarruz etti. Bu taarruz öğleden evvel iki defa püskürtüldü. Öğleden sonra düşman tekrar taarruz etti. Bugünkü genel durum şudur:*

*1. Şimendiferin kuzeyinden Basriköy kuzeyine doğru olan mevziler karşısında düşman tevkif olundu. Şimendifere bölgesindeki bazı mevzilere düşman girmiş ise de buna karşı mukabil taarruz yapılmıştır. Şimendiferin güneyindeki kıtalarımız mevzilerini korumuşlardır.*

*2. Çal Cephesinde: Bu cephede 15'inci Fırka Kumandanı Şükrü Bey taht-ı emrinde mezkûr fırka ile 24'üncü Fırka vardır. Bu cephede düşman taarruz etmiş ve sol cenâhda bazı siperlere girmişse de mukabil harekâtle geri püskürtülmüştür.*

*3. 2'nci ve 3'üncü Grup Cephesinde: Düşman iki firkadan fazla kuvvetle dün gece baskınıyla başladığı taarruz bugün akşama kadar devam etti. Haymana'nın güney ve güney doğusu ve güney batısı istikametlerindeki mevzilerimiz bulunan 8'inci ve 3'üncü Kafkas ve 57'nci Firkalar bir miktar geriye çekilmeğe mecbur olmuşlar. 2'nci Grup dahi 3'üncü Grup Kumandanı Yusuf İzzet Paşa'nın taht-ı emrine verilmiştir.*

---

<sup>25</sup> *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl 62, Sayı 131, Belge No.40, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayını, Temmuz 2013, s. 225.



4. Mürettep Fırka Uzunbey civarında düşman kuvvetleriyle çatıştıktan sonra birkaç gün istirahati geçirmek üzere Sarayköy ve Hacıfakih'a geldiği ve düşmanın yarın da şiddetle taarruzlarına devam edeceği tahmin edilmektedir.”

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, bir gün sonra Türk ordularının 2 Eylül 1921 tarihindeki durumlarını ise Refet Paşa'ya şu rapor ile bildirmiştir;<sup>26</sup>

“...Mürettep Kolordu cephesinde düşmanın bugün devam eden taarruzları tevkif olundu. Dördüncü Grup cephesinde düşman cephenin merkezine tesadüf eden bazı siperlere girdi. Grubun sol cenahı ile Çal Dağı arasından kuzeye ilerleyen düşman kuvvetlerine karşı 24'üncü Fırkada ve 4'üncü Gruptan sevk olunan (kuvvetlerle) Şeyhali doğusunda muharebe devam ediyor. Çal Dağı'nda 1140 rakımlı tepeye düşman saat 6'da taarruza başladı. Orada bulunan telefon arızaya uğradığından neticeyi henüz öğrenemedim...”

Mustafa Kemal Paşa, Türk ve Yunan ordularının 6 Eylül 1921 tarihindeki durumlarını Refet Paşa'ya şu rapor ile bildirmiştir;<sup>27</sup>

“Bugün öğleye kadar yapılan gözlemlere göre Batı Cephesi'nde düşmanın her noktadaki taarruz girişimi geri püskürtülmüştür.

Düşmanın üç gündün beri en çok faal bulunduğu 4'üncü Grup cephesinde sabahtan beri hafif topçu ve piyade ateşi aralıklarla devam etmekte ise de mezkûr Grup Kumandanlığı'nın verdiği raporlarda düşmanın Karayavşan'ın batısındaki tepe gerisinden kısım kısım efradının ovaya inip bilahare bölük halinde olarak Sivri istikametinde geriye gittiği görüldüğü ve bu düşman kuvvetinin bir alay tahmin edildiği ve bundan başka düşmanın topçu ile piyadeden oluşan iki alay tahmin olunan bir yürüyüş kolunun Sarıhalil civarından güney batıya hareket ettiği bildirilmektedir.

Mürettep Kolordu'nun dün gece vermiş olduğu raporlarda düşmanın bir fırka kadar kuvvetinin Sazılar İstasyonu civarında toplandığı ve Beylikköprü'den iki alay tahmin edilen bir düşman kuvvetinin nehrin garbında yürüyüş hâlinde görüldüğü süvari keşif kolları raporlarına dayanılarak bildirilmiştir.”

Mustafa Kemal Paşa, Türk birliklerinin 8 Eylül 1921 tarihindeki durumlarını ise Refet Paşa'ya şu rapor ile bildirmiştir;<sup>28</sup>

---

<sup>26</sup> İSH., K.1143, G.60, B.60-1.

<sup>27</sup> İSH., K.1144, G.89, B.89-1.

<sup>28</sup> İSH., K.1144, G.91, B.91-1.

*“ Mürettep Kolordu cephesinde her iki tarafın topçu ateşi olmuştur.*

*4’üncü Grup cephesinde bugün ba’de-z-zevâl saat 2’de başlayan keşif taarruzu neticesinde taarruz kıtaatımız düşman mevzilerine dâhil olmuş ve düşmanı Bayburd Vadisi dâhilinde takip etmişlerdir.*

*12’nci Grup cephesinde aralıklı topçu ateşi olmuş ve grup topçuları 4’üncü Grup karşısındaki düşmanın sağ cenah ve gerilerine müessir ateşler yapmak suretiyle düşmana zayıat verdirmişlerdir.*

*3’üncü ve 2’nci Grup cephelerinde sükûnet vardır.*

*7 Eylül 1921 akşam Karayavşan’a yapılan baskın neticesinde güneye kaçan düşman Karayavşan ahalisini Sivri ve civar köylere nakl etmiş ve köydeki kıymetli eşyaları beraberinde götürmüştür.*

*Düşmanın bazı birliklerinin Beylikköprü’den geçerek Sazılar istikametinde hareket ettiği, Mürettep Kolordu ve Çal’dan bazı kuvvetlerin güney batıya gittiği 12’nci Grup tarafından müşahede edilmiştir.*

*1’inci Grup karşısında öğleden sonra saat beşle yedi arasında düşman birliklerinin bazı anlaşılmayan hareketleri görülmüştür.*

*Düşmanın durumu ve genel hareketlerinden mağlûbiyetini katî olarak kabul ettiği ve bunun sonuçlarına katlanacağı bildirilmektedir.”*

9 Eylül 1921 tarihinde, 1’inci, 2’nci, 3’üncü, 12’nci Grup cephelerinde önemli bir olay meydana gelmemiş, 4’üncü Grup cephesinde icra olunan keşif taarruzu neticesinde düşmanın biri zabıt olmak üzere elli maktul bulunmuş ve birçok otomatik tüfek, cephane, silah ve eşya ele geçirilmiş, 8-9 Eylül gecesi düşmana karşı baskınlar yapılmıştır. Mürettep Kolordu karşısında düşman bazı mevzilerini tahliye ederek Dua Tepe - Kartal Tepe - Karadağ hattında toplamış, düşmanın iki uzun yürüyüş kolunun Kavuncu Köprüsü istikametine girdiği görülmüş, düşmanın bir fırkasının da Kartal Tepe’den batıya çekildiği anlaşılmiş, 5’inci Grup düşmandan iki esir ile hayvan, silah ve bazı eşya ele geçirmiştir.<sup>29</sup>

10 Eylül 1921 tarihinde, düşmanın genel hat üzerinde geri çekildiğinin anlaşılması üzerine 10 Eylül de bütün ordu cephesinde taarruza geçilerek düşman muharebeye zorlanmış ve bütün ordu cephesinde başarılı sonuçlar alınmıştır. Düşmanın sol tarafına yapılan ciddî taarruz neticesinde Çekirdeksiz-Dua Tepe-Üçpınar hattının batısına ve Beylikköprü’ye atılmıştır. Düşmandan birçok otomatik silah, malzeme ve üç top ele geçirilmiş ve birçok subay esir alınmıştır.<sup>30</sup>

<sup>29</sup> İSH., K.1143, G.74, B.74-1.

<sup>30</sup> İSH., K.1143, G.75, B.75-1.

Mustafa Kemal Paşa, Türk birliklerinin 11 Eylül 1921 tarihindeki durumlarını Refet Paşa'ya şu rapor ile bildirmiştir;<sup>31</sup> (EK-3)

*“Genel olarak ordu cephesinde düşmanla sıkı ve ciddî muharebe teması yapılmaktadır. Süvari grubumuz Mangal Dağı'nı dünden işgal etmiş ve kuzeye doğru düşmana taarruz emri almıştır.*

*Uçurulan iki tayyaremizin verdikleri raporlara göre Totak, Güzelcekele, Büyüköğöz'den İkice Vadisi'ne kadar olan muntıkada düşman kalmadığı ve iki fırka tahmin edilen ve iki alay süvarisi bulunan düşmanın Yamak ile Tonburoğlu arasında ve batıya doğru yürüyüş hâlinde görüldüğü ve Çal Dağı ile bunun garbındaki düşman vaziyetinde tebeddülât olmadığı ve Eskipolatlî'dan biri süvari ve diğeri piyade olmak üzere iki yürüyüş kolunun Tekkeköy istikametinde yürüdüğü ve kolbaşısının Tekkeköyü'ne dört kilometre yaklaştığı ve Kavuncu Köprüsü batısında düşmanın bir fırkasının hâl-i ictimâda bulunduğu görülmüştür.”*

10 Eylül günü Dua Tepe gibi Sakarya geçitlerine ve Beylikköprü gibi önemli bir köprüye hâkim olan bir kilit arazinin ele geçirilmesi, Türk askerinin moralini yükseltmiş ve ordumuza durum üstünlüğü sağlamıştır. 12 Eylül günü Kartal Tepe ve Kara Tepe'nin ele geçirilmesiyle Yunanlara büyük zayıat verdirilmiş ve Yunan ordusu Kavuncu Köprüsü ile Beylikköprü'ye doğru çekilmiştir.

12 Eylül 1921 tarihinde Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Dışişleri Bakanlığı'na Karapınar'dan çektiği çok ivedi telgrafta genel durumu şu şekilde anlatmaktadır.<sup>32</sup>

*“Geçen Temmuz'daki Kütahya ve Eskişehir savaşlarında düşmanın görünen sayı üstünlüğüne karşı ordumuz geriden getirilmekte olan ihtiyat kuvvetleriyle birleşerek daha uygun bir mevzide kesin savaşmaları kabul etmek amacıyla, başarılı bir geri çekilme hareketi yaparak Sakarya bölgesine çekilmişti. Temmuz savaşmalarının Yunanlılar için biraz daha toprak kazanmaktan başka bir sonuç sağlanması ve ordumuzu yok etmeye yöneltmiş olan tasarımlarının büsbütün sonuçsuz kalması dolayısıyla Yunanlıların yeniden taarruza başlayacakları kesin görülmüyordu. Gerçekten, onbeş yirmi günlük bir aradan sonra Yunanlılar yeniden, getirebildikleri bütün kuvvetleriyle ileri harekete başladılar ve başlangıçtan beri ordumuzu sol kanadından çevirerek yok etmek tasarımlarıyla ilerlediler.*

23 Ağustos'tan itibaren başlayan ve seçtiğimiz savunma mevziinde aralıksız üç hafta süren savaşlarda düşmanın büyük fedakârlıklara

<sup>31</sup> İSH., K.1143, G.77, B.77-1.

<sup>32</sup> Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl 22, Sayı 69, Temmuz 1973, Belge No.1531.

*katlanarak uyguladığı aralıksız taarruzlar birliklerimizin kahramanca ve ustalıklı oynak savunması karşısında, tamamıyla kırıldı. Ordumuzu sol kanadından çevirmek amacıyla doğruya doğru uzanan ve uzandıkça karşısında yanımızı değil cephemizi bulan ve tersine kendi yanları hep tehdidimiz altında kalan düşman büyük bir hayal kırıklığına uğradı ve kuşatma olanağı bulunmadığını görünce cephemizden yarmaya girişti ve bu girişimlerinin hepsi başarısızlığa mahkûm edildi.*

*Tam bu sırada ordumuz tasarlanmış plan uyarınca düşmanın sol kanadına doğru karşı taarruza geçti. Düşman, pek tehlikeli olan bu taarruzumuza karşı büyük fedakârlıklara katlanarak dayanmaya ve hatta karşı taarruzlarla kendisini bu tehlikeli durumdan kurtarmaya uğraştı, fakat taarruzumuzun şiddeti karşısında nihayet bütün cepheye geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine taarruzumuz bütün cepheye genişletilmiş ve süvarilerimiz düşmanın yan ve gerilerine yöneltilerek düşmanın geri çekilmesi bozguna dönüştürülmüştür.*

*Dört beş günden beri süregelen karşı taarruzumuzun şimdiye kadar sağladığı sonuçlar, resmi duyurularda da kısmen yazıldığı gibi pek önemlidir. Anadolu'nun Yunan Ordusu için bir mezar olacağı yolundaki inancımızın gerçekleşmekte olduğunu bilgilerinize sunarım.”*

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Türk birliklerinin 13 Eylül 1921 tarihindeki durumlarını Müdâfaa-i Milliyye Vekâletine şu rapor ile bildirmiştir;<sup>33</sup>

*“1. Batı Cephesi karşısında hezimetle çekilen düşman 13 Eylül sabahından itibaren bütün cepheye muharebe temasını kat ederek batıya doğru çekilmeye devam etmektedir.*

*2. Düşmanın geride herhangi bir hatda tevakkuf ve iâde-i intizâm eylemeden mâni olmak ve ric'atini inhizâm-ı kat'îye duçar etmek elzemdir. Bunun için sağ ve sol cenahlardan muvâzî takip için tahsîs edilmiş olan süvari fırkalarına istinâd olmak üzere her iki cenahta mebzûl vesâit-i nakliye ile mücehhez bir ilâ iki piyâde fırkasının işbu ta'kîb harekâtına iştirak ettirilmesi ve cepheden de düşmanın ric'at yolları üzerinde bilâ-fâsıla ilerlemek ve düşmanla be-heme-hâl muharebe temasına girmek üzere münâsib görülecek kuvvetde muhtelit ta'kîb müfrezeleri teşkîl ve sevki muktezî görülmektedir.*

---

<sup>33</sup> *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl 62, Sayı 131, Belge No.40, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayını, Temmuz 2013, s. 278-279.

3. *Batı Cephesi kutaâtının takibe iştirak etmeyecek olan aksâm-ı sâiresi şimdilik Sakarya gerisinde ve (şimendifer) hattı civarında ictimâ ettirilerek sūr'at-i a'zamiyye ile ikmal ve tensik edilecektir.*

4. *Batı Cephesi'nin hemen ber-vech-i âti şekilde tensik ve tanzimine başlanması lâzımdır:*

a) *Mevcut 18 piyade fırkasından beheri üçer firkalı dört kolordu teşkil ve mevcut süvari kuvvetleri de beheri dörder alaydan mürekkep üç firkalı bir süvari kolordusu hâlinde tensik olunacaktır. Mevcut grup kumandanlarından münasip görülenler Garb Cephesi Kumandanlığınca işbu kolordu kumandanlıklarına intihâb ve inha olunacaklardır. İşbu kolordulara birden beşe kadar numro verilecektir.*

b) *Beşinci, Dokuzuncu ve Yirmi Dördüncü Fırkalar lağv olunacaktır.*

c) *Dört kolordulu işbu seyyar ordudan başka Kocaeli muntikasında bir fırka ile bir süvari alayından ve ihtiyaca göre yeniden teşkil olunacak asayiş müfrezelerinden mürekkep olmak üzere bir grup kumandanlığı ihdas edilecektir. İşbu grup kumandanlığına 12'nci Grup Kumandanı Miralay Halid Bey'in tayini münasip görülmüştür.*

*Bu gruba 17'nci Piyade Fırkası'nın tayini şayan-ı arzudur. Kocaeli Grubunun muntikası ber-vech-i âtidir:*

*Şarken Düzce kazasının hudûd-ı mülkiyyesi, cenûben Mudurnu Çayı, Taraklı köyünün Çay'a mansabı Bilecik hatt-ı umûmîsidir. Bu hatt ve mevâki Kocaeli Grubuna aiddir. Bu hattın şimalinde halen mevcut olan bilumum millî kuvvetler Kocaeli Grubu emrine gireceklerdir. Kocaeli Grubu kendi 279 muntikasına muvasalat ve vazîfeye mübaşeret edinceye kadar Garb Cebhesi'nin taht-ı emrindedir.*

d) *6'nci Piyade Fırkasının hâlen bulunduğu muntikada vazîfesine devam etmesi düşman yan ve gerilerinde azamî faaliyet göstermesi lâzımdır.*

5. *Başkumandanlık Karargâhı 13 Eylül akşamından itibaren Polatlı'da teessüs edecektir. Ordunun ikmal ve teçhiz husûsâtını Batı Cephesi Karargâhı ile bit-temas takip ve tesrî eylemek üzere Müdâfaa-i Milliyyece bütün ikmal muâmelâtına vâkıf dört, beş zâtdan mürekkep bir şube süratle Polatlı'ya Karargâh-ı Umûmî nezdine gönderilecektir."*

Sakarya Meydan Muharebesi'nde 13 Eylül tarihi çok önemlidir. Bu tarihte Yunan ordusu Dua Tepe'den batıya atılmış ve takip harekâtı başlamıştır. Bu harekât ile ilgili olarak Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma Bakanlığı ile Batı Cephesi Komutanlığı'na 13 Eylül 1921 saat 02.00'de aşağıdaki emri vermiştir.

"Ordumuzun, çekilen düşmanı duraklamadan ve bütün kuvveti ile takip etmesi kararlaştırılmıştır. Yalnız, Sakarya demiryolu köprüsü tahrip edilmiştir. Tamirinin birkaç haftalık zamana bağlı bulunması, özellikle işe bakımından orduyu zorluklarla karşılaştıracağı tahmin edilmektedir. Bundan dolayı, takibin bu yüzden gecikmeye uğramaması için, gerek Sakarya kuzeyindeki bölgelerden ve gerek Konya menzili üzerinden ordunun muntazaman işesi hususunda Batı Cephesi'ne çok büyük yardım yapılmasını rica ederim."<sup>34</sup>

### Sonuç

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Meydan Muharebesi'ni Nutuk'ta şu şekilde anlatmaktadır:<sup>35</sup>

"... 12 Ağustos 1921 günü, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleriyle birlikte Polatlı'ya cephe karargâhına gittim. Düşman ordusunun cephemize yüklenerek sol kanadımızdan kuşatacağı yargısına varmıştık. Bu görüşe dayanarak tam bir cesaretle gerekli tedbirleri aldırıldım ve yapılacak hazırlıkları yaptırıldım. Olaylar görüşümüzü doğruladı. Düşman ordusu, 23 Ağustos 1921'de ciddi olarak cephemize doğru ilerlemeye başladı ve taarruza geçti. Birçok kanlı, bunalmış safhalar ve dalgalar oldu. Düşman ordusunun üstün grupları, savunma hattımızın birçok parçalarını kırdılar. Bu ilerleyen düşman birliklerinin karşısına kuvvetlerimizi yetiştirdik.

Meydan muharebesi yüz kilometrelik cephe üzerinde oluyordu. Sol kanadımız, Ankara'nın elli kilometre güneyine kadar çekilmişti. Ordumuzun yönü batıya iken güneye döndü. Arkası Ankara'ya iken kuzeye çevrildi. Cephenin yönü değiştirilmiş oldu. Bunda hiçbir sakınca görmedik. Savunma hatlarımız kısım kısım kırılıyordu. Fakat kırılan her kısmın yerine en yakın bir yerde hemen yeni bir savunma hattı kuruluyordu. Savunma hattına çok ümit bağlamak ve onun kırılmasıyla, ordunun büyüklüğü ölçüsünde çok gerilere çekilmek gerektiği teorisini çürütmek için memleket savunmasını başka türlü ifade etmeyi ve bu ifademde direnerek şiddet göstermeyi yararlı ve etkili buldum. Dedim ki:

Savunma hattı yoktur, savunma satıh vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük büyük her birlik bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük büyük her birlik, ilk durabildiği noktada yeniden düşmana cephe kurup

<sup>34</sup> İSH., K.1148, G.6, B.6-8.

<sup>35</sup> Mustafa Kemal Atatürk; *Nutuk (1919-1927)*, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s.418-420

*savaşa devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler ona tâbi olamaz...*

*...Muharebe durumunun bu safhasını sezer sezmez hemen özellikle sağ kanadımızla Sakarya Irmağı doğusunda düşman ordusunun sol kanadına ve daha sonra cephenin önemli yerlerinde karşı taarruza geçtik. Yunan ordusu yenildi ve geri çekilmeye mecbur oldu. 13 Eylül 1921 günü Sakarya Irmağı'nın doğusunda düşman ordusundan eser kalmadı. Böylece 23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe kadar bugünler de dâhil olmak üzere yirmi iki gün yirmi iki gece aralıksız devam eden büyük ve kanlı Sakarya Meydan Muharebesi yeni Türk Devleti'nin tarihine, dünya tarihinde pek az rastlanan büyük bir meydan muharebesi örneği kaydetti..."*

23 Ağustos 1921 sabahı Türk ileri mevzilerine taarruza başlayan Yunan ordusu, çok şiddetli muharebelerden sonra 11 Eylül 1921 tarihinden itibaren sağ kanattan başlayarak batıya doğru çekilmiş, 13 Eylül 1921'de ise Sakarya Nehri'nin doğusundan tamamen atılmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Müdâfaa-i Milliyye Vekâlet-i Celîlesi'ne Millete Beyanname adıyla 14 Eylül 1921 tarihinde yazdığı beyannameye zaferi şu şekilde bildirmektedir.<sup>36</sup>

*"Mukaddes topraklarımızı çiğneyerek Ankara'ya girmek ve istiklâl-i memleketin fedakar muhafızı olan ordumuzu imha etmek isteyen Yunan ordusu, yirmi bir gün devam eden pek kanlı muharebelerden sonra avn-i Hakk'la mağlup edilmiştir.*

*Ordumuzun mukabil taarruza geçmesi üzerine yüz geri etmek suretiyle kahraman Türk askerinin süngülerinden kurtulmak isteyen düşman ordusuna esnâ-yi ric'atde âmân verilmemiş ve mühim kuvvetleri Sakarya doğusunda imha olunmuştur. Sakarya'dan geçerek şaşkın ve gayr-i muntazam garba teveccüh eden kısımlarının dahi arkasını bırakmayarak masum Türk milletinin hayat ve istiklâline canavarca tecavüz edenlere lââyık cezayı vermek için ordumuz sönmez bir azm ve celâdetle vazifesini ifaya devam ediyor."*

Ayrıca Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın Başkomutanlığa çektiği 13 Eylül 1921 tarihli telgrafta zafer şu şekilde müjdelenmektedir.<sup>37</sup>

*"23 Ağustos 1921'den beri süregelen Sakarya Meydan Savaşı Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordusu'nun kesin zaferiyle sonuçlanmıştır. Üç günden*

<sup>36</sup> *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl 62, Sayı 131, Belge No.40, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayını, Temmuz 2013, s. 289.

<sup>37</sup> *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Yıl 31, Sayı 80, Ağustos 1981, Belge No.1764.

*beri devam eden kesin karşı taarruzumuz etkinliğiyle bugün 13 Eylül 1921 öğleden evvel tüm düşman ordusu bütünü ile yenik düşerek nehrin batısına atılmış bulunuyor. Düşmanı aralıksız izliyoruz.”*

Sakarya Meydan Muharebesi, bir satır muharebesi olup 25 kilometre derinlikte 100 kilometre uzunluğunda ve 2500 kilometrekare bir toprak parçası üzerinde yapılmış, Yunan ordusunun yarmak istediği noktalarda, güçlü bir savunma hattı kurulmuş ve ancak bir noktada 1364 rakımlı Çal Dağı Tepesi'nde Türk cephesini yarabilmiştir. Yunan ordusunun taarruz gücünün kırıldığını zamanında sezmek ve bir genel karşı taarruza geçerek düşmanı 150 kilometre geriye püskürtmek, tam bir savaş stratejisi ve komutanlık sanatıdır.

Sakarya Meydan Muharebesi sonunda Türk ordusunun zayıyatı; 5.713 şehit, 18.480 yaralı, 828 esir ve 14.258 kayıp olmak üzere toplam 49.289'dur. Yunan ordusunun zayıyatı ise; 3.758 ölü, 18.955 yaralı, 354 kayıp olmak üzere toplam 23.007'dir.

#### **Kaynakça**

ATASE Arşivi; İstiklal Harbi Katoloğu (İSH)

- ....., İSH., K.9, G.9, B.9-1.  
....., İSH., K.1140, G.8, B.20 ; K.1140, G.14, B.43.;  
....., İSH., K.1141, G.153, B.105.; İSH., K.1141, G.155, B.155-1.;  
....., İSH.,K.1141, G.157, B.157-1.  
....., İSH., K.1142, G.195, B.195-1.; İSH., K.1142, G.208, B.208-1.  
....., İSH., K.1143, G.74, B.74-1.; İSH., K.1143, G.75, B.75-1.  
....., İSH., K.1143, G.77, B.77-1.; İSH., K.1143, G.60, B.60-1.  
....., İSH., K.1144, G.89, B.89-1.; İSH., K.1148, G.3, B.3-3.;  
....., İSH., K.1144, G.91, B.91-1.  
....., İSH., K.1148, G.6, B.6-8.

*Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl 62, Sayı 131, Belge No.40, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayını, Temmuz 2013.

Baykoç, Hulusi, *İstiklal Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi*, Askerî Matbaa, İstanbul, 1 Eylül 1944.

*Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Yıl 31, Sayı 80, Ağustos 1981, Belge No.1764.

*Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Yıl 22, Sayı 69, Temmuz 1973, Belge No.1531.

*Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Yıl 22, Sayı 69, Eylül 1973, Belge No.1508.

*Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Yıl 31, Sayı 80, Ağustos 1981, Belge No.1762.

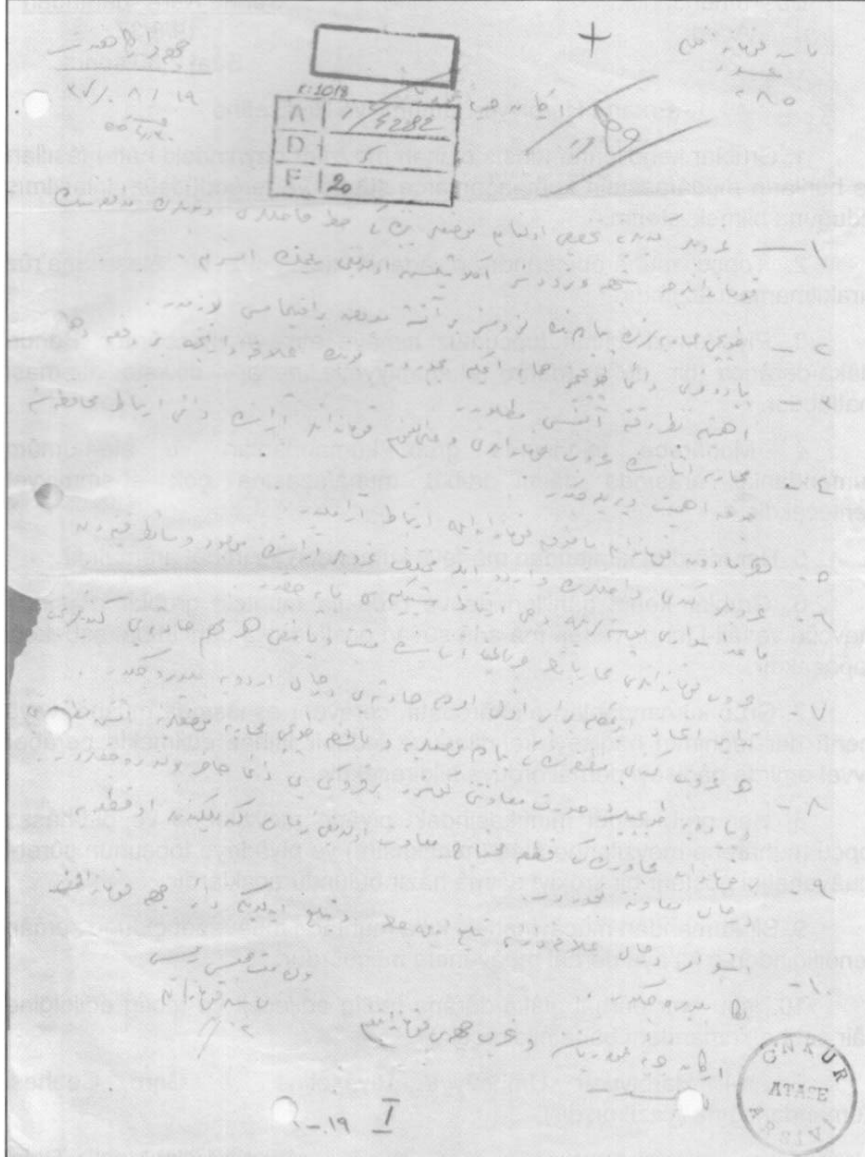


*Türk İstiklal Harbi Sakarya Meydan Muharebesi'nin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1921); 2'nci Cilt, Batı Cephesi 5'inci Kısım 1'inci Kitap, 1995.*

*Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât, 2'nci Cilt, 5'inci Kısım, 2'nci Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1973.*

Vandemir, Baki, *Türk İstiklal Harbinde Sakarya'dan Mudanya'ya Kadar*, 1'inci Kısım, 140 Sayılı Askerî Mecmua, İstanbul, Askerî Matbaa, 1946.

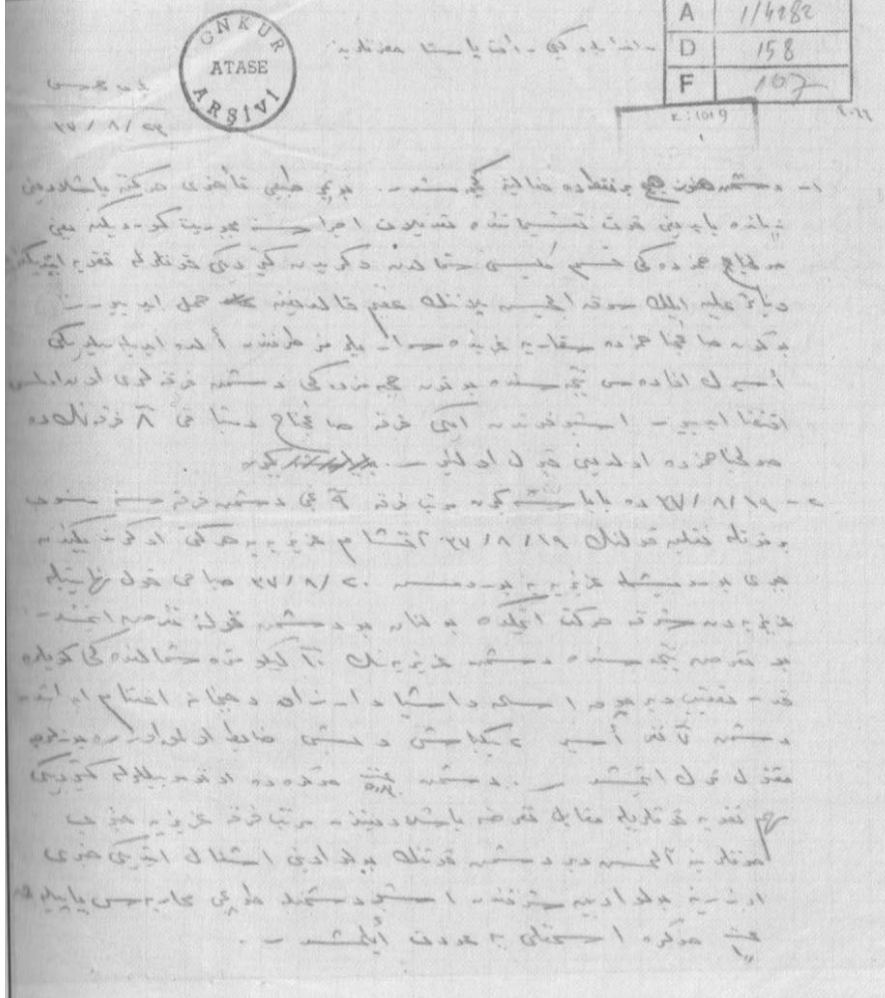
Ek-1



**Başkomutanlığın 19 Ağustos 1921 tarihli harekât emri.**

**Kaynak:** Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi; İstiklal Harbi Koleksiyonu.

Ek-2



**Milli Savunma Bakanlığı'na bildirilen 23 Ağustos 1921 tarihli Başkomutanlık raporu.**

**Kaynak:** Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi; İstiklal Harbi Koleksiyonu.

۲۷/۹/۱۱

سابقہ ہندوستانی راج پست دفتر

۸۹۱

ساعت زوال و صبحی روجہ آتید۔

سادہ - ۱ - عمریہ - اردو جیمہ سترہ دیکھہ جیمہ و جیدی سہ - تمام سہ ماہیہ  
ایکلمہ د۔ - سواری محمد کمر موغال طاعن دوندہ اشغال اکتیہ و  
سماہ حقوی دستہ نقرہ امری آتید۔

۲ - اوچو و لایہ ای صبارہ منزل دیر دکاری ایر لرحلاص  
نظراً طریاقہ کوزی قلم، بوبوک کولہ کوزہ ایکی داند  
ادلاہ منقہ دہ دیکھہ فالدین وانی فرق تجہ ایلیہ وانی لای  
ساری بولناہ دیکھہ بامد باہو جنور ادہ ارہ سترہ و  
باشی جنور داخل غریبہ غریبہ ادوی بوریہ حالہ کوری  
و شاہ خان سیک بوبوک غریبہ کر دیکھہ و صیغہ تبدلہ اولیہ  
و شاہی بولاہی دہ بری سواری و دیگری یادہ اولیہ دزہ  
ایک بوریہ قولک تکرہ کوی استقامتہ بیر و دی دھول کسند  
تکرہ کوی دہ کسندہ یا قلا سدیق و قادوی کوری غریبہ  
دیکھہ بر فرقہ سیک حال اجتماعہ بولزنی کویست۔

۲ - دیکھہ دودہ خطہ انیکیز موضع قاسی نکلت کوری بدین مناسبت  
نقرہ امری اکلمہ د۔

یا حقین  
محمد علی

A	1/4282
D	158-1
F	-22-

۲۱۰۲۰

G.N.K.U.B.  
ATASE  
ARŞIVI

**Türk ve Yunan ordularının 11 Eylül 1921 tarihli harekâtına dair rapor.**

**Kaynak:** Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi; İstiklal Harbi Koleksiyonu.

**ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**  
**ÇEŞİTLİ YÖNLERİYLE SAKARYA MEYDAN**  
**MUHAREBESİ**



## HAYMANA, SAKARYA SAVAŞI VE MANGAL DAĞI

Zafer KOYLU\*

### Giriş

Haymana'nın tarihi oldukça eskiye dayanmaktadır. Hititlerden başlayarak Roma, Bizans dönemine kadar tarihi izler taşımaktadır. Selçuklu egemenliğine 1127'de giren Haymana, Timur istilası sonrasında Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Büyük ve Küçük Haymana'dan oluşan bölge bazı Osmanlı resmi yazışmalarında Haymanateyn(Haymanalar) olarak adlandırılmıştır. 1855 li yıllardan itibaren bölgede Kürt aşiretleri ve muhacirler iskan edilmeye başlanmıştır. Bu süreçte Reşvanlı/Rişvanlı,<sup>1</sup> Vilanlı, Belikanlı,<sup>2</sup> Şerefli,<sup>3</sup> Cihanbeyli<sup>4</sup> aşiretleriyle, Nogay Muhacirlerinden<sup>5</sup> Yedsan,<sup>6</sup> Canboyluk<sup>7</sup> kabileleri ve Çerkez boyları<sup>8</sup> değişik neden ve gerekçelerle bölgeye yerleştirilmiştir. 1893 yılında Haymana'daki kürt vesair aşiretlerin kendilerine özgü Süvari Alayları kurma isteği resmi makamlara (Seraskerlik Makamı) iletilmiş,<sup>9</sup> ancak bu istek kanunlara uygun olmadığından<sup>10</sup> kabul edilmemiştir. 11 Temmuz 1895 yılında bir başka gelişme ise Haymana ile Hicaz isimlerinin yazılışlarının birbirine benzemesi nedeniyle, Haymana Kazasının adının değiştirilmesi gündeme getirilmiş,<sup>11</sup> ancak durum 18 yıl sonra "Haymana" yazımının değiştirilmesi ile düzeltilmiştir.<sup>12</sup>

\* Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü 26480/ESKİŞEHİR, zkoylu@ogu.edu.tr

<sup>1</sup> Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), Sadaret Mektubi Kalemi(A. }MKT. UM), Dosya No(Dn): 276, Gömlek No(Gn): 10748, 14. Zilhicce 1271; BOA., MVL., Dn. 61, Gn. 3, 26 Recep 1262.

<sup>2</sup> BOA., Meclisi Vala Riyaset(MVL), Dn. 290, Gn. 97, 08. Zilkade 1271.

<sup>3</sup> BOA., MVL., Dn. 320, Gn. 28, 12. C.

<sup>4</sup> BOA., Dahiliye Mektubi Kalemi(DH. MKT), Dn. 1376, Gn. 33, 07Safer1304.

<sup>5</sup> BOA., Sadaret Mektubi Kalemi, Nezaret ve Devair(A. }MKT. NZD), Dn. 327, Gn. 10, 25 Rebiülevvel 1327.

<sup>6</sup> BOA., A. }MKT..UM., Dn. 410, Gn. 36, 24 Zilkade 1276.

<sup>7</sup> BOA., A. }MKT. NZD, Dn. 327, Gn. 10, 25 Rebiülevvel 1327.

<sup>8</sup> BOA., Sadaret Mühimme Kalemi(A. }MKT.MHM), Dn. 227, Gn. 51, 16 Muharrem 1278.

<sup>9</sup> BOA., DH. MKT., Dn. 2040, Gn. 74, 20 Cemaziyelahir 1310.

<sup>10</sup> BOA., Babrali Evrak Odası (BEO), Dn. 2047, Gn. 106, 13 Şaban 1310.

<sup>11</sup> BOA., DH. MKT., Dn. 396, Gn. 79

<sup>12</sup> Eski yazımda Haymana'da sesli harflerden sadece "mim" harfinden sonraki "elif" varken; yeni yazımda bütün sesli harfler için "elif" kullanılmıştır. BOA., Dahiliye İdare (DH. İD), Dn. 97, Gn. 23, 17 Muharrem 1332.

19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında, Haymana daha hızlı gelişme içine girmiştir. Bölgede eğitim ile ilgili olarak ibtidai mektepler olmakla birlikte, Rüşdiye'nin Yabanabad'da yeni yapılan binaya nakledilmesiyle bölgede bu derecede bir okul kalmamıştır. Bunun üzerine Haymana'da Rüşdiye açılması için Ankara Valiliğince Maarif Nezareti'ne müracaatta bulunulmuş<sup>13</sup> ancak 1 Temmuz 1890'da verilen yanıtta “ *Kaza-i mezkûrede yeniden Rüşdiye küşadı için maaş tahsisi şimdilik kabil olmayacağından idarece münasip bir karşılık bulunmadığı halde, mektebi mezkûrun küşadından sarf-ı nazarla mevcud Mekteb-i İdadiye'nin...*”<sup>14</sup> geliştirilmesine çalışılması önerilmiştir.

1898 yılı itibarıyla kazaya Telgraf hattı çekilmesi için isteğine bulunulmuş<sup>15</sup>, ancak bütçe yetersizlikleri nedeniyle mümkün olmadığı bildirilmiştir.<sup>16</sup> Ancak Haymana bu isteğinden vazgeçmeyerek farklı alternatifler sunarak<sup>17</sup> bu isteğini gündemde tutmuştur. II. Meşrutiyetin ilanından altı ay sonra(30 Ocak 1909) Haymana'da belediye kurulması girişimleri de Dâhiliye Nezareti tarafından onaylanmamıştır.<sup>18</sup>

Başlangıçta oldukça geniş bir arazi ve buna bağlı köyleri varken, zamanla bazı köyler Haymana'dan alınarak bir kısmı merkeze, bir kısmı da çevre kazalara bağlanmıştır (örn. Bala).

Hayvancılık konusunda bilinenler dışında at yetiştiriciliği konusuna da önem verilerek var olan atların ıslahı için çifteler çiftliğinde aygırlar talep edilmiştir.<sup>19</sup> Ayrıca Dünya Savaşı yıllarında ise bölgeden İstanbul'a koyun nakledilmiş ve peynir ve yağ yapımı geliştirilmeye çalışılmıştır.<sup>20</sup>

### **Birinci Dünya Savaşı Sonrası Anadolu/ İlk İşgaller ve Direniş**

I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalayarak savaştan yenik çıkmıştı. Şartları son derece ağır olan bu Ateşkesin bazı maddeleri istedikleri bölgeleri işgal etme hakkı tanımaktaydı. Ülkenin demir yollarına, limanlarına ve bütün kaynaklarına el

<sup>13</sup> BOA., Maarif Nezareti (MF) Mektubi Kalemî(MKT), Dn. 118, Gn. 86-1, 13 Zilkade 1307.

<sup>14</sup> BOA., MF. MKT., Dn. 118, Gn. 86-2, 13 Zilkade 1307.

<sup>15</sup> BOA., DH. MKT., Dn. 2117, Gn. 97, 29 Cemaziyelevvel 1316.

<sup>16</sup> Direkler ve diğer masrafların ahali tarafından karşılanması, Telgrafhane için belediyenin bir bina vermesi vs. BOA., DH. MKT., Dn. 2190, Gn. 5, 04 Zilhicce 1316

<sup>17</sup> BOA., DH. MKT., Dn. 2195, Gn. 48, 20 Zilhicce 1316.

<sup>18</sup> BOA., BEO., Dn. 3481, Gn. 48, 07 Muharrem 1327; BOA. DH.MKT., Dn. 2731, Gn. 49, 15 Muharrem 1327

<sup>19</sup> BOA., BEO.,Dn. 1207, Gn. 90509, 22 Cemaziyelevvel 1316; BOA., İradeler Orman ve Maadin(İ.OM), Dn. 5, Gn. 1316, 18 Şaban 1316.

<sup>20</sup> BOA., Dahiliye İradei Umumiye(DH.İ.UM), Dn. 89, Gn. 1, 27 Cemaziyelahir 1334.



konuldu. Ordu Jandarma da dâhil 50 700 ile sınırlandırıldı.<sup>21</sup> Bu durum karşısında Osmanlı Genelkurmayı, orduyu yeniden düzenlemek zorunda kaldı. İtilaf Devletleriyle anlaşan Genelkurmay, orduyu 9 Kolordu ve 20 Tümen halinde örgütlemeyi kabul ettirdi. Mütareke ile birlik sayısı değil insan sayısı sınırlandırılmıştı. Osmanlı Genel Kurmayı da bu boşluktan yararlanarak, insan sayısı az, fakat ileride mevcutlarının arttırılmasıyla büyüyebilecek bir iskelet kurmayı tercih etti. İzmir'in işgali ve Yunan ilerleyişine karşı ilk direniş bu zayıf askeri birliklerin bazılarında<sup>22</sup> ve Milis Kuvvetlerinden geldi. Yunan ordusuna karşı kurulan Kuvay-ı Milliye<sup>23</sup> kısa sürede yayılmaya ve halktan destek görmeye başladı. Kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Kuvay-ı Milliye'ye asker ve para sağlanması için kararlar aldı<sup>24</sup> ve bu doğrultuda çabaladı. Ancak Kuvay-ı Milliye birliklerini efeler ve Ethem'in emrindeki kuvvetler oluşturduğundan merkezi bir komuta ve disiplin de yoktu. Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi sırasında Batı Cephesi'ndeki bu düzensizliği gidermek amacıyla, 9 Eylül 1919'da Ali Fuat Paşa'ya "Batı Anadolu Umum Kuvayı Milliye Komutanlığı" görevini verdi. Fakat Paşa istenilen başarıyı sağlayamadı. 23 Ekim'de Albay Refet Bey yöreye gönderildi ve bir rapor hazırlayarak, daha uzun süre Batı Cephesi'nin tek komuta altına alınmayacağını bildirdi. Bu nedenle askeri kuvvetler Refet Bey'in komutası altına verilirken, Milis Kuvvetler durumlarını korudu.<sup>25</sup>

Haziran'da Anadolu'daki iç karışıklıklardan da yararlanarak, yeniden başlayan Yunan taarruzu üzerine Balıkesir ve Bursa işgal edildi.<sup>26</sup> Bu sürece bir de Gediz Taarruzu'nda<sup>27</sup> yaşanan başarısızlık<sup>28</sup> eklenince düzenli orduya geçilme kararı verildi.

---

<sup>21</sup> *Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara: Genelkurmay Basımevi 1999, s. 47-54.

<sup>22</sup> Örneğin 56. Tümen hiç karşı koyamamasına rağmen en alçakça saldırılara maruz kalmışlardı. Bkz Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara: TTK, 1990, s. 9-10.

<sup>23</sup> Kuvâ-yı milliye tabiri tarihimizde "millî" kuvvetler" düzenli olmayan silâhlı birlikler ve kuvvetler için kullanılan bir tabir olarak göze çarpmaktadır. Kuvâ-yı Milliye adını verdiğimiz bu kuvvetler, düşmana karşı ülkenin korunması ve savunmasının pekiştirilmesi, birlik ve beraberliğin sağlanmasını hedeflemişlerdir. Yücel Özkaya, "Kuvayı Milliye", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 8, S. 24, Temmuz 1992, ss.451.

<sup>24</sup> Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*, Ankara: Genkur Basım evi 1994, s. 139

<sup>25</sup> Ergun Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, (Yeni Baştan Yazılmış 4. Baskı), Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No. 50, Ankara 1995.

<sup>26</sup> Ayrıntılı bilgi için bkz. İhsan Güneş, "Bursa'nın Yunan Ordusu Tarafından İşgali ve Bunun Doğurduğu Tepkiler" *II. Askeri Tarih Semineri*, Ankara, 1985, s. 144-148.

<sup>27</sup> Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ayfer Özçelik, "Gediz Taarruzu (24 Ekim 1920)," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 7, S. 21, Temmuz 1991, ss. 581-589.

<sup>28</sup> Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk/Söylev*, C. II, Ankara: TTK, 1987, s. 666-667.

Yunanlılar, 6 Ocak 1921’de Bursa Uşak üzerinden yeniden saldırıya geçti. Türk Ordusu, Ethem kuvvetleriyle uğraşırken aynı zamanda Yunanlılara da karşı koymak zorunda kaldı. Bu nedenle Albay İsmet Bey, 4 gün Kütahya’da kalıp, cepheye muharebenin son günü yetişebildi. Askerlik yönünden, bazı eksiklikleri ve sıkıntılı süreçleri olmasına rağmen<sup>29</sup>, sonuçları açısından<sup>30</sup>, düzenli ordunun ilk başarısı, Yunanlıların Türkler karşısındaki de ilk başarısızlığıdır.<sup>31</sup> Benzer bir durum da 23 Mart-1Nisan 1921’de aynı bölgede yaşandı. Katıksız bir zafer daha kazanıldı. Bu durum TBMM Hükümeti’nin yurt içinde ve dışında konumunu da etkiledi. Türk halkının TBMM’ye ve ordusuna olan güveni de arttı.<sup>32</sup>

Yunanlılar I. ve II. İnönü’deki yenilgileriyle kaybettikleri prestijlerini yeniden kazanmak için daha güçlü, organize kuvvetlerle yeniden saldırmak için hazırlanmaya başladı. Yunan Genelkurmayı yeni bir strateji belirledi: Yunan ordusu, Uşak ve Bursa Gruplarını kuşatıcı bir ilerleyişle, meydan muharebesi sahasında birleştirecek ve Türk ordusu iki ateş arasına alınarak yok edilecekti.<sup>33</sup>

Bu sırada Batı Cephesi’ndeki Türk Kuvvetleri İnönü-Kütahya- Döğür çizgisinde “4” grup halinde toplanmış durumdaydı. Silah ve mühimmat gereksiniminin karşılanması için İtalya’dan satın almaların sonuçlandırılmasına çalışılıyordu. İşte bu noktada 10 Temmuz da harekete geçen Yunanlılar Türk kuvvetlerinin merkezi ile sol kanadına saldırdı. Önce Afyon(13 Temmuz 1921), arkasından Kütahya (17 Temmuz 1921) işgal edildi. Türk birlikleri Eskişehir-Seyitgazi çizgisine çekilmek zorunda kaldı. 18 Temmuz’da Karacahisar’daki cephe karargâhına gelen Mustafa Kemal durumu daha yakından inceledikten sonra İsmet Paşa’ya genel olarak şu yönergeyi verdi,<sup>34</sup> “ *Orduyu, Eskişehir kuzey ve güneyinde topladıktan*

<sup>29</sup> Savaşın en hararetli dönemlerinde Cepheden Ankara’ya “Cephane gönderin, yeniliyoruz...” telgrafi çekilirken, Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa, “Size bir tren cephaneye gönderdim, elinize varıncaya kadar mukavemet imkanını temin ediniz” demekte ve telgrafi imzalarla göz yaşlarını tutamamaktaydı. Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı 50. Yıl Yayınları 1974, s. 311.

<sup>30</sup> Zaferin kazanılmasıyla birlikte orduya tebriklerle birlikte başlılarda yağmaya başladı. Bu süreçte Haymana’dan orduya 64 beygir hediye edildi. Nuri Köstüklü, “Birinci İnönü Muharebesi ve Siyasi Sonuçları Üzerine Bazı Düşünceler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 7, S. 21, Temmuz 1991, s. 606.

<sup>31</sup> Sabahattin Selek, *Milli Mücadele-Ulusal Kurtuluş Savaşı II*, İstanbul: Örgün Yayınları 1982, s. 1007.

<sup>32</sup> İzzet Öztoprak, “II. İnönü Savaşı Sonrasında İç Siyasi Durum ve Ankara’da Hükümet Değişikliği”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIV, S. 42, Kasım 1998, s. 1081.

<sup>33</sup> Prens Andre, *Felakete Doğru*, (Çev. Hüseyin Rahmi) İstanbul: Askeri Matbaa 1932, s. 25; Aybars, *a.g.e.*, s.477.

<sup>34</sup> Atatürk, *a.g.e.*, C. II, s.815-817

*sonra, düşman ordusuyla aramızda büyük bir aralık bırakarak çekilmek gerekir ki, orduyu derleyip, toparlayıp, güçlendirelim. Bunun için Sakarya Doğusuna kadar çekilebilirsiniz. Düşman hiç durmadan ilerlerse hareket üssünden uzaklaşacak ve yeniden destek örgütleri(Menzil hatları) kurmak zorunda kalacak, her durumda ummadığı zorluklarla karşılaşacaktır. Buna karşılık bizim ordumuz toplu bulunacak ve daha elverişli koşullar içerisinde bulunacaktır. Bu çekilişimizin en büyük sakıncası Eskişehir gibi önemli yerlerimizi ve birçok topraklarımızı düşmana bırakmaktan dolayı kamuoyunda doğabilecek iç sarsıntıdır. Ama az zamanda elde edebileceğimiz başarılı sonuçlarla bu sakıncalar kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Askerliğin gereğini duraksamadan uygulayalım. Başka türden sakıncalara karşı koyarız.”*

19 Temmuz’da Eskişehir boşaltıldı. Batı Cephesi Komutanlığı susuzluk, yorgunluk ve güneş çarpması gibi sıkıntılara rağmen, düşmanla arayı daha da açmak için orduyu süratle geri çekmeye başladı. Arka arkaya yaşanan zaferlerden sonra gelen bu yenilgi ve geri çekilme, ülkede ve mecliste heyecan yarattı.

### **Sakarya Öncesi Genel Durum**

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri’nde uğranılan yenilgi ve Yunan kuvvetlerinin Ankara önlerine kadar gelmesi, bu arada Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak’ın Meclisin gizli oturumunda Ankara’nın boşaltılması<sup>35</sup> olasılığından söz etmesi Mecliste heyecanı ve kuşkuvarı iyice artırdı.<sup>36</sup> Fevzi Paşa’nın tüm sorumluluğu üzerine alması meclisteki tansiyonu yatıştırdı. O zamana kadar yemin töreni dışında hemen hiç konuşmamış olan Dersim Mebusu Dişap Ağa’nın; “*Efendiler! Biz buraya kaçmaya mı geldik, yoksa kavga ederek ölmeye mi geldik*” diyerek vakur ve korkusuz adımlarla kürsüden inmesi de Meclisteki heyecanı artırdı. Bu durum Başkomutanlık Yasası’nı gündeme getirdi. Ancak unvan ve yetki konusunda görüş ayrılığı ortaya çıktı ve meclis iktidar-muhalefet

<sup>35</sup> TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre. 1, Cilt 2, İçtima 2, 30 Temmuz 1337 (1921), s. 116-120.

<sup>36</sup> Adana Milletvekili Damar Arıkoğlu bu gizli oturumu şöyle nakleder: Kürsüye çıkan Fevzi Paşa’nın rengi uçmuş, traş olmamış, kim bilir kaç gündür uykusuzluktan gözleri halka halka, elbisesi toz toprak, perişan kıyafetiyle söze başladı. Mebusların hiç birinden ses yok, dikkatle onun ağzından çıkacak kelimeleri sabırsızlıkla bekliyorlardı: “Arkadaşlar! Tarihi günler yaşıyoruz. Yunanlıların çok üstün kuvvetlerle yaptıkları taarruza karşı asker ve subaylarımız insan üstü bir gayretle kahramanca çarpıştılar. Harp çok kanlı oldu, ağır zayıata uğradık... Hedefimiz nihai zaferdir. ... Hükümetiniz namına Ankara’yı bir hafta zarfında tahliye etmeye, Hükümet merkezini Kayseri’ye nakletmeye karar verdik...” Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, 1961, s.235.

mücadelesine sahne oldu. Muhalefet, Mustafa Kemal Paşa'nın "Başkomutan Vekili" unvanıyla orduya komuta etmesini isterken, Paşa'yı destekleyenler "Başkomutan" unvanının verilmemesi durumunda amaca ulaşamayacağını savunuyordu. Her türlü girişime rağmen BMM 5 Ağustos 1921'de 44 sayılı kanunla Mustafa Kemal Paşa'ya "Başkomutan" unvanını verdi. Gerçekten de bu unvanın Meclis tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya verilmesi, onun tanımlanmamış devlet başkanlığı konumunu pekiştirdi.<sup>37</sup> Paşa, Başkomutanlığı aldığı gün "orduya ve millete beyanname"<sup>38</sup> yayınlarak, ordunun ve milletin mücadelecisi, bağımsızlıkçı, fedakâr yönlerini ön plana çıkararak moral ve motivasyonu artırmaya çalıştı. İlk iş olarak ordunun güçlendirilmesi ele alındı. 20 - 40 arası insanlar silah altına çağrıldı. Menzil teşkilatının kuvvetlendirilmesine çalışılarak, silah tamirine önem verildi. 7-8 Ağustos 1921'de de Tekâlif-i Milliye Emirleri (1-6 numaralı emirler 7 Ağustos'ta; 7-10 numaralı emirler 8 Ağustosta) yayınlanarak dünyada ilk kez topyekün savaş stratejisi uygulamaya geçirildi.<sup>39</sup>

#### **Askeri Durum ve Birliklerin Konuşu**

24 Temmuz 1921 günü Yunan Kralı Konstantin, Başbakan Gonaris, Savunma Bakanı Teotokis, Genelkurmay Başkanı Düsmanis, Kabinenin Askeri Müşaviri Stratikos, Küçük Asya Ordusu komutanı Kütahya'da toplantı yaparak, Ankara'ya kadar ilerlemeye karar verdi<sup>40</sup>. Yunanistan'ın Küçük Asya Ordusu Komutanı Papulas ise ileri harekât yanlısı değildi. O harp Meclisi'ne sunduğu muhtıradaki: Ankara'ya gitmenin zorluğuna değinerek "...katedilecek mesafenin uzunluğu(265-300km arası), yolların çok kötü olması, köprü olmayan yerlerde Sakarya ve Porsuk nehirlerini geçme imkânsızlığı ve Eylül ayında başlayan kuvvetli yağmur mevsimi gibi zorluklar nedeniyle ancak Sakarya'nın Doğu bölgesine (Beylikköprü-Kavak) gidilebilecektir. Eğer bu ilerleyişte Türk Ordusuna rastlanır ve ezilir ise Ankara'ya doğru ilerlenebilecektir. Aksi takdirde Yunan Ordusu, demiryolunun Beylikköprü'den itibaren Eskişehir'in 100 km doğusundaki bir noktaya kadar çekilmeye mecburdur" demektedir. Papulas bu düşüncesini

---

<sup>37</sup> Saime Yüceer, "Sakarya Zaferine Giden Yolda Önemli Bir Devrim: Mustafa Kemal Paşa'ya "Başkomutan" Unvanının Verilmesi", *90. Yıl Dönümünde Sakarya Zaferi Ve Haymana* (Yay. Haz. Hakan Uzun-Necdet Aysal), Ankara Üniversitesi Yayınları No: 354, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü: 44, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi 2012, s.133-134.

<sup>38</sup> Atatürk'ün Bütün Eserleri, c. 11(1921), İstanbul: Kaynak Yayınları 2003, s. 286-287.

<sup>39</sup> Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 374-402.

<sup>40</sup> Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 542, Atatürk Dizisi: 18, Ankara: Başbakanlık Basımevi 1983, s. 345.

Krala, Başbakana ve Harbiye Nazırı'na da sundu<sup>41</sup>. Batı Cephesi Komutanlığı, Kütahya-Eskişehir muharebelerinden sonra Orta Sakarya Batısında örtme birlikleri bırakmış ve asıl kuvvetleriyle 25 Temmuz 1921'de nehrin doğusunda tertiplenmişti.<sup>42</sup> Temmuz ayı başında büyük Yunan taarruzunu karşılayan ve Eskişehir-Kütahya Muharebeleri'ni veren Türk Kuvvetlerinin tamamı 16 Piyade Tümeni, 4 Süvari Tümeni, 1 Süvari Tugayından ibaretti. 5 Ağustos'ta Batı Cephesi'nin savaşçı er sayısı 46 228'e yükselmişken,<sup>43</sup> aradan geçen bir iki hafta içerisinde bu sayı 122.086 er/erbaşa ulaştırıldı.<sup>44</sup>

### **Sakarya Savaşı'nın Birinci Aşaması (14-22 Ağustos 1921)**

#### **Türk ve Yunan Ordularının Hazırlık ve Hareketleri (1-14 Ağustos 1921)**

1 Ağustos 1921 tarihi itibarıyla Sakarya Mevzii bölgesinde bulunan birlikler, savunma, eğitim, ve tertiplenme işleriyle meşguldü. Cephe ihtiyatına girmesi emredilen 15. Tümen, bu sabah Haymana'ya gitmek üzere hareket ederek, öğleden sonra Polatlıya gelmiş ve dinlenmeye geçmişti. Tümen 2 Ağustos sabahı Haymana'ya hareket edecekti.<sup>45</sup> İhtiyat Grubu 2 Ağustos İtibarıyla Sincanköy istasyonuna nakledilip burada faaliyete başladı. Batı cephesinden İhtiyat Grubuna verilen emre göre Aydın-Şimşit-Polatlar-Malıköy-Pirepınar-Salmanlı-Haymana-Çeltik hattının ikinci savunma mevzii olarak saptanmış olduğu bildirildi. Bu nedenle İhtiyat Grubu emrine verilmiş olan 15. Tümen sabah saat 07.00'da Polatlı'dan hareket ederek akşamına Haymana'ya ulaşarak ikinci mevzii olarak seçilen hattın keşif ve tespiti ile görevlendirildi.<sup>46</sup> 9 Ağustos akşamı verilen 15 sayılı cephe emrinde düşman ordusunun büyük kısmıyla Alpu-Eskişehir demiryolu hattının iki tarafında

<sup>41</sup> Prens Andre, *a.g.e.*, s. 65-66.

<sup>42</sup> 14 Ağustos'ta Yunan Ordusu taarruza geçtiği zaman Batı Cephesi Komutanlığı emrinde yeniden düzenlenmiş kuvvetler şöyle idi: Mürettep Kolordu (Albay Kazım), I. Grup(Albay İzzettin), II. Grup( Albay Selahattin Adil), III. Grup(Albay Mehmet Arif), IV. Grup(Albay Kemalettin Sami), V:Grup-Süvari Grubu( Albay Fahrettin), İhtiyat Grubu(Yusuf İzzettin Paşa). Selek, *a.g.e.*, C.II, s. 1137-1138.

<sup>43</sup> *A.g.e.*, c.I, s. 1138.

<sup>44</sup> *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonrası Harekat*, C. II, 5. Kısım, 2. Kitap, Ankara: Genelkurmay Basımevi 1995, s. 6; Zekeriya Türkmen, "Türk İstiklal Harbinde Bir Dönüm Noktası: Sakarya Meydan Muharebesi", *90. Yıl Dönümünde Sakarya Zaferi Ve Haymana* (Yay. Haz. Hakan Uzun-Necdet Aysal), Ankara Üniversitesi Yayınları No: 354, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü: 44, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi 2012, s. 138.

<sup>45</sup> *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, II. Cilt, V. Kısım, I. Kitap, Ankara: Genelkurmay Basımevi 1995, s. 140.

<sup>46</sup> *A.g.e.*, s. 148.

durumunu muhafaza ettiği bildirilerek, bölgedeki 2., 12., ve 3. Grupların alacağı tedbirler belirtildi.<sup>47</sup>

Türk tarafının bu hazırlık süreçleri devam ederken, Yunan Küçük Asya Ordusu birlikleri de ikmal hazırlıklarını tamamlamışlardı. 10 Ağustos 1921'de Ordu Komutanı Papulas, birliklerine verdiği emirle, harekâta başlama gününün 14 Ağustos 1921, Pazar olduğunu planlarda herhangi bir değişiklik olmadığını, bütün kolorduların öncülerinin aynı gün saat 05.00'te ileri emniyet hattını geçeceğini bildirdi.<sup>48</sup> Kolordular bu harekât emrine göre ileri yanaşarak, keşif ve hazırlıklara başlamışlardı.

Bu süreç, Yunan Ordusunun Sakarya mevzileri ile temas için ileri harekâtıydı. Yunan ordusu komutanı, Türk ordusunun büyük kısmının Sakarya'nın doğusuna çekildiğini kesin olarak anlayamamıştı. Bu Türk ordusunun örtme birliklerinin görevini iyi yaptıklarının işaretiydi. Sakarya doğusunda ordumuzun yeni tuttuğu mevzi düşmandan oldukça uzaktı. Ordu burada yeniden kuvvetlenmeye ve tahkimata başladı. Düşmanın ilerlemesi durumunda Süvari Kolordusuna önemli vazifeler düşecekti. Nitekim bu görevi üstlenen gruplardan Süvari Kolordusu Komutanı(V.Grup) Albay Fahrettin (Altay) görevini şöyle tanımlamaktaydı: "Asıl görevimiz olan örtme işini düşmanın ilerlemesi halinde müteakip mevziler tutarak, sürekli muharebeler vererek, yavaş yavaş ordumuza çekilmekle başarmak gerekirdi."

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, yanında Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'yla birlikte 12 Ağustos'ta, cephe durumunu yakından görmek, sevk ve idarede daha etkili olmak amacıyla Ankara'dan Polatlı'ya hareket etti. Cepheye varınca, savunma mevziinin iyice görüldüğü Polatlı güneyindeki Karadağ'a çıkarak arazi ve mevzii durumunu görüp inceledi. Geri dönmek üzere atına bindiği sırada atın ürkmesi üzerine attan düşerek kaburga kemiği kırıldı. Paşa tedavi edilmek üzere Ankara'ya dönmek zorunda kaldı. Ankara'da istirahatta iken 14 Ağustos 1921'de Müdafaai Milliye Vekili Refet Paşa'ya gönderdiği şifre telgrafta, düşmanın ileri yürüyüşe geçtiğini, 14 Ağustos itibarıyla Beylikköprü, Dudaş-Kaymaz hattına ulaştığını, 3-4gün sonra meydan muharebesinin başlamasının beklendiğini belirttikten sonra; bu süreçte ordunun istifadesine verilebilecek ne varsa hemen verilmesini rica etti. Aynı telgrafta talim görmemiş askerlerin gönderilmemesini, talim görmüş ikmal askerlerinin silahlı olarak gönderilmesinin önemli olduğunu belirtti.<sup>49</sup> Bir gün sonra da savaşın yaz aylarında olması askerlerin matara vs

<sup>47</sup> *A.g.e.*, s. 197.

<sup>48</sup> Prens Andre, *a.g.e.*, s. 89-90.

<sup>49</sup> *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 11, (1921), s.327.

yokluğunu gidermek için ilgili kurumlara gönderdiği yazıda, “3-4 gün sonra Batı Cephesi en ciddi Muharebeleri verecektir. Su araç ve gereçlerine pek çok ihtiyaç vardır. Ankara’da ve halk elinde bulunan gaz tenekesi, fiçı, kırba vesairenin iki gün içinde cepheye gönderilmesini,..” istedi.<sup>50</sup>

Mustafa Kemal Paşa, kırık kaburga kemiğinin verdiği ağrıya ve doktorların kesin istirahat tavsiyesine rağmen “ *savaş bitince hiçbir şeyim kalmaz*” diyerek 17 Ağustos’ta tekrar cepheye döndü. Başkomutan ve Genelkurmay Başkanı’nın cephe karargâhında birlikte çalışmaları ve her an için değişen durumlara göre etkili olmaları; özellikle Başkomutanın kişisel azmi, dayanıklılığı, geniş kavrayış ve kararlarındaki isabet Sakarya ve sonrasındaki Muharebelerde yapıcı bir rol oynayacak ve Türk ordusunun kesin sonuca ulaşmasını sağlayacaktı.<sup>51</sup>

17-21 Ağustos tarihleri arası Sakarya mevziileri eğitim, eksiklikleri giderme ve savunma hazırlıklarıyla uğraşıldı. Bu arada 18-20 Ağustos tarihleri arasında Genelkurmay Başkanı cepheleri gezerek birlikleri denetleyerek, özellikle güney kanattaki savunma tertiplerini yerinde inceledi. Ortaya çıkan sonuç birliklerin yakınlarındaki birliklerin durumlarından haberdar olmamalarıydı. Sorunun çözümüne gidildi. Aynı tarihte (20 Ağustos) Fevzi Paşa 5. Grubun verdiği rapor üzerine Batı Cephesi Komutanına:” 20Ağustos akşamı düşmanın bir tümeni ile Kokar (Cambaklı) ve iki tümeniyle Hacımusaoglu tarafına ilerlediğini, sol kanatta kurulacak gruba komuta etmek üzere Yusuf İzzetin Paşa’nın İhtiyatlarını sol kanada yanaştırılmasını ve Mangal Dağı kesimini savunacak kuvvetlerin bir grup halinde birleştirilerek Yusuf İzzetin Paşa’nın komutasına verilmesini emretti.<sup>52</sup> 21 Ağustos günü 1. Grubun Sakarya Doğusunda konuşlanması tamamlandı. Aynı gün Tırnaksız’a kadar 23. Fırka ile işgal edilen Sakarya Bölgesi de 1. Gruba verildi. Yunan Küçük Asya Ordusu ise 21 Ağustos gününü genellikle, dinlenme, düzenleme, keşif ve taarruz hazırlıklarıyla geçirdi. Yunanlıların esas kuvvetleri Ilıca deresi güneyinde İlerkatrançı sahasındaydı. Bu süreçte 23. (Yarbay Halis) ve 24.Fırka (Yarbay Fuat) lar ile Polatlıda bulunan 47. Alay (Osman Ağa Alayı) 22 Ağustos öğlenine kadar Haymana’da olma emrini aldı.

---

<sup>50</sup> *Türk İstiklal Harbi -İdari Faaliyetler-*, C. VII, Ankara: Genelkurmay Basımevi 1975, s. 374.

<sup>51</sup> *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, II. Cilt, V. Kısım, I. Kitap, s. 230.

<sup>52</sup> *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, II. Cilt, V. Kısım, I. Kitap, s. 230.

## **Sakarya Savaşı'nın İkinci Aşaması (23 -30 Ağustos 1921)**

### **Batı Cephesi**

Asya Ordusu Komutanlığı, Türk Batı Cephesi kuvvetlerinin genel durumunu istihbaratına dayanarak tespit etmiş ve uçak keşifleri ile sol kanadına kuvvet kaydırmalarını kontrol altına almış bulunuyordu. Varılan karara göre, genel olarak Bardaközü Deresi-Temürözü Deresi bölgesinde Türk Cephesi yarılacak ve bu harekât yapılırken, sol kanat İncirli doğusundan kuşatılarak sonuç kısa zamanda alınacaktı. 24 Ağustos saat 05.00' da harekete geçilmesi emredilmişti. Yunan Ordusunun bu harekâtı karşısında Batı Cephesi Kuvvetleri de, Çayırhan'dan, Beşköprü'ye kadar Sakarya nehri doğusunda ve hattın devamı olarak Ilıca Deresi-Temürözü Deresi kuzeyinde Yıldız Tepe'den Mangal Dağı'na kadar uzanan cepheyi tutarak, ihtiyatlarını sol kanat gerisine kaydırmaya başladı.<sup>53</sup>

### **Sakarya Mevzii ve Mangal Dağı Muharebesi**

Sakarya Savaşı'nın bu aşaması Yunan ordusunun Sakarya'nın doğusunda bulunan Türk kuvvetlerine taarruzu ve güney kanattan kuşatma teşebbüsüydü.<sup>54</sup>

Mangal dağı, Temürözü deresi güneydoğusunda, asıl muharebe hattına göre ileriye çıkıntı yapan tek başına bir mevzii durumunda idi. Bütün özelliği, güney ve güney batıya karşı görüş ve ateş hakimiyetinin fazlalığı idi. Bu durumdan faydalanmak için Başkomutanlıkça buraya büyük bir önem verilmiş ve asıl mevzii içine alınmıştı. Mangal Dağı'nın oluşturduğu mevziin genişliği beş altı kilometre kadardı. Doğal yapısı bakımından sarp ve taşlıktı. Kuzey ve Batı yamaçları daha da engebeli ve mevziin geriden takviyesi güçlü.

Temürözü deresi boyunca ilreleyecek bir düşman kuvveti, Türbetepe ile Mangal Dağı arasına kolaylıkla girebilir, fakat Türbetepe ile Mangal Dağı'nın hakimiyeti altında böyle bir hareket ilerleyişini derinliklere doğru sürdüremezdi. Bununla beraber, bölgede kanadı kuşatmak bakımından hareketini geliştiren Yunanlıların Türbetepe ve Mangal Dağı'nı hesaba katmak zorunluluğu vardı. Bölgede hakim bir durumda olan bu iki arazi parçasını ele geçirmeden daha etkili bir kuşatma hareketinin yapılmasına olanak yoktu.

---

<sup>53</sup> *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, II. Cilt, V. Kısım, II. Kitap, Ankara: Genelkurmay Basımevi 1995, s. 6-7.

<sup>54</sup> Türkmen, a.g.b., s.139.



Mangal Dağı'nın özelliklerinden yararlanmak isteyen Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, buraya çok önem vermiş ve üç gün önce savunma mevzii içine almıştı. 2. Türk Kolordusu, 9. Tümen ile Türbe Tepe'yi, 5. Tümen ile de Mangal Dağı'nı tutuyordu.<sup>55</sup> Mangal Dağı'nı savunmakla görevlendirilen 5. Tümen üç gündür savunma hazırlıkları yapmaktaydı. Mevzii de arazinin sarp ve kayalık oluşundan, iki üç günlük zaman olmasına rağmen, bir çok yerlerde boy çukuru bile kazılamamış, ancak 30-40cm.lik bir yer kazılabılmıştı.<sup>56</sup> ancak dağın güneye bakan yamaçlarında grup grup siperler kazılabılmış, kuzeye bakan yamaçlarında ise ihtiyatlar için çok basit ve az sayıda sığınak ve siperler yapılabılmıştı. Dağın tepe bölgesinde hiçbir tahkimat yapılmamıştı.

21 Ağustos'tan beri Mangal Dağı'nın savunması ile görevlendirilen 5. Piyade tümeni ve 2. Grupça tedbirler alınmaya başladı:

Türbe tepe-Bahçecik hattında beliren tehlike üzerine, kuvvetle savunulması için 27. Piyade Alayı Hücum Taburunun bölgesine sürüldü.

5. Tümen birlikleri, üç alayla birlikte olmak üzere savunma için tertiplendi. Tümenin topçuları, Mangal dağı Kuzey yamaçlarında mevzilendirildi.

4. Tümen, Mangal dağı doğusu-Köseaptallı hemen kuzey hattına alındı.

22-23 Ağustos 1921 akşamı Yunan Kolorduları, Türk Örtme birliklerinden sonra Türk ileri mevzilerini de atarak, dokuz günde 80-120 km.lik zor bir yaklaşma hareketini bitirerek<sup>57</sup> Türk savunma mevziilerinin karşısına gelerek ertesi gün yapacağı genel taarruza hazır hale geldi. 23 Ağustos sabahı 22 gün geceli-gündüzlü devam edecek meydan muharebelerinden birisi başladı.<sup>58</sup>

1. Yunan Tümeni, Türk 5. Tümen sol kanat ve merkez cephesine taarruzu sırasında 3. Grup bölgesindeki 15. Ve 9. Tümenlerin ileri mevziilerin kısa zamanda atılarak buraların ele geçirilmesi düşmana cesaret verdi. Mangal Dağı'nın da ileri mevzi olduğu kanısı ile kısa bir karşı koymadan sonra boşaltılacağı umidini kuvvetlendirdi ve muhtelif kollarla Mangal Dağı'na yöneldi<sup>59</sup>. Öğle saatlerinden beri yağan yağmur daha da şiddetini artırmakta, fırtına ve gök gürültüleriyle bölgeyi korkunç bir hale

<sup>55</sup> Belen, a.g.e., s. 351.

<sup>56</sup> Mümtaz Ulusoy, *İstiklal Harbi'nde 2'nci Kolordu*, (Yay. Haz. Ahmet Tetik-Şeyda Büyükcan), Ankara Genkur. ATASE Bsk. Yayınları 2006, s. 260.

<sup>57</sup> Genelkurmay(Genkur.) Askeri Tarih ve Stratejik Etüdler Arşivi(ATASE), *İstiklal Harbi Kataloğu*(İSH), Sıra No: 9084, Kutu: 1238, Gömlek: 100, 23.08.1337.

<sup>58</sup> Türkmen, a.g.b., s.139.

<sup>59</sup> Genkur. ATASE Arşivi, İSH., Sn. 9199, Kn. 1277, Gn. 125, 24.08.1337 .

sokmaktaydı. 1. Yunan Tümeni, Türk siperlerine karşı esen rüzgar ve yağın yağmurların Türklere verdikleri zorluklar nedeniyle, kolaylıkla 5. Tümen'in mevziine 1 km. kadar yaklaştı. Etkili savunma ve ateş karşısında durdu.

5. Tümen birlikleri, karşıdan gelen yağmurun ve şiddetli esmekte devam eden rüzgarın etkisiyle görüş ve atış olanaklarını tamamen kaybetti. Dalga dalga yamaçları ve tepeyi sıyrarak kuzey doğuya kayan sis ve bulutlar gerisinde 1. Yunan Tümeni Mangal Dağı mevziinin Batı kanadı ile beraber, Doğu kanadına da taarruza başladı. Hava koşullarından da yararlanan bu Yunan Tümeni, ısrarlı taarruzlarına 21.30'a kadar devam etti. Bu sırada beklenmedik bir olay, 5. Tümen savunmasını temelinden sarstı. Tümen merkezi kesimindeki 24. Alay, sağ kanadındaki göğüs göğse muharebelerin etkisiyle, birinci hat siperlerini terk edip tepeye çekildi. 14. Alay'da 24. Alay'la irtibatla olarak sol kanadını geriye çekti. Uygunsuz ve sonucu çok acı olabilecek bir duruma rağmen, Mangal Dağı Tepe bölgesi 5. Tümen birlikleri elinde kalmak üzere karşılıklı ateş muharebesi saat 23.00'e kadar sürdü. 1. Yunan Tümeni, Mangal Dağı batı sırtları, 24. Alay mevzii 2 km. kadar güney hattında kaldı.

5. Tümen Komutanı Kurmay Yarbay Kenan Bey, gece yarısına doğru, 2. Grup Karargahına geldi ve "...Tümenin bütün kuvvetiyle muharebeye girdiğini, fırtına ve yağmurla karışık ve karanlıkta boğaz boğaza muharebede, birliklerin birbirine karıştığını; bütün ihtiyatlarını da kullanarak Mangal Dağı tepesinde tutunmaya çalıştığını; emrine gönderilen 25. Alay'la bu gece yapılacak karşı taarruzla da bir sonuç alınamayacağını; yarın için bir alay daha kuvveti verilmezse, Tümenin Mangal Dağı tepe hattında tutunamayacağını; birliklerin önemli kayba uğradığını, birçok subayın yaralandığını, emir ve komuta düzeninin bozulduğunu" grup komutanına bildirdi.

2. Grup Komutanı, 5. Tümeni bir alayla daha takviye olanağı bulamadığından 24 Ağustos'ta düşmanın daha büyük kuvvetlerle Mangal Dağı'nı kuşatarak yapacağı taarruzlar karşısında daha da ağır durumlarla karşılaşabileceğini, hatta mevziideki toplarını da düşmana kaptırabileceğini düşündü. Bütün sorumluluğu üzerine alarak Mangal Dağı mevziinin terk edilmesine karar verdi ve bir raporla durumu Batı cephesi komutanlığına bildirdi.

23 Ağustos günü saat 10.00'da 1. Yunan Tümeni Mangal Dağında bırakılan alaya taarruz etmeye başlayarak<sup>60</sup>, 24 Ağustos sabahı dağı ele geçirdi.<sup>61</sup>

<sup>60</sup> Genkur. ATASE Arşivi, İSH., Sn. 9216, Kn. 1277, Gn. 1, 24.08.1337

<sup>61</sup> Genkur. ATASE Arşivi, İSH., Sn. 9224, Kn. 1284, Gn. 18, 24.08.1337; Belen, a.g.e., s. 351.

Mangal Dağı'nın sonraki muharebelerin gidişatı üzerinde oynayabileceği önemli etkileri göz önünde tutan Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa, 2. Grup Komutanlığına 24 Ağustos 1921, saat 11.45'te gönderdiği telgrafta:

“Vazifeyi namusu ifa etmeyen kıtaata cürümlerini bağışlamak haddimiz değildir. Mangal Dağı'nın terkine sebep olan hadise nedir? Bundan mesul olan hangi kumandan veya kumandanlardır? Makine başında ve her nevi muhaberata tercihan cevap beklerim.”

2. Grup Komutanı, durumu açıklamak suretiyle sorumlu kimse bulunmadığını bildirdi. Buna rağmen cephe komutanı tutum ve davranışta gevşekliği önlemek ve sonraki harekatta daha dikkatli davranılmasını sağlamak amacıyla, Mangal Dağı'nın savunmasında yeteri kadar titizlik göstermeyen 5. Tümen Komutanını geçici olarak görevden aldı.

Bu olaya büyük önem veren Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'da gönderdiği emirle bütün birlikleri uyardı:

*“5.Tümen'in Mangal Dağı'nda bulunan mevziini muhafaza edemediği istihbar olundu. Bu hadiseyi acemilik telakki etmekle birlikte, müsebbipleri hakkında derhal tahkikat icrasını emrettim. ... Düşmanın Anadolu içerisinde behemahal mahvolacağı muhakkak olan bu günlerde, kıtaatımızın azami fedakârlık ve gayret göstermeleri, gayri kabili ihmal bir mecburiyet ve hem de vazifei diyanet ve hamiyettir(din ve vatan görevidir). Hata yapan her kim olursa olsun, derhal kanuna çarpılmak için asla tereddüt edilmeyecektir....”*

Gerek Batı Cephesi komutanı ve gerekse Başkomutan Mustafa Kemal'in bu telgrafları da göstermektedir ki Mangal Dağı gerçekten önem verilen bir cephedir.. “Hattı Müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır...” şeklinde özetlenen dünya savunma literatürüne girmiş olan söz de 23 Ağustos 1921'de, Mangal dağında yaşananlarla üzerine söylenmiştir. Nitekim 22 gün, 22 gece sürecek olan asıl çarpışmalar buradan itibaren başlamıştır. Düşmanın burada yapmaya çalıştığı çevirme harekâtı başlangıçta engellenmiş, ancak Mangal Dağı'nın düşmesi üzerine Yunan Tümeni, Mangal Dağı, Türbe Tepe ve ikisinin arasından Yaprak, Katrancı, Çelikli'yi alarak, İncirli, Şerefli Gökgöz, Güzelcekale hattına kadar gelebilmişti. Bunun da ötesi Yamak, Karahoca ve Haymana'dır. Ve düşmanın çevirme harekâtının başarıya ulaşması, Ankara'nın düşmesi olacaktır.

## Kaynakça

- Apak, Rahmi, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara: TTK 1990,
- Aybars,Ergun, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, (Yeni Baştan Yazılmış 4. Baskı), Dokuz Eylöl Üniversitesi Hukuk Faköltesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No. 50, Ankara 1995.
- Arıkoğlu Damar, *Hatıralarım*, 1961.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 11(1921), İstanbul: Kaynak Yayınları 2003.
- ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu(İSH), Sıra No: 9084, Kutu: 1238, Gömlek: 100, 23.08.1337.
- ....., İSH., Sn. 9199, Kn. 1277, Gn. 125, 24.08.1337.
- ....., İSH., Sn. 9216, Kn. 1277, Gn. 1, 24.08.1337.
- ....., İSH., Sn. 9224, Kn. 1284, Gn. 18, 24.08.133.
- Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 542, Atatürk Dizisi: 18, Ankara: Başbakanlık Basımevi 1983.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA), Sadaret Mektubi Kalemi(A. }MKT. UM), Dosya No(Dn): 276, Gömlek No(Gn): 10748, 14. Zilhicce 1271; BOA., MVL., Dn. 61, Gn. 3, 26 Recep 1262..
- ....., BOA., Meclisi Vala Riyaset(MVL), Dn. 290, Gn. 97, 08. Zilkade 1271
- ....., BOA., MVL., Dn. 320, Gn. 28, 12. C.
- ....., BOA., Dahiliye Mektubi Kalemi(DH. MKT), Dn. 1376, Gn. 33, 07Safer1304.
- ....., BOA., A.}MKT..UM., Dn. 410, G>n. 36, 24 Zilkade 1276.
- ....., BOA., Sadaret Mektubi Kalemi, Nezaret ve Devair(A. }MKT. NZD), Dn. 327, Gn. 10, 25Rebiülevvel 1327 BOA., Sadaret Mühimme Kalemi(A. }MKT.MHM), Dn. 227, Gn. 51, 16 Muharrem1278.
- ....., BOA., DH. MKT., Dn. 2040, Gn. 74, 20 Cemaziyelahir 1310.
- ....., BOA., Babialı Evrak Odası(BEO), Dn. 2047, Gn. 106, 13 Şaban1310.
- ....., BOA., DH. MKT., Dn. 396, Gn. 79
- ....., BOA., Dahiliye İdare(DH. İD), Dn. 97, Gn. 23, 17 Muharrem 1332.
- ....., BOA., Maarif Nezareti (MF) Mektubi Kalemi(MKT), Dn. 118, Gn. 86, 13 Zilkade 1307.
- ....., BOA., DH. MKT., Dn. 2117, Gn. 97, 29 Cemaziyelevvel 1316.
- ....., BOA., DH. MKT., Dn. 2190, Gn. 5, 04 Zilhicce 1316
- ....., BOA., DH. MKT., Dn. 2195, Gn. 48, 20 Zilhicce 1316.

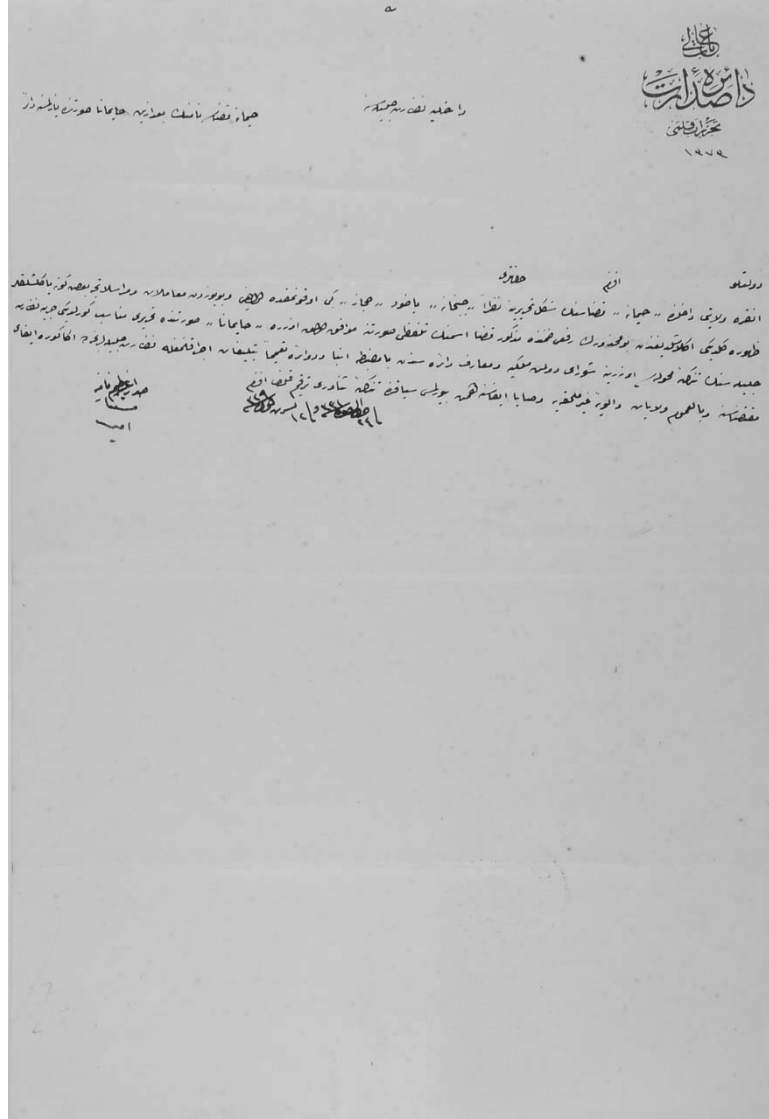
- ....., BOA., BEO., Dn. 3481, Gn. 48, 07 Muharrem 1327; BOA. DH.MKT., Dn. 2731, Gn. 49, 15 Muharrem 1327
- ....., BOA., BEO., Dn. 1207, Gn. 90509, 22 Cemaziyelevvel 1316; BOA., İradeler Orman ve Maadin(İ.OM), Dn. 5, Gn. 1316, 18 Şaban 1316.
- ....., BOA., Dahiliye İradei Umumiye(DH.İ.UM), Dn. 89, Gn. 1, 27 Cemaziyelahir 1334.
- Güneş, İhsan, "Bursa'nın Yunan Ordusu Tarafından İşgali ve Bunun Doğurduğu Tepkiler" *II. Askeri Tarih Semineri*, Ankara, 1985.
- Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk/Söylev*, C. II, Ankara: TTK, 1987.
- Köstüklü, Nuri, "Birinci İnönü Muharebesi ve Siyasi Sonuçları Üzerine Bazı Düşünceler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 7, S. 21, Temmuz 1991.
- Müderisoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı 50. Yıl Yayınları 1974.
- Özçelik, Ayfer, "Gediz Taarruzu (24 Ekim 1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 7, S. 21, Temmuz 1991.
- Özkaya, Yücel, "Kuvayı Milliye", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 8, S. 24, Temmuz 1992.
- Öztoprak, İzzet, "II. İnönü Savaşı Sonrasında İç Siyasi Durum ve Ankara'da Hükümet Değişikliği", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIV, S. 42, Kasım 1998.
- Prens Andre, *Felakete Doğru*, (Çev. Hüseyin Rahmi) İstanbul: Askeri Matbaa 1932,
- Selek, Sabahattin, *Milli Mücadele-Ulusal Kurtuluş Savaşı II*, İstanbul: Örgün Yayınları 1982.
- Sofuoğlu, Adnan, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*, Ankara: Genkur Basımevi 1994.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre 1, Cilt 2, İçtima 2, 30 Temmuz 1337(1921), s. 116-120.
- Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara: Genelkurmay Basımevi 1999.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonrası Harekat*, C. II, 5. Kısım, 2. Kitap, Ankara: Genelkurmay Basımevi 1995.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, II. Cilt, V. Kısım, I. Kitap, Ankara: Genelkurmay Basımevi 1995.
- Türk İstiklal Harbi -İdari Faaliyetler-*, C. VII, Ankara: Genelkurmay Basımevi 1975.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, II. Cilt, V. Kısım, II. Kitap, Ankara: Genelkurmay Basımevi 1995.

Türkmen, Zekeriya, “Türk İstiklal Harbinde Bir Dönüm Noktası: Sakarya Meydan Muharebesi”, *90. Yıl Dönümünde Sakarya Zaferi Ve Haymana* (Yay. Haz. Hakan Uzun-Necdet Aysal), Ankara Üniversitesi Yayınları No: 354, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü: 44, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi 2012.

Ulusoy, Mümtaz, *İstiklal Harbi'nde 2'nci Kolordu*, (Yay. Haz. Ahmet Tetik-Şeyda Büyükcan), Ankara Genkur. ATASE Bsk. Yayınları 2006,

Yüceer, Saime, “Sakarya Zaferine Giden Yolda Önemli Bir Devrim: Mustafa Kemal paşa'ya “Başkomutan” Unvanının Verilmesi”, *90. Yıl Dönümünde Sakarya Zaferi Ve Haymana* (Yay. Haz. Hakan Uzun-Necdet Aysal), Ankara Üniversitesi Yayınları No: 354, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü: 44, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi 2012.

Ek-1



BOA., Dahiliye İdare, Dn. 97, Gn. 23, 12 Teşrini evvel 1329/ 25 Ekim 1913

Haymana Cebahane Hicaz isimlerinin birbirine benzemesi nedeniyle  
Haymana'nın yazılışının değiştirilmesi.



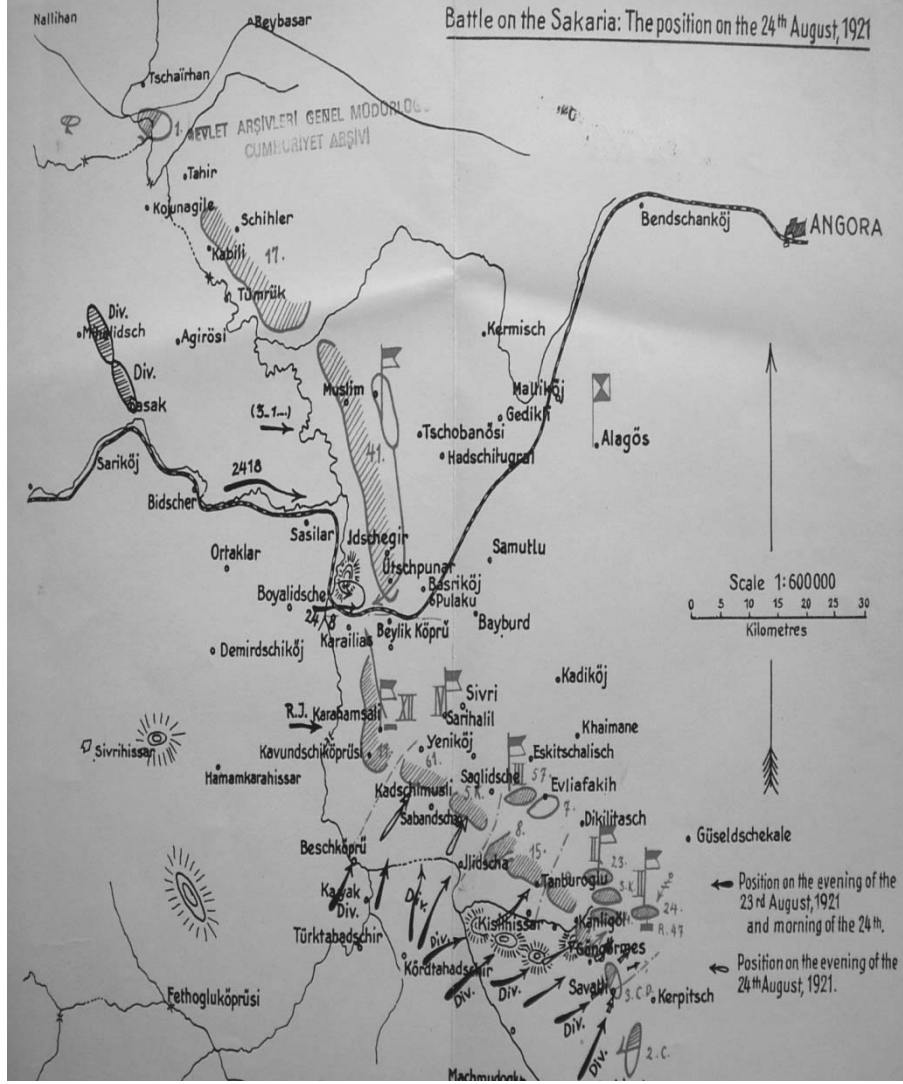








Ek-6



**Sakarya Muharebesi 23-24 Ağustos 1921 Türk ve Yunan Ordularının Durumları**





## YENİ ASIR GAZETESİNDE SAKARYA SAVAŞI

Melih TINAL\*

### Giriş

Kamuoyu oluşturmada gazeteler özel bir öneme sahiptir. Toplumsal gelişmeler ve yönetimlerin aldığı kararları yansıtması nedeniyle olaylar ve yönetim karşısında kamuoyunun tepkilerini ve görüşlerini de yansıtmaları açısından basın klasik bir ifadeyle “kamuoyunun sözcüsüdür” şeklinde değerlendirilebilir.<sup>62</sup> Osmanlı-Türk modernleşme tarihinde de gazeteler halkı bilgilendirmek, bilinçlendirmek ve bir konu çerçevesinde ortak kanaat oluşturmak açısından çok önemli işlevlere sahip olmuşlardır. Millî Mücadele konulu çalışmalar düşünüldüğünde de dönemin tanıkları durumunda olan basın organları önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır.

### Türk Basın Tarihinde Yeni Asır

Yeni Asır gazetesi 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul ve İzmir’in ardından Osmanlı Devleti’nin üçüncü büyük kenti konumunda olan Selânik’te, 31 Ağustos 1895 tarihinde *Asır* adıyla çıkmaya başladı.<sup>63</sup> Gazetenin kurucusu 1890’lı yıllar boyunca İstanbul’da yayınlanan *Sabah* ve *İkdam* gazeteleri ile İzmir’de yayınlanan *Ahenk* ve *Hizmet* gazetelerinde, Selânik Mektupları adıyla imzasız yazılar kaleme alan, 1863 Selânik doğumlu Fazlı Necip Bey idi. Gazetenin idari müdürü de Abdurrahman Arif Bey idi ki, oğlu Ali Şevket Bilgin ve torunu Dinç Bilgin Cumhuriyet döneminde gazetenin imtiyaz sahipleri olacaklardı.<sup>64</sup>

Fazlı Necip gazetenin yayınlanmaya başlamasından kısa bir süre sonra üçüncü sayfadaki köşesinde, tarih boyunca Türklerin birçok zaferinin Ağustos ayında gerçekleşmesi nedeniyle kendilerinin de gazeteyi Ağustos

---

\* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

<sup>62</sup> Necdet Hayta, *Tarih Araştırmalarında Kaynak Olarak Tasvir-i Efkar Gazetesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 1.

<sup>63</sup> Zeki Arıkan, *İzmir Basın Tarihi (1868-1938)*, Ege Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Yayın No: 137, İzmir, 2006, s. 193.

<sup>64</sup> Türkmen Parlak, *Yeni Asır’ın Selânik Yılları, Evlâd-ı Fatihan Diyarları 1895-1924*, Yeni Asır Yayınları, İzmir, 1986, s. 115-120.

ayında çıkarmaya karar verdiklerini belirtmişti.<sup>65</sup> Gazetenin kuruluşuna ilişkin en çarpıcı bilgiler Yeni Asır'ın 24 Ağustos 1945 tarihli nüshasında yer almaktadır. Üç Yıldız imzasıyla Ali Şevket Bilgin tarafından kaleme alınan ve *Yarım Asırlık Muhasebe* başlığı ile yayınlanan yazıda gazetenin kuruluş sürecine ilişkin şu bilgiler verilmekteydi: "Gazetemizin (Asır) namı altında kurulduğu 1895 tarihinde Türk vatani Abdülhamit saltanatının hürriyete soluk aldırılmayan baskısı ve boğucu havası içindeydi. Tereddiye uğramış bir rejimi tedhiş ajanları ile ayakta tutmaya çalışanlar fikir hürriyetine giden yolları tıkamak için ellerinden gelen şenâatı yapıyorlardı. Onlar nazarında düşünmekten, düşündüğünü açıkça söylemekten daha ağır bir suç yoktu. Vatandaşların hür vicdanlarında yaktıkları sönmez meşaleyi ne şekilde olursa olsun dışarı aksettirmeleri yasaktı. Böyle her bakımdan kasvetli bir devirde fikir organı olan gazeteyi kim hatırlayabilirdi. Memlekette zaman zaman çıkan gazeteler hazan yaprakları gibi bir mevsim yaşamadan dökülerek neşriyat sahasından çekiliyorlardı. İşte Fazlı Necip merhum (Asır) ı böyle bir devirde kurmuştur. Gençliğinin ele avuca sığmaz bir çağında hürriyet heyecanı, vatan aşkı ile çarpan kalbinin zapt edilmek tahassüslerini açıklamak ihtiyacı onu şiddetle sarsan ihtiyaçların başında yer almıştır."<sup>66</sup> 1908 yılına dek gazetenin yazı kadrosunda şu isimler dikkat çekmekteydi: İsmail Canbolat, Manyasizade Refik, Ömer Naci, Ömer Seyfettin, Aka Gündüz.<sup>67</sup>

*Asır* gazetesi İkinci Meşrutiyetin ilanını "*Yaşasın Meşrutiyet*" manşetiyle karşıladı ve bu tarihten sonra *Yeni Asır* adıyla çıkmaya başladı.<sup>68</sup> Yine aynı tarihten itibaren gazetenin adı Osmanlıcanın yanı sıra Lâtin harfleriyle de yazılmaya başlandı. Gazete bu yıllarda taşrada yayınlanan ama imparatorluk çapında adını duyurabilen bir kimliğe sahipti. Şüphesiz bunda İttihat ve Terakki'nin yayın organı olmasının payı büyüktü. Selânik'in 1912 yılında Yunan işgaline uğramasıyla birlikte *Yeni Asır* için de çileli yıllar başlıyordu. Yunan yönetiminin ilk icraatlarından biri Selânik'in tek Türk gazetesi olan *Yeni Asır*'ı kapatmak olmuştu. 3 ay sonra yeniden çıkmaya başlayan gazetede önemli değişiklikler vardı. Ana başlık altındaki Lâtin harfli *Yeni Asır* yerini Yunan harfleriyle yazılan *Yeni Asır*'a bırakmıştı. *Her Gün Çıkan Osmanlı Gazetesi* ifadesi yerine de *Her Gün Çıkan Müslüman Ahali Gazetesi* ifadesi gelmişti.<sup>69</sup>

---

<sup>65</sup> Parlak, *a.g.e.*, s. 123.

<sup>66</sup> Arıkan, *a.g.e.*, s. 193-194.

<sup>67</sup> Parlak, *a.g.e.*, s. 250-251.

<sup>68</sup> Arıkan, *a.g.e.*, s. 195.

<sup>69</sup> Parlak, *a.g.e.*, s. 284.



Gazete I. Dünya Savaşı yıllarında Fransızca olarak çıkmaya başladı. İsmi Yeni Asır anlamına gelen *Nouveau Siecl* idi.<sup>70</sup> Gazete üzerindeki baskılar mütareke ve Milli Mücadele yıllarında da devam etti. Son sayısı 1923 yılı sonlarında çıkan gazete 1924 yılından itibaren İzmir’de yayınlanmaya başladı.

### **Sakarya Savaşı ve Yeni Asır Gazetesindeki Yankıları**

Kütahya-Eskişehir savaşları sonunda Sakarya’nın doğusuna yerleşen ve 13 Ağustos tarihinde yeni bir ileri harekâta başlayan Yunan ordusu 23 Ağustosta cephemizin sol kanadına ağır bir taarruz gerçekleştirdi. 24 Ağustos tarihli *Yeni Asır* gazetesi savaşa ilişkin ilk haberini okuyucularına duyururken savaşın dört günden beri devam ettiğini ve Türklerin Sakarya civarındaki savunmalarının başarısızlıkla sonuçlanması durumunda Ankara yakınlarında yeni bir savunma hattı kuracakları yönündeydi. Aynı nüshada bazı Hükümet üyelerinin Ankara’yı terk ederek Kastamonu’ya gittikleri, *Yeni Gün* ve *Hakimiyet-i Milliye* gazeteleri matbaalarının Kayseri’ye taşınmasının kararlaştırıldığı, Kâzım Paşa komutasındaki ordudan 4000 askerin Yunan ordusu tarafından esir alındığı haberleri de dikkat çekmekteydi.<sup>71</sup> Gazete *Yunan Sol Cenahı Muharebatta Bulunuyor* başlıklı bir diğer haberinde Yunan ordusunun asıl hedefini Atina kaynaklı resmî tebliğe dayanarak okuyucularına şöyle duyurmaktaydı: “İzmir’den işâr edildiğine göre ordumuz birçok noktada Ankara’dan takriben 50 km mesafede bulunmaktadır. Muhaberat esnasında iki Türk generalinin mecruh düştüğü müstahberdir. Cepheden varid olan haberlere göre iki günden beri yalnız sol cenahımız muharebattadır. Mahfil-i askeriyenin fikrinde Ankara’nın sukutu için ancak bu cenahın hareketine tabiidir. Şehrin işgali halinde bile muharebe nihayet bulmuş olmayacaktır. Zira kumandanlığın gayesi Kemalist kuvvetlerini dağıtmaktır.”<sup>72</sup>

Ordumuzun sol kanadına yapılan saldırı birkaç gün içinde genel bir cephe savaşına dönüşmüştü. *Yeni Asır* bu gelişmeyi *İhata (Çevirme)* ve *Yarma Hareketleri* başlığı ile verirken Yunan ordusunun bu iki taktiği de uygulayacağını belirtiyordu.<sup>73</sup> Gazete, 27 Ağustos tarihinde Londra ve Atina gazetelerinde yer bulan haberleri sütunlarına taşımıştı. Buna göre General Papulas 15 gün içinde Ankara’yı işgal etmeyi ümit etmekteydi ve Yunan Harbiye Bakanı Teodokis Atina’daki İngiliz askeri temsilcilerini 5 Eylül’de

---

<sup>70</sup> Parlak, *a.g.e.*, s. 351.

<sup>71</sup> *Yeni Asır*, 24 Ağustos 1921.

<sup>72</sup> *Yeni Asır*, 25 Ağustos 1921.

<sup>73</sup> *Yeni Asır*, 25 Ağustos 1921.

Ankara'ya davet etmişti.<sup>74</sup> Gazetenin bir başka sayısında savaşın kısa süre içinde Yunanistan'ın zaferiyle sonuçlanacağına dair ifadeler yer verilmekteydi. Atina'da yayınlanan Estia gazetesinden alınan haberde Yunan savaş uçaklarının Türk mevzilerini bombaladığı belirtiliyor ve Mustafa Kemal Paşa'nın askerlerini din ve vatan uğruna son nefeslerine dek savaşmaya davet etmek üzere cepheye din adamlarından oluşan bir heyet gönderdiği ifade ediliyordu.<sup>75</sup>

Ağustos ayı süresince *Kronika*, *Politika*, *Atinaiki*, *Estia* gibi Yunan gazeteleri aracılığıyla savaşın Yunan ordusu lehine geliştiğini sayfalarına taşıyan Yeni Asır gazetesi 30 Ağustos 1921 tarihli sayısında Türk ordusunun büyük kayıplar verdiğini ve savaşın bitiminde Kral Konstantin'in Londra'ya giderek Buckingham sarayına misafir olacağını ileri sürüyordu.<sup>76</sup> Belirtilmelidir ki gazete sayıları az da olsa İstanbul basımından haberlere de yer vermiştir. Buna göre, on güne kadar gerçekleşecek bir meydan savaşı sonucunda Yunan ordusunun geri çekilmek zorunda kalacağı, halkın savaşa katılmak için cepheye akın ettiği ve Ankara'daki gösterilerde Mustafa Kemal Paşa'dan Yunanlıların denize dökülmesinin talep edildiği belirtiliyordu.<sup>77</sup>

Eylül ayı ile birlikte savaş Haymana ve Çal Dağı yönlerinde şiddetle devam etmeye başladı. Bu günlerde bölgede Yunan taarruzu karşısında tüm ihtiyat kuvvetlerinden yararlanılarak inatçı bir Türk savunması yaşanacaktı.<sup>78</sup> Savaş Yunan askerini de bitkin düşürmüştü. General Kondilis'in *Anadolu Seferi* adlı eserinde ifade ettiği gibi cephaneleri tükenmek üzere idi ve Yunan askeri kaynamış buğday ile besleniyordu. General Prens Andrea da *Felâkete Doğru* adlı anılarında Yunan ordusunun durumunu şöyle dile getirmekteydi: "zaafımız o derecedeydi ki Ankara'ya girsek bile kışın yaklaşmasından evvel düşman tarafından hırpalanmak ve yıpratılmaktan kurtulmak için bu şehri bırakmak ve Eskişehir'e dönmek mecburiyetinde kalırdık."<sup>79</sup> İzmirli yazar ve gazeteci Panteles Kapses'in oğlu olan ve 1970'li yıllarda Yunanistan Dışişleri Bakan Yardımcılığı görevinde bulunan Giannes Kapses'in Khamenes Patrides (Yitirilmiş Vatanlar) adlı eserinde Sakarya Savaşı'na ilişkin şu anlatım dikkat çekmektedir: "*İlk saldırılar 13/26 Ağustos'ta başladı ve çok acılı bir şaşkınlığa düşüldü. Birliklerimiz sakat edilerek geri*

<sup>74</sup> *Yeni Asır*, 27 Ağustos 1921; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s. 251.

<sup>75</sup> *Yeni Asır*, 28 Ağustos 1921.

<sup>76</sup> *Yeni Asır*, 30 Ağustos 1921.

<sup>77</sup> *Yeni Asır*, 1 Eylül 1921.

<sup>78</sup> Celâl Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, Hazırlayan: Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, 256.

<sup>79</sup> Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, Kastaş A.Ş. Yayınları,, Cilt: II, İstanbul, 1987, s. 662-663.

püskürtülüyordu. Ama Prens Andreas dayattı; böylece ertesi gün ölüm dansı başladı. Bütün 5. Tümen çatışmaya sürüldü. Alaylar birbiri ardınca ileri çıkıyor ve hepsi geri sürülüyordu. Verilen kayıplar dehşet uyandıran boyutlardaydı...”<sup>80</sup> Şüphesiz Yunan askerî gücünün ordu merkezinden uzaklaşarak Anadolu içlerine hareket etmesinin neden olduğu olumsuzluklar ve Türk ordusunun sabırlı ve kararlı savunması Yunan ordusunu yıpratmıştı.<sup>81</sup> *Yeni Asır* gazetesinde 30 Ağustos tarihinde yayınlanan ve *Sakarya Muharebesi* başlığını taşıyan yazıda konuya ilişkin şu satırlar dikkat çekmektedir: “Yunanlıların ileri hareketleri intizar edildiği derecede süratli değildir. Muhtelif mevâki işgal edilmiş ise de Kemalistlerin arkada diğer müstahkem mevkiileri mevcuttur... Yunan askerleri müşkülatı tasdik etmekle beraber hiçbir şikâyette bulunmamaktadırlar. Bir Yunan zabitiyle mülâkatımda atideki sözleri söylemiştir. Fırkamız iki aydan beri hal-i harekettedir. Eskişehir’in berisinde geçen ayın 15 ve 16’sında muharebeye iştirak ettik. Pek az istirahattan sonra tekrar ileri emrini aldık. Geçtiğimiz yollar bütün taşlık, kayalık ve arızalı arazi idi. Suyu yalnız köylülerin evlerinde tenekeler içinde bunu da bin müşkülat ile buluyorduk. Askerlerimizin birçoğu senelerden beri orduda hizmet ediyorlar ve muharebenin hitamı ise görünmüyor”.<sup>82</sup>

Gazetede Türk savunmasının başarısına ilişkin ilk habere 3 Eylül 1921 tarihli nüshada rastlıyoruz. Haberde Türk ordusuna Kilikya ve Kafkasya bölgelerinden de katılımlar olduğu ve Yunan ordusunun Haymana yaylasından Türk mevzilerini çevirme girişimlerinin başarısız olacağı ifade ediliyordu.<sup>83</sup> 4 Eylül günü *Yeni Asır* gazetesi *Son Saat Haberleri* köşesinde *Sakarya Harbinin Tarihçesi* başlıklı bir haber ile savaşın o güne dek süregelen aşamalarını okuyucularıyla paylaştı. Yazıda özetle Yunan ordusunun sırasıyla çevirme ve cepheden yarma girişimlerinde bulunduğu bu girişimlerin sonuçsuz kalmasıyla savaşın bir sükûnet evresine ulaştığı değerlendirildi. Ayrıca gazete aynı haber içerisinde Mustafa Kemal Paşa’nın “Yunanlıları icabında senelerce harbe devam ederek, topraklarımızdan çıkarmaya karar vermişizdir. Tarih bir asır devam etmiş olan muhaberât numuneleri göstermiştir. Bu muhaberâtın masarifini mağluplar tediye ederler” cümlesine de yer vermişti.<sup>84</sup>

<sup>80</sup> Bilge Umar, *Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı*, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2002, s. 82.

<sup>81</sup> İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 209.

<sup>82</sup> *Yeni Asır*, 30 Ağustos 1921.

<sup>83</sup> *Yeni Asır*, 3 Eylül 1921.

<sup>84</sup> *Yeni Asır*, 4 Eylül 1921. Benzer bir haber Kastamonu’da çıkan *Açıksöz* gazetesinde de görülür. Gazete savaşa ilişkin haberleri *On Bir Gün* başlıklı makalesiyle okuyucularına

5 Eylül tarihinde başlayan Yunan taarruzu<sup>85</sup> *Yeni Asır* gazetesinde önceki gelişmelerde olduğu gibi resmi raporlar ile *Estia*, *Politya*, *Kronika* gibi Yunan gazetelerinden yapılan alıntılar ile haber yapılmıştır. Göğüs göğse gerçekleşen savaşa ilişkin haberlerde, Türk ordusunun doğuya doğru çekildiği, bir Türk taburunun esir edildiği, hareket sonunda Ankara'nın işgali halinde dahi savaşın sona ermeyeceği, asıl gayenin Kemalist kuvvetleri dağıtmak olduğu ifadeleri yer almaktadır. Görüldüğü gibi genel bir Yunan zaferinin yaklaştığını çağrıştıracak haberler yayınlanmıştır.<sup>86</sup> Ancak gerçekte bu son Yunan saldırısı Türk ordusuna püskürtülmüş ve 7 Eylül tarihinden itibaren artık inisiyatifi elinde bulundurduğunu düşünebileceğimiz Türk ordusu taarruz hazırlıklarına başlamıştır.<sup>87</sup> İşte tam da bu günlerde 9 Eylül tarihli *Yeni Asır* gazetesinde dikkat çeken bir haber yer alır. Haberde Ankara'nın çok yakında kuşatılacağı yönündeki haberlerin abartılı olduğu, gerçeği yansıtmadığı, Yunan ordusunun Ankara'ya hala 60-65 kilometre uzaklıkta bulunduğu ve Türk ordusu asker sayısının giderek arttığı belirtilmektedir. Görülmektedir ki Yunanistan'da da artık savaşın yeni bir safhaya girdiği kabul görmektedir.<sup>88</sup>

Türk ordusunun taarruzunu okuyucularına “*Harbin müzminleşmesi halinde dahi düşman gayemizden kurtulamayacaktır. Gayemiz Ankaranın işgali değildir. Bu şehirle hiçbir alakamız yoktur. Maksudumuz düşmanı müntezim etmek ve bugüne kadar ehemmiyet verdikleri Türk ordusunun Yunan orduları karşısında eridiğini Avrupa'ya göstermektir*” ifadelerinin yer aldığı resmî açıklama ile 11 Eylül tarihli sayısında duyuran *Yeni Asır*<sup>89</sup> bir gün sonrasındaki sayısında ise Başbakan Gunaris'in “*Türklerin kuvvetli mukabelede bulunarak mukavemet gösterdiklerini ve fakat hareketin hüsn-ü neticeye iktiranından şüphe edilemeyeceğini, son yirmi günlük müzahame ve müşkilat-ı mevcudiyeye rağmen ordunun kuvva-yı maneviyesinin mükemmel bulunduğunu tenkisat ve teşkilatı yeniden ikmal edilen ordunun tekrar hareketına intizar edilebileceğini*” sütunlarına taşımaktadır. Bu haberlerin temelinde de Yunan resmi makamlarının açıklamalarına paralel olarak Ankara'nın işgalinin değil Türk ordusunun imhasının asıl amaç olduğu bulunmaktadır.

---

ulaştırmıştır. Mücahit Çelik, “Açıksöz Gazetesi'nde Sakarya Savaşı”, *Tarihin Peşinde*, Yıl: 2011, Sayı: 6.

<sup>85</sup> Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1919*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 282.

<sup>86</sup> *Yeni Asır*, 7 Eylül 1921.

<sup>87</sup> Kocatürk, *a.g.e.*, s. 283.

<sup>88</sup> *Yeni Asır*, 9 Eylül 1921.

<sup>89</sup> *Yeni Asır*, 11 Eylül 1921.

Yunan ordusunun mağlubiyetinin kesinleştiği günlerde bile *Yeni Asır* devam eden yenilgi söylentilerine rağmen Kral ve Papulas'ın savaşın Kemalist orduların imhasına dek süreceğini ve bu amaca hazırlık amacıyla Yunan ordusunun geri çekildiğini ileri sürmektedir. 15 Eylül tarihinde ise *Yeni Asır* savaş ve sonuçları hakkında şu özete yer verir sütunlarında. Sakarya Savaşı taraflardan hiçbirinin aleyhine sonuçlanmamıştır. Gerçek geri çekilme nedeni kışın yaklaşıyor olmasıdır. Ankara'nın işgali zaten çok da önemli değildir.<sup>90</sup> Anlaşılmaktadır ki Yunanistan Sakarya Savaşı'ndaki yenilgisini kendi ve Avrupa kamuoyuna propaganda yoluyla önemsiz gibi gösterme çabasıdadır. Kral Konstantin'in Bursa'da 24 Eylül günü yayımladığı bildiri de buna örnek olarak sunulabilir. Şöyle demektedir Kral bildirisinde: “Ankara’ya Ankara’ya diye bağırduğımızı duydum, ama sizi oraya kadar giderek yeni zorluk ve fedakârlıklara katlanmaya bırakmak istemedim, çünkü bugüne dek başardıklarımız, kendi amaçlarımız için yeterlidir.”<sup>91</sup>

Yunanlıların “Büyük Yunanistan” Türklerin ise “Vatan Ülküsü” için mücadele ettiği<sup>92</sup> Sakarya Savaşında, Türk ordusunun başarısız olması durumunda Anadolu Ulusal Hareketi tehlikeye düşecek; askeri ve siyasi kayıpların yanı sıra moral çöküntü yaşanacaktı. Ankara'nın Yunanistan tarafından işgali Yunanistan'a güven besleyen Lloyd George'u haklı çıkaracak, Fransızlar ve Ruslar'da ise tereddüde neden olacaktı. 3713 şehit verdiğimiz<sup>93</sup> Sakarya Zaferi ile üstünlük Türk ordusuna geçti ve Yunanistan ve Avrupa kamuoylarında barış düşüncesi güç kazandı.

### **Kaynakça**

Arıkan, Zeki *İzmir Basın Tarihi (1868-1938)*, Ege Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Yayın No: 137, İzmir 2006.

Aybars Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, Ankara 1995.

Çelik, Mücahit, “Açıksöz Gazetesi'nde Sakarya Savaşı”, *Tarihin Peşinde*, Yıl: 2011, Sayı: 6.

Erikan, Celâl, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, Hazırlayan: Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

---

<sup>90</sup> *Yeni Asır*, 15 Eylül 1921.

<sup>91</sup> *Yeni Asır*, 25 Eylül 1921.

<sup>92</sup> Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1995, s. 485.

<sup>93</sup> Celâl Erikan, a.g.e., s. 267.

- Hayta, Necdet, *Tarih Araştırmalarında Kaynak Olarak Tasvir-i Efkâr Gazetesi*, Kùltür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1919*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.
- Öztoprak, İzzet, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- Parlak, Türkmen, *Yeni Asır'ın Selânik Yılları, Evlâd-ı Fatihan Diyarları 1895-1924*, Yeni Asır Yayınları, İzmir, 1986.
- Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilâli*, Kastaş A.Ş. Yayınları,,Cilt: II, İstanbul, 1987.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.
- Umar, Bilge *Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı*, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2002.
- Yeni Asır*

EKLER

Yeni Asır, 23 Ağustos 1921

شروط اشتراك

داخل : سناللى ۷۵ اتى آيايى ۳۸  
خارجى : ۹۰ ۰ ۴۵  
نسخهسى [ ۲۰ ] لبتادير  
ميدانلاردا سوتورسا لبتادير  
تقريف كورس : سلايك سكي مهر  
القرنيس : ۳۳ اغسطس - ۱۹۲۱  
10 8 1921

# يکى عصر

۱۳۱۱

مدبر مسئولى : لى شوكت  
داروخانه : آياز يئزى چاد مستدء اصلاحخانه داخلده  
مناقم اسلاميه خادم جرمه چوبه در  
نسخهسى [ ۲۰ ] لبتادير  
نشر ايدله بن اوراق اعداد ايدلر  
اعلانلار ايجون مدبرسته مراجعت ايدلدير  
"ГЕНН-АШП"

---

### مجاربه درت كوندن برى دوام ايدميور

تاج موموكل - سقار باخطا ده توروك اردونستك قوتى - نه ده ده استحضارات

بورسونى - ارغ و مسند عاراكه دواي - ارغن حريمه بوروزى تكذيب ايجيرد  
كلاسترموزيل روس تورومبوروى - ارمنى عاميلريك تاليلين - بورسونى مسلس

۹ - سقاربا ( سقاربا ) حرق دوت  
كوندن برى شمشه دوام ايدميور . نتاج  
مملوه ايدلر . محافل عسكريه غايته بورونك  
بر اعهاد بيه مكدور . توروكا - سقاربا  
اطراف اقدومى مدافعه لرى عظيم قلابنى عذريده  
آقره اطراف اقدومى مقاومتده بورونك جوقلور .  
ديكر بر خيره كورده سقاربا حوزده سنده  
آفنى بيك كشيدين عبارت اولان توروك  
اردونستك مدافعهسى دوچار . تزلزل اولمشده .  
۹ - آنته ۹ - آقرده بورونك كون

### اسلاميت واستقبالى

رودوده دو اولدق :

۱۰ -

امانات و افكارك نجولى  
وطن فكر وحسى - ملت فكري

۱۸۶۹ قونى بوتون بو وض . ميتلرى  
تصدىق اتمكده و فرانسو سجه سنك قواعديه  
و قوتاً بو يك سنجى تنظيم ايلده در .  
بو قانون ناميتى ديدن تفریق ايدميور .  
مسلمانلق صفتى و ذات شاهانه ك تبهسى  
صفتى بخش اتمك ايجون آرق كفايت  
و بوتون اسلاملك خلفاى راشدينه تيرينه

یکی عصره ك صوك ساعت خبرلری  
هنوز ایکی اردو آره سنده تماس موجود دکل

ازمیردن آتیه غزته لری نه کلن قوترو اسز خبرلری - حکومت تکذیب ایدور

محافل رسمیه تک تأمیناتی - یونان اردوی موخایج و سیوریحصار خطک شرننده  
آتیه ۹ - ازمیردن آتیه غزته لری نه کوندریلن تلغرافلر (غوردیون) قریتمه  
شدید برحربک وقوعبولدیتمنده اصرار اتمکده وتفصیلات متممه ویرمکده درلر .  
بو تلغرافلرک کشیده سندن اول ازمیرده اک صیقی عسکری قوتروله تابع بولدینی  
نظر دفته آنورسه اخبارینه . مساعده ایدیلن حادثاتک حقیقی وضعیت عسکریه به مطابق  
بولدینی تخمین اولته بیلور .

و مطالعیه استناداً منابع خصوصیه دن ترشح ایدن خبرلر جریان اتمکده اولان  
مجادله به بر اشارت صورتنده تلقی ایدیله بیلور دی . فقط ظن ایدلکنه کوره ، بودغه  
از بهر عسکری سانسوری ای اداره ایدله مکده وتبلیغات رسمیه تک مقفودی حسیه  
ذاتاً نامحل بر صورتده عصبیه شن افکار عمومیه ده عمیق بر اندیشه تولید ایدیله چک  
قوترولسز خبرلرک کیمسته مساعده اتمکده در .

وضعیه کوزلجه واقف بولنان بایتخت محفل سی سیه سی محاربانه دار کافه اخباراتی تکذیب  
اتمکده وبالعکس قرارگاه عمومیدن آلدینی معلومانه مستنداً حالاً دشمنه هیچ بر حرب  
وقوعبولدینی و بگونه قدر یونان اردوسنک دشمنک قوای کلبه سیله حال تماس بیله  
کلدیکنی تأمین اتمکده در .

عین محافل رسمیه دن استحصال اولنان معلومانه کوره صوک تبلیغ رسمیه بیلدرلری  
کی ، حالا موخالیج - سیوریحصار خطک شرفنده بولنان قوای یونانیه مجاوزک  
ایکنجی صفحه - فی تشکیل ایدن هدفلرک چیز حقیقه ایصالی ایچون عین پلان موجبجه  
حرکات و مانورده لرنده دوام اتمکده در . محاربه تک موفقی نامنه بو حرکات حقیقه اک  
صیقی بر مکتومیتک محافظه سنی الزم بولتمده در .

اندیشه بو سیله درکه وضعیت حقیقه مغلک بر سکوت محافظه ایدن ارکان حربیه  
تبلیغات رسمیه نشری قطع ایشدر .

محافل رسمیه ایکی اوج کونه قدر وضعیتک تعینله بو زمانه قدر اجرا ایدیلن  
حرکاتک ایلمک نتایج وموفقیاتی نظامن ایده چکی قناعتمده در .

آتیه ۹ - حرکات دوام ایدیلور . تورکلرک ایلری قوللری غوردیونک ایلرو  
سنده کی قوتلر مزاجه تماسه بولنه رق یا لکر شمال جه سنده و سر کرده ظهور ایدیلور لر



«بىكى عصر» كى صوك ساعت خىرلىرى

غوردیون محاربهسى خوز یزانه دوام ایدیور

حربك ۴۰ كیلومتر اولق رحبه په آتاعی

آنقره مجادله نك دوام ایده جكینی بیله ریبور-صلح مقصدیله توسط طاب ایدیور-صالح پاشا بالکز باب عالی نی تمثیل ایده جك-آنقره نك تحکیمه دوام اولنیور

پارس ۱۰ — فرانسه غزیه لری یونانیلرک آسیای صغیرده ایلری حرکتته دوامه بولادی نی انغال ایتک اوزره بولندقلری قید ایتمکه برابر مصطفی کمال پاشانك آنقره بی بلا مقاومت ترك ایتسی ظن ایتبورلر .

§ برلین ۱۰ — انکلیر منابعدن وارد اولان خبرلره کوره (غوردیون) جوارنده یومان - تورک حرینی کیتدکجه معظم بر مقیاس اکتساب ایتمکده در محاربه ۴۰ کیلومتر اولق بر خط اوزرینه اتساع ایتمدر .

§ استانبول ۱۰ — آنادولی آزانسی آنقره نك رسمی بر تبلیغی نشر ایدیور . بونیلنده محاربه نك نهایته قدر دوام ایده جکی بیان اولتمده در . نوطه کالیستلرک صالح عقدی مقصدیله متفق توسط طاب ایده جکلری خبری صورت قطعیه ده تکذیب ایتمدر .

§ استانبول ۱۰ — ممالک غزیه په حرکت ایدن بحریه ناظری صالح پاشا بالکز باب عالی نی تمثیل ایتمکده در .

§ استانبول ۱۰ — آنقره نك بر تبلیغنده غوردیون محاربه سنك خوز یزانه بر صورتده دوام ایتدی بی و تورک صاغ جناح نك قونیه خطی اوزرنده مدافعانده بولندی بی بیلدی برلمکده در .

§ استانبول ۱۰ — (جاغادامارد) غزیه نك استخباراتنه نظراً موسقوه حکومتی روس - تورک معاهدسی موجبجه آنقره په معاونت مالیه ده بولمقی متهمد بولندی جهته ایکیسی قادین اوزره اون بش کیشیدن مرکب بر روس هیئتی تورک ملیتیوران بلختنه آلتون اولهرق بر ملیون لیرا کتوره شددر . هیئت تکرار موسقووه په عزیمت ایتاله انشاآت و محروقات ایچون

1337 ۱۲ اغسطس ۱۳۳۷

سنة ۲۰ ذى الحجة - ۱۳۳۶

تاسیس ۲۰ ذی الحجة - ۱۳۳۶

محل: سنلیق ۷۵ آبی ۳۸

خارجی: ۰ ۹۰ ۲۵

نسخه ۱ (۲۰) ایبار

میسوزیور: سترتر سترتر

تلفون: ۱۳۳۶

آق ریح: ۲۵ اغسطس ۱۹۲۱

۱۹۲۱

# یکین عصر

۱۳۱۱

نشر ایبار: ۲۰

اعلان ایچون مدیریت سراجت ایبار

"ГЕНІ-АШІР"

دوره راتک

### ایکنجی نطقی

تورمه ۱۱ - چهارشنبه کونی (دیل آران) حضورتده ایراد ایچین نطقده « ایرلاندای رئیس جمهوری » موسیو دووالهرا سالی کونی اجرا ایچیندی مرقطایا تادما صرا ایدیه و کونشدرک: « هاتکترجه سولیلوم، زیرسولیلوچکم سوزل بالکنز بو جلسه و بوتون ایرلاندای ملت هاند اولوب بوتون جهانک سمح اطلاعده واسل اولیدو. مناقشه ایبارن مسأله آرسنده اهمیتجه دیکر لرته مقدم اولان برنی وارد: بوه بوک برتانیایا ایله جریان ایدن مذا کر اتدو. زنده تکلیفده برتانیایک فکرجه ایرلاندای موجوده کاندو. بالکنز ایرلاندایک ایکی پارچیسو وارد. ساند علیه وضیعت جغرافیسی اعتبارله اوکا دو، بیون (عجمه) اصول اداریسی عیش ایچک اقتضا ایچیدور. حا بوکده آسترالیای جنوی افریقا و دیکر دوشونیل

### ایکی اردو سقاریه ده قارشولاشیورلر

موقت کور پرلرک انشاسته آشیت - بلک بازار و کلیددانه عتشدات

موسیو غولریس غوردیون اوکده تورکلرک مدافعه قایلینی موافقه مالکیتوسو ییلمدیور

آته ۱۱ - (قروتیا) تک ازبیر غازی انشار ایچیدور. سقاریا تهرینک سول جانجده خصمک قلموقی عخل اولمشدر. تورکلر ایبری حرکتی قلم ایچون هتته حربه مهم سواری قوتلری سول ایچیشده خالما تده دوچا اولوق تهرکدیگر ساسله چیکلمک چیدور اولمشدر. سقاریا اوزنده موقت کور پرلرک انشاسته دوام ایچیدور. خصمک بولادلی تپارنده مقاومت کورتره چی تخمین اولتور. « (آنیایی) تک بروسدن آلهی بر خیره نظر ایوان قوتلری تورک طریمچینسک آقتت رغما سقاریا اوزنده ایکنجی بر کوری انشاسته موفق اولمشدر. غابرن ایچینه تک استطلاعانه کورده تورکلر ادوسی بلک بازار و کلیدداغ مواقع مستحکم سنده

### آرناودا تقدده وضیعت

بازار ۱۱ - (دوقاسا) بوتقدک مریدتالیل طرفین اشغال اوزورنه حال حاضرده بوتانیان آرناودای حکومت قلموقی تحلیس ایچون انشودر. دن طوری اوزرینه مهم قوتده صحره کونشدر. برزیدن انشار ایچیکه کورده مریدتالیل حکومت قلموقی شمدیه تحراسی بوسکوز نشودر. (توران) مطوعات ادارسی ایسه (توقمالیف) موافقت حکومت قلموقی طرفین سترتر اده ایچیکه ییلمدیور.

تبراهده بوک بر هیجان حکمفرما اولون علما جوامعه و نظریه اسلام آرناودای مریدتالیل علیه عذوقه شوق ایچیکه درل. بر جوق کورلر غیر نظام اهالی کنهاری بر دوتنه شتاب ایچکده درل.

(شاران) (و نوا) اسلام ایمانده غایب حکومت مریدتالیله

## «یکین عصر» لک صوک ساعت خبرلری

### آنقره اوکنده میدان محاربه سی؟

یونان نطمانک حرکتی - غوردیون - بولادلی خطنده مقاومت کورتره چیکمی؟

استانبول مطبوعاتک مطالباتی - تورکلر ادوسو تجاوزده کجه چیکمی؟ - ایزمیت نطمانک وطنیسی

آته ۱۱ - اردوسو بر جوق نقاطده مرور ایبارن سقاریه تهرینه قدر نالعموم اراضی بی تطهیر ایچمشدر. بوزداغ و دیدیموس داغی قطعاتر طرفدن اشغال ایچمشدر. تورک سواری مقرزه لری داغیتلمشدر. موخالیچه قدر تمادی ایدن منطقتده اشغال ایچمشدر. تورکلرک غوردیون - بولادلی خطنده مدافعه نیتنده اولدق لرلی کورترن علامت واردر. بولادلیک اشغالی حقنده لوندردن کوندریان خیر تأید ایچمشدر. مو-و غونا یسک بر تبلیغته کورده ییکی جهه آنقره دن ۸۰ - ۱۰۰ کیلومترو مسافده بولمقدردر.

§ استانبول ۱۱ - تورک مطبوعاتی کالیستلرک آنقره اوکنده میدان محاربه سته کیریشه حکم لرلی تأمین ایچکده در. « اقسام » آسیای صغرا اردوسک تجاوزده چیکمی لازمه کلدیکنی و محفظی اولدییی اسلامیتک تخلصی ایچون فداکارلته قاتلانیسی اقتضا ایچدیکنی یازمقدردر. « ترجمان حقیقت » کالیست اردوسک شهاب استقامتده مجرای فمالتی تبدیل ایچدیکنی بیان ایچیدور.

عین غزته ایزمیت تورک قطمانه ترتب ایدن وظیفه دن قبالی کلرله بحث ایچکده در. (اقدام) یونان اردوسی ۲۰۰ یلک مقدارنده تخمین ایچیدور. (پاله تولوغ) نامی طاشیان تکفور داغی فرقه سی ده مذکور اردوسی تقویه اوزره آنادولییه کومدرمشدر.

۴۹۷۷ : ۱۳ آغستوس - ۱۳۳۷

مدیر مسئولی : علی شوکت  
 روزنامه: آیدینگری جاده مستدامه اصلاحیه داخله  
 نامہ اسلامیہ خادمہ جریده یومیه در  
 نسخہ سی [ ۲۰ ] لیتادر  
 نشر ایلمدن اوراق افاده ایلمز  
 اعلانان ایچون مدیریتہ مراجعت ایلدیلیر  
 "TENGH-AŞHP"

۱۳۱۱

### سیلزیا و روسیه

پارس ۱۲ - (توقودوری) بازپور:  
 فرانسه یوقاری سیلزیا مسائله سیجیت  
 اقوامده آزوتسه موافق بر سر زنده حال  
 ایلمدیکی قدرده جیت اقوامدن چکامکت  
 تپیدینه بوغمشدر .

پارس ۱۲ - جیت اقوام مجلسی .  
 طرفدن یوقاری سیلزیا مسائله حتمده  
 راپور تنظیمه مأمور ایلمدن آسیابول  
 مرخصی موسیو غینولس دولتون یوونلیه یوق  
 رد ایتمشدر .

۱۲ دوما - بوزمنده اشعار  
 اولتوردر : یوقاری سیلزیا به غاصبیرلی  
 رؤساندن دسترخ قیل ایلمشدر . بو  
 خانه یوقاری سیلزیا لهری ارمه زنده یوق  
 بر هجیان تولد ایتمشدر .

پارس ۱۲ - روسیه یولده معاونت  
 ایچون امریقا هیت مرخصه روسیه یولده

### مخاربه یه انقره اوکنده انتظار اولنور

تورک قوتلری هنوز مخاربه دن اجتناب ایلدیلور - انقره اوکنده قطعی حرب اوله حق  
 یولده قطعی قیاری سرو ایلدیلور - بولنده مناره کوشنه چکیدر ؟ یونان عاقل لکی  
 اردو آرمه سناقی قریب عد ایلدیلور - مدافعه قطعی زنده ؟ - تورک تیلیانی

آنته ۱۲ - تورک قوتلری تک  
 عسار یه کیشیمه مکیم حتم ایتمش  
 اولدیغی قید ایتمک برابره غزnelر یوق قوتلرک  
 تعلیق کیتیمک منحصر آ دشمنه تابع  
 اولدیغی یونان قوما لمانک شخصی فر قبال  
 تعمیر بر فلاکتدن اجتناب آ چارشمه  
 عبور قیله جی بر موقه انا ایلمه یه جکی  
 ادعا ایلدیلور .

استانبول ۱۲ - (وقت) یونان  
 حرکت اساسی سنک مرکز قوتلری طرفدن  
 اجرا ایلدیکی دستاره منطقه سنده اجرای  
 ک ایدن یونان قوتلری تک ۹ قرغه

۴۹۷۷ : ۱۳ آغستوس - ۱۳۳۷

مدیر مسئولی : علی شوکت  
 روزنامه: آیدینگری جاده مستدامه اصلاحیه داخله  
 نامہ اسلامیہ خادمہ جریده یومیه در  
 نسخہ سی [ ۲۰ ] لیتادر  
 نشر ایلمدن اوراق افاده ایلمز  
 اعلانان ایچون مدیریتہ مراجعت ایلدیلیر  
 "TENGH-AŞHP"

۱۳۱۱

### زرعت مسئله سی

جمنده موسیو غونایرلک بیانی

آنته ۱۲ - موسیو غونایرلک زراعت  
 مسائله حتمده بیانات آئیدمه بولمشدر:  
 و نمدد قهقر حکومتک سیاسی زراعت  
 مسئله سی حل ایتمک معلوف بولدیغی بیان  
 ایتمم . بوکا دوزا کال ایلمدن قانون لایحه سی  
 مجلس مؤسسه لک اول عرض ایلمه چکیدر .  
 زراعت قانونی اوصاف معین ی حائر اولان  
 پارلمنری نظر اعتباره آئنده و بولنری  
 اراضی صاحبی باقی قلمه سی تعقیب ایتمکده .  
 حق وراثت متناق قییدات ایلمه پارلمنری  
 آرمه سناقی کفالت مسئله له اول ایلمشدر .  
 دل یاقه ایلمه عقد ایتمک اوزده بولدیغیمز  
 مقوله نامه درست اعضادر .

### ایکی اردو آرمه سنده تماس قطعی

تورک خطوط مدافعه سی قوشوشنده رسمی بیلنه کوره مدافعه خطک و شمعینی  
 ایلری و اوندک اشغالی - متناظر شات - جنوب چیه سندی حرکت - ساربه یلانی اوزده  
 مناره - تورک زرافنده قنایت - تورک داوود قاری حرکت دوی

آنته ۱۲ - نعضالایلمن سکره  
 نشر اولان ۱۲ آغستوس تاریخلی تبلیغ زنده  
 دشمن (سقاریا) و (پورساق)  
 نهرلری تک نقطه انصافی ایلمه سقاریا تک شرق  
 جتاسندن (دوه کوی) موقه قدر اولجه  
 اوزون بر خط مستحکم احضار ایتمشدی .  
 بوخط شرقه دوغری کیک قطعی نهرلری  
 ثمال جناحه قدر شمادی ایتمکده اولوب  
 سکسان کیلومتر طولده در . مذکور  
 خط مدافعه تک آرقه سنده دشمن یلمه  
 دیکر بر خط مدافعه نالکدر . دشمن  
 (سقاریا) تک شرق جناختدن (غورودون) تک

### شئون خارجیہ

دوما ۱۲ - بلالغریق مذہب آرایرد  
 ایتامه توزیع ایلمدن اوزده آرمه زنده ۲۰۰  
 بیک ایرما کومشدر .

۱۲ لوندزه ۱۲ - فلسطینه عرب  
 و موسویلر آرمه سناقی کین شمشیر اعدات  
 وقوع بولمشدر .

۱۲ لوندزه ۱۲ - آرکیز حکومتک  
 ساح تکلیفاته ازلانما جمهوریت استنوسی  
 (دوبل ارازی) ک جوائ دون موسیولری  
 جورج قادم ایلمشدر . باطریقین فاین  
 حکومتک تکلیفاتی تدقیق ایتمک اوزده  
 در حال عقد ایتمشدر .

۱۲ دوما ۱۲ - مطبوعات اشعارنه  
 کوره مائی دمللا ترمه . روما آراوند  
 قونلوسونک خانه سنده ایلمدن شایع  
 طرفدن اجرا ایلمدن تحریات دولایسه  
 ایتالیا جلوتی لئنه آرمه زنده بیان آراکت

# غوردیون اطرافنده حرب دوام ایدیور

جبهه حرب ۸۰ کیلومترو وسعتنده اولوب بر زاویه قائمه تشکیل اتمکده در

بوزاویه قائمه نته رأسی (چال داغ) داغ په لریدر - آردیج بویجه ایکنجی خط مدافعه  
مقابل تورک بجاوزی - یکنی وضعیت

اشغال ایشلردر . بو تضاطک اشغالی  
تورک صاغ جناحی مشکلی بر موقعه  
بولد بر مقدمه در . (قاراجی کوبری) دن  
حرکت ایدن یونان قوتلری شدید بر حردن  
صوکره بیلدز طانک شالنده قره جزملی  
ویجی محمودلی کویلرینه قدر واصل اولمشلردر .  
سقاریا نهیری ابله کسبک جای انصافنده بر  
دشمن قولی درت طوب ترک ایشلدر .  
آیدنا بیکی سقاریا محاربسی ما کزه نک  
اداره ایتدیکی غورلیج حربته تشبیه ایدیور .  
§ لوندزه ۱۵ -

§ پارس ۱۵ - (تان) ک استانبول  
خبرندن آلدینی بر خبره نظراً آنقره  
حکومتک سوویشلرله عقد ایتدیکی اتفاق  
معاهده سنک نشر و اعلانی بویجه و بزمک  
تضییقندن متأثر بولان تورکستان و قافقاس  
اسلاملری اوزرنده فابرتا اثر اجرا ایشلدر .

§ پارس ۱۵ - (انترانسیران) ک  
استانبول بخبری اشعار ایدیور : صدر  
اعظم توفیق پاشا فرانسز ممثل سیاسی  
جنرال پاله ابله مدیدر ملاقاتنده متفقلرک  
تورکیایه قارشو نیاتی و بر توسط احتمالی  
استزاج ایشلدر .  
عن غزنه نک

آنه ۱۵ - (قرونیقا) نک از میر  
بخبری اشعار ایدیور : ۱۲ تاریخلی  
تبلینک نشرندن صکره دشمن مدافعه سی  
تثبته موفق اوله میور . محافل عسکرینه نک  
تخمینسانه کوره تورکلر اوج کونه قدر  
چال داغنی ترکه مجبور اوله جقلردر . بو  
حرب شمدهی به قدر وقوع بولان محارباتک  
اک بو بوک واک شدیدی عد اولنیور .

جبهه حرب سکسان کیلومترو وسعتنده  
اولوب بر زاویه قائمه تشکیل اتمکده در .  
بوزاویه قائمه نک رأسی چال داغ نک جنوب  
تیرلیدر . بوندن صکره کالیستلرک ایکنجی  
خط مدافعه سی باشلارکه بو خط مدافعه ده  
(آردیج) طاغی بویجه تمادی ایدر .  
دشمن سول جناحک قریباً رجته مجبور  
ایدله جی امید اولنیور . دیگر نقاطده  
دخی خصمک مقاومتی مشکلششدر .  
برونه ووسا حکومتک صوک تپاغندن

صکره دهایی هانکی خبرله دسترس اوله مدیغنی  
وتبلینده بحث ایدیان حربک دوام اتمکده  
اولدیغنی خصمک بعض نقاطده موقعی  
تبدیل ایلش بولمسی حسیله احاطه حرکتک  
موقعینه منجر اوله جی حقتده شمیدین  
برشی سوولتله میه جکی یازیور . باش وکل  
موزیون غوناریس دوام ایدن حربک دائمی  
غیر منتظر نتایج تولیداجسی محتمل بولدیغنی  
وبنا علیه یکنی تبلیغاته اشتغال ایدایی

## سقاریا اوزرنده مجادله دوام ایدیور

غوردیون تپه لرنده محاربات - لوازم حربیه نلیم، فئدانی - قره دکوز - واحلند فعالیت

آتنه ۱۵ — ( الفروس نیوس ) غزتمی استخبار ایدیور : سقاریا اوزرنده مجادله ماه جارینک اوننده باشلامشدر . محاربه ۸۰ کیلو مترولق برجه اوزرنده دوام ایتکده در دشمن غیرقابل ضبط اولان غوردیون تپه لری اوزرنده مقاومتده بولمقده در . دشمن لوازم حربیه فئدانی حیدله رجعت باشلامشدر . کیزی موقعی ایله تپه لری اشغال ایتدک \* وراده دشمن بلانججه متقابل تعرضده بولندی . طیاره لر مزدمن تحشیداتی بومباردمان ایتشلردر .

کالیستلر مقاومتده صرف مساعی ایتکده در لر . دشمنک محاربه نی قبوله مجبور ایدلر بی شایان قیددر . ارکان حربیه موفقیتله پروژهنی تعقیب ایتکده در .

§ از میر ۱۵ — افزون قطعاتی کورک و قطارچی جوارنده اشغال ایدیلن سپرله واصل اولشلردر . عسکرلر کورک لرنده قرال و قرالجه تک رسم لری طاشیمنده ایدیلر . § استانبول ۱۵ — [ ایلری ] بوفوردن کچن بش یونان سفینه حربیه سنک آتجه شهره قوای عسکریه اخراج ایتدکلرینی و ایدیه بولی ایله صامسونه دیکر اخراجانک . وقوعی محتمل اولدینی یازمقده در . آناتولی آژانسی یونان فیلوسنک اینه بولینک غریبنده کرج برونی بومباردمان ایتدکلرینی بیلدیریدیور .

# «یکى عصر» ك صوڭ ساعت خبرلى

## سقاريانك شرق ساحلنده

احاطه حرکتى - بوز طاغنه استناد ايدهرك هجوم آشتاتى

تورکيا جيت اقوامه دخولنى طلب ايدور. سنان حربيه اشتراسى ايجون آردوپه برهيت امان اى

آته ۱۶ — (قرونيقا) نك ازمير بخابرى ايشار ايديبور: سقاريا نهرينك شرق ساحلنده دشمنك خط رجعتنى قطع اميدلى كيندكجه قوت كسب ايلكددر. توركار چال داغنه چكلمشدر. تورك سول جناحك احاطه سنه انتظار ايديبور. عين غزنه نك استانبول بخابرى بيلد بربور: «كازم قره بكر پاشا ذات شاهانه كوندردى برتلافده قواى مليه نك مقام سلطنته قارشى حرمت و سداقنى تايد ايلكد. آقرده جهوديت طرفدارانى علمنده قوتلى برجرىان موجود اولدينى بيلد بركدمدر. تلغراف شو صورته ختام بولمدهدر:

«هرآن مقام سلطنت ايجون قاتى دو ككه آماده اولان تورك عسكرى اجدانك ميرانى اولان طوبرا قلى مدافعه ايديبور. خصم مغلوبى ايكيه انتقام ايتش اولان وطنمى برنشديره چكددر. بو انتقام اك بووك اضطرارمزددر.»

§ آته ۱۶ — آقرده صلح لهنده پروباغندا بايان برجيت خفيه كشف ايدنشد. جيتك اون سكر اعضاسى نوقيف ايديلهرك هزيمتى اتميله قورشونه ديزلشدر.

§ آته ۱۶ — برنده بولنان تورك سفىرى آلدىنى تمايلات اوزرينه جيت اقوام پاش كاتىبى زيارت ايدرك توركيانك جيت اقوامه قبولنى طلب ايتشدر. باب على بوسورته استانبولك يونانيلر طرفندن اشغالى تهلكه نى ازاله ايتك املندهدر.

§ استانبول ۱۶ — آقره مجلس مائسى محاربه نك دوامى ايجون بودجهدن دها ۱۰ مليون ايرا تخصيصانك صرفه مأذونيت و برمشدر.

§ آته ۱۶ — سقاريا نهرى اوزرنده ۱۰ اغستوسده بدأ ايدوب حالا دوام ايتكده اولان محاربه لهزه اولهرق انكشاف ايتكده دوام ايديبور. بو بووك محاربه نك صورت جريانى و نتايجى حقدده جهه حريدن كلن تفصيلات مسافه نك بهدى حسييله يك آزددر.

§ آته ۱۶ — (قرونيقا) غزنه نك استنبولدن وقوع استخبارتسه كوره سوويت حكومتى قره دكتر روس فيلونك انقره حكومتى طرفندن اشتراسى حقدده وقوع بولان تكليفه جواب رد و برمشدر. بونك اوزرينه انقره حكومتى مير آلاى رستم بى بر زرهلى و ايكي طوريبدو اشتراسته نشت ايتك اوزره اوروپه كوندردش.

§ ازمير ۱۶ — جهودن وارد اولان بر تلغرافه كوره بون كوندن بى تزويد شدت ايدن محاربه لهزه تمايل ايتكدهدر. كال پاشا بهض نقاطده كابل قطعات تحشيد ايدرك جهه منى تزلزله اوزراغنه نشت ايتش ايسده بورصاق و سقاريا نهرينك نقطه اتصاقتده

نك مقاومت شديدسى ا كلسكه بوز طومشدر. حرى باغرات مصطفى كل پاشا اداره

# سقاریا محاربانتک اک مهم صفحه سی

ایک نئی خط مدافہ اوزرنده حربک شدله دوای - طرفین قوای معاونه آلیور

کو کسرویش کو برده محاربات - اسرا آلدی ہی ؟ - مقاومت دوام ایدرس - یونان ارکان حربی سی تورک قوای کلبه سی احاطه بروزه سی تطبیده دوام ایدم جکر

آئنه ۱۸ - ( پروته ووسا ) تک از میر  
مخاری بیلدی ریور : چه محاربانه بولنان  
یونان قوتلری خطرلی دوزه تهرک  
ایلروله مشر و کالیستلری ایک نئی مدافه  
خطنه چکیلمکک مجبور ایشلردر . محاربه  
بوخط اوزرنده کال شدله دوام اتمکده در .  
دون اوکلندن صدمه ایکی ساعت دوام  
ایدن مجلس نظارده ارکان حربیه و مساندن  
جنرال اقسادا قیلوس جهه دن کلن بی  
تلغرافلری مجلسه تبلیغ ایشدر . پروته ووسا  
بو تبلیغات مکتوم طوبولسنه رغماً یونان  
قوتلرینک تحت تأمینده اوله :ق دشمنه  
تماسی محافظه ایتدیکنی و حرکاتک یونان  
اردوسی لهنده دوام ایتدیکنی یانیور  
غزیه لر رنس آذرتهک تحت قومانداسنده کی  
اردونک قوه معاونه آله رق کوکس و دن  
خصمی تبید ایتدیکنی و تورک رک ( پش  
کوپرو ) اوزرنده مد فده بولدقلری  
کالیستلرک صوک آلدقلری قوای معاونه  
سایهنده مدافه لرلی تمید ایتسکلری  
بیلدی ریورلر .

§ آئنه ۱۸ - ( دویل تلغراف ) تک  
از میر مخاری تورک - یونان حربتک اک  
مهم صفحه سنه و اصل اولدیغنی یونان اردونک  
موقی ای بولدیغنی بیلدی ریور .

§ آئنه ۱۸ - روما تورک استخبارات  
دائرة سنک نشر ایتدیکی تبلیغاتده یونان  
صاغ جناحتک عدم موقیته دوچار اولدیغنی  
ادعا ایدلمکده ایسه ده روما یونان سفارتخان  
ه سی بوخیلری تکذب ایشدر .

§ آئنه ۱۸ - مو - بو غولاریس  
بیانات آیدده بولمشدر : صو توتق  
قالتیکنی محافظه ایتک لازمشدر . هیچ بر  
اندیشه به محل بو قدر حرکات ممنویبخش  
بر صورتده جریان ایدیور . غزیه لرک نشریاتی  
رسماً صدیق ایدیلورسه ده حقیقه مطابقدر

§ آئنه ۱۸ - سقاریا حربتک نتایجی  
حقیقه کی خبرلر سالا مفقوددر . جهه دن  
وارد اولان خبرلر کوره یونان سماغ  
جراحی خصمک خط رجعتنی قطع ایتک  
صرف مساعی اتمکده در . اوکلندن صکره

§ آئنه ۱۸ - تحت ایتدیکنه کوره  
اون بش کون اول کبک صو و سقاریا  
خطنده تورک اردونه اوچ فرقه قوای  
معاونه ورود ایشدر .  
§ آئنه ۱۸ - ( احتیا ) تک از میر  
مخاری اشعار ایدیور : « بولک حرب  
لهزه تمایله باشلامش و ارکان حربیه تک  
مظهر موقیت اولمشدر . دشمن

# انقره او كنده خوزيزانه بر حربه انتظار

حركات حقنده تبليغ موجود دکا در جنرال افساد اقبيلوسک بيانی

آناطولی حکومتک یکی بر اننامه سی - کالیست تبليغی - فرم دکز - واحده عسکرا خراج ایدیه جکیسی

آته ۲۰ - حركات حقنده مطبوعانده  
هیچ بر تبليغ نشر ایدیه مشدر . مع مافیہ  
ارکان حربیه ریسی جنرال افسد اقبيلوس  
اغلب احتمال کوره تورک اردوسنک آنقره  
او کنده خوزيزانه بر مقاومت ابراز  
ایدیه جکیسی سولشدن .  
استانبولدن تلفرافه اشعار  
ایدیه کینه کوره ، مصطفی کمال پاشا  
آناطولی اهالی اسلامیه سخا بآ بر  
بیاننامه نشر ایدیه رک روولورلر مستنا اولوق  
اوزره سلاجلیری اوج کون طرفنده تماماً  
تسلیم ایتلیری وبو امره اطاعت ایتیلرک  
اعدام جزاسنه محکوم ایدیه جکلری  
بیلدر مشدر .

تورک اردوسی رجعت حالده ممکن  
اولدینی قدرانشظامی محافظه ایچون مقاومت  
ایتمکده در .  
( قرونیقا ) تورک اردوسنک حركات  
رجعیه سنده عواض ارضیه دن استفاده ایتک  
ایستدیکنی یازدیور . ( استیا ) ساح چناحک  
مرکزله برابر قیانتده دوام ایدیه رک آنقره  
شمندوفر خنک داغلق قسیمی تعقیب  
ایتمکده اولدینی یازدیور . عین غزته به  
کوره بوتون یونان قوتلری جولوق ایله مالک  
کوی آره سنده بر قوس شکنده حركاتده  
بولمقده درلر . فرقه قوماندانقلری طویجینک  
فمالیت منتظمه سی سایه سنده یونان ضایعاتک  
نسبه آز اولدینی بیلدر یورلر .

§ - ( قرونیقا ) کالیستلرک رجعتدن اول  
صوک مساعیرلی صرف ایدیه رک  
طانبور اوغلندن ایچیرلی به قدر امتداد  
ایدن خط اوزرنده متقابل بر تعرضده  
بولدقلری بو تعرضک در حالده ایدیه کینی  
بیلدر یورلر . بو خط قتلرایی ابرماغک  
شمالنده ثابت مساعلام بر مدافعه متنی  
تشکیل ایتکده در .

§ آته ۲۰ - غزته لر ازمیردن ال -  
قلری خبرله عطفاً اینه کول و قره صوجه  
منطقه سنده یونان قوتلرینک ( ۲۰۰۰ )  
کشیک بر تورک قوتنک قوای سآره ایله  
ارتباطلی قطع ایتکلری ادعا ایدیه یورلر .  
§ استانبول ۲۰ - صدر اعظم رفیق  
پاشا دون انگلیزین سیاسی زيارت ایتیش

§ استانبول ۲۰ - غزته لر قره دکز  
ساحلنه اخراجات وقوع بوله جفتدن مصرانه  
بخت ایدیه یورلر . حکومت محافلک فکریته  
ممکن اولان ( وقت ) غزته سی مصطفی  
کمال پاشانک خطوط متافله سی قطع ایتک  
مقصدیله یونانیلرک طرزون وابنه بولی  
اشغال تشب ایدیه جکلری محتمل عدا ایدیه یورلر .  
§ استانبول ۲۰ - متفق قومینر  
بالدی قره دکز لجانلریته متوجهاً حرکت  
ایتمکده در .



# «يكنى عصر» كصوك ساعت خبرلى

## سقاريا حربىنىڭ تارىخچەسى

حاربه نەوقت باشلادى - بونان - تورك مجادله نىڭ كى بولك حىرى

كۆپرولك مەدائەسى - خوريزانە مجادلات - تىرىشلار و ئىنقىلاب تىرىشلار - تىجە

۱۹۲۱ - (قائىمىرى) سقاريا حاربه نىڭ تارىخچەسى بروجە آنى ايرازايدىيور: عسكرلىرىن بازارايرتسى اقسامى دىشمىلە تەسە كەلدىلەر . دىشمىنك سوارى ، دىمدارلىرى اوق مەدائەلەردن سكرە سقاريا بى كەلدىلەر . ايتى اردو آره لىندە سقاريا وختانف قوللىرى بولدىنى حاللە قارشى قارشى بە كەلدىلەر . سالى كېچەسى اندىشە ايدىم ورايتىدى . ايرتسى كۆن حاربه وقوع بولە جىقنە دائر باش قوماندانلقدن امر كەلدى . دىشمىنك بونون قوتلىرى تىرك قارشوسىنە شىبىد ايتىدىنى و بورادە آناطوليك (مارن) حىاربه سى قزائىق ايدىندە بولدىنى استىخار ايدىلدى .

سالى سىباحى شىدئە حىاربه باشلادى . جىبە شىالدىن جنوبە دوشرى ، بالچەدىن قوبوجى قولاق موقەنە قدر امتداد ايدىيوردى . قطراخىنىڭ جنوبىدىن شىمالە دوشرى بوسقاريا نىڭ بىرىندە هجوم ايدىن قول بورناز - كاخىنى بايلان خىطى اوزرىندە حركت ايدە . ك سقاريا اوزرىندە كى ايتى بولك كۆپرولك اشغالى غايەسى تىقەب ايدىيوردى . تودىكار كۆپرولك اهمىتى تىقەب ايدە . ك بوللىرى شىدئە و فدا كارلىق ايدە حىاربه ايدىيوردىلەر . بونون كۆر دوام ايدىن حىرب نىچە دەلەمىزە تايل ايدەرك اقسام وقى هر ايتى . كۆر و اشغالى ايدىلدى . قطراخى ارباننىڭ سىحاندىدە وقوع بولان حىرب دەا شىدئە اولوب اردومىزك ك مەم قەدى چوخانلر ك شىمال شىرقىسىندە بولتوردى . بورادە كى مجادله كى مشكل بر ماھىتە ايدى . تودىكار طىبە مستىجىم موقەدە بولشدىكارلدىن مەدائە حىرب ايتىكە ايدىلەر . بىادە هجوملر بىنە تودىكار تىزلىلە اوزىرا مەسزىن مقابله ايدىيور . بىش موقەدە كوكس كوكە مجادلات وقوع بولتوردى . غىصلىرى بىرىندىن تىرىق قائل اولدىقىندىن طويلر سىكوت ايتىلدى . حىاربه اوج ساعت دوام ايتىدى . اوكابىن اوزرى عسكرىن تىكزار هجوم ايتىش ايسەدە بولكا تودىكار مقابله ايتىدىلەر . فقط دەا سكرە مقابله هجومىدە بولتدىلەر . تىكزار شىدئە بر حىاربه باشلادى . ك نىھىت بر چوق فدا كارلىق قارشوسىندە دىشمىن تىرك موقە باشلادى .

۱۸ آغستوسىدە حىاربه جىبە نىڭ بر اوجىدىن دىكر اوجىدە قدر شىققە برابر عمومىت كىسپ ايتىدى واقشامە قدر دوام ايتىدىن بشقە كېچە وقىدە سىكوت بولدى . بونون ظىرفىدە دىشمىنك عددا وىطاسە قوۋە مەنوبە جىتەلە دون بر موقەدە اولدىنى اظهار ايتىدى . شىدى عسكرىن آقرە قوبوللىرى تىدەيد ايتىكەدەدەر .

§ لودىدە ۲۱ - (دەيل يوز) ك استانبول خبارى اشعار ايدىيور : بونان - تورك مجادله نىڭ ك بولك حىاربه سى ونا بىلر ك موقەتبلە خىتائە واسل اولمشىر .

§ آژانس حاواس استانبولدىن استىخار ايدىيور : كالىست مەنابىدىن وارە اولان خىبرلەر نظراً كوكسولك جنوبىدە طوزلى سىرائىك شىمال غىرىبىندە ايتى كۆن دوام ايدىن حىاربات خىتام بولمشىر . ايتىك ، سادىمات نىڭ بولوك ر شىدى سائز بولتوردى . مەم كالىست قوتلىرى سقاريا نىڭ ساغ سىخىلە سا كىر تىرەدە تائىس ايدىلدىن - بىرلەدە اخذ موقە ايتىش ايدىلدى . بونابىلر ك جىبە نىڭ كىس ايتىك نىشەندىرى عەم قالىش وتور ك قطئى مقابله تەرخە كىمشىلەر . طوزلى سىرائىك تىشكىلات ارضى سى سىرائى كىرە مشابىدەر . دىخىلەدە هىچ بر اعاج ، هىچ بر سوسى بولمىز . كوندوزىن ازمى بر حىرادت ، كېچە لىن سوك درجە شىدئە سوتوق كىكفرما اولور . اراضى سوق طىشى حركەت غىر ساعدا اولوب كالىستلر سىرا دروندىدە نادراً تصادف ايدىلدىن بىراق قىرەندە ايدىلدىن ايدەرك اقامت ايدىلەنك بر بىل براقە مشىلەر .



**DÖRDÜNCÜ OTURUM**  
**SİYASAL VE SOSYAL SONUÇLARIYLA SAKARYA**  
**MEYDAN MUHAREBESİ**



## TÜRKLERDE GAZİLİK ANLAYIŞI VE MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA “GAZİ”LİK UNVANININ VERİLMESİ

Adnan SOFUOĞLU\*

Konunun ayrıntısına geçmeden önce “Gazi” kelimesinin anlamını kısaca irdelemek yararlı olacaktır.

Türk Dil Kurumunun hazırladığı sözlükte “Gazi” isim ve sıfat olarak “düşmanla savaşan veya savaş yapmış kimse. Olağanüstü yararlıklar göstererek düşmanı yenen komutanlara devlet tarafından verilen onur unvanı. Savaştan sağ ve zafer kazanmış olarak dönen kimse.” şeklinde açıklanmaktadır.

Türk halkı ise “Gazi”yi, Allah yolunda ve vatan uğrunda savaştığı ve şehit olmayı arzu ettiği halde ölmeyip, sağ kalan kimse olarak anlamlandırır. Diğer bir ifadeyle vatani milleti ve kutsal değerleri için mücadeleye katılanlara verilen unvandır. Bir milletin varlığı ve kutsal değerlerin yaşatılması bağımsız bir vatana sahip olmakla mümkündür. Gazilik unvanı devlet tarafından verilir.

İslamiyet öncesi Türklerde kullanılan savaşlarda kahramanlıklarıyla yükselmiş kişiler olan ve yiğit, cesur, kahraman anlamına gelen “alp” sözü ve unvanı “Gazi”nin karşılığı olarak kabul edilebilir. Bu anlamda Türklerde, “Gazi”lik anlayışını, İslamiyet öncesine kadar götürmek mümkündür. Dede Korkut hikâyelerinde düşman karşısında kahramanlık gösterenlerin soylanması ve iyiler sınıfına girmesi bunun en güzel örneğidir.

Esasında Türkler İslâmiyet’e girmelerinden sonra da “alp” unvanını zaman zaman tek başına zaman zaman da “gazi” ile beraber kullanmışlardır. Nitekim Selçuklu hanedanına adını veren Selçuk b. Dukak, el-Melikü'l-Gazî unvanını alırken, Gazneliler Devleti'nin kurucusu Alp Tegin, Selçuklu Devleti'nin ikinci hükümdarı Alp Arslan “alp” adını kullanan hükümdarlardı.

Yine Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey “gazi” olarak anılırken dedesi Gündüz'ün unvanı Alp idi. Osman Gazi'nin arkadaşları arasında hem Abdurrahman Gazi gibi “gazi”, hem de Konur Alp gibi “alp” unvanlı kumandanlar vardı.

---

\* Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi.

Âşıkpaşazâde 1330 yılında kaleme aldığı Garipnâme adlı eserinde gazilerden söz ederken, gaza ve cihat kavramlarının menşei olan alplik geleneği üzerinde de durmuştur.

Türklerde Alp unvanı bazen “alp gazi” biçiminde, bazen de tasavvuf cereyanlarının tesiriyle “alp eren” şeklinde de kullanılmıştır. XV. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında geçen, Sarı Saltuk, Geyikli Baba, Abdal Murad vb. alperenler, gazi dervişler olarak halk tarafından sevilirken, Osmanlı sultanları tarafından da hatıraları hep yâd edilmiştir. Ancak daha sonraları gaza ve gazi kelimeleri daha ön plana geçmiş, hem isim hem sıfat olarak çeşitli alanlarda kullanılmıştır.

“Gazi”lik Selçuklulardan sonra Anadolu’da kurulan çeşitli Türk beyliklerinin en belirgin özellikleri olmuştur. Nitekim Alparslan’ın Bizanslılar’a karşı 1071 yılında kazandığı Malazgirt zaferinden sonra Doğu Anadolu’da kurulan Saltuklar, Mengücekler, Artuklu ve Danişmendliler birer gazi beylikleri idi. Bu beyliklerin kurucuları Mengücek Gazi, Gazi Saltuk, Artuk ve oğlu İl-gazi, Alp Arslan’ın gazi emirlerindendi. Malazgirt zaferinde bulunmuş Danişmend Gazi o dönemin gazi komutanlarındandı.

XIV. yüzyıl kaynaklarında ve özellikle ilk Osmanlı tarihçilerinden Ahmedî ile biraz önce sözünü ettiğimiz Âşıkpaşazâde eserlerinde bu gazilerden ve gazâ ruhundan geniş olarak söz etmişlerdir.

Eflâkî, Aydınoğlu Mehmed Bey’in Konya’daki Mevlevî şeyhi Sultan Veled tarafından törenle “gaziler sultanı” yapıldığını yazmaktadır. Mehmed Bey’in halefi Umur Bey de gazi unvanıyla anılır.

Bu şekilde Türkistan’da başlayıp, bilahare özellikle beylikler ve Anadolu Selçukluları devrinde Anadolu’da gelişen gazilik anlayışı ve kültürü, Osmanlılarda da devam etmiştir.

Nitekim biraz önce de ifade ettiğimiz gibi Osman Gazi’nin liderliğinde kurulmuş olan Osmanlı Beyliği, coğrafi mevkii ve Bizans’a sınır komşusu olması dolayısıyla, daimî cihad halinde olmuş ve buna bağlı olarak da gaza ruhunu hep canlı tutmuştur.

Bu anlamda Oruç Bey Tarihi’nde de ifade edildiği gibi özellikle ilk zamanlarda Osmanlı sultanları gazi idi, orduları da büyük çoğunlukla “Gaziyân-ı Rum” Anadolu Gazilerinden gazilerden oluşuyordu.

Daha sonra özellikle İstanbul’un fethinden sonra gazâ ruhu bizzat Fâtihten Sultan Mehmet’te ve Avrupa kıtasındaki sınır boylarında mevcut akıncı birliklerinde devam etmiştir.

Bu anlamda Osmanlı sultanları bizzat katıldıkları seferlerde kazandıkları başarılar sebebiyle gazi unvanını almışlardır. Hatta bizzat sefere çıkmasalar da kazanılan zaferler dolayısıyla I. Mahmud, III. Mustafa ve I. Abdülhamid örneğinde olduğu gibi gazi unvanı alan sultanlar da vardır. Bu uygulama daha sonra da devam etmiş, II. Abdülhamid 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden dolayı gazi unvanını almıştır. II. Abdülhamit bu unvanı tuğrasına ve devrinde basılan paralara koydurmuş, hutbelerde okunması için ferman çıkartmıştır. Aynı savaşta gösterdikleri kahramanlıklar dolayısıyla Plevne kahramanı Osman Paşa ile Doğu Anadolu cephesi kumandanı Ahmed Muhtar Paşa'ya da "gazi" unvanı verilmiştir.

Anadolu'da gaza geleneği bu konuda yazılan çeşitli eserlere de yansımıştır. Seyyid Battal Gazi'nin gaza öyküsünü anlatan Battalname, Melik Danişmend'in efsanevi kişiliği etrafında şekillenen Danişmendname, Yıldırım Bayezid'in ölümüyle oğlu Emir Süleyman'a ithaf ettiği Ahmedî'nin İskendername, Enveri tarafından Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe eser olan Düsturnâme bu konuda en iyi örneklerdir.

Yukarıdan beri ifade etmeğe çalıştığımız gibi nasıl ki Osmanlı devletinin üzerine bina edildiği dinamik güç gaziler, liderleri Osman Bey'in unvanı gazi idiyse, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Paşa ve İstiklal Harbine katılanlar da birer gazi idi.

Çünkü "*Hürriyet ve istiklal benim karakterimdir*" diyen Mustafa Kemal Paşa, I. Dünya Savaşı sonrasında ülkesi işgale uğramış Türk milletini, "ya istiklal ya ölüm" düsturuyla tam bağımsız bir Türkiye için yeniden mücadeleye çağırmıştı. O, "gazi" geleneğini de yansıtan bu çağrıyı yaparken Türk halkının "gaza" düşüncesini ve savaşlardaki üstünlüğünü bilmekte ve güvenmekteydi. Çünkü Balkan savaşları, I. Dünya savaşı, Çanakkale Savaşları gibi birçok cephede savaşmış olan Mustafa Kemal Paşa Türk milletinin bu gaza ruhunu yakından bilmekteydi.

Nitekim Mondros Mütarekesi sonrasında gelişen işgallere karşı Kuvay-ı Milliye şeklinde başlayan bilahare TBMM 'since düzenli orduya dönüştürülerek sürdürülen direniş boyunca güney illerinde, doğu cephesinde, batı cephesinde çok önemli başarılar elde edilmiştir. Bu elde edilen başarılardan biri 13 Eylül 1921' de kazanılan Sakarya Zaferi'dir. Bu zafer dolayısıyla B.M.M Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa vasıtasıyla B.M.M orduya bir teşekkür telgrafi göndermiştir.

İşte Türk tarihinde önemli bir kırılma noktası da oluşturan bu Sakarya zaferinin hemen ardından, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Kozan ve Edirne Milletvekilleri sıfatıyla, 14/15 Eylül 1921 gecesi cepheden T.B.M.M Riyaseti'ne (Başkanlığına) Başkumandan

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Müşirlik rütbesi ve gazilik unvanı verilmesine dair bir takrir göndereceklerdir.

Takirde “ *Bizzat muharebe meydanındaki tedabir ile muzafferiyetin âmil ve muessiri olmuş olan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine müşirlik rütbesi ve gazilik unvanı tevcihini teklif ve istirham ederiz. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu tevcihini milletimiz tarafından doğrudan doğruya bütün orduya müteveccih bir eseri takdir ve taltif olacağı kanaatinde bulunduğumuzu arz eyeriz.*” denmekteydi.

Aynı mealde Meclis Başkanlığına verilen yedi-sekiz takrir daha vardı. Bu takrirlerin ardından Saruhan Mebusu İbrahim Süreyya Bey'le 62 arkadaşı tarafından 19 Eylül 1337 (1921) de aynı gün gündeme alınıp görüşülmesi talebiyle Meclis Başkanlığı'na “Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine gazilik unvanı ita ve rütbe-i müşiri tevcih edilmiştir.” ifadelerini içeren tek maddelik bir kanun teklifi sunuldu.

Aynı mealde Erzurum Mebusu Durak Bey'in, Aydın Mebusu Tahsin Bey'in, Siirt Mebusu Halil Hulki Efendi'nin de takrirleri vardı. Kanun teklifi, teklifte yer alan talep doğrultusunda yani 19 Eylül 1921 tarihinde, üç madde halinde TBMM gündemine alındı ve kısa bir görüşmeden sonra müttefikan yani ittifakla kabul edilerek. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya, “MAREŞAL” rütbesi ile “GAZİ” unvanı verildi.<sup>1</sup>

Bu kararın ardından Mustafa Kemal Paşa, aynı gün ikinci oturumda söz alıp “...*İhraz edilen bu muvaffakiyet Heyet-i Celilelerinin iradesiyle kuvvet bulan ordumuzun iradesi sayesinde düşman ordusunun iradesinin kesredilmesi suretiyle tecelli etmiştir. Binaenaleyh taltifatınızın hakiki muhatabı yine ordumuzdur. Bunun için ordu namına da, kendi namıma da arz ettiğim teşeküratımı ilaveten tekrar etmeyi bir vazife addederim*” diyerek uhdesine tevcih edilen gazilik unvanı ve müşirlik rütbesinden dolayı Meclise Teşekkürlerini sunacaktır.<sup>2</sup>

Ertesi gün ise yani 20 Eylül'de “neferlere” başlığı altında kendi telyazısıyla silah arkadaşlarına gönderdiği mesajda Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin tevcih ettiği bu unvan ve rütbeyi ancak onlara izafe ederek taşıyacağımı belirtecektir.

<sup>1</sup> Bu haberi alan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak) Kendisini aynı gün yani 19 Eylül'de bir telgrafla tebrik edecektir. *T.B.M.M Zabıt Ceridesi*. C.12, T.B.M.M Matbaası, Ankara, 1958, s. 263. 79. içtima 19.9.1337 (1921)

<sup>2</sup> *T.B.M.M Zabıt Ceridesi*. C.12, T.B.M.M Matbaası, Ankara, 1958. s.264 79, İçtima 19.9.1337 Pazartesi İkinci Celse



Esasında Sakarya zaferinden sonra kendi ordusuna bir teşekkür telgrafi gönderen ve Mustafa Kemal Paşa'ya gazi unvanını veren ilk TBMM de bazı oturumlarında gazi meclisi tabirini kullanarak ortaya koydukları gibi bir gazi meclisi idi.

Batı Anadolu topraklarında ve diğer bölgelerde İnönü, Sakarya, Başkomutanlık Meydan Muharebelerini kazanan TBMM'nin düzenli ordusu da Gazi ordusuydu. Bu sebeple Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1924 yılında Dumlupınar'da büyük zafer hakkında konuşurken: *“Arkadaşlar! Bu gaza ve şahadet diyarını terk ederken, o hatırayı hep beraber hürmet ve tazim ile selamlayalım!”* diyecektir.

Bu anlamda bilahare Milli Mücadele'ye katılanlara İstiklal Savaşı gazisi unvanı verilmiş ve kendilerine İstiklal Madalyası takdim edilmiştir.

5 Ağustos 1921'de TBMM'nce verilen “Başkumandanlık”tan sonra Milli Mücadele'nin en zor şartlarda kazanılan bu askeri zaferin ardından TBMM'den gazilik unvanı almasıyla Mustafa Kemal Paşa, Anadolu nezdinde ki meşruiyetini ve Türk halkı katındaki karizmasını bir kat daha pekiştirmiştir. Bu anlamda bu gelişme Mustafa Kemal Paşa'ya muhaliflere karşı önemli bir üstünlük sağlamış ve O'nun liderliğini pekiştirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Gazi unvanını hayati boyunca şerefle taşımıştır. Esasında Mustafa Kemal Paşa “gazi” unvanını sadece askeri alanda değil, siyasi ve idari sahada yani inkılaplar sürecinde de kullanmıştır. Şüphesiz bunun tarihi bir yönü de vardır. Yani Anadolu'nun sinesinde kök salmış gaza ruhunun Atatürk inkılaplarının benimsenmesinde kanaatimce önemli bir rolü vardır.

1934 yılında Atatürk soyadını alan Gazi Mustafa Kemal'in, gazi unvanlı bir kentin nüfusuna kayıtlı olması da tesadüf olmasa gerek.

Bu gaza geleneği, 1927 yılından beri her yıl düzenlenen Gazi Koşusu örneğinde olduğu gibi günümüzde de bazı faaliyetlerle canlılığını korumaktadır.

İşte görüldüğü gibi Türk tarihinde İslam öncesi ve sonrasında şehitlik ve gazilik onuru vardır. Bu onurun Türk ulusu ve her bireyi için vazgeçilmez bir anlamı ve önemi vardır.

### Seçilmiş Kaynakça

- Ahmedî, *Dasitan ve Tevarih-i Müluk-ı Ali Osman*, Neşreden. Nihal Atsız, Osmanlı Tarihleri serisi içinde, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1949
- Ahmedî, *İskender-nâme*, İnceleme-Tıpkıbasım, Haz. İsmail Ünver, Birinci Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.
- Akalın, Şükrü Haluk, *Saltuk-name*, C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- , Şükrü Haluk, *Saltuk-name*, C. II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- , Şükrü Haluk, *Saltuk-name*, C. III, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- Akdoğan, Yaşar, *İskendername'den Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988
- Aşıkoğlu AHMED, *Tevârih-i Âl-i Osman, Aşık paşa-zâde Tarihi Neşr. Ali Bey*, Birinci Baskı, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1332.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl 62, Sayı 131, Temmuz 2013, Belge No. 65-1, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2013.
- Atay, Falih Rıfki, *Çankaya*, Bateş Yayınları, İstanbul, 1984.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.I-II-III, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.
- Divitçioğlu, Sencer, *Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşu*, (Birinci Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.
- Döğüş Selahattin, "Osman Gazi'den Gazi Mustafa Kemal'e Anadolu Gazileri" *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C.9, Sayı 1, Afyon, 2007, ss. 25-50
- Emecen, Feridun Mustafa, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi Kitabevi, 2.Baskı, İstanbul, 2003.
- GibbonS, Herbert A., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Çev. Ragıp Hulusi, Birinci Baskı, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 1998.
- İnalcık, Halil, "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Savaşı", *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Derleyen, Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara, 2000
- , Halil, "Osmanlı Devletinin Doğuşu Meselesi", *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Derleyen, Oktay Özel--M. Öz, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.
- , Halil, *Doğu Batı Makaleler*, Cantekin Matbaacılık, Ankara, 2005.
- , Halil, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler*, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

- Jennings, C.Ronald, "Gazi Tezi Üzerine Düşünceler", *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Derleyen, Oktay Özel-Mehmet Öz İmge Kitabevi, İstanbul 2000. Köprülü, M. Fuad - Barthold, W., *İslam Medeniyeti Tarihi*, Çev. M.Fuad Köprülü, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi ANKARA, 1949
- , M. Fuad., *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Dördüncü Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 1984
- , Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, TTK Basımevi, Ankara, 1993
- Lindner, R.P., "İlk Dönem Osmanlı Tarihinde İtici Güç ve Meşruiyet", *Söğüt'ten İstanbul'a, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Derleyen, Oktay Özel-Mehmet Öz , İmge Kitabevi. Ankara, 2000.
- Mengi, Mine, "Garip-Name'de Alplik Geleneğiyle İlgili Bilgiler", *Belleten*, Sayı.192, C. HKLVIII, Ankara, 1984.
- Ocak, Ahmet.Yaşar, "Battal Gazi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.5, Ankara 1992 ss. 204-205.
- , Ahmet.Yaşar, "Danışmendname", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.8, Ankara, 1992.
- Ortaylı, İlber, "*Menkıbe*": *Osmanlı Devletinin Kuruluşu – Efsaneler ve Gerçekler*, İmge Yayınları, Ankara, 2000.
- Özcan, Abdülkadir, "Türklerde Gaza Geleneği", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1995.
- , Abdülkadir,"Türkler'de Gazâ Ruhu ve Bunun Osmanlılardaki Tezahürü",*Söğüt X. Osmanlı Sempozyumu*, Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenliği Vakfı yayımları Ankara, 1996,
- Şimşirgil, Ahmet, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Hizmeti Geçen Alpler ve Gaziler", *Türkler*, IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- T.B.M.M Zabıt Ceridesi*, C.12, T.B.M.M Matbaası, Ankara, 1958.
- Tekin, Şinasi, "Gazi Teriminin Anadolu İle Akdeniz Bölgesinde İtibarını Yeniden Kazanması", *Tarih ve Toplum*, C.19, Sayı.110, Ankara, 1993.
- , "Türk Dünyasında Gaza ve Cihad Kavramları ÜzerineDüşünceler", *Tarih ve Toplum*, C. 19, S. 109, İstanbul, 1993.
- Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devleti Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004.
- , *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat, İstanbul, 1971.
- Witteck, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, Çev. Fatmagül Berktaş, 2. Baskı, Pencere Yayınları, İstanbul, 2000.
- , Paul, *Menteşe Beyliği*, Çev. Şerif Erol, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.

**EKLER:**

**BELGE NO. 65-1**

22/9/337

Müdâfaa-i Milliye Vekâleti

Muâmelât-ı Zâtiyye Dâiresi

Erkân ve Erkân-ı Harbiyye

Muâmelât Şu'besi

2180

27285

Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyâset-i Celîlesine

Büyük Millet Meclisi Reîsi Başkumandan Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine gazîlik unvânı i'tâ' ve rütbe-i müşîrî tevcîhi hakkındaki kanûn sûreti ber-vech-i zîr ta'mîmen arz ederim.

Müdâfaa-i Milliye Vekîli

(İmza)

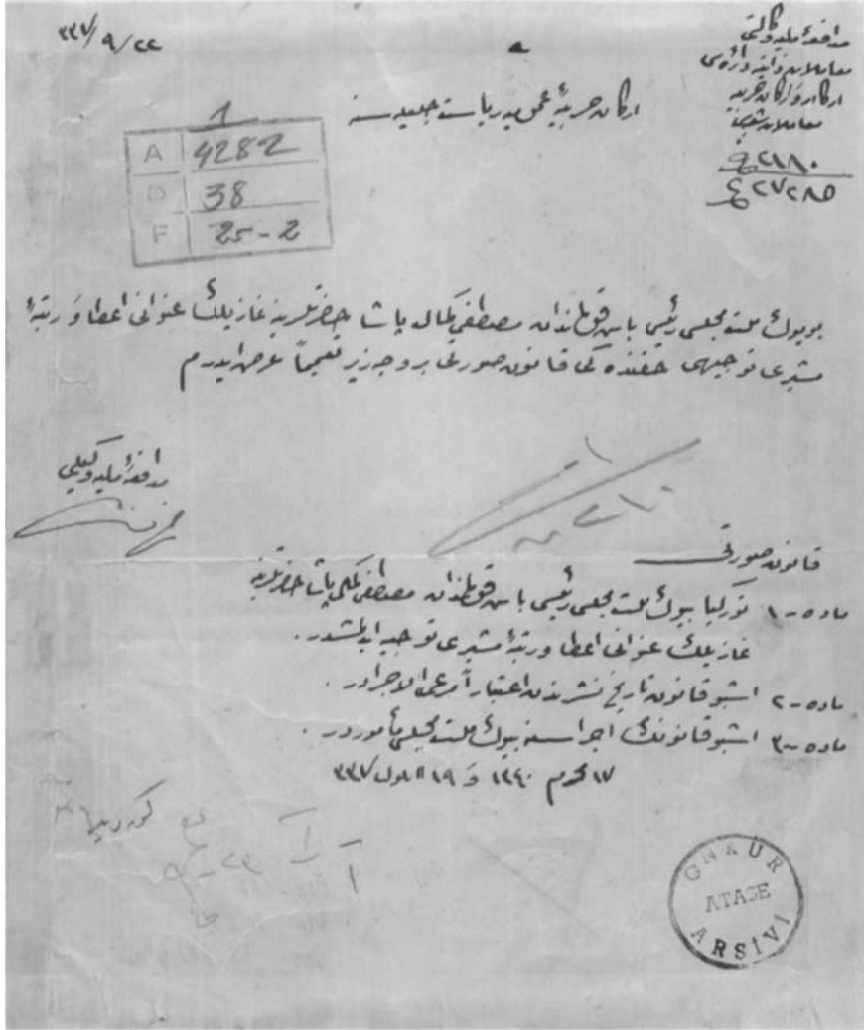
Kanûn Sûreti

Mâdde-1 Türkiye Büyük Millet Meclisi Reîsi Başkumandan Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine gazîlik unvânı i'tâ' ve rütbe-i müşîrî tevcîh edilmiştir.

Mâdde-2 İşbu kanûn târih-i neşrinden i'tibâren mer'ıyyül-icrâdır.

Mâdde-3 İşbu kanûnun icrâsına Büyük Millet Meclisi me'murdur.

17 Muharrem 1340 ve 19 Eylül 337



Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl 62, Sayı 131, Temmuz 2013, Belge No. 65-2, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2013, s.296-297.

**BELGE NO. 65-2**

Tel

Garb Cebhesi Karâr-gâhı

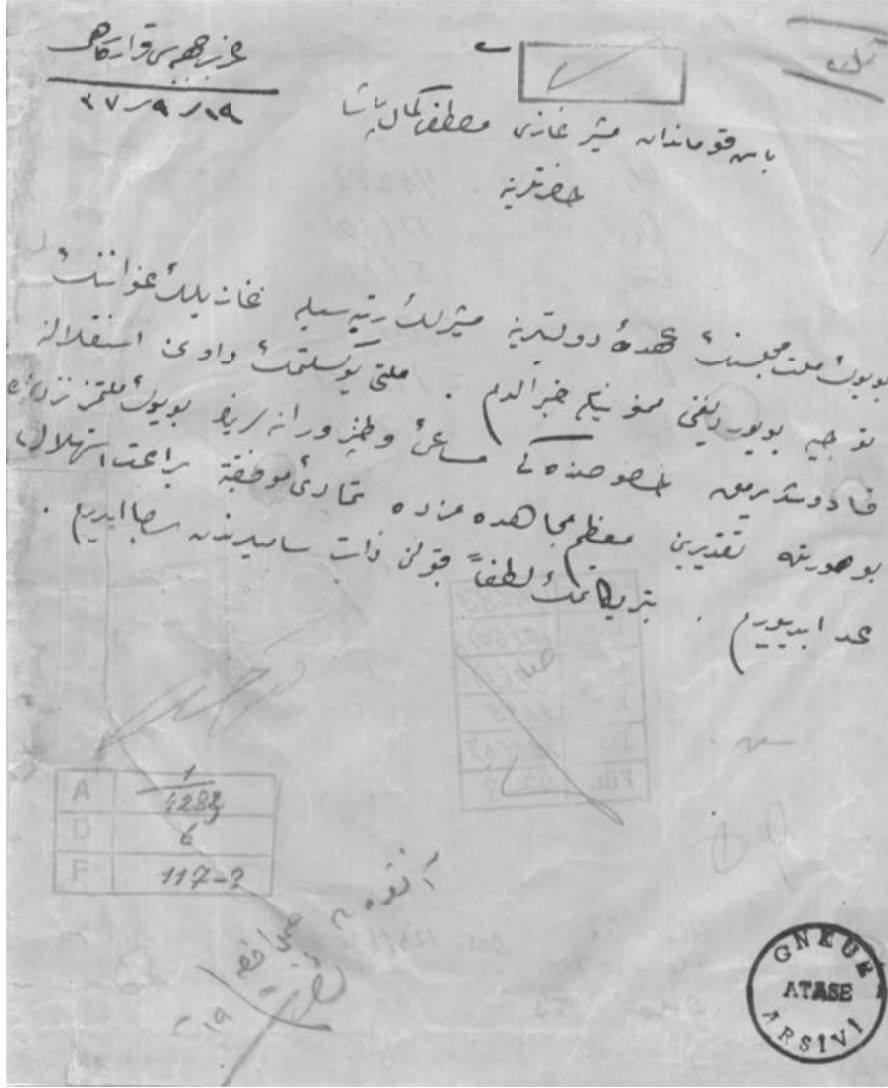
19/9/37

Başkumandan Müşîr Gazî Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine

Büyük Millet Meclisinin uhde-i devletlerine müşîrlik rütbesi ile gazîlik unvânının tevcîh buyurduğunu memnûniyyetle haber aldım. Milleti yükseltmek ve onu istiklâlîne kavuşturmak husûsundaki mesâî-i vatanperverânelerinin büyük milletimiz nezdinde bu sûretle takdîrini muazzam mücâhedemizde temâdi-i muvaffakiyyete berâat-i istihlâl add ediyorum.

Tebrîkâtımın lûtfen kabûlünü zât-ı sâmilерinden ricâ' ederim.

Fevzî



Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl 62, Sayı 131, Temmuz 2013, Belge No. 65-2, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2013, s.293.

**BELGE NO. 65**

Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyâset-i Celîlesine-Telgraf

Bi-z-zât muhârebe meydânındaki tedâbîriyle muzafferiyetin âmil-i müessiri olmuş olan Başkumandan Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine müşîrlük rütbesi ve gazîlik unvânı tevcihini teklîf ve istirhâm ederiz. Türkiye Büyük Millet Meclisinin bu tevcihi milletimiz tarafından doğrudan doğruya bütün orduya müteveccih bir eser-i takdîr ve taltîf olacağı kanâatinde bulunduğumuzu arz eyleriz./ 14 Eylül 337

Edirne Meb'ûsu Kozan Meb'ûsu

İsmet Fevzî

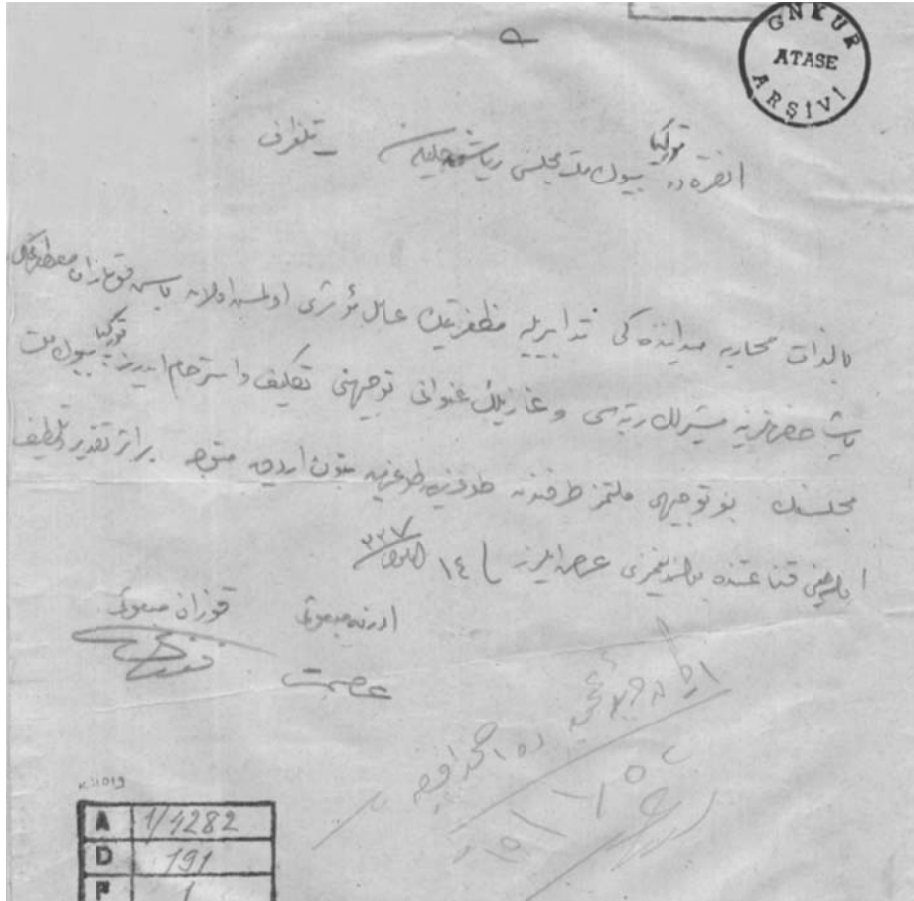
Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyyede Ahmed Efendi'ye

1,52 / 15 minh

(İmza)



BELGE NO. 65





## SAKARYA SAVAŞI'NIN TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ETKİLERİ

Serdar SARISIR\*

### Giriş

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti savaşın tüm olumsuzluklarını, belki de diğer taraf ülkelere nazaran en ağır şekilde yaşamış, 30 Ekim 1918'de imzalamış olduğu Mondros Mütarekesi ile de topraklarının işgali ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu süreç Türk milletinin işgallere karşı direnişini, var olma mücadelesini, Milli Mücadele dediğimiz o kutsal savaşı ve kahramanlarını doğurmuştur. İşte Sakarya Zaferi söz konusu sürecin bir kırılma noktası, varlıkla yokluk sınırının tam ortasıdır.<sup>1</sup> Milli Mücadele'nin en önemli dönüm noktalarından biri olan Sakarya Zaferi, Düzenli ordunun kendini ispatladığı bir varoluş savaşı, Anadolu Türklüğünün kaderinin döndüğü yer, Mustafa Kemal'in bizzat planlarını hazırlayarak kazandığı iki büyük meydan muharebesinden biridir.<sup>2</sup> Savaşın hemen öncesinde 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal'e TBMM'deki büyük tartışmaların neticesinde üç aylık bir süre için -daha sonra üç kez uzatılacak olan- başkomutanlık yetkisi verilecektir.<sup>3</sup> Mustafa Kemal'in Başkomutanlığa gelişinin hemen sonrasında Tekâlif-i Millîye kararları alınacak ve topyekûn bir mücadeleye girişilecektir.

23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında Sakarya'da düşman kuvvetleri ile yapılan büyük bir mücadelenin ardından Anadolu'nun kaderini

---

\* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü (ssarisir@ankara.edu.tr).

<sup>1</sup> Hakan Uzun, Sakarya Muharebesi Sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Batı'daki Diplomatik Çalışmaları, Hakan Uzun-Necdet Aysal (Haz.), *90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana*, Ankara, 2012, s. 295.

<sup>2</sup> Zekeriya Türkmen, "Türk İstiklal Harbinde Bir Dönüm Noktası: Sakarya Meydan Muharebesi (Askeri Yönden Kısa Bir Değerlendirme)", Hakan Uzun-Necdet Aysal (Haz.), *90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana*, Ankara, 2012, s. 135.

<sup>3</sup> Saime Yücer, "Sakarya Zaferi'ne Giden Yolda Önemli Bir Devrim: Mustafa Kemal Paşaya "Başkomutan" Ünvanının Verilmesi", Hakan Uzun-Necdet Aysal (Haz.), *90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana*, Ankara 2012, s. 103 vd.; Esmâ Torun Çelik, "Başkomutanlık Yasası Tartışmaları", Hakan Uzun-Necdet Aysal (Haz.), *90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana*, Ankara, 2012, s. 79 vd.

değiştiren büyük bir zafer kazanılmıştır. Dış dünyanın da yakından takip ettiği<sup>4</sup> bu başarının, Sakarya Zaferi'nin, tarihimiz açısından gerek askeri gerekse siyasi pek çok sonucu olmuştur. Askeri açıdan sonuçları değerlendirildiğinde, çok sayıda şehit ve gazi bir o kadar yaralı ve kayıp askerle kazandığımız Sakarya Zaferi ile birlikte üstünlük Türk ordusuna geğerken, askerlerin morali yükselmiş, Yunan ordusunun ise, savaşma azmi azalmıştır. Sakarya'nın doğusu ile Afyon-Eskişehir hattına kadar olan bölge Yunanlılardan kurtarılarak, savunma durumundan taarruz aşamasına geçilmiştir. Aynı zamanda bu zafer Türk ordusuna Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi için zaman kazandırmıştır. Bu büyük başarıdan sonra TBMM Mustafa Kemal Paşa'ya Gazi unvanı ve Mareşal rütbesini verecektir.<sup>5</sup> Siyasi ya da dış politik etkileri de en az askeri sonuçları kadar bu zaferin ne kadar anlamlı olduğunu gösterir niteliktedir. Zira süreci incelersek ve belki de tersinden okursak aslında hiçbir diplomatik gelişmenin kendiliğinden geğerleşmediği görölür zira sürece bakıldığında her bir diplomatik gelişmenin arkasında aslında askeri bir başarının etkisi olduğu görölmektedir. Mustafa Kemal'in Sakarya Zaferi sırasında verdiği Hattı müdafaa yoktur. Sathı müdafaa vardır. O sath bütün vatandır. Emri ne kadar başarıyla geğerleştirilmiş ise diplomatik alanda da bu durumun aksini başta İngiltere ve Fransa olmak üzere diğer devletler geğerleştirmeye çalışmıştır. Zira sürece bakıldığında bir askeri başarı bir anlaşma, bir askeri başarı bir anlaşma şeklinde bir durum karşımıza çıkmaktadır. Diplomasi alanında da büyük devletlerin alan savunması yaptđını söylemek yanlış olmaz.

Mustafa Kemal'in, Sakarya'da kazanılan askeri başarıyı diplomatik bir zafere dönüştürmek ve Yunanistan'ı tamamen yalnız bırakmak için diplomasi alanında da harekete geçmesi ve sonuç almasının<sup>6</sup> arkasında diplomatik inceliklere nazaran aslında kazanılan askeri başarının, Sakarya Zaferi'nin, daha da fazla ağırlığı olduğunu gelişmeler göstermektedir. Tebliğimizde, Sakarya Zaferi sonrası geğerleşen diplomatik gelişmeler bu anlamda değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Sakarya Zaferi sonrasındaki diplomatik gelişmelere bakıldığında, 13 Ekim 1921 Kars Antlaşması<sup>7</sup>, 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması<sup>8</sup>, 23 Ekim

---

<sup>4</sup> İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, Ankara, 2014, s. 276 vd.

<sup>5</sup> Türkmen, a.g.m, s. 142-143.

<sup>6</sup> Uzun, a.g.m., s. 295.

<sup>7</sup> Kámuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara, 2010, s. 71.

<sup>8</sup> Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, Ankara, 1994, s. 145 vd.

1921'de Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Antlaşması<sup>9</sup>, 2 Ocak 1922'de de Ukrayna ile Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması<sup>10</sup> ve 20 Mart 1922'de Gürcistan ile sınıra yakın bölgelerde yaşayan halkın sınırı geçiş şekline ve iki taraftaki meralardan yararlanmalarına dair bir antlaşma yapıldığı görülür.<sup>11</sup>

### **Sakarya Zaferi'nin Diplomatik Yansımaları**

Sovyetler Birliği ile Kars Antlaşması'nın imzalamasında, Sakarya Zaferi'nin etkisini daha iyi ortaya koyabilmek için önceki süreçteki taraflar arasındaki diplomatik gelişmeleri değerlendirmek gerekir. Sovyetler Birliği nasıl oldu da, gerek ilk kez büyük bir devlet ile eşit koşullarda yapılan ve Misak-ı Millî'nin kabulü anlamına gelen 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nı gerekse büyük ölçüde onun bir tekrarı niteliğindeki Kars Antlaşması'nı Türklerle imzalama noktasına geldi. Bu sorunun cevabı aslında önceki askeri başarılar ve Sakarya Zaferi'nin Sovyetlerle olan diplomatik münasebetlerdeki etkisini ortaya koyacak ve Zaferin büyüklüğünü de bir kez daha tescil edecek bir gelişme olarak karşımıza çıkacaktır.

Hatırlanacak olursa Sovyetler, iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirme arzusu ile Rusya'ya giden Türk heyetine, Bekir Sami Bey ile Çiçerin arasında yapılan görüşmelerde, Ermenilere Van, Bitlis vilayetlerinden bir miktar toprak verilmesini istemiştir. Toprak talebinde bulunan bir ülkeyi barış masasına oturtan ve onu tehditkâr taleplerinden vazgeçiren şüphesiz Anadolu'daki hareketin giderek artan başarısı ve güçlenmesi olsa gerektir. Zira 28 Eylül'de başlayan ve başarıyla gerçekleştirilen Türk ileri harekâtı sonucunda, Sarıkamış'tan itibaren Ermeni işgali altındaki topraklar kurtarılarak 30 Ekim'de Kars alınmıştır. 6 Ekim'de Ermeniler ateşkes talep edecektir. Türk tarafı Gümrü'nün teslim edilmesi şartıyla Mütarekenin kabul edilebileceğini bildirmiştir. 7 Kasım'da Gümrü'nün teslim alınması üzerine Türk tarafının bildirdiği mütareke şartlarını Ermeniler kabul etmeyince, askeri harekâta devam edilmiş ve Ermeniler 15 Kasım'da Şahtahtı bölgesinde tamamen yenilince tekrar ateşkes talep etmişler ve süreç nihayetinde 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması'nın imzalanmasıyla neticelenmiştir.<sup>12</sup> Anadolu'daki gelişmeleri her açıdan yakından takip eden

<sup>9</sup> Mesut Çapa, "Sakarya Savaşı'ndan Sonra İmzalanan Türk İngiliz Esir Mübadelesi Antlaşmasının Uygulanması ve Belgeler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 1/3 (1989), s. 404 vd.

<sup>10</sup> Oleg Kupchik, "1920'Lerin Başında Türkiye'deki Sovyet-Batı Mücadelesinde Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (USSC)", *Karadeniz Araştırmaları*, (2011) S. 31, s. 85 vd.

<sup>11</sup> Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara, 1970, s. 176-177.

<sup>12</sup> Gürün, *a.g.e.*, s. 37, 39.

Sovyetler ile ilişkilerin düzelmesi görüleceği üzere bu tür başarılı askeri gelişmelerden sonra olacaktır. Zira Türk tarafının kazanımları ya da başka bir ifadeyle Sovyetlerin taleplerinden vazgeçmesi öyle hemen ve kolay olamayacaktır. Moskova'daki görüşmelerin ilk turunda ve karşılıklı mektup diplomasisi sonucunda varılamayan uzlaşma ortamına ancak bu gelişmeler bir zemin hazırlayacaktır.

Yeniden başlaması teklifinin Ruslardan geldiğini bildiğimiz Moskova görüşmelerinin, ikinci aşaması, yoğun diplomasi trafiğinin bir sonucu olarak 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın imzalanması ile sonuçlanacaktır. Ancak bu arada Ocak 1921'de I. İnönü Savaşı'nın Türkler tarafından kazanıldığını da hatırlamak yerinde olacaktır. 16 maddeden oluşan Moskova Antlaşması'nın maddelerine genel anlamda bakıldığında Anadolu'daki hareketin diplomatik anlamda nasıldan önemli bir yol aldığı rahatlıkla görülecektir. Zira Sovyetler, eşit koşullarda yapılan bu anlaşmayla Misak-ı Milli'yi tanıyor ve Türk tarafının taleplerini kabul ediyordu<sup>13</sup>. Bu arada Anadolu'daki gelişmeleri hatırlayacak olursak, Türk ordusu Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmiş, Mustafa Kemal'e TBMM'deki yoğun tartışmaların sonunda Başkomutanlık yetkisi verilmiş, Tekâlif-i Milli yayımlanarak topyekûn bir mücadeleye girişilmişti.

23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında Sakarya'da düşman kuvvetleri ile göğüs göğüse yapılan bir mücadelenin ardından Anadolu'nun kaderini değiştiren büyük bir zafer kazanılmıştır. Sakarya Zaferi'nden sonra Sovyetlerin Türkiye'ye karşı bakış açısı değişecektir.<sup>14</sup>

Bundan sonra Sovyetler Birliği ile Moskova Anlaşması'nın hükümlerini onaylayan onu tekrar tasdik eden Kars Antlaşması 13 Ekim 1921'de imzalanmıştır.<sup>15</sup> Hiçbir diplomatik gelişmenin tesadüfi olmadığı aslında bu uzlaşmaların arkasında askeri başarıların etkili olduğu görülüyor. Türk Sovyet ilişkilerinde yeni bir süreci başlatan ve temellendiren aslında kazanılan askeri başarılar, Sakarya Zaferi'dir. İşte bu anlamda Zaferin önemi büyüktür. Zira her kazanılan askeri başarı Anadolu'daki hareketin gücünü onu takip edenlerce iyi anlaşılmasını sağlıyor ve masa başında da Türk yetkilileri biraz daha güçlü kılıyordu.

Sakarya Zaferi'nin diplomatik alanda diğer bir etkisi ise, Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması'nda karşımıza çıkar. 11 Mart 1921-20 Ekim 1921 tarihleri arasında taraflar arasında yapılan uzun görüşme ve

---

<sup>13</sup> *A.g.e.*, s. 63-69.

<sup>14</sup> Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922*, İstanbul, 1999, C II, s. 345.

<sup>15</sup> Gürün, *a.g.e.*, s. 70-71.

tartışmaların sonucunda 20 Ekim 1921 tarihinde Franklin Bouillon ve Yusuf Kemal Bey tarafından Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Ankara Hükümeti ve Fransa arasında imzalanan ilk resmi antlaşma niteliği taşıyan anlaşmanın hükümleri genel olarak değerlendirecek olursa, Fransızlarla güney cephesindeki savaşları bitirdiği ve Türk tarafının taleplerini asgari düzeyde karşıladığı görülür.

Ankara Antlaşması'nın gerek Ankara Hükümeti ve gerekse Fransa açısından pek çok siyasi, askeri ve ekonomik sonuçları olacaktır. Antlaşmayı Ankara Hükümeti açısından değerlendirdiğimizde, diplomatik açıdan baktığımızda, söz konusu antlaşma, doğuda Sovyetlerle barışı sağlayan antlaşmalardan sonra ilk defa bir batılı devletle ve İtilaf Devletleri'nin güçlü bir üyesi ile güney sınırındaki sorunları ortadan kaldıran bir antlaşma niteliğinde olduğu görülür. İlk defa batılı bir devlet tarafından Ankara Hükümeti'nin ve onun mücadele gerekçesi Misak-ı Milli'nin hukuki olarak tanınması anlamına gelen bu antlaşma ile artık güney sınırlarımız güvence altına alınmakta ve Milli Mücadele'nin kaderinin belirleneceği batı cephesindeki savaşlara odaklanabilme fırsatı elde edilebilmektedir. Ayrıca Sevr Antlaşması'nın hayata geçirilmesinin imkânsızlığını ortaya koyan, İtilaf Devletleri arasındaki anlaşmazlıkların su yüzüne çıktığının ve söz konusu bloğun parçalandığının da bir göstergesidir. Bu antlaşma aynı zamanda Ankara Hükümeti için Sovyetlere karşı Fransa'yı bir alternatif haline getirecektir. Askeri açıdan bakıldığında ise, Ankara Antlaşması ile güneydeki Türk birlikleri batıya kaydırılabilmiş ve askeri yardım sağlanabilmiştir.<sup>16</sup>

Ekonomik ve siyasi çıkarlarını gerçekleştirmek arzusuyla Anadolu'yu işgal eden, işgal ettiği topraklarda Ermeni yandaşlarının yaptıkları şiddet uygulamalarına göz yuman, pek çok Türk milis ve sivilin hayatını kaybetmesine neden olacak tasarruflarda bulunan Fransa, ne oldu da Türklerin lehine böyle bir antlaşmayı hem de İngiltere'den habersiz imzalayabildi. Süreci anlayabilmek için Ankara Antlaşması'na gelene dek geçen süreci irdelemek, söz konusu süreçteki gelişmeleri sorgulamak gerekmektedir.

Fransa'nın Anadolu üzerindeki politik yaklaşımındaki değişimin nedenlerinden biri de, Ocak 1921'de Briand'ın başbakan olmasıdır. Londra Konferansı'ndan sonra Briand, Bekir Sami Bey ile 11 Mart 1921'de bir antlaşma imzaladı. Bekir Sami Bey'in imzaladığı söz konusu antlaşma, imzaladığı diğer antlaşmalar gibi kabul edilmedi. Ancak bu nazik süreçte Fransa ile uzlaşılı yollarını kapatmak istemeyen Mustafa Kemal, Ankara

---

<sup>16</sup> Yavuz, *a.g.e.*, s. 145-150.

Hükümeti'nin Paris Temsilcisi Nihat Reşat Bey aracılığıyla, Bekir Sami Bey'in yaptığı antlaşmaya değil antlaşma metninin içeriğindeki bazı hususlara karşı olunduğuna ve yeni bir önerinin hazırlanacağına ilişkin bir bildiri yayınlattı.<sup>17</sup> Uzlaşi yolunu açık bırakan Mustafa Kemal'in bu hamlesi karşılıksız kalmayacak ve Fransa, Ankara Hükümeti ile antlaşma çabalarını sürdürecektir. Bu doğrultuda ortaya çıkan diplomatik gelişmeleri şöyle bir hatırlayacak olursak, Ankara Antlaşması öncesi Türk Fransız diplomasi trafiğinin oldukça yoğun olduğu görülecektir. 18 Mayıs'ta Münir Bey'in teklifini 9 Haziran'da Franklin Bouillon'un Ankara ziyareti izleyecek, 13 Haziran'da başlayan görüşmeler, 26 Ağustos 1921'de Fransızların Münir Bey'e yaptıkları bir antlaşma taslağıyla son bulacaktır.<sup>18</sup> Ancak kesin bir antlaşma söz konusu olmayıp, Ankara Antlaşması öncesinde Franklin Bouillon'un Türkiye'ye yapacağı ziyaret, Sakarya Savaşı sonrasına bırakılacak ve nihayet 24 Eylül'de Ankara'da yeniden başlayan görüşmeler antlaşmayla sonuçlanacaktır.<sup>19</sup> Antlaşmayla sonuçlanacak bu görüşmelerin neden Sakarya Savaşı sonrasına bırakıldığı akla gelebilir. Çünkü Fransa diplomatik olarak Ankara Hükümeti ile bir antlaşma yapmadan önce Anadolu'da Yunanlılarla yapılan savaşın sonucunu öğrenmek, siyasi anlamda önünü görmek, daha sağlıklı ve çıkarlarına uygun bir antlaşma yapmak istiyordu.

Fransa'nın antlaşma arayışları ve Türklere dönük dış politika değişikliğinin nedenleri şöyle açıklanabilir;

Fransızların, Antep ve Maraş'ta olduğu gibi, güney cephesinde şiddetli bir direnişle karşı karşıya kalmaları, Ankara Hükümeti'nin İnönü ve Sakarya Savaşları'nı kazanarak gücünü artırırken, Fransa'nın Anadolu'da tutunma umudunun giderek azalması, Anadolu'daki savaşın zaten açık veren Fransız bütçesine daha da ağır yükler getirmiş olması,

Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı yılgınlığa ve yorgunluğa eklenen Fransızların Anadolu macerası ve bu uzak topraklarda ölen Fransız askerlerinin giderek artması gibi gerekçelerle kamuoyunda ortaya çıkan hoşnutsuzluğun Fransız Hükümeti üzerinde yarattığı baskı,

Fransa'nın İngiltere ile olan ilişkilerindeki olumsuz yönlerin varlığı da Ankara Hükümeti'yle uzlaşi arayışlarında etkili olmuştur. Fransa'nın İngiltere'nin aksine Anadolu'da doğrudan savaşıyorken ve kaynaklarını

---

<sup>17</sup> İlhan Uzgel, *Fransa'yla İlişkiler*, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. I, İstanbul, 2008, s. 148.

<sup>18</sup> Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, Ankara, 1991, 198-201; Yavuz, *a.g.e.*, s. 124-134.

<sup>19</sup> Yavuz, *a.g.e.*, s. 142 vd.



tüketiyorken, İngiltere'nin amaçlarına ulaşmak için İstanbul Hükümeti ve Yunanlıları kullanması ve Fransa'nın Almanya karşısında İngiltere'den beklediği yakınlığı görmediği düşüncesi gibi nedenlerden dolayı Fransızlar, İtalyanlarınkine benzer bir şekilde, Türklerle savaşmak yerine onlarla ilişkilerini iyileştirerek ekonomik ayrıcalıklar elde etmeye ve bölgedeki çıkarlarını korumaya çalışmanın en doğru yol olduğunu düşünmeye başladılar.

İtilaf Devletleri'nin parçalanması anlamına gelen Ankara Antlaşması'nın öncesindeki gelişmeler Fransa'nın, Türklerle kendisi açısından daha iyi bir antlaşma yapabilmek adına Yunan saldırısının sonucunu yani Sakarya Savaşı'nın sonucunu bekleme tercih ettiğini göstermektedir. Sakarya Zaferi'nden sonra ise Fransa, Anadolu'daki hareketin gücünü iyice anlayacaktır.<sup>20</sup> *Kuşkusuz Sakarya Zaferi'nin Ankara Antlaşması'nın yapılmasında etkisi büyüktür*<sup>21</sup>. Eğer Sakarya Savaşı'nda Türk kuvvetleri başarısız olsaydı büyük bir olasılıkla Ankara Antlaşması'nın şartlarının da mevcut antlaşmadan çok farklı olacağını da tahmin etmek güç değildir.

İngiltere'nin Ankara Hükümeti ile olan diplomatik münasebetlerinde askeri başarıların ve Sakarya Zaferi'nin nasıl etkili olduğunu gösteren diğer bir gelişme de, Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Antlaşması'dır. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını müteakip, İngilizler değişik vesilelerle tutukladıkları asker sivil Türk ileri gelenlerini önce Mısır'a sonra da Malta'da toplamaya başlamışlardır. İstanbul'un işgalinden önce İstanbul'dan 12 kişi Malta'ya gönderilmiştir. Diğer yerlerdeki tutuklularla birlikte bu rakamın 91 kişiye ulaştığı görülür. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgaliyle birlikte tutuklamalar ve sürgünlere devam edilecektir. İçlerinde Hüseyin Rauf (Orbay), Dr. Mehmet Esat (Işık), Mustafa Vasıf (Kara Vasıf) gibi 11 kişi daha Malta'ya gönderilmiştir. Tutuklamalar 1920 Kasım'na kadar devam etmiştir. Malta'da tutulanların sayısı 144 kişiye ulaşacaktır. Bu durum karşısında Türklerde Albay Ravlinson gibi İngiliz subaylarını önlem olarak tutuklamaya başlamışlardır.<sup>22</sup>

Esirlerin mübadelesi ile ilgili olarak diplomatik faaliyetler, Londra Konferansı sırasında başlayacaktır. Londra'da bulunan Bekir Sami Bey ile İngiliz Robert Vansittart arasında 16 Mart 1921 tarihinde bir esir değişimini öngören bir anlaşma yapılacaktır.<sup>23</sup> Londra Antlaşması'nın I. İnönü

---

<sup>20</sup> Uzgel, a.g.m. s. 149.

<sup>21</sup> Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Ankara, 1975, 144.

<sup>22</sup> Çapa, a.g.m., s. 399-400.

<sup>23</sup> Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, (?) 1976, s. 399 vd.; Çapa, a.g.m., s. 400-401.

Zaferi'nden sonra imzaladığı düşünülürse İngilizlerin her hangi bir diplomatik gelişmeyi Türklerin askeri bir başarısı olmadan yapmadıkları görülecektir. Zira 23 Mart'ta Yunanlıların Bursa ve Uşak bölgesine saldırıya geçmeleri ile birlikte, İstanbul'daki İngiliz yetkililer birden bire fikir değiştirerek Türk sürgünlerinin serbest bırakılmamaları gerektiğini Londra'ya iletceklerdir. Ancak II. İnönü Zaferi'nden sonra İngiliz yetkililer, Malta'da tutuklu bulunan 40 kişinin serbest bırakılması yönündeki düşüncelerini Londra'ya bildireceklerdir. İşte bu nedenle Sakarya Zaferi oldukça önemlidir. Zira İngilizlerin elinde bulunan Türk esirleri ancak Sakarya Zaferi'nden sonra 23 Ekim 1921'de imzalanacak olan Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Antlaşması ile kurtulabileceklerdir.<sup>24</sup>

Ukrayna Cumhuriyeti'nin Başkomutanı Frunze Ankara'ya gelerek tarihinde Ankara Hükümeti ve Ukrayna arasında bir Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalayacaktır.<sup>25</sup> Söz konusu anlaşmada da Sakarya Zaferi'nin izlerini görürüz. Zira Sakarya'dan sonra Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip eden tüm ülkelerin bakış açılarında değişme olmuştur. Sovyet Kızıl Ordusu'nun başarılı komutanlardan biri olan M. Frunze başkanlığındaki Ukrayna temsilcileri 5 Kasım 1921'de gizli bir şekilde hareket ederek, 13 Aralık'ta Ankara'ya gelmişlerdir. 25 Aralık'ta Ukrayna adına M. Frunze ve beraberindeki heyet Türkiye'de Yusuf Kemal ve beraberindekiler ile bir araya gelmiş, yapılan görüşmelerin neticesinde, 2 Ocak 1922 tarihinde Ukrayna ile Ankara Hükümeti arasında "Dostluk ve kardeşlik" anlaşmasının akdedilmesi ile sona ermiştir. Ukrayna tarafı adına M. Frunze, Türk tarafı adına ise Yusuf Kemal anlaşmayı imzalamışlardır.

Genel hatlarıyla anlaşma, ülkelerin karşılıklı olarak birbirlerini tanıması ve diplomatik ilişkilerin kurulması, Karadeniz'e dökülen nehirlerin durumunun ilgili devletlerin katılımıyla gerçekleştirilecek bir konferansta, uluslararası statüsünün belirlenmesi ve boğazlar konularını içermektedir. Anlaşma Ankara Hükümeti tarafından 15 Mart'ta, Ukrayna tarafından ise 23 Mart 1922 tarihinde onaylanmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan birisi, Kızıl Ordu'nun başarılı komutanlardan birisinin, M. Frunze'nin, Türkler ile görüşmeler yapacak heyetin başkanı olarak görevlendirilmesidir.<sup>26</sup> Türkiye'de bulunduğu 1921-1922 yılları arasında, Türklerin askeri sırları öğrenme imkânı bulduğunu, Türk ve Yunan ordularının savaş durumu, onların sayısı, savaşa hazırlık sürecine tanık olduğunu ifade eden M. Frunze'nin, bu bilgileri Sovyetlerle paylaşmadığı

---

<sup>24</sup> A.g.m., s. 404 vd.

<sup>25</sup> Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1983, s. 380-381.

<sup>26</sup> Sonyel, *a.g.e.*, C. II, s. 188-189; Kupchik, *a.g.m.*, s. 87-88.

düşünülemez<sup>27</sup>. Bu durum aynı zamanda Sovyetlerin Anadolu'daki gelişmeleri farklı kanallardan da takip ettiğinin bir diğer göstergesi olarak karşımıza çıkar.

Ankara'da Ukrayna'nın yetkili temsilciliğinin kurulamamasında Sovyetlerin Ukrayna üzerindeki etkisi çok somut olarak ortaya çıkar<sup>28</sup>, bu durum ise Ukrayna'nın Sakarya Zaferinden sonra değişen Sovyet bakış açısı doğrultusunda bir yaklaşım sergilediğini ve Türklerle yaptıkları söz konusu anlaşmanın da bu doğrultu da değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koyar bu da Sakarya Zaferi'nin bir diğer dış politik yansıması olarak karşımıza çıkar. Sovyetlerin etkili olduğu diğer bir ülke, Gürcistan ile sınır meselelerine yönelik 20 Mart 1922 tarihli antlaşmamızda<sup>29</sup> da şüphesiz Sakarya Zaferi sonrası Ankara Hükümetine karşı bakışı değişen Sovyetlerin tesiri olduğunu söylemek ve Sakarya'nın etkisini ifade etmek yanlış olmasa gerektir.

### **Sonuç**

23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında Sakarya'da düşman kuvvetleri ile yapılan büyük bir mücadelenin ardından Anadolu'nun kaderini değiştiren büyük bir zafer kazanılmıştır. Şüphesiz Sakarya Zaferi'nin tarihimiz açısından pek çok askeri ve siyasi sonucu olmuştur. Bu sonuçlar içerisinde Türk dış politikasında elde edilen kazanımlar en az diğerleri kadar önemli ve anlamlıdır. 13 Eylül 1921'den sonra Ankara Hükümeti'nin gerçekleştirdiği anlaşmalarda -Kars Antlaşması, Ankara Antlaşması, Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Antlaşması, Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması ve Gürcistan Sınır Antlaşması- Sakarya Zaferi'nin etkisinin büyük olduğu görülmektedir.

Milli Mücadele Döneminde hiçbir diplomatik gelişmenin kendiliğinden gerçekleşmediği düşünülürse toprak taleplerinde bulunan devletleri barış masasına oturtan ve tehditkâr taleplerinden vazgeçiren şüphesiz Anadolu'daki hareketin giderek artan başarısı ve güçlenmesi olsa gerektir. Zira her kazanılan askeri başarı Anadolu'daki hareketin gücünü onu takip edenlerce iyi anlaşılmasını sağlıyor ve masa başında da Türk yetkilileri biraz daha güçlü kılıyordu. Sakarya Zaferi'nden sonra, Rusya, Fransa ve İngiltere gibi ülkeler Anadolu'daki hareketin gücünü iyice anlayacaktır. Eğer Sakarya Savaşı'nda Türk kuvvetleri başarısız olsaydı büyük bir olasılıkla sonrasında gerçekleşen antlaşmaların hiçbiri olmayacak ya da yapılan antlaşmaların şartları da mevcut antlaşmalardan çok farklı olacaktı.

---

<sup>27</sup> Kupchik, a.g.m., s. 89-91.

<sup>28</sup> Gös. yer.

<sup>29</sup> Jaeschke, gös. yer.

## Kaynakça

- Akyüz, Yahya; *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1975.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.
- Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.
- Çapa, Mesut; “Sakarya Savaşı'ndan Sonra İmzalanan Türk İngiliz Esir Mübadelesi Anlaşmasının Uygulanması ve Belgeler”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 1/3 (1989).
- Çelik, Esmâ, Torun; *Başkomutanlık Yasası Tartışmaları*, Hakan Uzun-Necdet Aysal (Haz.), *90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2012.
- Gürün, Kâmurân; *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010.
- Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1970.
- Kupchik, Oleg; *1920'lerin Başında Türkiye'deki Sovyet-Batı Mücadelesinde Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (USSR), Karadeniz Araştırmaları*, (2011) S. 31.
- Öztoprak, İzzet; *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.
- Sonyel, Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.
- Şimşir, Bilal; *Malta Sürgünleri*, Milliyet Yayınları, (?) 1976.
- Türkmen, Zekeriya; “Türk İstiklal Harbinde Bir Dönüm Noktası: Sakarya Meydan Muharebesi (Askeri Yönden Kısa Bir Değerlendirme)”, Hakan Uzun-Necdet Aysal (Haz.), *90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2012.
- Uzgel, İlhan; *Fransa'yla İlişkiler*, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. I, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Uzun, Hakan; “Sakarya Muharebesi Sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Batı'daki Diplomatik Çalışmaları”, Hakan Uzun-Necdet Aysal (Haz.), *90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2012.
- Yavuz, Bige; *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994.
- Yüceer, Saime, “Sakarya Zaferi'ne Giden Yolda Önemli Bir Devrim: Mustafa Kemal Paşaya “Başkomutan” Ünvanının Verilmesi”, Hakan Uzun-Necdet Aysal (Haz.), *90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2012.

## AZERBAJCAN'DA TARİH DERS KİTAPLARINDA TÜRK MİLLİ MÜCADELESİ

Elnur AĞAYEV\*

### Giriş

Tarih biliminin, tarih bilgisinin, okul kitaplarında tarihin anlatımı bakımından bölgemiz, özellikle de Balkanlar, Karadeniz civarı ülkeler, Kafkaslar ve Ortadoğu sorunlu olarak görülmektedir.<sup>1</sup> Aslında buradaki sorunun nedeni, ismi geçen bölgelerde yeterli ve kaliteli tarihçilerin, tarih eğitmenlerinin eksikliğinden daha çok, bölgede sık sık yaşanan *siyasi değişimler* ve bu değişimin getirdiği *ideolojik yapılanmalardır*. Dolayısıyla günümüz dünyasında farklı bölgelerde yaşanan *siyasi ve ideolojik değişimler* göz önünde bulundurulduğunda, belirlenen sınırı daha da genişletmek mümkün.

İfade edilen *ideolojik yapılanma* kavramına da öcü gibi bakmamak gerekiyor. Çünkü iktidara gelen her bir yönetimin mutlaka kendi ideolojisi vardır. Dolayısıyla ideolojilerden kaçış mümkün olmamaktadır. Bu takdirde ideolojilerinin özelliklerine bakmak gerekir. İdeolojilerin sundukları, içerlerinde barındıkları unsurları incelemek lazım: İçinde, sorgulamayan, karşılaştırma yapamayan, düşüneyen, eleştiremeyen tek tip bir insan yaratmak isteyen unsurları mı barındırıyor, yoksa sunulanları sorgulayan, karşılaştırma yapabilen, düşünen, eleştiren insan yetiştiren değişik ve daha fazla unsurların yaşamasına şans tanıyan öğeleri mi barındırıyor. Anlaşılabilirliği üzere, ilkinde daha çok otoriter ve totaliter bir ideoloji, ikincisinde ise demokratik bir rejim düşünülmektedir. Doğal olarak demokratik rejimin de kendi sıkıntıları vardır ve olacaktır. Onlar da ayrıca tartışılabilir.

Tarihi, meşruiyet arama, kendine inanan kitle yetiştirme aracı olarak gören tüm iktidarlar tarih yazımı ve tarih ders kitapları üzerinde

---

\* Yrd. Doç. Dr.Lefke Avrupa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi ,Tarih Bölümü / KKTC

<sup>1</sup> Bu tespit için Bkz.: İlber Ortaylı, *Üç Kutada Osmanlılar*, Timaş yayınları, İstanbul 2007, s. 9.

ideolojilerine uygun ameliyatlar yapmak istemekte ve yapmaktalar.<sup>2</sup> Tarih ders kitapları olmadan tarih eğitim ve öğretimi düşünülemez düşüncesi iktidarlara kendi amaçlarına ulaşmada önemli bir alan sağlamaktadır: İdeolojilerine uygun bir tarih inşaa etmek, ideolojilerine uygun tarih ders kitapları yazdırmak.

Yukarıda bahsi geçen ideolojilerden ilki, amaçlarına ulaşmak için tarihin iki yaklaşımından birincisini kullanmaktadır: "... tarihin gelenekçi bir anlayış doğrultusunda, vatandaşlık ve kimlik aktarımı amacıyla öğretilmesi. Bu yaklaşımla öğrencilere geçmişin bilgisi öğretilerek, tarihini, toplumunu, değerlerini, kültürünü tanıyan ve benimseyen *iyi vatandaşların* yetiştirilmesi hedeflenmektedir."<sup>3</sup> Burada uygulanan yöntem çoğu zaman çok acıdır ki kes, böl, parçala, dik, yapıştır yöntemi olmaktadır. Aslında bu yöntem tarih yazımının ve tarih eğitiminin değil de başka bir mesleğin yöntemine benzemektedir. "Terzi tarihçiler" ifadesini icat edenler de bu anlamda haksız sayılmazlar.<sup>4</sup>

İkinci ideolojidekiler ise tarih öğretiminin ortaya koyduğu ikinci yaklaşımı; öğrencilere bilimsel bakış açısı ve üst düzey düşünme, beceri ve niteliklerinin kazandırılması esasına dayanan yaklaşımı esas almaktalar. Burada öğrencilere bilim adamlarının kullandığı tarih metodu uygun şartlarda anlatılmaktadır. Kaynakları kullanmayı öğrenen öğrenciler bilimsel düşünebilme, kanıtları değerlendirme, kanıtlardan elde edilen verileri birleştirme ve sonuç çıkarma gibi çağımız insanının ihtiyaç duyduğu temel zihinsel becerileri kazanmaktalar. Bu sayede öğrenciler dergi, televizyon ve kitaplar yoluyla kendilerine *sunulan bilgilerinin hangilerinin doğru ve hangilerinin yanlış ve yönlendirme amaçlı olduklarını* anlayabilmekteler.<sup>5</sup>

Yukarıda anlatılanlardan hareketle, tarih ders kitaplarının en fazla değişime uğradıkları, yeniden yazıldıkları dönemlerin siyasi iradenin ideolojik olarak el değiştirdikleri dönemlere denk gelmesinin bir tesadüf olmadığı anlaşılmaktadır. İktidarların, dolayısıyla tarih eğitiminin verilmesinde karar vericilerin beklentileri, yaklaşımları bu şekildedir.

---

<sup>2</sup> Tarih-iktidar ilişkisi konusunda geniş bir değerlendirme için bkz.: John Tosh, *Tarihin Peşinde, Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular*, çeviren Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 3-30. Tarih-iktidar ilişkisi üzerine yapılan bir örnek çalışması için bkz.: Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih, Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, AFA yayınları, İstanbul, 1992.

<sup>3</sup> İsmail Hakkı Demircioğlu, *Tarih Öğretiminde Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar*, Anı yayıncılık, Genişletilmiş 2. baskı, Ankara, 2007, s. 14.

<sup>4</sup> "Terzi tarihçiler" tabiri için bkz.: Gündüz Vassaf, *Tarihi Yargılıyorum*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 20-23.

<sup>5</sup> Demircioğlu, *a.g.e.*, s. 14.

Bir de tarih eğitimi alıcılarının durumuna bakmakta fayda vardır. Buradaki genel kanımız şudur: “Bahsettiğimiz coğrafyada toplumların, ferdlerin çoğunluğu okuldan sonra bir daha tarih kitabı okumazlar.”<sup>6</sup> Aslında bu kanının sadece tarih kitapları için geçerli olmadığını da söylemek gerekir. Okul döneminden sonra iktisat da okunmaz, coğrafya da okunmaz, sosyoloji de okunmaz. Ya da ihtiyaç duyulduğu kadarıyla ilgilenilir, okunur.

Okuldan sonraki dönemde tarih kitapları okumak okuyucuya ne kazandırıyor? Bu soruyu yine değişik rejimler bağlamında cevaplandırmak mümkün.

Otoriter ve totaliter rejimler düşünüldüğünde okul sonrası dönemde okunacak kitaplardaki bilgiler okul kitaplarındaki bilgilerden farklı olmamaktadır. İletişim vasıtaları düşünüldüğünde burada iktidarın baskıcı bir kontrolünün olduğu görülmektedir. Örneğin, Sovyetler Birliği tarih eğitiminde “barbar Türk”ü anlatırken, bu iletişim vasıtalarıyla da desteklenmekteydi. Sinemada “barbar Türk” konusu işlenmekteydi. Televizyon haberlerinde keza: Türkiye ile ilgili aktarılan haberlerin başında ayaklanmalar, yürüyüşler, sokak gösterileri veya trafik kazaları gelmekteydi. Dolayısıyla okul sonrası izlenecek ve okunacak kaynaklar üzerinde *devletin ideolojik aygıtları* rol oynamaktaydı. Buna benzer rejimler günümüzde de vardır. Burada, okul sonrası dönemde tarih kitaplarının okunması, kitap okumak anlamında önem taşısa da, bilgi edinmek bağlamında farklı bir bakış açısı kazandırmamaktadır. Tarih kitapları burada sadece bilgilerin tekrarlanması rolünü oynamaktadır.

Demokratik rejimlerde ise, yukarıda da ifade edildiği gibi farklı bir tarih eğitimi yaklaşımı uygulandığından burada çıktı ürünü de farklılık göstermektedir. Okuyucu yoğun tarih bilgisi bombardımanı altında sorgulayabilmekte, karşılaştırma yapmakta, eleştirmekte, ona sunulan ürünün değerini ölçebilmektedir. Burada basılacak ve okunacak farklı tarih kitapları okuyucuya çeşitli seçenekler sunmaktadır. Çünkü buradaki okuyucu öncelikle tarihin ne olduğunu bilmektedir.

Yukarıda anlatılanlardan hareketle, tarih ders kitaplarının niteliğini anlayabilmek için o kitapların yazılmasında öncü rol oynayan toplumsal dinamiklerin, siyasi düşüncelerin incelenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Tarih eğitim ve öğretiminde “ne ve neleri öğretmeli” ve “nasıl öğretmeli” sorusunu cevaplayanları tanımak için bu konuda belirleyici olanların düşüncelerine, takip ettikleri ideolojilerine bakmak gerekmektedir. Zira, tarih eğitiminin gelişim sürecine bakıldığında siyasal düşüncelerin değişmesi

---

<sup>6</sup> Şu tespit için Bkz., Ortaylı, *a.g.e.*, s. 9.

her zaman tarih programlarının değişimini, yeniden gözden geçirilmesini beraberinde getirmiştir. Bu süreçte ideolojiler rol oynadığından, yaşanan değişimi her zaman bilimde ve metottaki gelişmeler, değişimlerle de açıklamak mümkün olmamaktadır. Oysa ki, demokratik yaklaşıma göre ders kitaplarındaki değişimler siyasi değişimlerden değil, bilimdeki yeni yaklaşım, yeni metot ve yeni kaynak kullanımından kaynaklanmaktadır.

Siyasal dinamikler “nasıl öğretmeli” sorusunun cevabını vermekte eğitimcilerde bir nebze de olsa öncelik tanırken, “ne öğretelim” sorusunun cevabını başkalarına bırakmamış ve bırakmamaktalar. Buna yakın tarihimizden şu örneği vermek mümkündür: 1991 yılına kadar Sovyet Azerbaycan’ında tarih ders kitaplarında “Türk Dünyası” isimli bir konu bulunmamaktaydı. 1991 yılından sonra ise dünyada, bölgede ve ülkedeki ideolojik değişimlerden dolayı tarih derslerinin müfredatlarına “Türk Dünyası” adı altında yeni ünite ve konu ilaveleri yapıldı. Buradaki başlıca hedef yıllarca ayrı kalmış aynı tarihin, aynı kültürün insanlarını tanıştırmak ve kucaklaştırmaktı.

İster totaliter, otoriter, isterse de demokratik eğilim gösteren rejimler olsun, fark etmez, tarih eğitim müfredatı ve tarih ders kitapları hazırlamada mutlaka tarih yazımından, tarihçilerden yardım almaktalar. Zira tarih eğitimi/öğretimi, tarih ders kitaplarının hazırlanması bilimsel tarihe ve tarihçiliğe bağlıdır.<sup>7</sup> Tarih yazımı ve anlayışında çeşitli dönemlerde görülen genel değişmelerin tarih öğretimini de bariz şekilde etkilediği görülmektedir.<sup>8</sup> Tarih programlarında ve tarih ders kitaplarındaki tekdüzeliği veya çoksesliliği ülkede siyasi iradenin takındığı totaliter veya demokratik tavır ve oluşturduğu tarih yazımı belirlemektedir aynı zamanda.

Konumuz bakımından aşağıdaki husus da özellikle vurgulanmalıdır. Günümüzde tarih ders kitaplarından bahsedilirken, şöyle bir fikir seslendirilmektedir: “*Ders kitapları artık uluslararası politikalara göre biçimleniyor. Eğer adı geçen ülkenin çevredeki komşularla ihtilaflı varsa, Dışişleri Bakanlığı’nın seçimine göre sempatik olan destekleniyor*”.<sup>9</sup> Bu fikri seslendirenler devamında bu yaklaşıma karşı şu eleştiriyi de getirmektedirler:

<sup>7</sup> Mustafa Safran, “Türkiye’de Tarih Eğitimi ve Öğretimi”, *21. Yüzyılda Kimlik, Vatandaşlık ve Tarih Eğitimi*, Editörler: Mustafa Safran, Dursun Dilek, Yeni İnsan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 13.

<sup>8</sup> Bu konuda örneğin Türkiye Cumhuriyeti’nde tarih yazımı ve anlayışında çeşitli dönemlerde görülen genel değişmelerin tarih öğretimini nasıl ve ne yönde etkilediği konusunda bir çalışma için bkz.: Erkan Dinç, “Changes in the Turkish History Curriculum and the Place of European History”, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, Cilt 7, sayı 2 (2006), s. 247-261.

<sup>9</sup> İlber Ortaylı, *Kırk Ambar Sohbetleri*, Aşına Kitaplar Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2007, s. 87.



“Böyle bir seçime dışışlerinin hakkı var, hatta bazı gazetelerin de; ama Eğitim Bakanlığı'nın kitapları genç nesilleri o kısmî seçimlere göre dolduruşa getirme hakkına sahip değildir”.<sup>10</sup> Dış ilişkilerin olumlu devam ettiği dönemlerde yabancı ülke imajlarında bir sorun olmamakta, ilişkilerin bozulmasıyla beraber tarih ders kitaplarında olumsuz imajlar ön plana çıkmaktadır. Bu olumlu veya olumsuz imajlar zamanla da “biz” ve “öteki” kavramlarını ortaya çıkarmaktadır ki bu kavramları da açıklamakta fayda vardır.

İnsan belli bir yaştan itibaren “ben”, “biz”, “siz”, “onlar”, “ötekiler” gibi kavramlar edinmeye başlıyor. İlk yaşlarda bu kavramlar önyargılardan yoksun ve saf halinde kendini gösteriyor. Fakat zamanla insanlarda karşıdakilere karşı oluşan önyargıların da etkisiyle “ben”, “biz” kavramları esasında olumlu, “sen”, “siz”, “ötekiler” ise olumsuz unsurlarla yüklenmiş oluyor. Siyasi literatürde bu kavramlar olumlu-“biz” ve olumsuz-“öteki” şeklinde son halini almıştır. Dolayısıyla kendi düşüncesinde olan, onu savunanlar olumlu-yani “biz” olmakta, onun gibi düşünmeyen, onu savunmayan olumsuz, yani “öteki” olmaktadır. Bunun ortaya çıkmasında tarih yazımının da rolü bulunmaktadır. “Tarih yazıcılığı kimi zaman bilinçli, kimi zaman da bilinçsiz olarak, üstünlük iddialarını temellendirecek, çatışmalara meşruiyet kazandıracak “ötekiler” yaratmaya katkıda bulunuyor”<sup>11</sup> “Biz” ve “ötekiler” de her zaman sabit, değişmez değerlerdir. Zamanla siyasi gelişmeler, ilişkilerde yaşanan değişimler sonucu “biz”ler “öteki”, “öteki”ler de “biz”leşebiliyor.

Yukarıda çizilen sınırlar çerçevesinde, toplumsal ve siyasal dinamiklerin şekillenmesinde rol alan ideolojilerin, yaklaşımların değişmesiyle Sovyetler Birliği dönemi ve sonrasında Azerbaycan Cumhuriyeti’nde okutulan tarih ders kitaplarında Türk Milli Mücadelesi ile ilgili bilgilerin aktarımındaki değişim izlenecektir.

### **Sovyet ve Sovyet Sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Tarih Eğitiminin Amaçları ve Tarih Ders Kitaplarının Bazı Özellikleri**

Sovyetler Birliği’ni oluşturan 15 Cumhuriyetten biri de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ydi. Tüm alanlardaki kararlar bu birliğin

<sup>10</sup> Ortaylı, *a.g.e.*, s. 87.

<sup>11</sup> İlham Tekeli, “Tarih Yazıcılığı ve Öteki Kavramı Üzerine Düşünceler”, Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki” Sorunu, 2. *Uluslararası Tarih Kongresi 8-10 Haziran 1995 İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 1. İlhan Tekeli, kongrede sunduğu bildirisinde, önyargının ürünü olan “öteki” kavramının oluşumunda tarih yazımının da rolüne dikkatleri çekmekte, önyargılı “öteki” imajının ortadan kaldırılması için bir barışçı tarih yazıcılığı arayışına girmekte ve bu yolda tarihçinin yapması gerekenleri konusunda önerilerde bulunmaktadır.

merkezi, başkenti olan Moskova’da alınmaktaydı. Dolayısıyla Azerbaycan’daki eğitim politikasını da Moskova’daki merkezi yönetim belirlemekteydi. Bundan dolayı da merkezin eğitim politikasına kısaca göz atmakla, Azerbaycan’da uygulanan eğitim politikası da açıklanmış olacaktır.

Yeni toplum yaratma çabasında olan Sovyet ideolojisi tarih eğitimi kullanarak geçmişe, bugüne ve geleceğe yönelik ideolojik bir yaklaşım ortaya koymuştur. Bu yaklaşımda *toplumsal kardeşlik, toplumsal ruh, komünist ahlakı, proleter-burjuva mücadelesinde Marksist öğretisi, işçi harekâtı, sosyalist toplum* ve benzeri öğeler öne çıkmaktaydı. Toplumsal şuuru oluşturmada, toplumu yönetmede, yeni insan, yeni toplum yaratmada tarihin ve tarih eğitiminin rolünü iyi anlayan Sovyet ideolojisi bundan dolayı bu alanı devamlı kontrol altında tutmaya çalışmış ve bu alanda Sovyetler Birliği’nin son dönemlerine kadar da hakim olmuştur. Sovyet lideri Stalin’in 1930’lu yıllarda binlerce bilim adamını, o sıradan tarihçileri öldürdüğü veya sürdürdüğü bilinmektedir.<sup>12</sup> Diğer bir Sovyet lideri Kruşçev’in tarihçilerle ilgili sözleri bilinmektedir: “Tarihçiler tehlikeli insanlardır. Onlar her şeyi alt üst edebilecek güce sahiptirler. Onları her zaman kontrol altında tutmak gerekiyor”.<sup>13</sup>

Sovyet ideolojisi aslında eğitim, tarih eğitimi alanında amacını belirlemekle, aynı zamanda kendi “biz” ve karşısında da “öteki”sini ortaya koymaktaydı. “Biz”in içinde şu değerler yer almaktadır: *toplumsal kardeşlik-halkların kardeşliği, proleter beynelmilelciliği, Lenin idealleri ruhunda büyüme, komünist ahlakı, proleter-burjuva mücadelesinde Marksist öğretinin başarısı, Sovyet vatanperverliği*, vb. öğeler. Bu değerlerin dışında kalanlar ise “öteki”yi oluşturmaktaydı: *Kapitalist, feodal dünya, zenginler, savaşlar, sömürüler*. Bu bağlamda Türkiye de kapitalist bir dünya olarak “öteki”nin içinde yerini almaktaydı.<sup>14</sup>

Bu ve benzeri amaçları gerçekleştirmek için hazırlanan ders kitaplarından ilki 1937 yılında 4. sınıflar için yayımlanan SSCB Tarihi kitabı olmuştur. Sonraki yıllarda ise SSCB Tarihi kitapları yanında Genel Tarih,

---

<sup>12</sup> Sovyet lider Stalin döneminde Azerbaycanlı aydınlar, aynı zamanda tarihçiler arasında gerçekleştirilen kıyımı anlatan bir çalışma için bkz.: Ziya Bünyadov, *Kırmızı Terör*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1993 [Зија Бунјадов, *Гырмызы террор*, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı 1993].

<sup>13</sup> Demircioğlu, a.g.e., s. VIII.

<sup>14</sup> Türkiye’nin, Sovyetlerin “öteki”si içinde yer almasında onun kapitalist bir ülke görünümünü yansıtması ve karşı cephede yer alması etkin olmuştur. Bu algılamalar iki ülke arasındaki ilişkilerde kendisini göstermekteydi. Bu ilişkiler konusunda daha geniş bilgi için bkz.: *SSSR i Turtsiya (1917-1979)*, Moskova, 1981.

1960 yılından itibaren ise Azerbaycan Tarihi ders kitapları yayımlanmaya başlanmıştır.<sup>15</sup>

Bunların yanında ders kitapları konusunda önemli bir özelliği de vurgulamak gerekmektedir: Sovyetler Birliği'nde yayımlanan tüm ders kitapları Moskova'daki Eğitim Bakanlığında onaylanmakta ve ondan sonra kullanıma sunulmaktaydı. Genel Tarih ve SSCB Tarihi kitapları Moskova'da yazılıyor, onaylanıyor ve Birliğe bağlı Cumhuriyetlerin dillerine çevrili yapılarak o bölgelerde okutuluyordu. Yani tüm ülkenin okuduğu tarih kitapları aynı olmaktaydı. Birliğe bağlı Cumhuriyetlere de, özellikle 1959 yılından itibaren kendi tarih kitaplarını yazma izni verilmiştir. Fakat bu kitaplar da Rus dilinde yazılmakta, Moskova'da onay almakta ve ondan sonra yeniden bölge diline çevrilmekteydi.

1991 yılında Sovyetler Birliği tarihi misyonunu tamamlayarak ortadan kalktıktan sonra Birliğe, merkez Moskova'ya bağlı Cumhuriyetler bağımsızlıklarını kazandılar. Bu sefer tarih ders kitapları artık yeni bağımsızlıklarını kazanan ülkelerin başkentlerinde yazılır oldu. Sovyetler Birliği ortadan kalktığına göre artık onun çizdiği “biz” ve “öteki” sınırlaması da işlevini kaybetmiş oluyordu.

Bunu bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti'nde tarih eğitimi ve tarih ders kitapları üzerine yapılan çalışmalardan görmek mümkündür.

“Tarih öğretimi bu dönemde Marksist ideolojinin aktarımı, Komünist Parti'nin propaganda aracı olmaktan kurtarılarak daha “objektif”, “bilimsel” ve “milli” bir yapıya büründürülmeye çalışılmıştır. Bu dönemde bir yandan Marksist yaklaşımın temel unsurlarından olan “tarihî olaylara sınıf mücadeleleri noktasından yaklaşma” prensibi terk edilirken öte yandan Sovyet tarih yazıcılığı tarafından Azerbaycan tarihi ile ilgili “görmezden gelinen” veya “çarpıtılan” konuların yeniden ele alınarak doğru olarak değerlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir.”<sup>16</sup>

---

<sup>15</sup> Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: Elnur Ağayev, *Sovyet İdeolojisi Çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerinin Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi: Azerbaycan Örneği*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006, s. 108-113.

<sup>16</sup> Refik Turan, *Azerbaycan'da İlk ve Ortaöğretimde Tarih Öğretimi ve Tarih Ders Kitapları (Sovyet Döneminden Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetine)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2009, s. 226.

Tarih öğretimin amacı yeniden belirlenmekte ve zamanla da şekillenmekteydi. Buradaki değişim ve gelişmeleri görmek için aşağıya bazı örnekler aktarılmaktadır:

Örneğin 1991 yılında yayınlanmış olan ve Azerbaycan'da hazırlanmış ilk “Azerbaycan Tarihi Öğretim Programı” olma özelliğini taşıyan program kitapçığında Azerbaycan Tarihi dersinin amaçları şu şekilde belirtilmektedir: “Tarih dersinin amacı Azerbaycan’ın ‘köklü’ ve ‘zengin’ maddi ve manevi medeniyetinin gençlere derinden öğretilmesi ve öğrencilerin derin bilgiye ve geniş dünya görüşüne sahip, vatanperver fakat aynı zamanda ‘hümanizm’ duyguları aşılınmış ‘yetkin’ vatandaşlar olarak yetiştirmektir.”<sup>17</sup>

1995 yılında yayınlanan “Azerbaycan Tarihi” ve “Genel Tarih” derslerinin ikisini de kapsayan “Orta Genel Öğretim Okullarının 5-11. Sınıfları İçin Tarih Programları ve Metodik Vesait” kitapçığında tarih derslerinin amaçları şu şekilde belirtilmiştir: “Eğitim kanununa dayanarak derin ve çok yönlü bilgiye, beceriye, pratiğe, yüksek medeniyete, sorumluluk duygusuna, geniş dünya görüşüne sahip ve onu daima geliştirmeye çalışan kişilik kazandırmak, soy kökünü, Azerbaycan halkının milli, manevi ve medeni değerlerini sahiplenen, ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, evrensel değerlere sahip, insan hakları ve hürriyetlerine saygılı, bağımsız ve yaratıcı düşünebilen, bilgisine, yüksek ahlaki ve manevi keyfiyetlerine göre dünyanın ileri demokratik ülkelerinin vatandaşları seviyesine ulaşmış, sağlam yurttaşlar yetiştirmekle Azerbaycan’ı dünyanın en gelişmiş demokratik ülkelerinden biri haline getirmeye kadir insanlar eğitmek vazifesinin yerine getirilmesine hizmet ediyor.”<sup>18</sup>

Bu amaçlar daha sonraki yıllarda yenilenen tarih eğitim programlarında korunmuştur. Ders kitaplarının giriş bölümlerinde de tarih eğitiminin amacına yönelik benzer düşünceleri görmek mümkündür. Örneğin 11. sınıf Azerbaycan Tarihi ders kitabının giriş kısmında dersin amaçlarıyla ilgili olarak şu ifadeler yer verilmiştir: “Amacımız yalnız tarihî gerçekleri açığa çıkarmak ve objektif olarak onları tahlil etmektir. Hiçbir zaman unutmamalıyız ki bu gün öğrendiğimiz tarih bağımsız Azerbaycan Devleti’nin sağlanmasına, güçlenmesine, manevi yönden zenginleşmesine, halkımızın şuurunda milli, vatanseverlik ve vatandaşlık hislerinin oluşmasına hizmet etmelidir. Unutulmamalıdır ki vatan tarihi

---

<sup>17</sup> Y. M. Mahmudov, B. E. Ezizov, M. M. Emirov, *Orta Genel Eğitim Okullarının Programları: “Azerbaycan Tarihi”*, Azerbaycan Cumhuriyeti Halk Eğitimi Bakanlığı, Cumhuriyet Tedris Metodika Merkezi Yayınları, Bakü, 1991, s. 6.

<sup>18</sup> Y. Mahmudov, R. Halilov, S. Ağayev, A. Aslanov, *Orta Genel Eğitim Okullarının 5-11. Sınıfları İçin Tarih Programı ve Metodik Vesait*, Öğretmen Neşriyatı, Bakü, 1995, s. 3.

halka kendi gücüne güven, milli liyakat gibi manevi özelliklerin oluşmasında önemli etkidir. Tarihi geçmişi inkar edemeyiz. Tarih, daima bizimle güçlü bağlarla bağlıdır. Tarihin ibret dersleri bizi yeni hatalardan, düşünülmemiş adımlardan korumalıdır. Geçmişini incelerken biz ona tek yönlü, olumsuz yahut olumlu ilişki beslemeye, tarih sahnesinde faaliyet göstermiş şahısları damgalamada yahut hadsiz övmekte acele etmemeliyiz. Tarihi merhale ve devirlerin özelliklerini anlamak ve onların çerçevesinde faaliyet göstermiş şahsiyetlerin niyet ve maksatlarını bu bakımdan tahlil etmek mümkündür.<sup>19</sup>

Bu amaçlar ve bunların tarih ders kitaplarına yansımalarına bakıldığında “biz” ve “öteki” kavramlarının içerik değiştirdikleri görülmektedir. Sosyalist ve komünist değerler “biz”in dışına çıkarılmıştır. Sovyetlerin “biz” içine yerleştiği, tarihi süreçte Azerbaycan topraklarında hak iddia eden Ermeniler ve Ermenistan “biz”in dışına çıkarılan diğer bir unsur olmuştur. “Biz” ailesi yenilenmiştir: “objektif”, “bilimsel” ve “milli” değerlerin yanına eski “öteki”nin unsurları alınmıştır. Kapitalist dünya bir düşman olmaktan çıkmıştır. “Bir millet iki devlet” politikasının sonucu olarak Türkiye “biz”in içine katılmıştır vb.

Bu amaç doğrultusunda da hemen ders kitaplarının yazılmasına başlatılmıştır. “1993 yılı Ekim ayına kadar elli altı farklı ders kitabının müsveddeleri hazırlanarak yayınevlerine teslim edilmiş, ancak bu kitapların basımı planlanan 1993-1994 öğretim yılına yetiştirilememiş ve basım işlerine ancak 1994 yılında başlamıştır. 6., 8., 9. ve 11. sınıflar için Azerbaycan Tarihi ders kitapları 1994, 7. sınıf için Azerbaycan Tarihi ders kitabı 1995, 10. sınıf için ise 1996 yılında basılabilmemiş; yeni Genel Tarih ders kitaplarının basımı ise ancak 2001 yılında gerçekleştirilebilmiştir.”<sup>20</sup>

### **Türk Milli Mücadelesi Azerbaycan’daki Tarih Ders Kitaplarında Sovyetler Birliği Dönemindeki Yaklaşım**

Yukarıdaki anlatımlardan sonra aslında konumuzun Sovyetler Birliği dönemindeki tarih ders kitaplarına yansımalarındaki yaklaşımı tahmin etmek mümkündür. Sovyet Birliği döneminde tarih ders kitaplarında Türk Milli Mücadelesiyle ilgili konu, *Orta dereceli okulların 9. Sınıfı* için hazırlanan *En Yeni Tarih* isimli ders kitabında işlenmekteydi. Buradaki bilgiler sınırlıdır ve özenli bir dil ve üslup kullanılmıştır.

Kitabın yazarlarına göre,

<sup>19</sup> E. İsmayılov, C. Hesenov, T. Gaffarov, *Azerbaycan Tarihi*, 11. sınıflar için ders kitabı, Öğretmen Neşriyatı, Bakü, 1994, s. 3-4.

<sup>20</sup> Turan, *d.t.*, s. 231.

“Türkiye’de inkılabî hareket etkili oldu. Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’yi yenilgiye uğratan Antant devletleri [üçlü İtilaf] onun bağımsızlığını ortadan kaldırmak istemekteydi. Türkiye’yi yenilgiye uğratan devletlerin askerleri İstanbul’u, Boğazları ve Türkiye’nin topraklarının bir kısmını işgal ettiler. Sultan hükümeti Antant’a tabi oldu. Fakat vatanını seven subayların ve milli burjuvanın önderliğinde Türkiye’de emperyalizme karşı burjuva milli bağımsızlık inkılabı başladı. Bu hareketin en önemli kuvveti fakir köylüler idi.

İnkılabı albay Mustafa Kemal (1880-1938) liderlik etmekteydi. Hizmetlerinden dolayı daha sonra Atatürk (Türklerin atası) soyadını aldı. Türkiye’de inkılap onun adından dolayı Kemalist inkılabı adını aldı.

Sovyet Cumhuriyetleri Türk halkına manevi ve maddi yardımda bulunarak onlara bağımsızlıklarını korumada yardım ettiler. Kemalist inkılabının başarısı sonucu 1923 yılında Türkiye’de monarşi (sultan) yönetimi yıkıldı, burjuva cumhuriyeti kuruldu ve bazı müterakki ıslahatlar gerçekleştirildi.”<sup>21</sup>

Ortaokul 9. Sınıf için hazırlanan *En Yeni Tarih* ders kitabının sonraki baskılarında da yukarıdaki yaklaşım değişmemiştir. Ve bu yaklaşım Sovyetler Birliği’nin sonuna kadar devam etmiştir. Sonraki dönem baskılarından örnek verecek olursak aşağıdaki şekilde bir paragrafın yer aldığını görürüz:

“Türkiye’de de milli-bağımsızlık inkılabı galip geldi. 1920-1922 yıllarında köylüler ve işçiler milli burjuvanın lideri Kemal Atatürk’ün liderliği altında Antanta devletlerinin Türkiye’yi parçalama çabalarına karşı mücadele verdiler. Sovyet Rusya’sının maddi ve manevi yardımı sayesinde Türkiye halkı İngiliz-Yunan işgalcilerini ülkeden kovdular ve sultanın istibdat iktidarını aradan kaldırdılar. Türkiye burjuva Cumhuriyeti kuruldu”.<sup>22</sup>

Kitabın başka bir sayfasında da yine benzer yaklaşımlar görülmektedir:

“Diğer Asya ülkeleri Sovyet Rusya’sının yardımıyla milli bağımsızlıklarını (Türkiye, Afganistan, İran) kazandılar. Emperyalizme karşı

<sup>21</sup> *En Yeni Tarih (1917-1945)* (Editörler: İ. M. Krivoguz, D. P. Pritsker., S. M. Stetskevich), Orta Mektebin 9. sınıfları için ders kitabı, Maarif neşriyyatı, Bakü, 1967, s. 31.

<sup>22</sup> *En Yeni Tarih* (Editörler: P. M. Kuz’miçev, G. R. Levin, V. A. Orlov, V. K. Furayev), Orta Mektebin 9. sınıfları için ders kitabı, Maarif neşriyyatı, Bakü, 1986, s. 39; *En Yeni Tarih* (Editörler: A. Y. Manueviç, V. A. Orlov, S. M. Stetskevich, V. K. Furayev), Orta Mektebin 9. sınıfları için ders kitabı, Maarif neşriyyatı, Bakü, 1989, s. 39.

*milli bağımsızlık hareketlerinin Sovyetler ülkesi tarafından desteklenmesi onların emperyalist baskısı altına düşmesini engellemiştir.*”<sup>23</sup>

Ortaokul ders kitaplarına yansıyan bu yaklaşım ve konular üniversitelerde de aynı şekilde devam ettirilmiştir. Dolayısıyla bu konunun ortaokul ve üniversitedeki anlatımında bir bütünlük oluşturmuştur. Bunu Sovyetler Birliği’ndeki tüm üniversiteler için hazırlanan tarih ders programlarında görmek mümkündür. Bunun için SSCB Orta ve Yüksek Eğitim Bakanlığı’nın 1982 yılında yayınladığı *Devlet Üniversiteleri için Asya ve Afrika Ülkelerinin Tarihi Programı*’na bakılabilir. Programda konumuzla ilgili kısım “*Türkiye’de Milli Mücadele (1917-1923)*” başlığını taşımakta ve aşağıdaki şekildedir:

*“Türkiye’de Milli Mücadele (1917-1923)*

*Büyük Ekim İnkılabı ve onun Türkiye için önemi. Osmanlı İmparatorluğu’nun askeri yenilgisi ve Antanta [üçlü İtilaf] orduları tarafından Türkiye topraklarının bir kısmının işgali.*

*Türk milliyetçi cemiyeti - “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”. Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) başkanlığında hükümetin kurulması. Türk halkının yabancı işgalcilere karşı mücadelesi. Sovyet Rusya’sının bu mücadeleye yardımı. Köylü ve işçi hareketleri. Türkiye Komünist Partisi’nin kurulması.*

*1921 yılındaki Sovyet-Türkiye anlaşması ve Türkiye’nin bağımsızlığını kazanmasındaki önemi. Türk halkının yabancı işgalcileri yenmesi. Lozan Anlaşması.*

*Türkiye’de Milli Mücadele’nin sonucu. Kemalist inkılâbın karakteri.”*<sup>24</sup>

Üniversitede okutulan ders kitaplarında ortaokulda okutulan konulara ek olarak şu bilgilere de rastlanmaktadır:

*“16 Mart 1921 yılında Sovyet Rusyası - Türkiye arasında imzalanan anlaşma doğrultusunda Sovyetlerin Türkiye’ye yardımı burada milli mücadelenin emperyalistler tarafından boğulmasına olanak tanımadı. Bu sayede milli mücadele başarı kazandı.”*<sup>25</sup>

<sup>23</sup> *En Yeni Tarih (1917-1939)*, s. 30.

<sup>24</sup> *Devlet Üniversiteleri için Asya ve Afrika Ülkelerinin Tarihi Programı*, SSCB Orta ve Yüksek Eğitim Bakanlığı, Moskova Üniversitesi yayınları, Moskova, 1982, s. 35-36. [Программа курса “история стран Азии и Африки” для государственных университетов, Министерство высшего и среднего специального образования СССР, Издательство Московского Университета, Москва, 1982, с. 35-36].

<sup>25</sup> N. İ. Lebedev, *SSCB Dünya Siyasetinde (1917-1980)*, Azerbaycan Devlet Neşriyyatı, Bakü, 1982, s. 56. Bu yaklaşımı ortaokul için hazırlanan SSCB Tarihi ders kitabında da izlemek

Veya

“1921 yılında Türkiye ile eşitlik esasına dayalı anlaşma imzalandı. Bunu 1925 yılında dostluk ve tarafsızlık anlaşması takip etti. Bu dönemde Sovyetler Birliği aynı zamanda Almanya, Letonya, Afganistan ve İran’la da dostluk ve tarafsızlık hakkında anlaşma yaptı. Türkiye de dahil Sovyetler Birliği ile anlaşma yapan devletler anti Sovyet cephede yer almaya meyil etmediler. Hatta 1930’lu yıllarda Sovyetler Birliği ile işbirliği sayesinde Kayseri ve Nazilli’de devlete bağlı tekstil fabrikaları kuruldu.”<sup>26</sup>

Yukarıdaki alıntılardan Sovyetler Birliği ders kitabında Türk Milli Mücadelesiyle ilgili şu temel yaklaşımları edinmek mümkün:

1. Üçlü İtilaf Devletleri Türkiye’nin bağımsızlığını ortadan kaldırmak istemekteler, Bundan dolayı Türkiye topraklarını işgal etmişlerdir./*Emperyalistler*

2. Sultan hükümeti işgalcilere teslim olmuştur./*Monarşi teslim oldu*

3. Bu emperyalist işgale karşı vatansever subaylar ve milli burjuva Mustafa Kemal liderliğinde ayağa kalkmış ki, bu hareketin esasını da fakir köylüler oluşturmuştur./*vatansever subaylar ve milli burjuva/Mustafa Kemal, mücadelenin esasını fakir köylüler oluşturmaktadır,*

4. Sovyet Cumhuriyetlerinin de maddi ve manevi yardımı sayesinde işgalciler ülkeden kovuldu, sultan yönetimi aradan kaldırıldı./*Halkların bağımsızlığını savunan, maddi ve manevi yardım yapan Sovyetler Birliği.*

5. Mücadele sonucunda *Burjuva Cumhuriyeti* kuruldu, /*Bu daha Sosyalist Cumhuriyetinin kurulmadığına da bir vurgudur.*

### **Azerbaycan Cumhuriyeti Dönemindeki Yaklaşımı**

1991 yılında Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra ders kitapları artık yeni Cumhuriyetin başkentinde yazılmaya başlandı. Bu sefer ders kitaplarında Türk Milli Mücadelesi’ne yaklaşımı Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında olan ilişkiler belirlemektedir. Bu ilişkiler ise artık “tek millet iki devlet” düşüncesine dayanmaktadır.<sup>27</sup> Dolayısıyla tarih ders kitaplarında da bu yaklaşımı görmek mümkündür.

---

mümkündür. Bkz.: İ. B. Berhin, M. P. Kum, M. İ. Belenku, SSCB Tarihi, altıncı neşir, Maarif Neşriyyatı, Bakı, 1969, s. 139.

<sup>26</sup> *SSRİ Tarihi (Sosyalizm Dönemi)*, (Editörler: İ. B. Berkhin, M. İ. Belenki, M. P. Kim), Bakü, 1969, s. 178.

<sup>27</sup> Bağımsızlık dönemi Türkiye-Azerbaycan ilişkilerindeki değişimi takip etmek için bkz.: Nazım Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası, (Haziran 1992-Haziran 1993), Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü*, ASAM Yayınları, Ankara, 2001, s. 121-133; Araz Aslanlı, İlham Hesenov, *Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Platin yayınları, Ankara, 2005, s. 141-175.



Yeni dönemde Türk Milli Mücadelesi konusuna 2007 yılında yayınlanan *En Yeni Tarih* ders kitabında yer verilmiştir. Kitabın III. Bölümü *Türk Dünyası ve Kafkas Halkları* başlığını taşımakta ve Milli Mücadele Dönemini içeren yedinci konu olan *Türkiye* konusu bu başlık altında işlenmektedir.<sup>28</sup>

Burada ilk olarak “*Birinci Dünya Savaşı’nın Türkiye İçin Sonuçları*” başlığı altında Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı sonucundaki durumu değerlendirilmektedir. Savaşın Osmanlı Devleti için felaketle sonlandığı, ekonomisinin özellikle de tarımın çöktüğü, zaten zayıf olan sanayinin ise zor durumda kaldığı ve bunun sonucunda da İmparatorluğun ortadan kalktığı vurgulanmaktadır.

İkinci alt başlık “*Milli Azadlık Harekatının Başlanması*” başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında Milli Mücadelenin başlamasından 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılmasına kadarki süreç değerlendirilmektedir:

*Anadolu İngiliz ve Fransızlar tarafından paylaşılmıştır. Yunanistan İzmir’e çıkmıştır. Türk halkı bu işgala karşı ayağa kalmıştır ve mücadeleye genç subay Mustafa Kemal Paşa liderlik etmektedir. O Sivas’ta Milli Umumtürk Kongresi’ni çağırdı ve burada Nümayendeler Komitesi [Heyet-i Temsiliye] seçildi. Bu komite Osmanlı meclisi toplanana kadar ülke ile ilgili yetkili karar verici organ oldu. 1919 yılının sonunda sultan Osmanlı parlamentosunu toplantıya çağırdı. Milletvekili seçilen Mustafa Kemal İstanbul’a gitmeyerek Ankara’ya yerleşti. Osmanlı Parlamentosu “Milli Andı” [misak-i milliyi] kabul etti. Yabancı işgalci güçler buna tepki göstererek İstanbul’u işgale başladılar. Halk işgali protesto ederek mitingler, yürüyüşler düzenledi. Nümayendeler Komitesi 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara’da TBMM’ni çağırdı. Mustafa Kemal Meclis başkanı seçildi ve hükümeti kurdu.<sup>29</sup>*

Konuyla ilgili son alt başlık “*Türk Halkının Başarısı. Cumhuriyetin İlan Edilmesi*” başlığını taşımaktadır. Burada TBMM’nin açılmasından 23 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti’nin ilanına kadar olan süreç değerlendirilmektedir:

*Yunan ordusu Batı Anadolu ve Rumeli’de birçok yerleri işgal ettikten sonra işgalci güçler sultan hükümetini Sevr anlaşmasını imzalamaya zorladılar. Bu imza Türkiye’nin bağımsızlığını ortadan kaldırıyordu. Bundan*

<sup>28</sup> Memmedov İshak, Gendilov Seyfeddin, Gafarov Tahir, Süleymanova Sevda, Gocayev Ekber, Veliyev Murat, *En Yeni Tarih*, Çaşıoğlu yayınları, Bakü, 2007, s. 25-28.

<sup>29</sup> A.g.e., s. 25-26.

dolayı da TBMM bu anlaşmayı tanımadı. İşgalciler bu defa Taşnak Ermenilerini devreye soktular ve onlar Doğu Anadolu'da Kars, Oltu ve Sarıkamış'ı işgal ettiler. Mustafa Kemal hükümeti kısa sürede Ermenileri ülkeden kovdu, toprakları geri aldı ve onları Gümrü Anlaşması'nı imzalamaya zorladı. Ayrıca Gürcistan'ın elinde bulunan Ardahan ve Artvin'i de geri aldı.

1921 yılının başlarında I. İnönü savaşında geri çekilme ve devamında II. İnönü Savaşı'ndaki başarı, 1921 yılının Eylül ayında Sakarya'daki kazanımlar Fransa ve İtalya'yı Türkiye ile anlaşmaya zorladı. 1922 yılının Ağustos'undaki askeri başarı 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya anlaşmasını getirdi. 1 Kasım'da saltanat kaldırıldı. 24 Haziran 1923 yılında imzalanan Lozan Anlaşması'yla Türk milli devleti uluslararası alanda kendini hukuki açıdan da kabul ettirmiş oldu. 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ilan edildi ve Mustafa Kemal ilk cumhurbaşkanı seçildi.<sup>30</sup>

Yukarıda anlatımlardan da görüldüğü üzere, Sovyet sonrası Azerbaycan tarih ders kitaplarında anlatılan Türk Milli Mücadelesi işgalci devletlerle ilgili kısım hariç, Sovyet Dönemi anlatımından tamamen farklılık göstermektedir:

1. Mücadelenin yükünü taşıyan *fakir köylü* artık yoktur, yerini *Türk halkı, Türk Milleti* almıştır,
2. Bir *Sovyet yardımından* bahsedilmemektedir, *Türk milleti* kendi kendini kurtarmıştır ve *bağımsızlığını kazanmıştır*,
3. Ortalıkta bir *burjuva* kalmamıştır, Türk milleti *Mustafa Kemal liderliğinde Numayendeler Komitesiyle* ve daha sonra *TBMM Hükümetiyle* mücadelesini sürdürmüştür,
4. Bir *bujuva cumhuriyeti* de kalmamıştır, kurulan *Türkiye Cumhuriyeti*'dir.
5. Sovyetler Birliği döneminde bahsedilmeyen bir unsura da bağımsızlık dönemindeki anlatımda rastlanmaktadır. Bu da *Ermeni* konusudur. Sovyetler Birliği döneminde "biz" in içinde yer aldığından Ermenilerin Anadolu'da toprak işgal etme isteklerinden bahsedilmemekteydi. Bağımsızlık dönemindeki böyle bir anlatımdan bahsedilmektedir. Ayrıca Ermenistan'ın İtilaf devletleri tarafından devreye sokulduğu vurgulanmaktadır.

Sovyet ve Sovyet sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti'nde okutulan tarih ders kitaplarında Türk Milli Mücadelesi'nin anlatımındaki değişimler,

---

<sup>30</sup> *A.g.e.*, s.26-28.

“Sovyet merkezli yaklaşımdan” “Türk Dünyası merkezli”, “tek millet iki devlet merkezli” yaklaşıma geçişten kaynaklanmaktadır.

### **Sonuç**

Tarih ders kitapları toplumsal kimlik oluşturmada önemli bir araç rolü oynadığından devletler ve hükümetler tarafından önemsenmektedir. Bu aracı ideolojisiyle uyumlu hale getiren iktidarlar, onu kendilerine meşruiyet kazandırma ve kendilerine inanan bir kitle yetiştirmek için kullanılmaktalar. Bu araç *otoriter ve diktatöryel bir yönetimin elindeyken*, öğrencilere geçmişin bilgisi öğretilerek, tarihini, toplumunu, değerlerini, kültürünü tanıyan ve benimseyen *iyi vatandaşların yetiştirilmesi* hedeflenmekte, *demokratik bir yönetimin elindeyken* öğrencilere bilim adamlarının kullandığı tarih metodu uygun şartlarda anlatılmakta, kaynak kullanımı öğretilmekte, öğrencilere bilimsel düşünme, kanıtları değerlendirme, kanıtlardan elde edilen verileri birleştirme ve sonuç çıkarma gibi çağımız insanının ihtiyaç duyduğu temel zihinsel becerileri kazandırılmakla *sorgulayıcı vatandaş yetiştirilmesi* hedeflenmektedir. İlkinde bilgiler, iktidar ideolojilerinin değişimine paralel olarak değişmektedir, ikincisinde ise bilgiler, bilimsel alanda yaşanan gelişmelere paralel olarak değişmektedir.

Türk Milli Mücadelesi'nin Azerbaycan tarih ders kitaplarına yansımalarına gelince, Türk Milli Mücadelesi dün Azerbaycan'daki siyasi yapı ve ideolojiden dolayı Azerbaycan için olumsuzdu, “öteki”ydi, bu gün ise bugünkü siyasi ve ideolojik yapıdan dolayı olumludur, “bizdir”. Türkiye Cumhuriyeti'nde tarih yazımı ve tarih eğitimine benzer bir Türk Milli Mücadelesi anlatımı bulunmaktadır. Dün “Sovyet merkezli bir yaklaşım” vardı, bugün “Türk Dünyası merkezli”, “tek millet iki devlet merkezli” yaklaşıma geçilmiştir. Bu merkezler korunduğu sürece bu yaklaşımlar devam edecektir. Bu merkezin değişme ihtimali karşısında yeni duruma göre yeni bir anlatımın devreye gireceği de göz ardı edilmemelidir.

“Merkezlere göre” değil, “tarihi gerçekliklere göre” tarih bilgisinin aktarılmasının yolu yukarıda da tanımlanan tarih eğitiminde demokratik yaklaşımın hâkim kılınmasından geçer. Öğrencilere bilimsel bakış açısı ve üst düzey düşünme beceri ve niteliklerinin kazandırılması esastır. Öğrencilere bilim adamlarının kullandığı tarih metodu uygun şartlarda anlatılmalıdır. Kaynakları kullanmayı öğrenen öğrenciler bilimsel düşünme, kanıtları değerlendirme, kanıtlardan elde edilen verileri birleştirme ve sonuç çıkarma gibi çağımız insanının ihtiyaç duyduğu temel zihinsel becerileri kazanacaklardır. Bu sayede öğrenciler dergi, televizyon ve tarih kitapları yoluyla kendilerine *sunulan bilgilerinin hangilerinin doğru ve hangilerinin yanlış ve yönlendirme amaçlı olduklarını* anlayabileceklerdir.

## Kaynakça

- Ağayev, Elnur, *Sovyet İdeolojisi Çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerinin Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi: Azerbaycan Örneği*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.
- Aslanlı, Araz-Hesenov, İlham, *Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Platin yayınları, Ankara, 2005.
- Berhin, İ. B., Kum, M. P., Belenku, M. İ., *SSCB Tarihi*, altıncı neşir, Maarif Neşriyyatı, Bakı, 1969.
- Büyüadov, Ziya, *Kırmızı Terör*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1993.
- Cafersoy, Nazım, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası, (Haziran 1992-Haziran 1993), Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü*, ASAM Yayınları, Ankara, 2001.
- Demircioğlu, İsmail Hakkı, *Tarih Öğretiminde Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar*, Anı yayıncılık, Genişletilmiş 2. baskı, Ankara, 2007.
- Devlet Üniversiteleri için Asya ve Afrika Ülkelerinin Tarihi Programı*, SSCB Orta ve Yüksek Eğitim Bakanlığı, Moskova Üniversitesi yayınları, Moskova, 1982.
- Dinç, Erkan, "Changes in the Turkish History Curriculum and the Place of European History", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, cilt 7, sayı 2 (2006).
- En Yeni Tarih (1917-1945)* (Editörler: İ. M. Krivoguz, D. P. Pritsker, S. M. Stetskevich), Orta Mektebin 9. sınıfları için ders kitabı, Maarif neşriyyatı, Bakü, 1967.
- En Yeni Tarih* (Editörler: A. Y. Manueviç, V. A. Orlov, S. M. Stetskevich, V. K. Furayev), Orta Mektebin 9. sınıfları için ders kitabı, Maarif neşriyyatı, Bakü, 1989.
- En Yeni Tarih* (Editörler: P. M. Kuz'miçev, G. R. Levin, V. A. Orlov, V. K. Furayev), Orta Mektebin 9. sınıfları için ders kitabı, Maarif neşriyyatı, Bakü, 1986.
- Ersanlı, Büşra Behar, *İktidar ve Tarih, Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, AFA yayınları, İstanbul, 1992.
- İsmayılov, E.-Hesenov, C.-Gaffarov, T., *Azerbaycan Tarihi*, 11. sınıflar için ders kitabı, Öğretmen Neşriyatı, Bakü, 1994.
- Lebedev, N. İ., *SSCB Dünya Siyasetinde (1917-1980)*, Azerbaycan Devlet Neşriyyatı, Bakü, 1982.
- Mahmudov, Y. M.-Ezizov, B. E.-Emirov, M. M., *Orta Genel Eğitim Okullarının Programları: "Azerbaycan Tarihi"*, Azerbaycan Cumhuriyeti Halk Eğitimi Bakanlığı, Cumhuriyet Tedris Metodika Merkezi Yayınları, Bakü, 1991.
- Mahmuudov, Y.-Halilov, R.-Ağayev, S.-Aslanov, A., *Orta Genel Eğitim Okullarının 5-11. Sınıfları İçin Tarih Programı ve Metodik Vesait*, Öğretmen Neşriyatı, Bakü, 1995.

- Memmedov İshak, Gendilov Seyfeddin, Gafarov Tahir, Süleymanova Sevdâ, Gocayev Ekber, Veliyev Murat, *En Yeni Tarih*, Çaşıoğlu yayınları, Bakü, 2007,
- Ortaylı, İlber, *Kırk Ambar Sohbetleri*, Aşına Kitaplar yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2007.
- Ortaylı, İlber, *Üç Kitada Osmanlılar*, Timaş yayınları, İstanbul, 2007.
- Safran, Mustafa, “Türkiye’de Tarih Eğitimi ve Öğretimi”, *21. Yüzyılda Kimlik, Vatandaşlık ve Tarih Eğitimi*, Editörler: Mustafa Safran, Dursun Dilek, Yeni İnsan Yayınları, İstanbul, 2008.
- SSRİ Tarihi (Sosyalizm Dönemi)*, (Editörler: İ. B. Berkhin, M. İ. Belenki, M. P. Kim), Bakü, 1969.
- SSSR i Turtsiya (1917-1979)*, Moskova, 1981.
- Tekeli, İlham “Tarih Yazıcılığı ve Öteki Kavramı Üzerine Düşünceler”, *Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki” Sorunu, 2. Uluslararası Tarih Kongresi 8-10 Haziran 1995 İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
- Tosh, John, *Tarihin Peşinde, Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular*, çeviren Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.
- Turan, Refik, *Azerbaycan’da İlk ve Ortaöğretimde Tarih Öğretimi ve Tarih Ders Kitapları (Sovyet Döneminden Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetine)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2009.
- Vassaf, Gündüz, *Tarihi Yargılıyorum*, İletişim yayınları, İstanbul, 2007.

Ek: 1

Azərbaycan Cumhuriyeti'de 11. Sınıfta okutulan "En Yeni Tarih"  
ders kitabında Türk Milli Mücadelesinin anlatıldığı bölüm.

III fəsil. TÜRK DÜNYASI və QAFQAZ XALQLARI

§ 7. Türkiyə

**Birinci Dünya müharibəsinin Türkiyə üçün nəticələri** Birinci Dünya müharibəsi Osmanlı imperiyası üçün fəlakətlə nəticələndi. Ölkə iqtisadiyyatı, xüsusən kənd təsərrüfatı dağıldı.

Onsuz da zəif olan sənaye ağır vəziyyətə düşdü. İxracatla bağlı olan sənaye sahələri satış bazarlarının əldən çıxması üzündən məhsul istehsalını xeyli azaltdı.

**Müharibə Osmanlı imperiyasının bütün iqtisadi həyatını pozdu. Ölkə müharibədə ağır məğlubiyyətə uğradı, imperiya süqut etdi.**

**Milli-azadlıq hərəkatının başlanması** 1919-cu ilin aprel ayına qədər ingilis qoşunları **Anadolunun cənub-şərq hissəsini (Kilikiyanı), fransızlarla birlikdə isə Şərqi Frakiya və Qara**

T. X sinifdə Yeni tarix kursundan öyrəndikləriniz əsasında Osmanlı imperiyasının Birinci Dünya müharibəsində məğlub olmasının səbəblərini müəyyən-ləşdirin.

**dəniz boğazları zonasını işğal etdilər.** Yunanıstan Qərbi Anadoluda İzmiri ələ keçirdi.

Milli-azadlıq hərəkatına qalxan türk xalqına rəhbərliyi gənc zabit **Mustafa Kamal paşa** öz üzərinə götürdü. Onun rəhbərliyi altında Sivasda bütün Anadolunu təmsil edən böyük **Milli Ümumtürk kongresi** toplandı. Sivas kongresinin seçdiyi Nümayəndələr Komitəsi **Osmanlı deputatları Məclisi** açılanadək özünü ölkə müqəddəratı üçün yeganə səlahiyyətli orqan elan etdi.

? "Milli And"ın qəbul edilməsinin əhəmiyyəti nədən ibarət idi?

1919-cu ilin axırlarında Nümayəndələr Komitəsinin tələbi ilə sultan yenidən Məclisi çağırmağa məcbur oldu. Millət vəkili seçilən Mustafa Kamal İstanbulla getməkdən imtina edərək Ankaraya gəldi. **1920-ci ilin yanvarında** işə başlamış **Məclis "Milli And"** qəbul etdi. Bu sənəddə Mudros barışıqı bağlanan vaxtdan etibarən Türkiyənin malik olduğu sərhədlər daxilində istiqlalıyyəti və ərazi bütövlüyü elan edilirdi.

? Osmanlı deputatları Məclisi "Milli And"ı Azərbaycanın "İstiqlal Bəyannaməsi"ndən neçə il sonra qəbul etdi?

Bu hadisə işğalçıları ciddi təşvişə saldı. İstanbulda hökumət binaları, kazarmalar, poçt, teleqraf, hərbi anbarlar müttəfiq qoşunlar tərəfindən tutuldu, deputatlar palatası qovuldu. Bu, işğal demək idi.

Bu hadisə xalqın qəzəbini coşdurdu. Bütün ölkəni "Rədd olsun işğalçılar!" şüarı ilə mitinq və nümayişlər dalğası bürüdü. Nümayəndələr Komitəsi müvəqqəti hökumət funksiyalarını öz üzərinə götürərək Ankarada yeni məclisin çağırıldığını elan etdi.

## EK: 2

**Aprelin 23-də** Ankarada **Türkiyə Böyük Məllət Məclisi (TBMM)** açıldı. Mustafa Kamal paşa **TBMM-nin sədri** seçildi və hökumət yaratdı.

**Türk xalqının qələbəsi. Respublika elan edilməsi** **1920-ci il iyunun 22-də** müttəfiqlər azadlıq hərəkatına qarşı yunan nizami ordusunu yeritdilər. Qərbi Anadolunun xeyli hissəsi və Rumeli, Türkiyənin Avropa hissəsi işğal altına düşdü. Müttəfiqlər sultan hökumətini **Sevr müqaviləsini** imzalamağa məcbur etdilər. Bu müqavilə Türkiyəni faktiki olaraq müstəqil dövlət hüququndan məhrum edirdi.

TBMM müqaviləni tanımaqdan imtina etdi. Sultan hökuməti qanundankənar elan olundu. "Antan-

ta" növbəti avantüraya əl atdı. Daşnak Ermənistanı Türkiyəyə müharibə elan etdi. **Qars, Oltun və Sarıqamış** işğal olundu. Lakin Mustafa Kamal hökuməti qısa zamanda düşməne sarsıdıcı zərbələr endirərək tutulmuş əraziləri azad etdi.

Daşnak Ermənistanı **Gümrüdə** sülh müqaviləsi imzalamağa məcbur oldu. Gürcüstanın əlində olan **Ərdəhan** və **Artvin vilayətləri** də geri qaytarıldı.

**1921-ci ilin yanvar** ayında **İnönü kəndi** ətrafında baş vermiş döyüş nəticəsində yunanların qərb cəbhəsində sürətli irəliləyişləri dayandırıldı. **Bu döyüş Türkiyə milli-azadlıq hərəkatında dönüş nöqtəsi oldu.** Həmin il **martın axırında** hücum keçən yunan qoşunları yenə də İnönü kəndi yaxınlığında məğlub edildilər. Bu döyüş tarixə **İkinci İnönü döyüşü** kimi daxil oldu.

Sentyabrda baş vermiş **Sakarya döyüşündə** yunanlar üzərində yenə parlaq qələbə qazanıldı. **Fransa və İtaliya Türkiyə ilə müharibəni davam etdirməyin mənasız olduğunu dərk edərək qoşunlarını Anadoludan çıxardılar.**

**1922-ci ilin avqustunda** başlanan hücum əməliyyatları nəticəsində tam məğlubiyyət qarşısında qalan müttəfiqlər **oktyabrın 11-də Mudanya sülh müqaviləsini** imzalamağa məcbur oldular. **Noyabrın 1-də** Sultan səltənəti ləğv olundu.

"Antanta" ilə Türkiyə arasında **1923-cü il iyunun 24-də Lozannada** sülh müqaviləsi imzalandı. **İşğal rejimi**, Mudros və Sevr müqavilələri ləğv edildi, Türkiyənin müstəqilliyi və yeni sərhədləri tanındı. Lozanna müqaviləsi **türk milli dövlətinin öz varlığını beynəlxalq aləmdə hüquqi cəhətdən təsdiq etməsi**

*demək idi.* **1923-cü il oktyabrın 29-da** TBMM Türkiyəni respublika elan etdi. Mustafa Kamal prezident seçildi (1923-1938).



Osmanlı imperiyasının parçalanması



M.K. Atatürk

T. İşğal rejiminin nə demək olduğunu xatırlayın.

